

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):

Wette, Wilhelm Martin Leberecht de.; af W. M. L. de Wette ; oversat af Carl Emil Scharling.

Titel | Title:

Lærebog i den christelige Sædelære og
sammes Historie

Udgivet år og sted | Publication time and place: Kjøbenhavn : C. A. Reitzel, 1835

Fysiske størrelse | Physical extent:

XII, 267, [1] s.

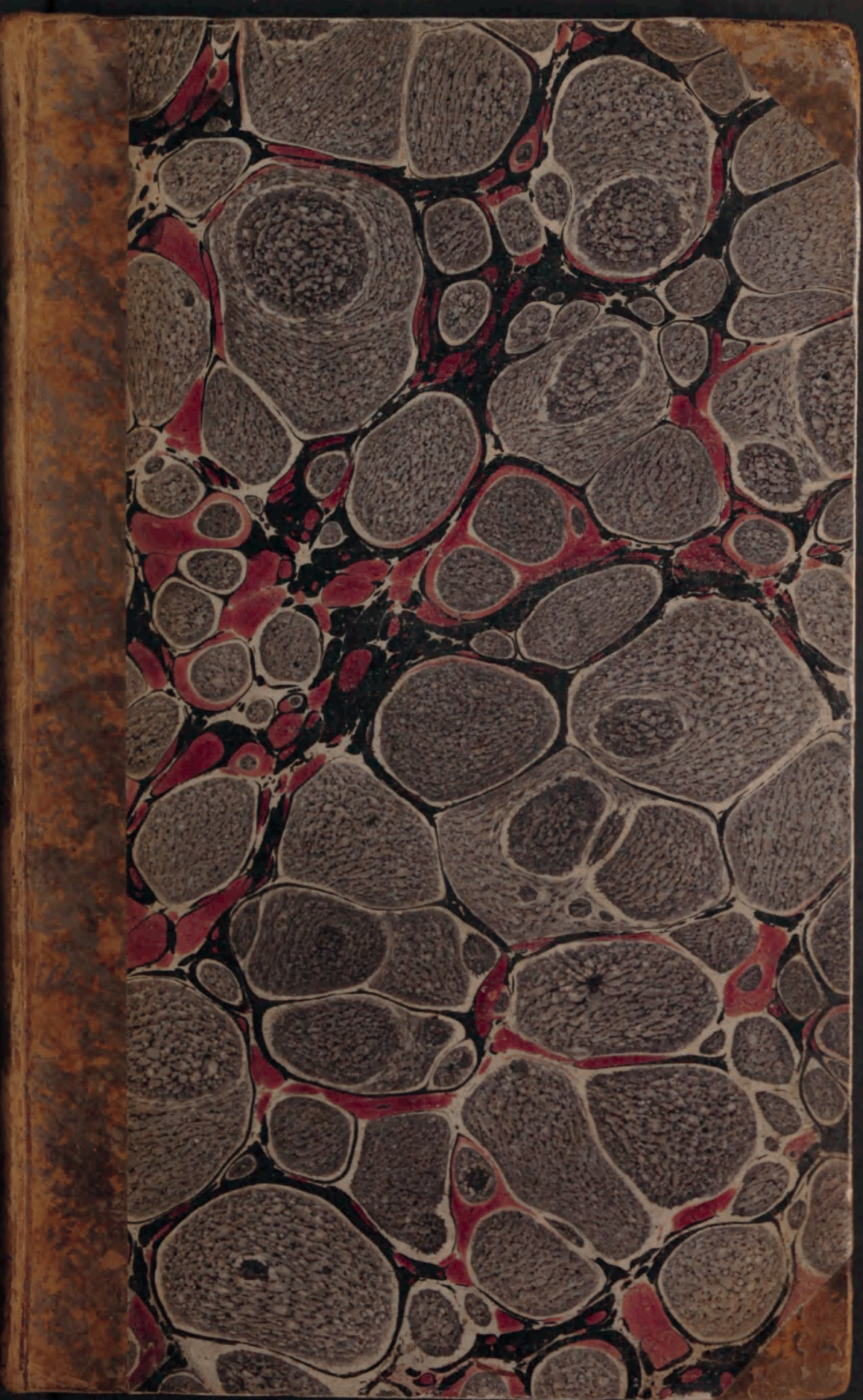
DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

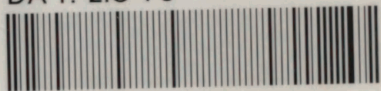
The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

4.-6.

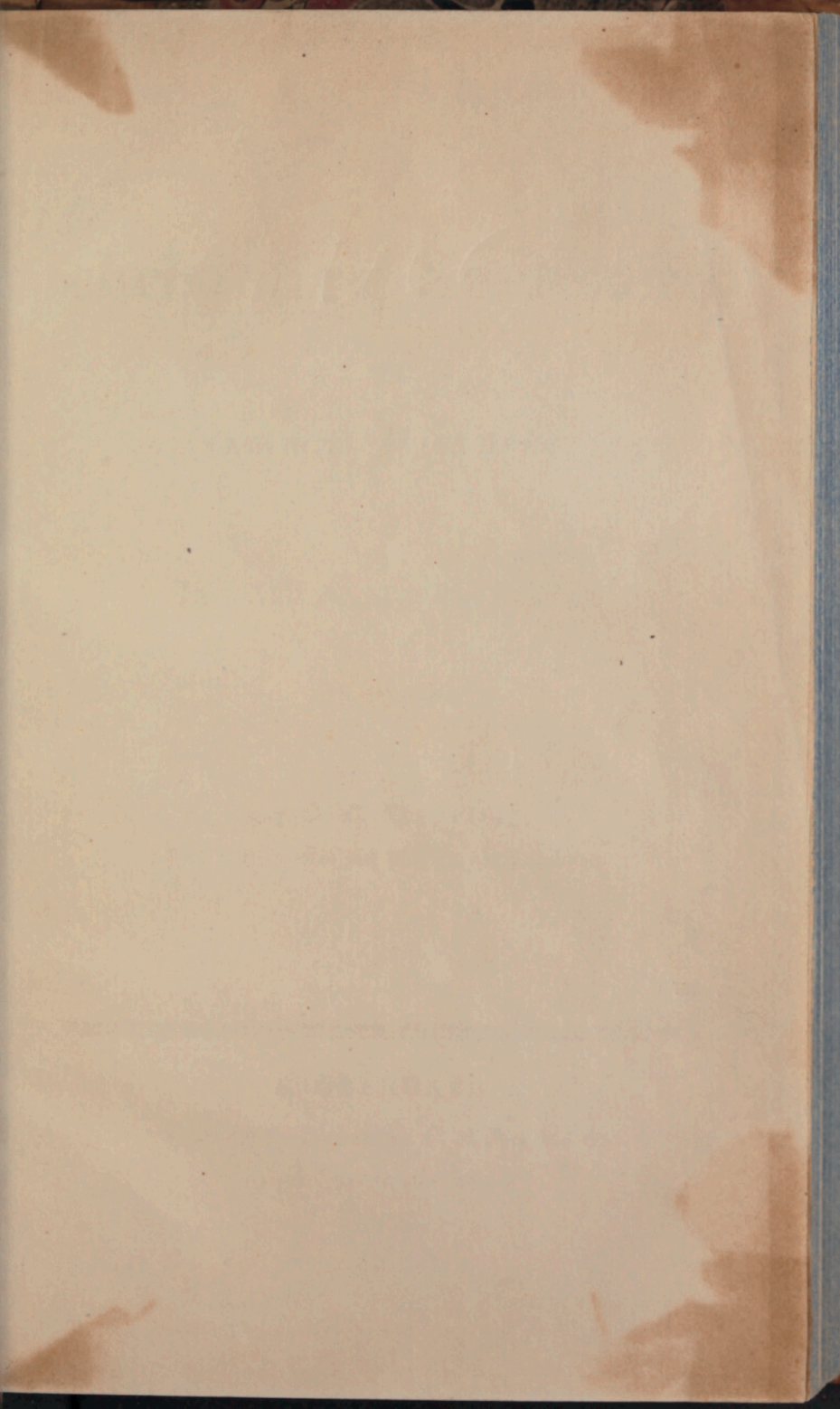
DET KONGELIGE BIBLIOTEK
DA 1.-2.S 48°

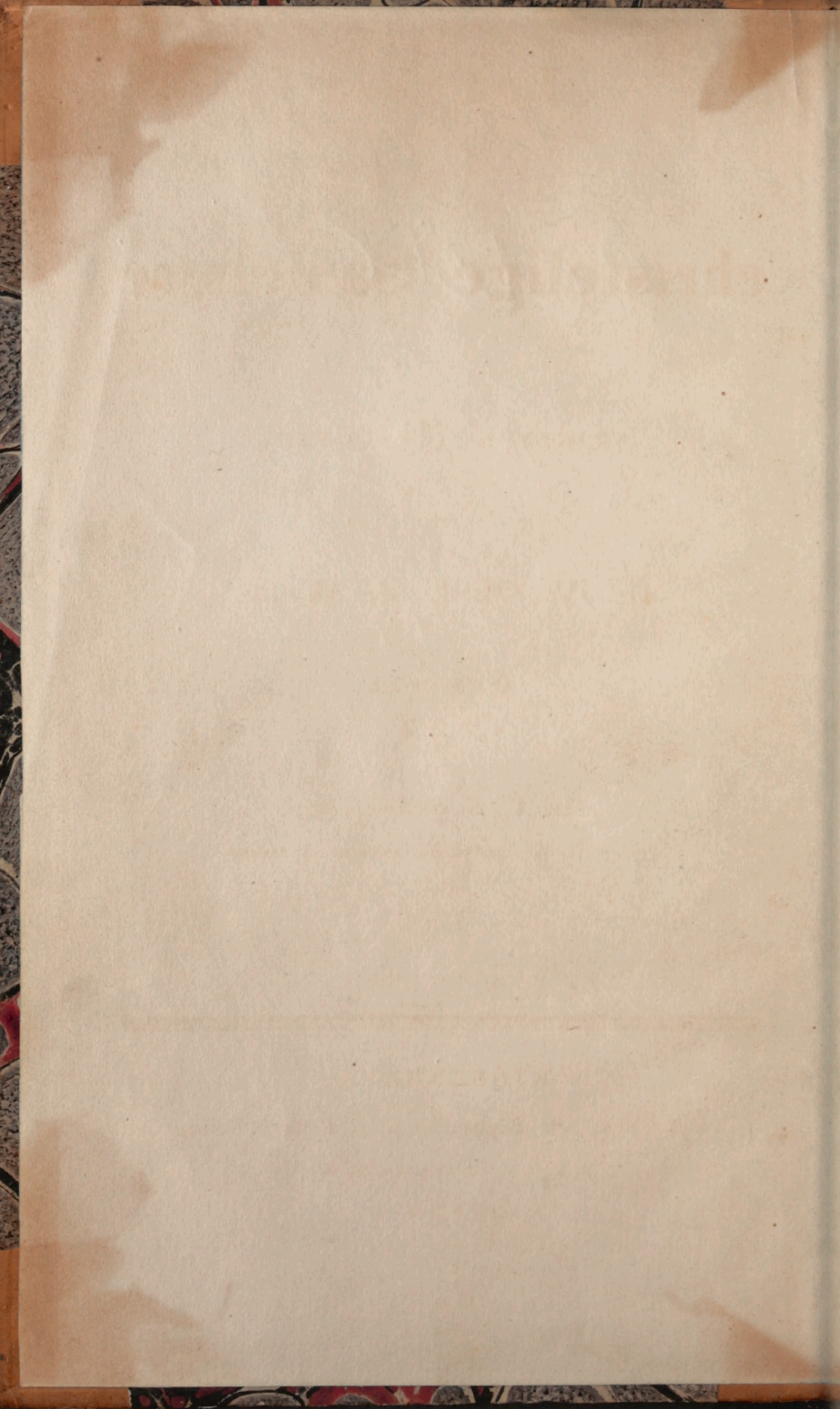

1 1 04 0 8 00088 8

+REX

Lærebog

i den

christelige Sædelære

og

sammes Historie,

af

Dr. W. M. L. de Wette,

Oversat

af

Mag. C. E. Scharling,

Prof. i Theologien ved Københavns Universitet.

KJÖBENHAVN.

Paa Universitets-Boghandler C. A. Reitzels Forlag.

Trykt i det Poppeske Officin.

1835.

Larcebog

I den

Christelige Sædelære

sammes Historie.

For Anden Gang

aftrykt

Mag. C. E. Schæffer

Prof. i Theologie ved Kjøbenhavns Universitet

KJØBENHAVN

For Universitets-Boghandler C. M. Bætzsch Forlag

Trykt i

T i l

Jörgen Hjort Lautrup,

Sognepræst for Kjøng Menighed i Sjælland.

Jørgen Hjort Laurrup

Sognepræst for Kjøng Menighed i Sjælland

Tillad mig, kjære Laurup! at hellige Dem Oversættelsen af det nærværende Skrift, til Erindring om den Tid, da det næsten daglig kom til Omtale imellem os, hvilke Bestræbelser der viste sig i den theologiske Verden, hvilke Retninger der maatte ansees for de betydningsfuldste for den theologiske Videnskabs Fremgang, hvilke Midler der maatte betragtes som de hensigtsmæssigste til Udbredelsen af sand Religiøsitet og Sædelighed. Ogsaa de Wettes Fortjenester som christelig Theolog og navnlig som den, der havde brudt en ny Vei i Behandlingen af den christelige Moral, drøftede vi den Gang med hinanden, og vi henvendte saameget hellere vor Opmærksomhed paa denne Skribent, som vi i ham erkjendte en af de Mænd, der havde sat sig til Maal, ved Fremstillingen af deres egen Tænkemaade at vække Andre til lignende selvstændig og eiendommelig Udvikling af det, der bevægede sig i deres Bevidsthed. Netop af Dem kan jeg imidlertid nærmest vente det Spørgsmaal gjort, hvorfor jeg ikke hellere har foretaget en Bearbejdelse, end en Oversættelse af de Wettes Lærebog i den christelige Sædelære. Thi vi vare den Gang enige med hinanden i, at, saameget Værd man maatte indrømme hiin lærde og aandrige Theologs Fremstilling af den

christelige Moral, kunde man hverken fuldkommen billige den Anordning, han havde valgt i Behandlingen af Videnskaben overhovedet, eller alle hans Synsmaader og Yttringer i det Enkelte. Mit Svar er, at jeg ved Omplantelsen af dette Skrift paa dansk Grund nærmest havde til Hensigt, at bruge det som Ledetraad ved mine theologiske Forelæsninger, uden at eg dog derfor ønskede Bogens Benyttelse indskrænket til mine Tilhørere alene. Hos disse troede jeg, at det vilde vække en ny Interesse for det mundtlige Foredrag, hvis dette ikke ene indskrænkede sig til en vidtløftigere Udvikling af Lærebogens Indhold, men tillige ledsagedes af en Bedømmelse over samme, forenet med Fremstillingen af andre og stundom modsatte Synsmaader. Ligeledes, meente jeg, vilde det være andre Læsere kjærrest, at kjende Forfatterens Skrift usorandret. Derfor har jeg, hvor ikke Afgang var nødvendig for Tydeligheds Skyld, endogsaa i Henseende til Stilen søgt at bevare Bogens Eiendommelighed, som forresten let kunde fremkalde uforskyldt Daddel, hvis man glemte, at et smukt og flydende Foredrag ikke er den første Fordring, man bør gjøre til en Lærebog.

Ogsaa af den Grund ønsker jeg, at dette Skrift maa være Dem kjær, fordi jeg veed, at De med mig deler Forfatterens Anskuelse: "at Intet bedre danner Theologen til at fatte og behandle de bibelske Troeslærdomme i den rette Aand, end rigtig Indsigt i den christelige Sædeligheds Væsen og Betingelser."

Kjöbenhavn, den 24de December 1834.

C. E. Scharling.

I n d h o l d.

I n d l e d n i n g.

I. Om Troeslærens og Sædelærens Forskjellighed og indbyrdes Forhold. §. 1. f.	S. 1
II. Om Forskjellen og Forholdet imellem den philosophiske og christelige Sædelære. §. 3—5.	— 2
III. Plan til at behandle den christelige Sædelære. §. 6—8.	— 4

F ö r s t e D e e l.

Almindelig Sædelære,

eller

Om Hensigterne og Lovene for det menneskelige Liv overhovedet.

F ö r s t e C a p i t e l.

Anthropologie,

eller

Om Menneskenes Anlæg og Dannelsesevne til Sædelighed.

I. Drifterne. §. 9—14.	— 6
II. Villien. §. 15.	— 10
III. Forstand og Viisdom. §. 16—19.	— 10
IV. Forstand og Klogskab. §. 20—24.	— 13
V. Samvittighed og Tilregnelser. §. 25—39.	— 16
VI. Trang til Forløsning. §. 40.	— 24

A n d e t C a p i t e l.

Den christelige Aabenbaring.

eller

Forløsningen ved Christus.

§. 41.	— 25
I. Christus den guddommelige Forstand. §. 42—47.	— 25
II. Christus den Hellige. §. 48—50.	— 28
III. Christus Forsoneren. §. 51. f.	— 30

T r e d i e C a p i t e l.

Det christelige Samfund.

I. Troen paa Christus. §. 53.	— 31
II. Den hellige Aand. §. 54—57.	— 31
III. Menigheden. §. 58—60.	— 34

Fjerde Capitel.

Den christelige Sædelovgivning.

I. Den christelige Viisdom. §. 61—66.	S. 35
II. Den christelige Klogskab. §. 67—69.	— 40
III. Lovene for Guds Rige, eller den almindelige Pligtlaere. §. 70—75.	— 42
IV. Tilregnelse og Gjengjældelse. §. 76—80	— 46

Anden Deel.

Den christelige Sædelæres almindelige Historie.

Indledning. §. 81.	— 50
----------------------------	------

Første Afdeling.

Første Capitel.

Hebræismens Sædelære.

I. Historie for Moses. §. 82—85.	— 51
II. Moses og hans Indstiftelser. §. 86. f.	— 53
III. Propheterne. §. 88.	— 54
IV. Viisdom og Sædelovgivning. §. 89—92.	— 54
V. Tilregnelses- og Gjengjældelses-Lære. §. 93—96.	— 56

Andet Capitel.

Tödedommens Sædelære.

I.*Tödedommens Oprindelse og Uddannelse. §. 97—99.	— 58
J. Iesu Sirachs og Viisd. Bogs Sædelære. §. 100—104.	— 60
III. Philos Sædelære. §. 105—108. a.	— 63
IV. De jödiske Sektens Lære. §. 108. b.	— 70
I. Resultater for Christendommens Oprindelse og Udbredelse. §. 109.	— 72

Anden Afdeling.

Den christelige Sædelæres Historie.

Indledning §. 110.	— 73
----------------------------	------

Förste Afsnit.

Katholicismus.

Förste Tidsrum.

Fra Apostlerne indtil Constantin den Store (A. 70 indtil 312): den christelige Kirke forfulgt eller blot taalt i det romerske Rige.

Förste Capitel.

Den christelige Kirkes almindelige Dannelsehistorie.

I. Indflydelse af Tidsalderens Dannelse. §. 111.	— 74
II. Hierarchiets Oprindelse §. 112.	— 75
III. Kirkelæren. §. 113, f.	— 76
IV. Kirkeliv og Kirketugt. §. 115—118.	— 77
V. Kirkens Forhold til den hedenske Stat og det övrige Liv §. 119. f.	— 81

A n d e t C a p i t e l

Kirkelig Sædelære.

I. Den kirkelige Sædelæres Grundsætninger og Kilder. §. 121—123.	S. 84
II. Viisdomslære. §. 124—126.	— 89
III. Om Tilregnelse og Bod. §. 127. f.	— 94

T r e d i e C a p i t e l

Hæretikernes Sædelære og Kirkeliv.

§. 129—132.	— 99

A n d e t T i d s r u m

Fra Constantin den Store indtil Gregor den Store (A. 312—590): Christendommen Statsreligion i det romerske Rige.

F ö r s t e C a p i t e l

Den christelige Kirkes almindelige Dannelseshistorie.

I. Kirkens Forhold til Staten. §. 133.	— 102
II. Hierarchiets Væxt. §. 134.	— 103
III. Kirkelære. §. 135.	— 104
IV. Kirkeliv og Kirketugt. §. 136—140.	— 105

A n d e t C a p i t e l

Kirkelig Sædelære, med Undtagelse af det augustinske System.

I. Den kirkelige Sædelæres Grundsætninger og Kilder. §. 141. f.	— 108
II. Viisdomslære. §. 143. f.	— 112
III. Om Tilregnelse og Bod. §. 145.	— 118

T r e d i e C a p i t e l

Augustins System.

I. Grundsætninger og Kilder. §. 146. f.	— 121
II. Viisdomslære. §. 148.	— 126

A n d e t A f s n i t

Pavedømme.

Förste Tidsrum.

Fra Gregor den Store indtil Gregor den Syvende (A. 590 indtil 1073)

F ö r s t e C a p i t e l

Den christelige Kirkes almindelige Dannelseshistorie.

I. Kirkehistoriens forandrede Skueplads. §. 150.	— 131
II. Kirkeforfatning; Pavedom. §. 151.	— 131
III. Kirkeliv og Kirketugt. §. 152.	— 132
IV. Kirkelære. §. 153.	— 133

A n d e t C a p i t e l

Kirkelig Sædelære.

I. Almindelig Oversigt, Grundsætninger og Kilder. §. 154. f.	— 134
II. Viisdomslære. §. 156. f.	— 137
III. Om Tilregnelse og Bod. §. 158.	— 141

Tredie Capitel.

Pseudo-Dionysii Arcopagitæ Mystiske Theologie.

§. 159. f. S. 143

Andet Tidsrum.

Fra Gregor den Syvende indtil Reformationen (A. 1073 indtil 1517).

Förste Capitel.

Den christelige Kirkes almindelige Dannelseshistorie.

I. Pavedømmet i høieste Tiltagen og i Fald. §. 161.	— 145
II. Kirkeliv og Kirketugt. §. 162. f.	— 146
III. Kirkelære. §. 164.	— 148

Andet Capitel.

Kirkelig Sædelære.

I. Almindelig Oversigt. §. 165—168.	— 148
II. Den skolastiske, kanoniske og casuistiske Sædelære.
§. 169—171.	— 151
III. Mystiken. §. 172. f.	— 157
IV. Sædelære hos den herskende Kirkes Modstandere eg hos
Platonikerne. §. 174. f.	— 161

Tredie Afsnit.

Protestantismus.

Förste Tidsrum.

Reformationens Tidsrum.

Förste Capitel.

Den protestantiske Kirkes almindelige Dannelseshistorie.

I. Reformationens Aand. §. 176.	— 163
II. Kirkeregimente og Kirkeliv. §. 177.	— 163
III. Kirkelære. §. 178.	— 164

Andet Capitel.

Reformatoreernes Sædelære.

I. Luthers og Melanctons Sædelære. §. 179	— 165
II. Calvins Sædelære. §. 180.	— 167

Andet Tidsrum.

Tiden efter Reformationen indtil mod Enden af det attende Aarhundrede.

Förste Capitel.

Den protestantiske Kirkes almindelige Dannelseshistorie.

I. Kirkeliv. §. 181.	— 167
II. Kirkelære. §. 182.	— 168

Andet Capitel.

Den lutherske Kirkes Sædelære.

I. Oversigt. §. 183. f.	— 169

II. Den lutherske Sædelæres Aand. §. 185. f. S. 171
 III. Den lutherske Sædelæres Casuistik. §. 187. — 175

Tredie Capitel.

Den reformerte og andre mindre Kirkers Sædelære.

§. 188. f. — 175

Fjerde Capitel.

Tilbageblik paa den katholske Kirke.

§. 190—192. — 180

Tredie Tidsrum.

Fra Slutningen af det attende Aarhundrede indtil vor Tid.

Förste Capitel.

Den protestantiske Kirkes almindelige Dannelsehistorie.

§. 193. — 187

Andet Capitel.

Den protestantiske Kirkes Sædelære.

§. 194—197. — 188

Tredie Capitel.

Tilbageblik paa den katholske Kirke.

§. 198. f. — 195

Tredie Deel.

Særegen Sædelære.

Indledning. §. 200. — 198

Förste Capitel.

Om den christelige Dyd.

I. Sammes Begreb og Væsen. §. 201. a. b. — 199

II. Den chrtstelige Dyds Hovedstykker eller Grunddyderne.
 §. 202—210. — 200

Andet Capitel.

Over Pligtlæren overhovedet.

I. Sammes Behandlingsmaade. §. 211. — 204

II. Pligternes Collision. §. 212. — 205

Tredie Capitel.

Om Fromheden.

I. Som Sindelag. §. 213—218. — 206

II. Fromheden i Betragtningen og i det kirkelige Samfund
 §. 219—224. — 210

Fjerde Capitel.

Om Retfærdigheden.

I. Forskjel paa Rets- og Dydspligt. §. 225—227.	S. 213
II. Retfærdighedens Pligter. 1. Retfærdighed i mere indskrænket Betydning. §. 228. f.	— 215
2. Sandfærdighed. §. 230—233.	— 217
3. Troskab. §. 234.	— 221
4. Gjengældelse. §. 235.	— 222

Femte Capitel.

Om Kjærlighed og Venskab.

I. Almindeligt Forhold. §. 236.	— 223
II. Menneskekjærlighed. §. 237—242.	— 224
III. Venskab. §. 243.	— 227
IV. Kjöns- og Familiekjærligheden. §. 244—254.	— 228
V. Almeenaand. §. 255—257.	— 237

A n h a n g.

Om Forholdet mod Dyrene.

§. 258.	— 240
-----------------	-------

Sjette Capitel.

Om Æren.

§. 259—261.	— 240
---------------------	-------

Syvende Capitel.

Om den personlige Fuldkommenhed

§. 262.	— 243
I. Fuldkommenhed i Forhold til Naturen. §. 263—265.	— 244
II. Fuldkommenhed i Forhold til Selskabet. §. 266. 269.	— 247
III. Indre Fuldkommenhed. §. 270—279.	— 249

Ottende Capitel.

Om Kaldslivet.

I. I Almindelighed. §. 280—283.	— 255
II. I Særdeleshed. §. 284—290.	— 258

Niende Capitel.

Om den sædelige Opdragelse og Övelse, eller Grundtrækkene til den sædelige Pædagogik og Asketik.

I. Disse Lærdommes Forhold og Værd. §. 291—293.	— 262
II. Grundsetninger. §. 294—296.	— 263
III. Midler. §. 297—300.	— 266

Indledning.

I. Om Troeslærens og Sædelærens Forskjellighed og indbyrdes Forhold.

§. 1.

Vi kunne foreløbigen bestemme Sædelærens Begreb ved at tage Hensyn til den med hiin beslægtede Troeslære og saaledes anvise den sin Plads i det theologiske Gebeet. Begge tilhøre Menneskets aandelige Liv, hvis Grundevner ere Erkjendelse, Følelse og Villie. Erkjendelsen hæver sig fra Sandseligheden og Forstandsanskuelsen i Troen og Ahnelseren til Erkjendelsen af Tingenes evige Væren eller af den evige Sandhed. I lige Trinfølge opfatte vi med Følelsen Tingenes Værd og Öiemed, Goderne og Hensigterne, först de sandselige og timelige, dernæst de evige. Troen paa den evige Hensigtsmæssighed forbinder sig da med Troen paa den evige Væren til den fulde fromme Tro, der er følelsesmæssig-betragtende. Ved Hjælp af Villien eller Kraften til at handle virkeliggjøre vi Hensigterne i Livet, i de endelige Forhold, og dette er Sædelighedens og Sædelærens Sphære, hvilken Sidste foreskriver den menneskelige Handlen sine Love. Den adskiller sig nu vel fra Troeslæren, til hvilken den overlader Betragtningen af det Evige, men deler med den de i Følelsen liggende Principier for Öiemedet og fordrer Troen som (den sædelige) Handlens Kilde og Fulden- delse; ja den underkaster endog Troen ligesom ogsaa Erkjendelsens Gebeet sine Love, fordi Villien har den største

Indflydelse paa Bevidstheden, Eftertanken og Dannelsen, saa at den kan ansees for Menneskets Dannelseslære.

§. 2.

I Evangeliet adskilles Ideen om Guds Rige paa Jorden fra Ideen om Guds Rige i Himmelen, Opfordringen til Bod og Helliggjørelse fra Opfordringen til Tro, Kjærligheden fra Troen og Haabet (1 Cor. 13, 13.), paa samme Maade som Sædelæren kan adskilles fra Troeslæren; — derfor strider vistnok begges særskilte Behandling, hvilken i videnskabelig Henseende har store Fordele til sin Anbefaling, ikke imod Christendommens Aand. Dog har man for Calixt og Daneau behandlet dem i Forbindelse og ogsaa nylig igjen forsøgt dette^a).

a) System der christlichen Lehre von C. I. Nitzsch. Bonn, 1829. 2 Aufl.

II. Om Forskjellen og Forholdet mellem den filosofiske og den christelige Sædelære.

§. 3.

Det første Kjendetegn, som frembyder sig paa Forskjelligheden, er det, at den filosofiske Sædelære bliver öst af Fornuften, den christelige af Aabenbaringen, hvilken tilhörer Historien og Livserfaringen. Men den christelige Sædelære skal dog indeholde mere, end historisk empirisk Stof. Den fordrer for det Første en fornuftig eller videnskabelig Form; dernæst skal den indeholde en almindelig tilfredsstillende og beroligende Sandhed: fölgelig har den ikke blot en beslægtet Form, men ogsaa et beslægtet Stof med den filosofiske Sædelære. Aabenbaringen selv er ikke andet, end den til Syne fremtraadte, virkeliggjorte Fornuft (nemlig i Troens og Sædelighedens Gebeet) eller det fromme Livs fuldkommen löste Opgave (§. 41. ff.). Den filosofiske Sædelære finder nu ved Eftertanke den sædelige Naturs Love og stiger syntetisk op til det sædelige

Livs Urbillede; den christelige skuer dette virkeliggjort i Aabenbaringen og udleder deraf de sædelige Love^a): hiin gaar ud fra den simple naturlige sædelige Følelse, denne fra den det sædelige Livs hele Fylde omfattende christelige Følelse, som derfor fremhersker i dens System og gjør den til en religiøs Sædelære. Hertil komme desuden asketiske Elementer.

a) Synthetisk er ogsaa vor Gang i den Anthropologie, som vi forudskikke den christelige Sædelære, og med hvilken vi siden bringe denne analytisk i Samklang.

Slg. *E. W. Vetter* das Verhältniss der philosophischen zur christlichen Sittenlehre. Berlin, 1830. (efter *Schleiermachers* System.

§. 4.

Ganske ligt er vistnok Indholdet af begge Sædelærer ikke. Naar den filosofiske Sædelære forbliver reen videnskabelig, formaaer den egentlig blot at fremstille det sædelige Livs Opgaver eller sammes Mynsterbilleder i almindelige Omrids; den christelige derimod fremstiller de i Aabenbaringen allerede virkelig løste Opgaver i bestemte Mynsterbilleder eller Forskrifter, eller de bestaaende christelige Sæder ikke blot i empirisk-historisk (positiv) Form, men ogsaa i eiendommeligt Stof: den indeholder altsaa mere, end hiin; og det Eiendommelige ved den ligger i den samme Sphære, hvori den christelige Troes læres reen christelige Læresætninger ligge, i Ahnelsens Gebeet, hvor Ideen og Virkeligheden gjennemtrænge hinanden. Derhen høre de christelige Idealer af Kjærlighed og Almeenaand, af Fuldkommenhed, Fromhed og sammes Vækkelsesmidler.

§. 5.

Den christelige Sædelæres eiendommelige Indhold kan man i Analogie med den politiske Lovgivning kalde positivt, og tillægge den positive Love, i Modsætning til de naturlige; dog er det betænkeligt, at kalde saadanne vilkaarlige og at aflede dem af den guddommelige Vilkaarlighed^a.

a) *Ernesti vindiciæ arbitrii divini in religione constituenda.* Opusc. theol. p. 171. sqq. *Morus* Vorless. über die theol. Moral. I. 195. Der-

De christelige Morallove ere 1) almindelig positive Love, ifølge Indholdet eens med de naturlige, men kun forskjellige ved Bekjendtgjorelsens Maade; 2) særegne positive Love, hvis Indhold i det Mindste i sin Bestemthed er eiendommeligt og dels er sædeligt, dels religiøs-asketisk b).

imod *Töllner*, *disquis. utrum Deus ex mero arbitrio potestatem suam legislatoriam exerceat, an vero ita, ut ratio humana etiam legum divinarum perfectionem perspiciat.* Lngd. Bat. 1770. — *de potestate Dei legislatoria non mere arbitraria.* Frcf. ad V., 1775. *Velthusen* de legg. divinis haud quaquam arbitrariis. Gott., 1775. og i *Commentatt. thelog.* III. 188. sqq. 318. sqq.

b) *Cotta* ad *I. Gerhard.* loc. thol. V. 388.

III. Plan til at behandle den christelige Sædelære.

§. 6.

Vi finde en filosofisk Behandling af den christlige Sædelære, d. v. s. en Tilbageførelse af det Særegne til det Almindelige og det Heles Begrundelse ved Principer, og det ad analytisk Vei, af den Grung nødvendig, for at sammes Overeensstemmelse med Fornuften kan blive indlysende, og Beskjæftigelsen med den blive overbevisende og dannende. En blot følelsesmæssig, asketisk-populair Fremstilling vilde vel kunne være opvækkende, men ikke besidde Sikkerhed og Klarhed nok. Christendommens sædelige Ideer findes i det N. Ts. Skrifter ligesaalidet og endnu mindre, end i de herskende kirkelige Forestillinger, klart adskilte fra andre og behøve at sigtes efter filosofiske Principer.

§. 7.

Det ved Philosophien til Principer tilbageførte Indhold af den christlige Sædelære opstille vi tillige i sammes historiske Fremtrædelse i Urchristendommen, og, fordi ethvert historisk Phænomen er betinget og igjen selv er betingende, opstille vi den i historisk Sammenhæng saavel med Fortiden som med Eftertiden. Vel betragte vi den ifølge Troesanskuelsen som et

uafhængigt, frit Phænomen eller som Aabenbaring; men ved Siden af hiin maa ogsaa den historiske Anskuelse finde Plads, ifølge hvilken den indtil en vis Grad er betinget. Derfor gaae vi for det Første, efter Fremstillingen af den urchristelige eller det Nye Testamentes Sædelære, tilbage til den gamle hebræiske og jødiske Sædelære, hvilken vi ikke kaste sammen med den christelige, men betragte som en Forberedelse for samme, (Gal. 3, 24), vel ogsaa som en gudommeligt Aabenbaring, men i timelig og national Indskrænkning og først fuldendt i Christendommen (Matth. 5, 17.), saa at vi i begge anerkjende en Eenhed i Hovedgrundsætningerne.

For det Andet skride vi videre frem til Uddannelsen, Udartelsen og Gjenfødselen af den christelige Sædelære (d. v. s. af de sædelige Anskuelser og Sindelaget) i de første Aarhundreders Kirke, i Catholicismen og Protestantismen. Dog strækker denne Behandlingsmaade sig kun til den christelige Sædelæres almindelige Principer eller til dens almindelige Deel.

§. 8.

Saaledes erholde vi følgende Dele: I. Den almindelige Sædelære eller om Hensigterne og Lovene for det menneskelige Liv overhovedet; II. Den christelige Sædelæres almindelige Historie, som igjen falder i to Dele 1. det Gl. Testamentes og den jødiske Sædelære, 2. den kirkelige Sædelære; III. Den særegne Sædelære eller Dyds- og Pligtlære. En IVde Deel vilde udgjøre den sædelige Methodelære eller Pædagogik og Asketik; men denne levere vi kun kort i den særegne Sædelæres sidste Capitel.

Förste Deel.

Almindelig Sædelære.

eller

Om Hensigterne og Lovene for det menneskelige Liv overhovedet.

Förste Capitel.

Anthropologie

eller

Om Menneskenes Anlæg og Dannelsesevne til Sædelighed.

I. Drifterne.

§. 9.

Den christlige Sædelære maa være menneskelig, have Hensyn til menneskelige Anlæg og Fornödenheder; i andet Tilfælde kunde den ikke virke paa Mennesket. Den videnskabelige Behandling af samme maa derfor gaae ud fra Kundskaben om Menneskets sædelige Natur, som da ogsaa en saadan bliver anerkjendt af Skriften ($\phi\upsilon\sigma\iota\varsigma$, Rom. 2, 14 (?)). Skal Mennesket kunne opdrages til Sædelighed, saa maa der være en sædelig Livsdrift i ham; denne kan ikke udenfra komme ind i ham, men kun blive frigjort, næret og ledet i ham. Virkelig har nu Mennesket en saadan Drift i sig, en Evne, der driver ham til at begjere og handle, ifølge hvilken han tillægger det, som han finder om sig og i sig, Værd, sætter sig Hensigter

og stræber handlende efter disse Hensigter, eller ifølge hvilken han føler Tilbøielighed og Uvillie, Agtelse og Kjærlighed og det Modsatte, og handler overeensstemmende dermed.

νομος Rom. 7, 23 kommer Begrebet *Drift* nærmest, mindre *φρονημα, θέλημα* odsl.) M3

§. 10.

Först gör det organiske (*σάρξ* Ephes. 5, 29, ogsaa *ψυχή* Matth. 6, 25.) og psychiske Liv (*ψυχή* Luc. 12, 19-) sig gjældende i den sandselige eller kjödelige *Drift*: denne søger det Behagelige, som tiltaler og beforder det organiske Liv og stemmer Sindet glad, og søger overhovedet *Velbehag*, *Velværen*, hvorimod den flyer det *Ubehagelige*, *Ildebefindende*, *Mishag*. Af den fremgaae kjödelige Begjærigheder, kjödelig *Attraa* (Joh. 1, 13. Gal. 5, 16 1 Pet. 2, 11. Rom. 8, 5. ff.). Gjenstandene eller Hensigterne for dens *Stræben* og *Afsky* ere det *Kjödelige* (*τά σαρκικά* Rom. 15, 27.), det *Jordiske* (*τα επίγεια* Phil. 3, 19. *τά ἐπι τῆς γῆς* Col. 3, 2.), det *Verdslige* (*ὁ κόσμος* 1. Cor. 7, 31, 33.), *Timelige* (*ὁ νουν αἰών* 2. Tim. 4, 10.), det, som hører til *Livet* og sammes *Fornödenheder* (1 Joh. 2, 16. Luc. 21, 34.), ogsaa de indre *Følelser* af *Lyst* og *Ulyst*, *τὰ ψυχικά* (1. Cor. 7. 30. f. 1. Joh. 2, 16. 2. Cor. 7, 5.), *overhovedet sandselige Gøder* og *Ønder*; men Alt dette er *forgjængeligt* (1. Cor. 7, 31. 1. Joh. 2, 16.) og fremmed for *Menneskets egentlige Natur* (Matth. 6, 25. Luc. 12, 15. 16, 12.), som ugjerne føler sig *afhængig* deraf (2. Cor. 5, 4. Luc. 21, 34. Rom. 8, 19. f.).

§. 11.

Denne *Menneskets væsenlige Natur* (*ὁ ἔσω ἄνθρωπος* Rom. 7, 22.) er i og for sig *ophöiet* over *Væxlen* af *Trang* og *Nydelse*, er *udödelig* og *Selv hensigt*. *Formedelst* en i den *liggende Drift* (*ὁ νόμος τοῦ νοός* Rom. 7, 23., *τὸ πνεῦμα* Matth. 26, 48., slg. Rom. 2, 15.), hvilken vi kalde den *sædelige Drift* eller *Pligt drift*en, have vi den *höieste Agtelse* for den

menneskelige Værdighed og sættes samme som den højeste Hensigt eller som det højeste Gode. Denne Værdighed kalder Skriften Guds Billede (Jac. 3, 9.) og det, som bevarer samme og den inderste hellige Følelse (Eph. 4, 30.) fra at krænkes og undertrykkes, kalder den det Gode i og for sig (τὸ καλόν, τὸ ἀγαθόν, Rom. 7, 18. 21.) eller det sædelig Sande (Rom. 2, 8.), og, forsaavidt det udøves, Dyden: det er Retfærdigheden (ἡ δικαιοσύνη), som viser Enhver den skyldige Agtelse (1. Petr. 2, 17. Rom. 13, 8.), og Æren (Retfærdighed mod sig selv), der bevarer den egne Værdighed fra at krænkes (slg. 1. Thess. 4, 4. Rom. 13, 13.). Hvad som derimod strider mod den sædelige Værdighed og Agtelsen for denne, er det Onde (τὸ πονηρόν), Uretfærdigheden (ἡ ἀδικία), det Skjændige (Rom. 1, 27.), Lasten (Eph. 5, 3. ff.)

§. 12. a.

Kjærligheden, Aandens Frugt (Gal. 5, 22.) er Kilden baade til dette retfærdige Sindelag (Matth. 22, 39. 1. Cor. 13, 6. Rom. 13, 8. f.), som er lige mod Alle (Gal. 6, 10. 1. Petr. 2, 17), og endnu til et andet, der gaaer ud over Opfyldelsen af de nødvendige Pligter og søger at udføre det Fuldkomne (Matth. 19, 17-21), der ikke blot er retfærdigt, men velvilligt og velgjørende (1. Cor. 13, 4. Rom. 12, 13. 15. Gal. 5, 22. 1. Thess. 5, 14.), modtageligt for alt Elskværdigt, Roesværdigt og Ædelt (Phil. 4, 8. 1. Thess. 5, 19-21), derimod skyer det Uædle, er opmærksomt paa at gjøre det menneskelige Liv fuldkomnere (Rom. 14, 19. Col. 3, 14.) og viser sig forholdsviis i forskjellige Grader (Gal. 6, 10. 1. Petr. 2, 17. 2. Pet. 1, 7.). Kjærligheden er vel i sin Reenhed og Fuldendelse et Værk af den christelige Aand, men dog ustridig indplantet Naturen, da dens Yttringer ogsaa forekomme udenfor Christendommen (Luc. 10, 30. ff.): vi kunne derfor antage en egen Drift for den, hvilken vi ville kalde Kjærligheds- eller Fuldkommenheds-Driften. Den personlige Fuldkommenheds og Aandsdannelsens aandelige Goder udgjøre dens Maal.

§. 12. b.

Nær beslægtet med begge disse Drifter, især med den første, er den religiøse Følelse, hvilken hører til den menneskelige Naturs oprindelige Anlæg. Den har een Side, hvorved den hænger sammen med Erkjendelsesevnen, idet den underordner Sandseverdenens Erkjendelse i Tid og Rum, i Foranderlighed, Naturnødvendighed, Betingethed og Mangfoldighed under de oprindelige Ideer af Evighed, Frihed, Ubetingethed og Eenhed, saa at der opstaaer Tro paa en høiere Væren, en høiere Verdensorden og en høieste Aarsag. Paa den anden Side forbinder den sig med den sædelige Følelse til Tro paa en høiere Tingenes Hensigtsmæssighed og en høieste hellig Villie.

§. 13.

Alle tre Drifter tilhøre een og den samme menneskelige Natur og have een og den samme Hensigt, at vedligeholde og forhøie det menneskelige Liv. Men der gives en Strid mellem de sandselige og aandelige Drifter (Gal. 5, 17). Den sandselige Drift begjærer det Öieblikkelige, Tilfældige, Foranderlige, Jordiske; de andre Drifter, især Pligtdriften, begjære det Nødvendige, Uforanderlige og Evige. Den sandselige Drift er egenyttig, kun rettet paa det egne Liv; men Kjærligheden er ikke egenyttig (1 Cor. 13, 5. Phil. 2, 4), meget mere er det den, som bevæger Mennesket til at opoffre sig selv for Andre (Joh. 15, 13) og derved vinde et høiere Liv (Joh. 12, 25. Matth. 10, 39)

§. 14.

Naar i det N. T. den sandselige Drift sædvanlig bliver betegnet som noget Forkasteligt, skeer det kun forsaavidt, som sammes Begjærigheder stride mod Sjelen (1 Pet. 2, 11); denne Drift er i og for sig indplantet den menneskelige Natur af Gud og nødvendig. Men der gives en unaturlig Strid mellem Drifterne indbyrdes og en uretmæssig Overvægt af den sandselige Drift over de andre, hvorover først det Følgende vil meddele Lys.

II. Villien.

§. 15.

De af Drifterne fremgaaende Tilskyndelser bestemme ikke umiddelbart Menneskets Kraft til at handle, men mellem begge træder først Vilkaaret, inden det kommer til Handling, med Undtagelse af Legemets uvilkaarlige Bevægelser. Vilkaaret er den indre, bevidste Kraft, der ifølge de i Erkjendelsen tilbage-spilede Tilskyndelser bestemmer sig til Beslutningen, hvorpaa da først følger den udvortes Handling. Hvor ingen eller kun en ringe Grad af Bevidsthed finder Sted, der er Vilkaaret sandseligt og Handlemaaden ra. (Uædel og ædel Raahed). Er Bevidstheden hukommelsesmæssig, da handler man af Vane og er enten sædelig (i videre Forstand) og velopdraget eller usædelig og lastefuld. Er Bevidstheden steget indtil fri Overlæg og Vilkaaret selstændigt, da er Handlemaaden dydig og sædelig eller udydig og usædelig (i strengere Forstand). Vilkaaret bevarer Sindets Eenhed, idet Drift, Erkjendelse og Kraft til at handle virke i Vilkaaret tilsammen. Paa dets Beskaffenhed kommer derfor Alt an. Lader Vilkaaret sig sandselig bestemme, saa er Følgen deraf Sandselighedens Overvægt, og den indre Selvstændighed og Eenhed gaer tabt. Det sandselige Vilkaar kalder Skriften Kjød, og det er dette, som tjener Synden (Rom. 7, 18 25), som selv er Synd (v. 17), men den sandselige Drift for sig er ikke syndig (slg. Jac. 1, 14 f.).

III. Forstand og Viisdom.

§. 16.

Det med Erkjendelsen i Forbindelse trædende Vilkaar er ikke blot afgjørende for enkelte Tilfælde i Livet, men for dets hele Retning, fastsætter Grundsætninger og Regler og bliver saaledes til sædelig Forstand eller til sædelig Selvforstandighed (slg. Matth. 6, 13. Luc. 11, 35.); ved fremherskende Sandselighed mangler al Regel; paa Va-

nens Trin følger man Erfaring; først paa Selvstændighe-
dens Trin fatter man en Plan for Livet. Har man med fri
Aand erkjendt de sande høieste Öiemed, da besidder man
Viisdom; og, følger man Viisdommens Bud med fri Beslutning,
da handler man dydig.

§. 17. a.

Forstanden er en middelbar Evne, som kan dan-
nes, medens Drifterne derimod virke umiddelbart og vel
kunne vækkes og næres, men ikke egentlig dannes. (Kun ved
Forstandens dannende Kraft og Vanens Magt kunne ogsaa
Drifternes forstærkes og svækkes, vanhelliges og renses). Dan-
nelse er det Mangfoldiges Omformen til og efter en Eenhed.
Den kan kun vindes i Samfundet, i hvilket Exempel og
Almeenvillie fører til Eenhed. Samfundets Indflydelse er enten
sandselig (Tvang) eller vanemæssig (Skik og Brug, Lov)
eller fri (Kjærlighedens Indvirkning), og alene den sidste er i
Sandhed dannende. Samfund bliver stiftet ved et Moment af
overlegen Daadskraft, sædvanlig ved en Enkelts overlegne Cha-
rakter.

§. 17. b.

Ogsaa den religiöse Følelse bliver opfattet af den dan-
nende og dannelige Forstand og hævet til bevidst Erkjendelse,
til begrebsmæssig Tro, til Betragtning, Lære og til Gudstjene-
ste. Den danner ved Siden af og over den naturlige Verdens-
anskuelse overnaturlige Forestillinger om Udødelighed, Himmel,
Gud, Verdensregjering og giver den fromme Følelse Udtryk i
hellige Skikke. Den betragter den sædelige Lovgivning som
Udstrømning af den høieste, helligste Villie og gjør Viisdommen
til Gudserkjendelse, Dyden til en meer eller mindre vigtig Deel
af Gudstjenesten, det sædelige Samfund til et helligt Forbund.
Denne fromme Verdensanskuelse har især derfor en saa vigtig
Indflydelse paa Livet, fordi Mennesket som handlende ikke
ganske kan beherske dette, men maa finde sin Rolighed i betrag-
tende Tro.

§. 18.

Fordi Forstanden er afhængig af Vilkaaret, er den udsat for Vildfarelse og Misdannelse (Til. 3, 3), medens derimod Drifterne i sig selv ikke ere det (slg. 1 Mos. 2, 17); men Vildfarelse, Forkeerthed, Misdannelse forplante sig tilligemed den ægte Dannelse i Samfundet og sætte sig fast ved Vane.

§. 19.

Den sædelige Forstands Vildfarelser ere følgende. 1. Naar den træder i Sandselighedens Tjeneste og gjør ikke blot den naturlige, men ogsaa den udvidede og kunstige Nydelse til Livets Hovedhensigt, da frembringer den i Mennesket en kjødelig Attraa (*φρόνημα τῆς σαρκος*, Rom 8, 6.), jordisk Sind (*τα ἐπίγεια φρονεῖν*, Phil. 3, 19.), Kjærlighed til Verden, (*φιλία τοῦ κόσμου*, Jac. 4, 4.), Sindelagets Forfængelighed (*ματαιότης τοῦ νοός*, Eph. 4, 17.), og bliver, til jordisk, sandselig Viisdom (*σοφία ἐπίγειος, ψυχικῆ*, Jac. 3, 15.). Den fører ogsaa til unaturlige Nydelser, skjændige Lyster (Rom. 1, 26 ff.). Ved Sandselighedens Overvægt udvikle sig allehaande Lidenskaber og Laster (v. 28 ff.), saa at man vel kan kalde en saadan Livsanskuelse en djævelsk Viisdom (Jac. 3, 15.). — 2. Den modsatte Vildfarelse er, naar man vel vil tjene Gud eller de høiere Drifter, men ved vilkaarlig Gudstjeneste (*ἑθελοθηρησκεία*) undertrykker Sandseligheden (Col. 2, 23.). — 3. Vilkaarlig Gudstjeneste er det ogsaa, naar man opfatter de sædelige Drifters Fordringer med indskrænket Aand, med Vanesind og indsigtsløs Iver (*ζῆλος θεοῦ, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν*, Rom. 10, 2), agter Menneskebud høiere, end Guds Bud (Matth. 15, 3-9.), og gjør det Pligtstridige af Pligt (Joh. 16, 2.). Herhen hører ogsaa en falsk Stræben efter Fuldkommenhed (Jerem. 35, 6 ff.). Stor er herved Indflydelsen af den falske, sandselige Tro (Rom. 1, 21 ff.) og af Vantroen (Ps. 14, 1.), men ogsaa af den Naturen erkjendende og beherskende Klogskab.

IV. Forstand og Klogskab.

§. 20.

Til sand Viisdom eller rigtig Erkjendelse af Hensigterne er Erkjendelsen af Tingenes Natur, især Menneskets, eller Videnskab nødvendig. Men denne udfordres ogsaa for at kjende og bruge Midlerne til Hensigterne. Middeler Alt, hvorved vi gjøre vor Villie gjældende i Naturen, hvorved vi som virkende Aarsager gribe ind i den og hævde vore Hensigter i den eller frembringe dem, eller Alt, hvad Mennesket kan og formaar. At ville uden at kunne, er daarligt: vigtigt er derfor Spørgsmaalet: Hvad kan Mennesket? Al Kunnen tilfalder Klogskaben, den theoretiske og tekniske Videnskab og Livsklogskaben; den skjænker Kundskaber og Duelighed, giver Midler og Raad, lærer Snildhed og Forsigtighed, paa det at Mennesket kan naae de Hensigter, som han skal naae.

§. 21.

Al Menneskets Kunnen udgaaer fra den vilkaarlige Styrelse af Legemets Bevægelser og af Aandens Forestillinger. Med Legemets Bevægelser indvirke vi naturlig paa Tingene, hvilke dog i Forveien maae være erkjendte ved Opmærksomhed og forskende Eftertanke; men denne lærer os ogsaa kunstig at forhøie vore Legemskræfter ved Færdighed og at bevæbne dem ved tekniske Midler, Redskaber og Maskiner. Klogskab eller Brugen af Midlerne bestaaer altsaa i Færdighed, Teknik og Videnskab; men sidstnævnte leder Alt, og er deels Selvkundskab og Menneskekundskab, deels Natur- og Verdenskundskab. Ogsaa den har et Gode for Öie, men kun det middelbare Gode, der som Middeler deels fører til de sandselige, deels til de væsenlige og aandelige Goder. Den gjennebløber de samme Trin, som Viisdommen: Sandselighedens, Vanens (Empiriens) og den frie Aands, og paa det sidste Trin træffer den sammen med den sande Viisdom. Den uddanner sig ligeledes i Samfundet, hvilket den tillige stifter, pleier og ud-

danner, idet den gjør Formerne til Gjenstand for sin Virksomhed og Omsorg. Former ere Forbindelses-, Lettelses- og Befordringsmidler for det selskabelige Liv; med Hensyn paa dem maa Vane og fri Aand samvirke til videre stadig Dannelse.

Opgaverne for Klogskaben ere ifølge de tre Drifter: Velstand, Ret og Aandsdannelse. For den sidste sørger Klogskab ved Teknik og Handelsforbindelse; for den anden ved Stiftelse af Familie og Stat; for den tredie ved Sprog og Skrift (hvilke forresten ogsaa ellers ere Betingelsen for al Dannelse), Kunst, Videnskab, Religion (hvilken sidste ogsaa griber tilbage i den anden Opgave). Løsningen skeer ved Fordeling af Arbeidet efter det forskjellige Kald i de tre Stænder: Nærings-, Værne- og Lærestanden.

§. 22.

Klogskabens Opfindelser og Stiftelser blive overleverede, og de senere Slægter skyldte de tidligere Meget; men hine modtage ogsaa af disse kunstige Fornødenheder, onde og besværlige Vaner, idet Meget i Tidens Løb bliver betydningsløs og hensigtsstridigt og den frie Aand ikke altid bliver Vanens Herre. Klogskaben med sine Raad og Midler griber selv ind i Viisdommens Gebeet og forvirrer det. Hvad den lærer og tilraader, er Noget, som kan skee efter Behag og er ikke Öiemed eller Bud (1 Cor. 7, 25); men det bliver ved Forholdet til disse meer eller mindre nödvendigt. Denne Nödvendighed bliver forhöiet ved Vanens og Samfundets Magt, hvilken, naar Viisdommens og Klogskabens frie Aand stivner, paalægger et Trældommens Aag (Gal. 5, 1) og fremkalder Forstokkelse (2 Cor. 3, 14. Rom. 11, 25), saa at Sædeligheden bliver en udvortes Sag, bliver til Pharisæismus, Probabilismus, Casuistik; og den udvortes Verdensklogskab undertrykker Viisdommens Stemme ved at overvurdere de middelbare Goder, Rigdom, Magt, Lærdom, Duelighed, (slg. Joh. 8, 15. 1 Cor. 1, 20. Phil. 3, 3-6. Joh. 5, 41 ff.).

Ved denne Arv ligesom ved den af den sædelige Dannelse selv (§. 17 ff.) udøver Skjebnen en stor Magt over Livet, og en vis Forudbestemmelse i Henseende til den Enkelte finder Sted (Rom. 9, 11. f. 20 f.). Den frie Aand træder vel op imod denne Forstokkelse og besejrer den (1 Cor. 1, 19. 25. 27 ff.); men det er Tilfældet eller, rettere sagt, et Værk af den guddommelige Naade og Viisdom, at Mange blive grebne af denne Aand, men Andre forblive i Forstokkelsen og gaae tabte eller blive til Skamme (Rom. 9, 18. 1 Cor. 1, 27 f. 2, 6).

§. 23.

Enhver Enkelt skal nu have sin Andeel i Klogskabens Hjælpe midler, overtage een Deel af Kaldsarbejdet og med Virksomhed og Duelighed benytte de Midler, der ved Arv eller Omtusknung eller Fællelskab staae til hans Benyttelse. Til den Enkeltes Klogskab hörer ogsaa især Forsigtigheden, det kloge Forhold i Tid og Omstændigheder (Matth. 10, 16. Eph. 5, 15. f. Rom. 12, 11. Gal. 6, 10), og til denne indskrænker man sædvanlig Klogskaben, omendskjönt det kun er en Green af den. En höiere Art af Klogskab bestaaer deri, at man ikke blot ved verdslige Foretagender, men ogsaa ved sædelige Opgaver omhyggelig afmaaler de til Tjeneste staaende Midler og Kræfter (Luc. 14, 28-32) og i Nödsfald opoffrer en sædelig Hensigt, der ikke ligefrem er nødvendig, for den anden, saaledes som Apostlen Paulus lærer en slig sædelig Klogskab i Henseende til Ægteskab (Cor. 7 slg. §. 67).

§. 24.

Da Midlerne kun have Betydning for Livets Hensigter, skulle de ikke alene svare til den hver Gang foresatte Hensigt, men heller ikke staae i Modsigelse med andre nödvendige Hensigter. Sædelighedens Rige skal ikke være uenigt med sig selv (Matth. 12. 25 f.). Et Middel, som tjener een Hensigt, men opoffrer en anden og nødvendig Hensigt, er et slet Middel, og den Regel gjælder: man skal ikke bruge slette Midler til gode Hensigter.

V. Samvittighed og Tilregnelser.

§. 25.

Deels ved Opdragelse og Underviisning af Andre deels ved Aandens egen Selvvirksomhed danner sig den sædelige Overbeviisning (πίστις Rom. 14, 1. 23) om Ret og Uret, Tilladeligt og Utilladeligt, med meer eller mindre Klarhed, Fasthed og Reenhed (Rom. 14 5. 22). Den bestaaer af det faste Grundlag, som den sædelige Drift danner, og af den foranderlige Bygning, som den menneskelige Forstand opfører. Er Overbeviisningen dannet efter bedste Indsigt (1 Cor. 8, 1. 7), med den bedste Villie, med Frihed (1 Cor. 8, 9), da er den fast og reen (Phil. 2, 14 f.); er den derimod afhængig af fremmed Mening, da er den tvivlsom og svag (Rom 14, 1. 1 Cor. 8, 10. 12) og fører til karakterløs Handlen (Rom. 14, 23). Ingen menneskelig Overbeviisning er fuldkommen rigtig; men det gjælder om at være sin bedste Overbeviisning tro (Rom. 14, 6. 12).

§. 26.

Den sædelige Overbeviisning er ikke for Betragtningen, men for Udøvelsen (Rom. 2, 13. Jac. 1, 23 f. 2, 17); den fremstiller en Opgave. Overensstemmende med den skal den sædelige Følelse eller Samvittigheden (1 Cor. 8, 10; 12. 10, 25-29. Rom. 13, 5) i det enkelte Tilfælde sige Mennesket, hvad der er at gjøre, idet den afgjør mellem Ret og Uret (Phil. 1, 9 ff. Eph. 5, 10. Rom. 12, 2). En anden Samvittighedens Forretning er at afgjøre, om Mennesket har handlet overensstemmende med den indre Stemme, eller ikke (Rom. 2, 15. 9, 1. 2 Cor. 1, 12), og af dens Dom afhænger Tilfredsheden, — der bestaaer i Tilfredsstillelsen af Drifterne eller Opnaaelsen af Livsgoderne, §. 10. ff. — og det Modsatte deraf, Følelsen af Skyld (religiøs taget, Følelsen af Guds Vrede). Tilfredsstillelsen og Ikketilfredsstillelsen af den sandelige Drift, Vel- og Ildebefindendet, er kun tildeels det enkelte Menneskes Værk (Klogskab og Uklogskab, naturlig

Lön, naturlig Straf); tildeels er han deri afhængig af Samfundet, hvori han lever, tildeels af Skjebnen (Lykke og Ulykke, fælede, overnaturlig Straf §. 38); til fuldkommen Velbefindende maa derfor endnu komme Tilfredshed med Skjebnen. Slg. §. 77. Tilfredsstillelsen af de sædelige Drifter derimod eller Selvtilfredsheden er Menneskets eget Værk (indtil en vis Grad, slg. §. 22. 78) og udgjør Grundbetingelsen for Salighed eller for Fred med Gud, det høieste Gode. (§. 77). Samvittigheden dømmer vore Handlinger som gode eller onde (§. 11), som ædle eller uædle (§. 12) og er derfor enten en god (Ap. G. 23, 1. Hebr. 13, 18), brüdefri (Ap. G. 24, 16), reen (1 Tim 3, 9. 2 Tim. 1, 3) eller en ond (Hebr. 10, 22), brændemærket (1 Tim. 4, 2) Samvittighed. Andre Handlinger ere ligegyldige (*ἀδιάφορα*), dog i forskellige Grader, alteftersom man anlægger Pligt- og Fuldkommenhedsdriften (Rom. 14, 17) eller Klogskaben eller den sandselige Drift som Maalestok.

§. 27.

Samvittigheden (den foregaaende og efterfølgende) slumrer enten og er undertrykt — Samvittighedsløshed, Forstokkelse, Ryggesløshed, i forskellige Grader — eller den er vaagen og virksom — Samvittighedsfuldhed —; den er hos Mange overspændt og tvivlsom (Rom. 14, 1. f. 23. 1 Cor 8, 7. 9 ff), hos Andre (og meer eller mindre hos Enhver) vildfarende og feilende. Meest feilende pleier den foregaaende Samvittighed at være formedelst Lidenskabens Indvirkning; rigtigere kan den efterfølgende Samvittighed dømme i Besindighedens Time, fordi det her blot gjælder om en indre Kjendsgjerning, nemlig, om man har været sig selv tro. N3,

§. 28.

Den (efterfølgende) Samvittighed bedømmer vore Handlinger som vore, eller tilregner os dem. Men den kan kun tilregne os, hvad der er vor frie Handling, og for hvilket en Regel til at dømme efter er givet. Gjenstanden for Samvittighedsdommen er derfor ikke den udvortes Handling, da kun

den indre Handling eller Beslutningen, men ikke Udførelsen, staaer i vor Magt. Den indre Handling er ikke tilregnelig der, hvor Vilkaaret virker ganske sandseligt. Men hvor Besindighed og fri Beslutning finder Sted, er det ikke Overbeviisningen (saa at sige, Beslutningens Oversætning), som, med Hensyn til Handlingen selv, (slg. forresten §. 38) underligger Tilregnelse, thi den afgiver selv Regelen ved Handlingen, og vi ere ikke uafhængige i dens Uddannelse (§. 22); heller ikke Tilskyndelsen til Handlingen (Undersætningen), thi den er i det Mindste i Handlingens Moment uvilkaarlig og ikke vort Værk (slg. forresten §. 38); men alene Beslutningen (Conclusionen), Vilkaarets Værk, som kan og skal bestemme sig frit efter Overbeviisningens Regel.

§. 29.

Frihed er Uafhængighed af Naturmagt: frie ere vi i den udvortes Handling, naar alene vort Vilkaar, ikke en fremmed udvortes Magt bestemmer os, og i den indvortes Handling, naar ikke den sandselige Tilskyndelses Kraft (der ligeledes er noget Fremmed for Aanden), men en aandelig Kraft bestemmer os, hvilket her er den forstandige Forestilling om den i Overbeviisningen anerkjendte Regel.

Men Forstanden er ikke den rene Aand selv, men kun sammes middelbare Billede, tilhører den indre Natur, er underkastet Udvikling og er en indskrænket Kraft, som, hvor stor den endog kan være, dog muligviis kan blive overvunden af den sandselige Tilskyndelses endnu større Kraft; følgelig er den forstandige Beslutning selv ikke ganske uafhængig og fri i Virkeligheden. Men fordi Samvittigheden dadler og tilregner enhver Beslutning, som skeer mod Regelen, forudsætter den alligevel en uindskrænket Frihed, men ikke som noget Virkeligt, men som Noget, der skulde være (noget Idealt), eller som en Evne, der kan forhøies i det Ubestemmelige.

§. 30.

Det Onde ligger, reent taget, i Beslutningen, nemlig i Handlingens uretmæssige Bestemmelse ved den sandselige

Tilskyndelse, istedetfor ved den forstandige Regel, eller i Formen. Handlingens indre Stof er bestemt ved Tilskyndelsen, hvilken, alteftersom den tilhörer den sandselige eller de aandelige Drifter, og er usund (lidenskabelig) eller sund, kan i andre Henseender give Handlingen Værd eller Uværd, men afgjør ikke umiddelbar, om den er god eller ond. Stoffet i udvortes Henseende bestaaer i Handlingens udvortes Skikkelse og sammes Passelighed eller Upasselighed til den almeenerkjendte sædelige Orden — hvorover Dommen kan vakle (slg. §. 33).

Den onde Handling er kommen istand ved en ufri Beslutning, men Samvittigheden, som alligevel tilregner den, betragter den som fri d. v. s. dadler, at man ikke har handlet frit, da man havde skullet og kunnet det. Denne oprindelige (ideale) Frihed, der er eens med Tilregnelighedsevne, maa man adskille fra den virkelig erhvervede eller erhvervelige eller den besindige Forstands Herredømme i Mennesket (Joh. 8, 32. Rom. 6, 18. 1 Petr. 2, 16.), hvilken sidste dog forhøier Tilregnelighedsevnen. Hiin bliver i det N. T. kun forudsat (slg. Joh. 3, 8.), men tydelig lært i Jes. Sir. 15, 14-17.

§. 31.

Den onde Handling hedder Synd (ἀμαρτία, α: Afgang fra Regelen). Inddelingen i bevidste og ubevidste Synder (Uvidenhedssynder, peccata cognitionis et ignorantiae) er, strængt taget (efter Jac. 4, 17.), urigtig; dog, hvis man ved de sidste forstaaer saadanne, der skee af forskyldt Uvidenhed, da ere de for dennes Skyld tilregnelige; hvis man derimod derved forstaaer saadanne, der skee af Uklarhed og Ureenhed, da falde de sammen med de uforsætlige. Forsætlige Synder (peccata voluntaria) ere saadanne der skee med Overlæg, uforsætlige (involuntaria), der begaaes uden dette, af Skjødeshed, Letsind eller Overrøelse (p. infirmitatis). Det Sindelag, med hvilket man synder forsætlig, især naar Andre tilføies Smerte derved, kalder man Ondskab: den beroer oprindelig ogsaa paa sandselig Svaghed, men som ved Vane og Forkeert-
hed befæstes til en Slags Regel, hvis forsætlige Antagelse og

Efterfølgelse dog ikke ganske kan fordunkle Bevidstheden om den sande Regel. Inddelingen i Overtrædelses og Efterladelsessynder (p. commissionis & omissionis) bliver først klar ved Forskjellen mellem de forbydende Pligtbud og Kjærlighedens Opfordringer (§. 72 og 73).

§. 32.

Skyldens Størrelse bestemmes efter den Grad af Tilregnelighed, som finder Sted, eller efter det Forhold, hvori Sandseligheden har overveiet det forstandige Vilkaar. Jo klarere Overbeviisningen og jo tydeligere Regelen Erkjendelse samt jo mindre stærk den sandselige Tilskyndelse er, desto svagere er Villien, naar den bestemmer sig mod Regelen. Ogsaa kommer Noget an paa Beskaffenheden af Tilskyndelsen: i det Forhold, hvori den er udsprungen af den sædelige eller den sandselige Drift, formindsker eller forhøier den Skylden. Handlingens Følger, tildeels tilfældige, komme kun forsaavidt i Betragtning, som de bleve overveiede eller burde have været det.

§. 33.

Ved den sædelige Bedømmelse af fremmede Handlinger skal al Partiskhed tie, efter hvis Dom de enten vise sig venlig- eller fjendtligsindede. Kun hvor vi kunne kaste et sikkert Blik i det fremmede Gemyt og kunne være overbeviste om, at den Handlende kjendte og anerkjendte de Love, mod hvilke han har syndet, kunne vi fælde den Dom, at han har handlet ondt. Ellers, især i Fuldkommenhedens Gebeet, finder blot en sædelig Smagsdom Sted, efter hvilken vi erkjende Handlingerne enten for skjønne og ophøiede eller for hæslige og forkastelige. Høihed tilkommer Karakterens Storhed, Skjønhed Hjertets Godhed.

§. 34.

Da den forstandige regelrette Beslutning er afhængig af det tilfældige Kraftforhold mellem den sandselige Tilskyndelse og det forstandige Vilkaar og følgelig selv tilfældig (§. 29), kan intet Menneske være sig en fuldkommen god Villie bevidst eller

have en fulkommen reen Samvittighed, især da Enhver gjør den Erfaring, at han kan ligge under for den sandselige Tilskyndelse. Fremdeles klæber endnu forsaavidt noget Sandseligt ved den regelrette Beslutning, som dertil hører en vis Livlighed i Forestillingen om Regelen og ogsaa en vis Vane, hvortil desuden endnu komme Bibevæggrundene til det Gode af meer eller mindre sandselig Glæde over det Gode, over dets Følger o. s. v.; følgelig er ingen dydig Handling ganske reen (Uværdighedens Følelse). Ifølge dette maa Mennesket tilskrive sig en Hang til Sandselighed, og, da det Onde ligger i sandselig Svaghed, en Hang til det Onde. Men denne Hang tjener saalidet til vor Undskyldning, at vi meget mere formedelst den af Samvittigheden stedse forudsatte uinskrænkede Tilregnelighed eller Frihed anklage os derfor. Denne Hang skulde ikke finde Sted, og, da den dog finder Sted, begrundes den en Skyld. Naturskuelsen deraf, at Mennesket nu engang er et sandseligt Væsen, undergraver al Sædelighed og Tilregnelighed og kan consequent udstrækkes til enhver virkelig Synd. Enten gives der en Tilregnelighed, eller ikke; men, gives der nogen, da gjælder den ligesaameget om Menneskets Grundcharakter som om hans enkelte Handlinger.

Denne oprindelige Syndighed er fælleds for alle Mennesker og viser sig i al menneskelig Handlemaade. Men Enhver deler den, ikke blot formedelst sin oprindelige Natur (ideal), men ogsaa formedelst sin sædelige Tilstands Afhængighed af For- og Efterverden (§. 22): følgelig er den ikke blot oprindelig, men ogsaa nedarvet (medfødt). Forsaavidt den er arvet, vilde den ikke være tilregnelig; men den er det for medelst sin Oprindelighed

Den almindelige menneskelige Uværdighed udtales som Kjendsgjerning i følgende Skriftsteder: Ps. 143, 2. Hjob. 4, 17 ff. 15, 14 ff. Ordsp. 20, 9. 1 Kong. 8, 46. Rom. 3, 9 ff. 23. Grunden dertil bliver sat i Fødselen (Ps. 51, 7) og, bestemtere, i Sammenhængen med Adam (Rom. 5, 12 ff.), men ogsaa i den med Djævelen (Joh. 8, 44 slg. 2 Cor. 11, 3).

§. 35.

Det synes, at Læren om Djævelen har til Hensigt, at angive en oprindelig Grund for det (physiske og moralske) Ondes Fremtrædelse, som kunde svare til alt Gods Urgrund i Gud. Men som det i sig selv er umuligt, at tænke et absolut ondt Væsen (det Absolute kan kun være godt), saa bliver heller ikke Djævelen, der i Begyndelsen har været god og kun er falden, tænkt som absolut ond; og langt fra, at vi derved vinde en Urgrund for det Onde, bliver Djævelens Fald, ligesom Synden i Mennesket, Noget, der kun er at begrunde i Individets Frihed. Men Forestillingen om samme, (der vistnok kun gjælder for Phantasien og Følelsen, ikke for Metaphysiken) tjener som Underlag netop for Ideen om det Ondes Frihed, der har sin Grund i Aanden og ikke i den legemlige Natur (Eph. 6, 12), og danner tillige et personligt Billede af Syndens og Ondskabens Herredømme, som formaaer at afskrække: det kan altsaa bruges i begge Henseender med Nytte, baade mod den opløsende og den altfor tolerante Anskuelse af det Onde.

§. 36.

Fortællingen om Syndefaldet forklarer ikke den oprindelige Hang til det Onde, men forudsætter den, idet den fremstiller, hvorledes de første Mennesker fra Ubevidsthedens, Uskyldighedens og Lyksalighedens Tilstand geraadede i Skyld og Elenighed ved den i Modsigelse med den guddommelige Lov gjorde Brug af deres Vilkaarlighed og ved den i dem opstaaede Tvedragt mellem Godt og Ondt. (Döden, der indtræder som Straf, er, i sin Sammenhæng med Følelsen af Skyld, ikke reen opfattet som naturlig Död). Det er den sædelige Dannelses og Misdannelses Historie, opfattet fra sin Skyggeside, dog ogsaa frembydende en Lysside a).

a) Denne fremhævede *Kant*, Muthmassl. Anfang der Menschensichte, kleine Schr. Neuw 1793. S. 93. ff. *Schiller* Erwas über die erste Menschengesellschaft nach Leïtf, der Mos. Urk. Werke (Stuttg. u. Tub. 1822) 16 B. S. 32. ff.

§. 37.

Ved Følelsen af vor oprindelige Hang til det Onde forstærker sig Samvittighedens Døm; og den forstandige, sædelige Tilregnelse, ved hvilken vi stille os vor virkelige sædelige Tilstand for Öie, forhøier sig til den følelsesmæssige, fromme (religiöse), ved hvilken hiin Grundfølelse tillige kommer i Bevægelse. Angeren eller Mishaget ved begangne Feil er nærmest af forstandig Art, men som saadan ikke dyb og levende nok; først naar hiin Følelse af vor Syndighed træder til, erholder den den rette Styrke og bliver til "en Bedrøvelse, der tækkes Gud" (2 Cor. 7, 9-11). Mangler derimod den forstandige Indsigt i vore Feil, saa opstaaer let svagelig Angerfuldhed, og vel ogsaa Samvittighedsangst. Den verdslige Bedrøvelse (*ἡ λύπη του κόσμου*) 2 Cor. 7, 10.) er af sandselig Art og endnu forskjellig fra den forstandige Anger.

Ogsaa Forbedringen, den virksomme Frugt af Angeren, er paa een Side et forstandigt Værk, som skal drives med Understøttelse af Selverkjendelsen; men paa den anden Side ogsaa et Værk af den uforklarlige Frihed (Joh. 3. 8.), fuldbragt ved hengivende Følelse. Saaledes giver der ogsaa en forstandig-psykologisk og en følelsesmæssig-from Askese (§. 295. ff.)

§. 38.

Formedelst Følelsen af vor Syndighed tilregne vi os ogsaa det physiske Onde, som vi ikke selv umiddelbar have forskyldt, deels som Noget, der er forskyldt ved Menneskeheden Synder i Almindelighed, deels som indirect (vilkaarlig, overnaturlig) Straf. Det Samme er Tilfældet med Det i vor sædelige Beskaffenhed, som ikke ganske er vort frie Værk: vor sædelige Overbeviisning, hvis Feil og Vildfarelser ifølge dette fremstille sig som Synder, og de Tilskyndelser, hvis Usundhed vi vel tilteels selv have forskyldt, tildeels ikke, men dog paa een eller anden Maade have deres Grund i den menneskelige Syndighed. Paa lige Maade udvider sig Tilregnelsen af fremmede Synder og Vildfarelser; og hvad deri tildeels tilhø-

rer den historiske Nødvendighed (§. 22.), bedømme vi som fri, deels almindelig, deels individuel Gjerning.

§. 39.

Saaledes bliver istedet for Tilfredshed og Sjelsro Følelsen af Uværdighed og Usalighed Mennesket til Deel. Hans Tilfredshed med sin udvortes Stilling er forstyrret deels ved Onder, som virkelig finde Sted, deels ved saadanne, som frygtes; og ligeledes bliver hans Selvtilfredshed, om ogsaa nogenledes begrundet i retfærdig Selvvurdering, forstyrret ved Følelsen af Ufuldkommenhed og Uværdighed og dernæst ogsaa ved de Onder, som omringe ham. Vel forbliver Bevidstheden om vor væsenlig gode Natur, vore sædelige Anlæg og vor ophøiede Bestemmelse, der udtaler sig i en glad begejstrende Følelse. Men som i os og udenfor os det Gode kæmper med det Onde, saaledes ogsaa denne Følelse med hiin. Nu kunde vel den høiere Følelse af Tillid til Gud, som ogsaa ligger i os, føre os til Seir og til Fred med Gud, men ved os selv kunne vi ikke let fastholde den; vi behøve derfor endnu en høiere Garantie, end vor Bevidstheds er, og den kan kun komme fra Guds Naade.

VI. Trang til Forløsning.

§. 40.

Alt, hvad Mennesket stræber og længes efter, er Gjenoprettelse og Hævdelse af hans oprindelige, aandelige Selvstændighed eller Forløsning (*ἀπολύτρωσις*) deels fra det physiske Onde (Rom. 8, 23.), deels fra det moralske Onde (Matth. 6, 13.) eller fra aandelig Død (Rom. 7, 24.) og fra Syndeskyld (Rom. 3, 24. Eph. 1, 7. Tit. 2, 14. Hebr. 9, 15.). Denne Opgave er at løse først ved Forstandens Herredømme i det enkelte Menneske og den hele Slægt (Eph. 1, 17. f.); for det Andet ved Fuldbringelsen af den erkjendte Lov eller den guddommelige Villie, (Matth. 6, 11.); for det Tredie, fordi Erkjendelse og Handling stedse forblive ufuldkomne og den derved fremkaldte Følelse af Usalig-

hed endnu bliver forhøiet ved physiske Onder, ved Forsø-
ningen (Rom. 5, 11. 1. Joh. 4, 10. slg. Hebr. 10, 14. 11, 40.)
eller Sindets Beroligelse ved Følelsen af den guddommelige
Naade (§. 39).

Ligesom den sædelige Dannelse (§. 17), saaledes kan For-
løsningen kun komme istand ved Samfund, dog ikke ved men-
neskelig Kraft alene, men ved Guds Hjælp. Hvad der ved
Mennesket er skeet for Lovgivning, Sædelighed og Fromhed, er
forblevet ufuldkomment Menneskeværk og har ikke formaaet at
ophæve Følelsen af Usalighed. Det gl. T.'s Sonoffre skulde
være Middelet til at befrie sig derfra, men kunde i det Høieste
kun forskaffe en flygtig Beroligelse. (Hebr. 9, 9. 10, 1-4.).
De frommere Gemytter hævdede sig til Troen, men saae kun
Frelsen i det Fjerne (Hebr. 11, 13. Joh. 8, 56.). Opfyldelsen
kunde alene komme ved Guds vise Tilskikkelse. (Eph. 1, 10.).

Andet Capitel.

Den christelige Aabenbaring eller *Forløsningen ved Christus.*

§. 41.

Ved Christus er Opgaven løst i alle Henseender (1 Cor.
1, 30.), og den bliver løselig for os ved inderligt Samfund med
ham som vort Livshoved (Eph. 4, 15. f. Col. 2, 19.). Han er
ikke blot det viseste, retfærdigste Menneske, men Gud
lig (Col. 1, 15. 2 Cor. 4, 4. Col. 2, 9. Hebr. 1, 3. Joh. 10,
30. 12, 45.), Menneske-Søn og Guds-Søn, saa at ved
hans Hjælp kan Mennesket forenes med Gud.

I. Christus den guddommelige Forstand.

§. 22.

Christus fuldbringer Forløsningen fra Forstandens Side,
idet i ham viste sig den fuldendte guddommelige For-

stand, eller han selv er denne Forstand, Ordet ($\delta\ \lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$) Joh. 1, 1. slg. Hebr. 1, 1. f. Joh. 1, 18.). Dette vil sige, at Gud har aabenbaret sig paa det Fuldkomneste i ham, eller, selv visende sig i ham som den sig aabenbarende, er bleven Kjød eller historisk Virkelighed. Men af Gudserkjendelsen afhænger al øvrig Erkjendelse (idet Mindste med Hensyn paa Retning og Stilling), og Christus er ogsaa for den Princip og Regel.

Erkjendelsen af Gud skjænkes Mennesket blot ved Aabenbaring eller paa umiddelbar Vei (Joh. 3, 11. 32. 16, 13). En almindelig, indre Aabenbaring ligger i den umiddelbare Bevidsthed om Gud (Rom. 1, 19. f.) og i den sædelige Drift (§. 11). Men en sikker Erkjendelse om Gud kommer først istand ved den særegne, udvortes eller historiske Aabenbaring eller derved, at den indre Aabenbaring viser sig i Menneskets Gemyt, Liv og Lære som fuldkommen virkeligt Gjenbillede og bliver erkjendt af Andre som saadant. De nødvendige Kjendemærker paa en saadan Aabenbaring er Sandhed og Frihed eller Oprindelighed (Uafhængighed af menneskelig Overlevering og Skyld); omendskjönt det Sidste ikke er ubetinget og ikke udelukker en vis historisk Sammenhæng (§. 47.). Aabenbaring som isoleret Phænomen er den guddommelige Aands Værk, Begeistring, (Joh. 3, 34.); men som indgribende i Verdenshistorien og opstillende den høieste Regel for Menneskeheden, er den et Værk af den guddommelige Verdensregjering, af Logos. Ved denne Aabenbaring har Christus bragt den høieste Sandhed for Lyset og forflöttet os fra Mørket til Lysets Rige (Joh. 18, 37. Eph. 5, 8. Col. 1, 13. 1 Pet. 2, 9.).

§. 43.

Den christelige Aabenbaring har paa Grund af sin Frihed ikke alene gjort et Fremskridt for sin Tid, men for stedse indført Frihedens Aand i Livet (2 Cor. 3, 17.); den har ikke alene befriet det religiøse Liv fra Loven, men ogsaa fra al Indskrænkning til særegen Tid, Sted og Nationalitet. (Joh. 4, 23.).

§. 44.

I denne Frihed ligger ogsaa Christendommens frie, Natur- og Verdensbeherskende, seierrige Kraft (Joh. 2, 19. (?) 16, 33 14, 30), hvis Tegn ere Christi Under (Matth. 17, 20.); ligesom hans Spaadomme (Luc. 19, 43. ff. Matth. 10, 17. ff. Matth. 24, 23. ff.) og hans Menneskekundskab (Joh. 2, 25.) bevidne hans gjennemtrængende Natur- og Verdenskundskab, der dog ikke er at tænke som ubegrændset (Marc. 13, 32^a) eller ganske uafhængig af Erfaring og Udvikling (Luc. 1, 80.).

a) Over Agnoeternes formeentlige Kjætteri, s. *Münscher* Dogm. Gesch. IV, 117.

§. 45

Denne Frihedens Aand viser sig endelig ogsaa i Valget af Midlerne, i Afholdenhed fra Stats- Ordens- og andre Former, (med Undtagelse af Daaben og Nadveren), i udelukkende Brug af det levende Ord og i Stiftelsen af et Troens- og Kjærlighedens- eller Aandens Samfund (Matth. 18, 20.), til hvis Kraft Christus satte Tillid og holdt sig saaledes i den rette Midte mellem Verdensmenneskenes Tvivlesyge (Luc. 17, 20. Joh. 18, 38.) og Chiliasternes Sværmeri (Ap. G. 1, 6.).

§. 46.

Men denne rene Erkjendelse af Sandheden og denne Aandsfrihed og Kraft var kun mulig ved Reenhed fra Synd (Joh. 8, 46. f.), hvorved ellers Sandheden bliver undertrykt (Joh. 8, 15. Rom. 1, 18.); thi Forstanden er afhængig af Villien (§. 16.).

§. 47.

Paa det at Frihedens Aand kunde vise sig i Kristus, maatte Menneskeheden og nærmest Folket, blandt hvilket han optraadte, have naaet en vis Grad af fri forstandig, sædelig Dannelse; den jødiske Lov, "Tugtemesteren," maatte være gaaet i Forveien, og Længselen efter noget Höiere vaagnet; det hedenske Folkevæsen og Gudstjeneste maatte have udlevet sig, den hedenske Viisdom udviklet sig og övet sin Indflydelse;

nok, "Tiden maatte være opfyldt" (Gal. 4, 4): i alle disse Forberedelser beviser sig den guddommelig Huusholdning (οἰκονομία Eph. 1, 10.), og af dem alle finder en naturlig Anskuelse Sted, der dog maa underordne sig den overnaturlige. Der viser sig for det 1) en naturlig Dannelsesgang, hvorhen Christendommen hører (naturlig, pragmatisk Anskuelse), der dog er ledet af Forsynet (overnaturlig Anskuelse); for det 2) træde Kræfter i Virksomhed, der vel er menneskelige, men fremgaae fra en skjult Kilde og minde om den guddommelige Skaberkraft.

II. Christus den Hellige.

§. 48.

Til Erkjendelsens Reenhed og Frihed kom i Christus den rene, frieste Villie, Syndfrihed (Joh. 8, 46), hvorved han modstod enhver tillokkende sandselig Tilskyndelse og blev lydig indtil Döden (Phil. 2, 8). Hans Död havde en sædelig Nödvendighed. Han maatte indføre Sandhed i Livet ved Daad, indestaae for den ligeoverfor sine Fjender og saaledes, da han intet jordisk Rige vilde stifte, ligge under for dem, overensstemmende med Propheternes Skjebne (Luc. 22, 37. [slg. Jes. 53, 12.] Matth. 21, 33-39.); han maatte, ved Gjerning virkeliggjøre Opoftrelsens Aand som den, der var hans Riges Aand (Matth. 10, 38.) og derved helbrede Disciplene for deres Indbildning om et jordisk Rige. Men ved Döden maatte ogsaa i ham selv det Guddommelige vise sig og det Menneskelige luttres sig; han maatte derved blive forherliget (Joh. 12, 23.), ophöiet (Joh. 3, 14. 8, 28. 12, 32. 34.) og fuldendt (Hebr. 2, 9. f.) idet han forherligede Guds Navn (Joh. 12, 28. 13, 31. 17, 1.), og Synden blev fordömt i hans Kjöd (Rom. 8, 3.). Jesu Död er, betragtet fra hans Indre af, den fuldkomneste sædelige Handling, vel en Frugt af hans Fölelsesstemning (Luc. 12, 50.), men tillige Frihedens rene Værk (Joh. 10, 18.), reen for al Sværmeri, fordi den var forbunden med indre Kamp (Joh. 12, 27. f. Matth. 26, 38. ff.), der endogsaa vendte tilbage paa Korset (Matth. 27, 46.), fuldragt i höieste Rolighed, Besindighed og Hjertets Mildhed.

§. 49.

Men hvorledes kan en fuldkommen reen Dyd finde Sted i den dog altid sandselige op ufuldkomne menneskelige Natur? Thi Christus var med Legem og Sjel Menneske ^{a)}. Man op-hæver sammes sjelelige Natur og træder i Modsigelse med Bi-belen (Matth. 4, 1-11. Hebr. 4, 15), naar man frakjender ham al indre Fristelse eller al indre Tillokkelse til Synd ^{b)}, i det en blot udvortes Fristelse egentlig ingen Fristelse er. Hans Dyd var vistnok, ligesom den menneskelige overhovedet, kjæm-pende, og saaledes endnu forskjellig fra den guddommelige Hel-lighed (Jac. 1, 13.), men stedse seirende og pletfri og ved sin, alt Menneskeligt overtræffende Storhed, Billede eller Afglands af den guddommelige Hellighed.

a) *Apollinaris' Vildfarelse*, s. *Gregor. Nyssen. Antirrheticum* e. Apollinar. §. 51 i Gallandi Biblioth. Patr. VI. *Zacagni Collectan. mo-num. vet. Eccles. gr.* 1.

b) *Schleiermacher* über d. Schr. d. Luk. S. 54. *Ullmann* i Theol. Stud. u. Krit. 1 Jahrg. I. 59.

§. 50.

Strængt taget vilde Jesus ifølge dette vel have været fri for Synd, men ikke for Arvesynd (§. 34.). Man tør ikke vil-kaarlig lade den kirkelige Dogmatiks metaphysiske Hypothese ^{a)} frikjende ham for denne; thi Troen skal ikke beroe paa nogen Hypothese. Men man behøver heller ikke en saadan, saasnart Troen paa hans Frihed fra virkelige Synder staaer fast, hvilket vi forudsætte som nødvendig Bestanddeel af den christelige Over-beviisning. Bevidstheden om vor Syndighed ledsager den om vore virkelige Synder og vilde uden denne kun have Ydmyg-hedens Betydning, ikke Selvanklagens. Andre tillægge vi og-saa kun Arvesynden, fordi vi see dem synde. Da nu Christus aldrig har syndet, finder denne Overførelse paa ham heller ikke Sted, men meget mere den uforstyrrede Anskuelse af det Gode, hvortil vi føle Anlægene, Bestemmelsen og Kraften hos os selv

a) *Gregor. Nyssen. in Antirrhético* §. 54. *De Wette*, Kirchliche Dogmatik, §. 67. Not. d.

i den glade Aandsopløftelses Öieblikke. Kun Ydmygheden tör vi tillægge Christus, som han ogsaa virkelig har udtalt den (Matth. 19, 17.). Men da nu en saadan reen Sædelighed ellers ikke er Menneskehedens Arvedeel, og det Gode kun lykkes os ved Guds Bistand, saa troe vi, at Gud var Eet med Christus, og at Gud ikke blot var virksom, men væsenlig eller personlig i ham.

III. Christus Forsoneren.

§. 51.

Omendskjönt Christus ved sin fuldkomne Viisdom, Klogskab og Hellighed viser os Veien og giver Kraften til at blive viis, klog og hellig, erholde vi derved dog endnu ikke den fuldkomne Sjælero. Thi 1. ere vi endnu givne til Priis for det physiske Onde; 2. nedtrykker os Fölelsen af Synd og betager os Modet til at stræbe efter Lighed med ham; ogsaa föle vi os uformuende til engang ganske at blive ham lige, altsaa endnu stedse Syn den underkastede; men Fölelse af Synden forhöier Fölelsen af det physiske Onde (§. 38.). Han har nu befriet os fra begge Dele ved sin Död og forsonet os: fra det physiske Onde (Döden) derved, at han har beseglet Læren om Udödelighed og det Bud, at hengive den jordiske Frelse for den evige, ved sin Lidelse og godtgjort Aandens overvindende Kraft; fra Syndeskyld og dens Tilbagevirkning paa Fölelsen af det physiske Onde har han befriet os derved, at han vel döde for Syndens Skyld, men uskyldig og af uendelig Kjærlighed, saa at ved Anskuelsen af hans Död maa vel vor Skyldfölelse vækkes og forstærkes, men tillige bliver den styrkende Fölelse af den oprindelig tilkommende sædelige Værdighed vakt og Tilliden til den tilgivende guddommelige Kjærlighed befæstet (Joh. 3, 16.). Slg. §. 39.)

§. 52.

Christi Seir over Död og Synd var i Aandeverden fuldendt, men i Sandseverden og for det svage Sandsemenneske var det en Underliggen. Derfor lod Gud den ogsaa blive virkeliggjort i sandselig Fremtrædelse ved den Dödes Opstandelse,

hvilket tjente meget til at befæste Disciplenes Tro (1 Cor. 15, 14.). Denne Opstandelse er ikke blot at fatte som Livets Seir over Düden, men som Aandens Seir over Alt, hvad der lammer og nedtrykker dens Selvstændighed, ogsaa over Synden (Rom. 4, 25. 2 Cor. 4, 11.). Dertil kommer nu Christi Ophöielse til himmelsk Herlighed, hvilket er Fuldendelsen af hans Seir og tillige det höieste Maal for vor seirrige Efterstræben (Rom. 8, 29. Joh. 17, 22).

Tredie Capitel.

Det christelige Samfund.

I. Troen paa Christus.

§. 53.

Ved Christi Fremtrædelse blev den Længsel stillet, som Menneskene, der trængte til Frelse, havde fölt; de erkjendte i ham Alt, hvad de havde sögt, den höieste Sandhed, Veien og Livet, den levende Guds Sön og satte deres Tillid til ham eller troede paa ham (Matth. 16, 16. Joh. 6, 68. f.). Denne Tro er naturligviis, da den omfatter det Fuldkomne og Höieste, Fölelsens Sag, og Forstanden ledsager den kun, i den föier dertil den tydelige Bevidsthed.

Anm. I det christelige Livs System indtager Troen Oversætningens eller Regelens Plads, under hvilken Alt skal underordnes.

II. Den hellige Aand.

§. 54.

Men ved Troen, naar den er levende, erkjende vi ikke blot noget Almeengyldigt, men anerkjende det for os selv og tilegne os det; vi underordne os, vort hele indre Liv, den

almindelige Regel a). Men som alt Særegent, hvilket vi underordne det Almindelige, allerede bærer dette i sig, saaledes kunne vi ikke anerkjende det Guddommelige i Christus, naar vi ikke finde det i os selv; denne Anerkjendelse skeer derved, at den os iboende oprindelige Aabenbaring falder i vor Dom sammen med Aabenbaringen i Christus. Den indre Aabenbaring er en Funke af den hellige Aand (Ap. G. 17, 27. f. slg. Hiob 32, 8.), og Anerkjendelsen af samme i den udvortes Aabenbaring skeer ved en indre guddommelig Opvækkelse (Matth. 16, 17. Joh. 6, 44. 1 Cor. 12, 3.); Vantroen derimod har sin Grund deri, at Mennesket modstræber den hellige Aand (Ap. G. 7, 51. slg. Rom 1, 18.).

a) Undersættningens og Dømmekraftens Moment.

§. 55.

Man maa adskille denne Troen foregaaende, oprindelige og skjulte Virkning af den hellige Aand fra den efterfølgende, som fremtræder i Begeistring, og sædvanlig bliver kaldt den hellige Aand (Joh. 7, 39. Ap. G. 8, 15 o. a. St.). Denne kunde først træde frem efter Jesu Død (Joh. 16, 7.), fordi forhen var Troen endnu sandselig messiansk (Luc. 24, 21.), og Kjærligheden til Jesus sandselig personlig (Matth. 16, 22. slg. Joh. 6, 61-63.), fordi Aandens Overlegenhed i Jesus undertrykkede Selvstændigheden hos Disiplene, og de endnu ikke formaaede at fatte og bære Alt (Joh. 16, 12.). Først efter hans Død erkjendte de ham ikke mere efter Kjødets, og en fuldkommen Fornyelse eller Gjenfødelse indtraadte (2 Cor. 5, 16. slg. Eph. 4, 22. ff. Ro. 6, 3. f.)

56.

Naar nu saaledes den indre Aabenbaring falder sammen med den udvortes, kan Begeistringens ikke afvige fra den sidste, men maa stedse forblive i Samklang med den. (Joh. 16, 13-15, 1 Joh. 4, 2. 1 Cor. 12, 3.). Troen paa Christus er Grunden, hvorpaa Alt maa beroe (1 Cor. 3, 11.). Men i Tidens og Aandsudviklingens Fremgang maa der vedblive at bygges paa

denne Grundvold (1 Cor. 3, 10. ff. slg. Joh. 16. 12.), hvorved en Forskjellighed indtræder, ligesom da ogsaa Aandens Gaver ere forskjellige (1 Cor. 12, 5. f.), saa at der i Christendommen lader sig adskille noget Uforanderligt og stedse Eens — Aabenbaringen ved Christus og Troen paa ham — og noget Bevægeligt og Mangfoldigt^{a)} — Tilegnelsen og Gjenfrembringelsen af denne Aabenbaring ved den vel i sig selv stedse lige, men i Tidernes^{b)} væxlende Aand virkende og den e ledende hellige Aand. Denne Mangfoldighed er en Frugt af Frihed, som er en væsenlig Egenskab ved den christelige Aand (2 Cor. 3, 17. §. 43.) og ikke tilsteder nogen trælleagtig Ærbødighed for Bogstaven (2 Cor. 3, 6.).

a) Slg. *Tertulliani* de *velandis* virgg. ct. (§. 114. Not. a.)

b) Der gives en *god* Tidens Aand og en *ond*.

§. 57.

Den uforanderlige Eenhed med den guddommelige Aabenbaring i Christo hører hen under den troende Følelse, der i Ham omfatter og fastholder den guddommelige Fulden- delse, i hvilken Følelse alle Christne stemme overeens; Bevæ- geligheden og Mangfoldigheden derimod hører hen under For- standen, der træder ind i den menneskelige Naturs og Histories endelige Relationer, der tænkende begriber og selv- virksom anvender den christelige Sandhed, der danner en eien- dommelig sædelig Overbeviisning, fri vælger Midlerne og stifter Formerne for det selskabelige Liv. Forstanden kan dannes og gjennemløber forskellige Udviklings- trin. Denne Bevægelighed og Mangfoldighed hos den christe- lige Aand viser sig allerede i Urchristendommen i Skabelsen af et christeligt Kirkesprog, i Apostlernes, især Johannis og Pauli, eiendommelige Theologie; Paulus tager udtrykkelig En- hvers Overbeviisning og Aandens Ytringer i Beskyttelse, Rom. 14, 1. ff. 1 Thass. 5, 19. ff. Maaden, hvorpaa Apostlerne op- fattede og igjen frembragte den guddommelige Aabenbaring i Christus, gjæ'der for os som det fuldkomneste Mynster deraf, men den oprindelige Aabenbaring forbliver dog stedse Urbilledet.

III. Menigheden.

§. 58.

Tilegnelsen af den guddommelige Aabenbaring i Christo maa nu ogsaa yttre sig i kraftig Handlen i Livet, og det i et sædeligt Samfund, fordi i dette alene kan sædelig Dannelse lykkes (§. 17.) a). Ihvorvel Staten er Grundvolden for alt sædeligt Samfund, kunde den dog ikke tilfredsstille Jesu Öiemed; han stiftede en fri Forening, en Menighed, men gav den, med Undtagelse af Daab og Nadvere, ingen Former, men overlod Fremtiden Stiftelsen af saadanne.

a) Conclusionssætningen i det christelige System.

§. 59.

Apostlerne stiftede nu ogsaa virkelig Former, men lidt efter lidt og ikke uden særegen Foranledning. De jödiske Christne holdt endnu fast ved Fædrenes Lov, en Form, der godt lod sig forene med den christelige Aand, naar der blot tillagdes den en national Gyldighed; derimod maatte de, der fra Hedendommen vare traadte over til Christendommen, lösrive sig fra den med Christendommen uforenelige Afgudsdyrkelse. Pharisæisk Snæverhertethed nödte Apostlene til en afgjørende Erklæring om Ugyldigheden af den mosaiske Lov for Hedningene og, for at bringe disse Sæder i Harmonie med de jödiske, til Fastsættelse af visse Ting, hvorfra de fra Hedendommen omvendte Christne skulde afholde sig (Ap. G. 15, 20.) — den förste christelige Lovgivning (Ap. G. 16, 4.). Den christelige Menighed, i Begyndelsen kun et Anhang til Synagogen, rev sig efterhaanden lös fra denne og erholdt egne, dog beslægtede Former for Andagtsövelsen og Bestyrelsen. I den jerusalemske Menighed begik man det Misgreb, at indføre Fælledsskab i Eiendom. Aabenbart ansaae Apostlerne det kirkelige Livs Former for noget Tilfældigt, for Noget, som Tid og Omstændighed fordrede, men ikke for noget stedsevarende Gyldigt. I Stiftelsen af hine udövede de vel en i deres Sendelse og dens Aand begrundet Magt, men aldeles i Harmonie med Menighedens sig frit udtalende Aand (Ap. G. 15, 6. 1 Cor. 5, 4.).

§. 60.

Med Staten, især den hededske, kom den christelige Menighed i en naturlig Rivning. Ikke alene virkede den imod Afgudstjenesten, der paa det nøieste var forbunden med Statslivet, men den kunde heller ikke erkjende den hedenske Retspleie (Cor. 6, 1 ff.), traadte fjendtlig op imod den hedenske Videnskab og Kunst og opløste den politiske Almeenaands Baand. Aabenbart vilde den opløse den hedenske Stat, men ikke paa voldsom, oprörisk Maade (Rom. 13, 1 f. 1 Cor. 7, 17-24. Eph. 6, 5.), heller ikke, for selv at blive Stat eller sætte al Stats- og Folkeliv tilside, men saaledes, at den foretog ved sin Aand efterhaanden at skabe en christelig Stat og et christeligt Folkeliv, hvilket ogsaa siden lykkedes den. Christendommen er ikke rettet mod Stats- og Folkelivet i og for sig, men kun, naar dette er selvsygt og kjærlighedsløs.

Fjerde Capitel.

Den christelige Sædelovgivning.

I. Den christelige Viisdom.

§. 61.

Viisdommen eller den forstandige Erkjendelse af Hensigterne beroer for den Christne paa Troen paa Aabenbaringen i Christus, og staaer derfor meer, end den philosophiske, under Følelsens Herredømme, saa at den som særegen Green af det christelige Liv langt fra ikke fremtræder saa bestemt som i det G. T. (§. 89.) (slg. Matth. 11, 19. Luc. 7, 35. Matth. 13, 54. Luc. 2, 40. 52. Col. 1, 9. Jac. 1, 5. 3, 13. 17.), ja paa en vis Maade bliver fornægtet (1 Cor. 2, 4.). Men sædelig Forstand (Matth. 7, 24. 24, 45. 25, 1 ff.), Erkjendelse af Sandheden

(Joh. 8, 32. 17, 17.), Lys, (1 Joh. 1, 5. f. Rom. 13, 12. 1 Thess. 5, 4. f.) sædelig Dom, (Phil. 1, 10. Eph. 5, 10. Rom. 12, 2.) fordrer og giver Christendommen, følgelig ogsaa Viisdom. Men den christelige Viisdom er fri for Bogstaven (§. 56.) og er den fri Forsknings Sag.

§. 62.

Christus er denne Viisdoms Princip (slg. Hebr. 2, 10. Joh. 13, 15. Col. 2, 20.), men nærmest for Følelsen, som i Ham opfatter Livets Fuldendelse. For at blive os dette Princip klart bevidst, maae vi opløse det i et forstandigt Begreb. Det Høieste, hvad Christus er og hvad vi skulle blive ved ham, følgelig det al Begreb overstigende Følelsesprincip er Ideen om Guds Søn (Rom. 8, 29. Joh. 1, 12. Matth. 5, 45. 48.) eller om Guds Billede (2 Cor. 4, 4. Col. 3, 10.), men som dog paa Grund af sin begrebsmæssige Ufattelighed ikke egner sig til et videnskabeligt Princip^a). Ved at henføre samme til den menneskelige Natur forvandle vi det til et bestemt og for Udvikling modtageligt Begreb. Guds Søn er tillige Menneskesønnen, i hvem den menneskelige Sædelighed er fuldendt, og det guddommelige Billede er Menneskehedens rene Urbillede. (Det høieste og reneste Menneskelige gaaer over i det Guddommelige). Menneskehedens rene sædelige Urbillede finde vi nu, med troende Henskuelse til Christus, i hvem det aabenbarede sig, i den af Sandselighed og Synd ikke standsede, meget mere denne beherskende, aandelige Selvstændighed hos den sædelige Natur, i det indvortes Menneske, som har Lyst til Guds Lov (Rom. 7, 22. f.). Men Guds Lov er Kjerligheden (1 Joh. 4, 16.), og denne er ikke uden Agtelse og Kjerlighed for Menneskeværdigheden i os selv og Andre (§. 11. f.). Denne Menneskeværdighed bestaaer nu vistnok nærmest i Hævdelsen af den aandelige Selvstændighed, men, fordi vor Natur ikke er reen aandelig og har forskjellige Anlæg og Drifter, i den under Aandens Herredømme iværksatte harmoniske Udvikling og Tilfredsstillelse af alle Anlæg

og Drifter. Og dette er et forstandig begribeligt og for Udvikling modtageligt Princip.

a) Kritik over det falske Princip: Guds Villie (*Töllner*, *Crusius*), den guddommelige Fuldkommenhed (*Reinhard*), Sandheden (*Ammon*).

§. 63.

Den christelige Sædelære behandler den sandselige Drift ganske natur- og fornuftmæssig. 1. Den smigrer den ikke. Saligheden, som den lærer at stræbe efter og som den lover, er ikke den jordiske Lyksalighed (slg. Marc. 10, 29. f.), heller ikke nogen sværmerisk aandelig Vellyst (slg. Matth. 8, 11. 25, 21.); thi Kamp, Fornægtelse, Lidelse fører til Guds Rige (Matth. 7, 13. 6, 19, f. 33. 10, 38. f. Luc. 24, 26. 2 Tim. 3, 12. o. a St.). 2. Men den lærer heller ingen unaturlig Stræng-
hed mod den sandselige Natur: ingen Foragt for de jordiske Goder, men blot det over disse sig hævende himmelske Sind (Matth. 6, 19. ff.) og den fromme gudfortroende Sorgløshed (Matth. 6, 25. ff.). hvorved Flid og Erhvervsdygtighed skal finde Sted (Eph. 4, 28. 1 Thess. 4, 11. 2 Thess. 3, 10. ff.). (Stederne Luc. 6, 20. f. 24. slg. Matth. 5, 3. 6; Luc. 12, 33, slg. Matth. 6, 19. ff. Luc. 16, 19. ff. synes vistnok at hylde en eensidig, i Urchristendommen forekommende Forkjærlighed for Armoden; Matth. 19, 21 Luc. 18. 22. indeholder intet almindeligt Bud). Den lærer heller ingen unaturlig Fornægtelse af Kjönsdriften — Matth. 19, 12. 1 Cor. 7, 1. 26. tilraade at leve ugift med Hensyn paa Kald og Tidsomstændigheder — men blot Kydskhed (Matth. 5, 28. ff.). Overhovedet fordrer den den ægte sædelige Kamp med Sandseligheden (Rom, 8, 13. Gal. 5, 24. Col. 3, 5), ikke sammes Undertrykkelse (Rom. 13, 14.): derfor bliver ingen Faste befalet (Matth. 9, 15. ff.), og Jesus tog Deel i sine Venners sandselige Glæde (Matth. 11, 19.). Ja, Selvpnielsenens Sædelære bliver ligefrem bekjæmpet (Col. 2, 16. ff. 1 Tim. 4, 1-5.) eller dog betegnet som unyttig (1 Tim. 4, 8.).

§. 64.

Tilfredsstillelsen af den sædelige Drift, Stræben efter Retfærdighed stiller Christendommen med Rette överst

(Matth. 6, 33. 16, 26.). Men den Retfærdighed, som den fordrer, er meer, end Skinhellighed eller endog Lovlighed (Matth. 5, 20. 6, 1.), Frugt af det Indre, af Sindelaget (Gal. 5. 16. ff. Rom. 2, 28. f. Luc. 6, 43-45. Col. 3, 22. f. Matth. 22, 37. 1 Thess. 2, 4.): derfor bliver Synden ikke sat i den grove udvortes Handling (Matth. 5, 22. 28.), ligesom ei heller det Gode maalet efter udvortes Maal (slg. Luc. 21, 3. f.); det skal være en indre Umulighed at synde (1 Joh. 3, 9.). Netop derfor behöves ingen udvortes Lov mere for den Christne (Gal. 5, 18. Rom. 7, 6. slg. 2 Cor 3, 17.). Retfærdigheden (eller Dyden) bestaaer ifølge sit Indhold i Opfyldelsen af de nödvendige Pligter (slg. 1 Cor. 9, 16.) eller Budene (Matth. 19, 17), hvilke ere foreskrevne af Moses, bekræftede af Jesus (Matth. 5, 17), indskrevne Menneskene i Hjertet, grundede i den alene gode (Matth. 19, 17.) Guds Villie eller Lov (Rom. 12, 2. 1, 32. 7, 22.) og indbegrebne i Kjærligheds-Budet (Rom. 13, 9. f. Matth. 22, 37. ff. Jac. 2. 8.). Slg. §. 11.

§. 65.

Men ogsaa Driften til Fuldkommenhed erkjendes af Christendommen (§. 12.), ja gjøres endog mere gjældende af den, end den sædelige Drift, hvis Fordringer for det Meste forudsættes som Noget, der forstaaer sig af sig selv. Christendommen har opstillet det sande Fuldkommenhedens Princip, nemlig, den af Guds Aand udspringende, i Eenheden med Gud og Christo bestaaende almindelige rene Kjærlighed til Mennesket og fölgelig til Alt det, som er reent menneskeligt og pryder, adler og forherliger Mennesket (Gal. 5, 22. 1 Cor. 13, 4-7. Phil. 4, 8.), hvorefter alle Aandsgavers og Frembringelsers Vurdering og Pleie (1 Cor. 12, 4-31. 14, 1. 1 Thess. 5, 19-21.). Kun da var Christendommen rettet mod det Menneskelige, naar dette var ureent selvsygt og kjærlighedslös, derfor navnlig mod den hedenske Fædrenelandskjærlighed, og Begjerlighed efter Roes samt den hedenske Videnskab og Kunst; men saasnart alt dette er blevet luttret ved

II. Den christelige Klogskab.

§. 67.

Klogskaben staaer mæglende ved Siden af den besindige Begeistring og den virksomme Dyd og er en afgjort Fjende af den falske Mysticisme. Den er Christi (§. 44. f.) og den christelige Sædelæres Eiendom (§. 57.), og det 1. med Hensyn paa det enkelte Menneskes Stilling. Denne skal være erhvervsvisksom (§. 63. 266.) og anvende de jordiske Goder hensigtsmæssig (Luc. 16, 8-12.) Duelighed, Dygtighed, Kundskaber, klog Behandling af Menneskene, i Henseende til deres Fornödenheder og Færdigheder, bruges og anbefales af Christus og Apostlerne i Lærevirksomhedens Kreds, altsaa ogsaa i andre Kredse, ved Ord og Exempel (Matth. 13, 52. §. 229.). De ville, at man skal vide at bedømme Tidens Tegn og benytte Tid og Leilighed (Matth. 16, 3. Eph. 5, 15. f. Rom. 12, 11 Gal. 6, 10.) Forsigtighed og Klogskab anbefaler Jesus udtrykkelig sine Disciple (Matth. 10, 16.). Ogsaa den höiere sædelige Klogskab, Beregning af Midlerne til at löse de sædelige Opgaver, bliver anbefalet ved Indtrædelsen i Guds Rige (Luc. 14, 28-32), ved Valget af det ægteskabelige eller eenlige Liv (1. Cor. 7.). Apostelen raader til det ene (V. 2, 9. 30.) og til det andet V. 1, 26, 28.) efter de forskjellige Hensyn.

Den christelige Klogskab skal være uden Trædskhed og uskyldig (Matth. 10, 11.) en Udstrømming fra den hellige Aand (§. 57.) Midlerne skulle være gode og ikke i Modsigelse med andre nödvendige Hensigter Slg. §. 24.

§. 68.

2. Med Hensyn paa det hele Selskab stifter og ordner Klogskaben Samfundet som det överste Middel for al sædelig Dannelse, hvorved alene Fuldkommenhed kan opnaaes. Den Enkelte er mangel Indskrænkning paalagt i Stræben efter Fuldkommenhed; denne kan kun vise sig i det Hele (§. 275). Klogskaben forlanger nu Former for Samfundet, i hvilke Livet skal bevæge sig, i hvilke og for hvilke man

skal virke (§. 21). Den første og meest omfattende af disse er Almeenaanden; de övrige tjene særegne Grene af Livet og høre hen under de tre Stænders (§. 21.) Virkekredse. Det christelige Samfund er Menigheden eller Broderskabet ($\alpha\delta\epsilon\lambda\phi\acute{o}\tau\eta\varsigma$), og den christelige Almeenaand ligger i Broderkærligheden ($\phi\iota\lambda\alpha\delta\epsilon\lambda\phi\acute{\iota}\alpha$), der i anden Henseende er Livets Öiemeed. Andre særegne Former stiftede Jesu og Apostlernes Klogskab (§. 58. f.). Om disse som om andre Former gjælde följende Regler: 1. De ere kun Midler til Hensigten, og i Liv og Virksomhed er fornemmelig Indhold og Aand, ikke Formen at skatte. 2. Formerne maae vel være foranderlige, paa det at den frie Aand ikke skal stivne deri, men tillige have en vis Bestandighed, altsaa omdannes fra Tid til Tid. 3. De maae endogsaa tilintetgjøres, naar de ere Hensigten imod.

§. 69.

Kaldslivet viser sig i N. T. fornemmelig i Forhold til det kirkelige Liv (Eph. 4, 11.), og Dueligheden dertil bliver ikke betragtet som en Frugt af Belærelse, men som Aandsgave, i Forbindelse med andre Aandsgaver (Rom. 12, 4. ff. 1. Cor. 12, 4. f.) Som ene i sin Art staaer Forlöserens Kald, i ganske særegne Forhold og under ganske egne Betingelser. Det medførte en Afsondring fra det menneskelige Liv og paa lagde Opofterelser, som vi kun have at efterligne i den derved beviste Selvfornægtelse og Troskab. Ogsaa til Apostlernes Kald havde ikke Enhver den fornødne Aands-Duelighed og Charakteerstyrke (Matth. 8, 19. f. Luc. 14, 28-32.). Almindeligere var allerede det ordentlige Lære-Embedes, Forstanderskabets, Hjælper-Embedets Kald; det sidste greb ligesom de ikke egentlig til Kaldslivet hørende Gaver: at helbrede og gjøre Underværker, ind i det legemlige Gebeet. Dybe og omfattende ere de Regler, som Paulus giver om Kaldsvirksomheden (§. 281.), ligesom om Brugen af andre Aandsgaver, hvori han gjør Hensynet til den almindelige Nytte gjældende (1. Cor. 12, 7. 14, 1. ff.). For andre Forretninger, som laae uden for Kirken, var i den urchristelige

Kirke ingen anden Deeltagelse, end den, at Fred og Orden ikke forstyrredes. (1. Cor. 7, 15. 17-22.)^{a)}

a) *κλῆσις* er ikke Kald i vor Forstand, men Tilstand, Forhold, i hvilket man befandt sig, da man blev kaldet til Christendommen.

III. Lovene for Guds Rige eller den almindelige Pligtlære.

§. 70.

Det sædelige Liv er kun muligt i Samfund (§. 17.). Det høieste Samfund er den sædelige Verdensorden eller Guds Rige (et fra den menneskelige Stat laant, til Urbillede hævet Begreb). Guds Rige i Himmelen (Matth. 6, 10.) er Gjenstand for Troen; Guds Rige paa Jorden, Billedet af hiint, er Opgaven for Handlen. Sammes Lov er Guds Villie (Matth. 6, 10.) eller Kjærligheden, aabenbaret ved Christus eller bleven personlig i ham; og, naar den opløses, indeholder den Grundsætningen om Agtelse for Menneskeværddigheden (§. 62.), der indbefatter følgende Grundlove:

1. Værdighedens Grundlov eller Loven om Personens høieste Værd. Personen, den udødelige Sjæl, Guds Billede, den ved Christus Dyrekjøbte (1 Cor. 6, 20.) tilkommer den høieste Værdighed, men Personens jordiske Liv og Tilstand tilkommer kun et endeligt, større eller mindre Værd (Matth. 16, 25. f.).

2. Uafhængighedens eller Selvhensigtens Grundlov. Personen i og for sig er selv Hensigt, Tingene derimod kun Midler: hiin maa aldrig bruges som Middel, aldrig fornedres til Trældom eller undertrykkes (slg. 1 Cor. 7, 23.). Dog finder i Forretninger og udvortes Forhold Afhængighed Sted.

3. Lighedens Grundlov. Ethvert efter Guds Billede skabt og ved Christus forløst Menneske har lige Værdighed med det andet (Eph. 4, 6. 25. 1 Tim. 6, 2. 1 Pet. 3, 7.). Vi skulle derfor agte og elske Alle som os selv (Matt. 22, 39. 1 Pet. 2, 17. Gal. 6, 10.) og træde med dem i lige Vexelvirknings Forhold (Matth. 7, 12.). Dog skal Menneskenes Lighed

ikke udstrækkes til deres (udvortes) Tilstand, til Besiddelse og Nydelse.

§. 71.

Disse Love gjælde ikke med Naturnödvendighed, men ere satte som Opgave for den menneskelige Villie deels ved den sædelige Drift, deels ved Aabenbaringen; dog maa Anerkjendelsen og Tilegnelsen ved den sædelige Overbeviisning komme til, (Rom 14, 23.). Heraf udspringe følgende Grundlove for Forpligtelsen:

1. Grundsætningen om Troskab mod Gud (Matth. 22, 37.) og mod den christelige Kaldelse (Eph. 4, 1. 1 Thess. 2, 12. Aab. 2, 10.). Du skal handle overeenstemmende med Guds Villie, saaledes som den er aabenbaret i Christus, undlade det Forbudne, gjöre det Befalede.

2. Grundsætningen om Troskab mod sin Overbeviisning (Rom. 14, 22. f. 1 Cor. 16, 13.). Du skal undlade, hvad der er imod Troen, gjöre hvad den byder.

3. Grundsætningen om det Tilladelige. Du tör gjöre Alt, hvad der ikke er imod Guds Villie og Troen, og Du tör undlade Alt, hvad der ikke er budet ved disse. Spillerum for det, der kan skee efter Godtbefindende, eller det Li-gegyldige. Slg. §. 26.

§. 72.

Af hine Love udspringer nu den Christnes Pligter.

1. Til den i Begreb ufattelige Grundsætning om Guds Villie eller Kjærlighedens Grundsætning (§. 70.) svarer den Alt omfattende Fromhedens Pligt, at henføre Alt, hvad vi gjöre eller lade, til Gud (1 Cor. 10, 31.).

2. Til den begrebsmæssige Grundsætning om Menneskeværdigheden (§. 70.) svare de tvende Pligter: Retfærdighed og Ære eller Agtelse for Menneskeværdigheden i Andre og os selv. De ere i sig selv egentlig kun forbydende. Menneskeværdigheden skal ikke først gives, men kun ikke tages eller

krænkes. Bestemmelsen om Ret og Ære, som oprindelig berøer paa Følelsens Afgjørelse, er givet ved Vane og Overenskomst nærmest i Statens Lovgivning, dernæst ogsaa i Sæder og Skikke og derved udstrakt ogsaa paa Ting og Forhold. Den Christne er Övrigheden underdanig (Rom. 13, 5.) og holder Retsforholdet helligt. I begge Pligter lader Dydspligten sig adskille for Retspligten: hiin agter Menneskeværdigheden i og for sig, denne Retsforholdet, dog ikke blot efter Bogstaven (Legalitet, men efter Sagens Natur (Billighed).

§. 73.

Disse Pligters Iagttagelser forhindrer fjendtlig Rivning, men stifter ingen sand Forbindelse; forhindrer Krænkelse og Tilintetgjørelse, men frembringer ikke Noget. Begge Dele gjør derimod Kjærligheden med sin skabende Stræben efter Fuldkommenhed, sine Mynsterbilleder af det Skjønne og Ædle, sine Fordringer til at befordre, forhøie og forskjønne det egne og fremmede Liv. Dens Gjenstand er den endelige Aabenbarelse af Værdigheden i og for sig, hvilken, da den er større eller mindre, tilsteder en Fuldkommengjørelse og Forhöielse. Men netop fordi den ikke er rettet paa det ligefrem Nødvendige og Almeengyldige, ere dens Fordringer ikke at betragte som Pligtbud, men kun som Opfordringer og anbefalinger ^{a)}. Ogsaa er Kjærligheden netop derfor underkastet Uddannelse og en sædelig Smag, som kan blive finere ved Dannelse og derfor hos Forskjellige er forskjellig. Dog kan det sædelige Samfund heri medføre en vis meer eller mindre almeengyldig Anerkjendelse, saaledes som samme navnlig er skeet ved Christi Lære og Exempel.

a) Falsk Begreb om consilia i Modsætning til præcepta. Klogskaben raader, ikke Kjærligheden. Sædvanlig Adskillelse i fuldkommen og ufuldkommen, vid og eng Pligt. Kant Grundlegung der Metaphysik der Sitten S. 53. 67. ff. Tugendlehre S. 70. ff. 110. ff. 119. Slg. Fries Neue Kritik d. Vernunft III. 100. (2 Ausg.).

§. 74.

Det Tilladeliges Kreds, som ligger udenfor det Retfærdige og Uretfærdige, Ærlige og Uærlige, Ædle og Uædle, bliver indskrænket 1. ved det af Kjærligheden og Klogskaben paabudte Hensyn til den offentlige Mening og de Enkeltes særegne Overbeviisning, hvorved dog den egne sædelige Dom ikke maa forstyrres eller tilsidesættes (1 Cor. 10, 23. Gal. 5, 13. Rom. 14, 19. f.) og ved Agtelse for vedtagen Skik og Sædvane. Man skal ikke støde an imod det Passende og Anstændige (1 Cor. 10, 32.). 2. Ogsaa Klogskaben, omendskjøndt den i og for sig kun henstiller til Valg, hvad der er ønskeligt og gavnligt, forskriver middelbare Pligter, ifølge Regelen: at, naar man vil Öiemedet, skal man ogsaa ville Midlerne, og at iblandt mange Midler skal det bedste vælges. Ved Valget af Kald have Klogskab og Kjærlighed ogsaa en Stemme; og efter skeet Valg fordres Troskab i Forberedelsen til samme og i Bestyrelsen af samme, hvorved atter middelbare Pligter finde Sted.

§. 75.

Det, som kan overlades til Enhvers Godtbefindende, det Lige gyldige, bliver staaende aaben for Tilfredsstillelsen af den sandselige Drift, for hvilken dog Spillerummet bliver meget indskrænket først ved de ubetingede Pligtbud, ikke at gribe efter noget sandseligt Gode, ikke at forskaffe sig nogen sandelig Nydelse, hvorved Ret og Ære krænkes, dernæst ved Kjærlighedens Advarsler, at skye ethvert Overmaal og alt Uædelt og Hæsligt i sandselig Bestræbelse og Nydelse, og ved dens Omsorg for, ogsaa i det Sandselige at bringe Personens Fuldkommenhed til Syne, endelig ved Klogskabens Forsigtighedsregler for Sundhed, Sikkerhed og Varighed. Men omendskjøndt der endnu stedse bliver et vis Spillerum tilbage for det Lige gyldige (Rom. 14, 17.), skal dog heller ikke der Sandseligheden for sig alene herske, men luttres og helliges af Fromhedens Aand, af Tanken om Gud (Rom. 14, 6. 1 Cor. 10,

30. 1 Tim. 4, 3-5.), og saaledes skal hiint överste Fromhedens Pligtbud træde i Opfyldelse (§ 72. 1 Cor. 10, 31.).

IV. Tilregnelse og Gjengjældelse.

§. 76.

Omendskjönt den christelige Lære om Tilregnelsen ikke fremtræder i tydelig Fuldstændighed, er den dog fuldkommen fornuftmæssig. (§. 28.) Den forudsætter ved samme: 1. den erkjendte Lov som Regel for Bedømmelsen (Rom. 4, 15. 5, 13. Jac. 4, 17. Luc. 12, 47. slg. Rom. 2, 12. 14. f.) Uvidenhed om Loven giver en vis Undskyldning (Joh. 9, 41. 15, 22. Matth. 11, 20-24. 12, 48. 2. Pet. 2, 21. slg. Luc. 23, 34. 1. Tim. 1, 13.). Kundskab om Loven er Overbeviisning eller Tro: fölgelig er det Synd, som bliver gjort eller undladt imod Troen.

2. Friheden bliver forudsat i Synderens Uafhængighed af Skjebnen (Jac. 1, 13. ff.), af Djævelen (1. Cor. 7, 5. Eph. 6, 11. Jac. 4, 7. 1. Pet. 5, 9.), af den hellige Aand (Ap. G. 7, 51. Eph. 4, 30.); i Opfordringen til at tilegne sig denne (Eph. 5, 18. 6, 17. Rom. 12, 11. Gal. 5, 16.) og i alle sædelige Formaninger; ogsaa i Ideen om Guds Dom (Rom. 2, 6. 1. Pet. 4, 5. Matth. 25, 14. ff.; slg. især V. 15. *κατά τὴν ἰδίαν δύναντον*).

§. 77.

Samvittigheden (*συνείδησις*) er dels den foregaaende eller den sædelige Dom (Rom. 13, 5. 1. Cor 8, 10. 12. 10, 25. ff.), dels den efterfølgende eller den sædelige Selvbedømmelse (Rom. 9, 1. §. 26.); og sammes gode Vidnesbyrd bliver betragtet som noget Vigtigt og Glædeligt (2 Cor. 1, 12. Ap. G. 23, 1. 24, 16. 1. Tim. 1, 5.), fordi deraf afhænger Sjælsro, Tröst og Salighed (Hebr. 13, 18. 1. Pet. 3, 16. slg. 2, 19. Jac. 1, 25.) Dog giver den gode Samvittighed ikke den höieste Sjælsro, fordi ikke blot hos den Uforløste (Rom. 7, 18. §. 39.), men ogsaa hos den Forløste

(1 Joh. 1, 8. Phil. 3, 12. 1. Cor. 4, 3. f.) boer Fölelsen af Skyld, Ureenhed og Ufuldkommenhed (§. 34.), hvorfra kun den ydmyg troende Griben af Guds Naade i Christus befrier (Phil. 3, 9. 1. Joh. 2, 1. §. 51.)^a). I uegentlig Forstand finder en Tilregnelse af Troen Sted (Rom. 4, 24), og forsaavidt Christus fremstiller Menneskets oprindelige Billede, i hvilket vi ved Skabelse og Tro have Deel, kan selv Ideen om en overført Tilregnelse af Christi Fortjeneste retfærdiggjøres (slg. Rom. 5, 19.). Ved Troen vinde vi ogsaa Tilfredshed med Skjæbnen, naar den paalægger os Lidelser (§. §. 51.). Og saaledes bliver den høieste Sjælsro, Fred med Gud, skjænket den Christne (Matth. 11, 28. f. Rom. 5, 1. Hebr. 4, 9. 2. Thess. 1, 7.).

a) Synd mod den hellige Aand (Matth. 12, 31 f.) og hvorfor den ikke tilgives.

§. 78.

Det er ikke Ophævelse af Samvittighedsdommen, men kun Indskrænkning af samme ved den ydmyge Fölelse af Afhængigheden af Guds forlösende (Rom. 9, 16.) og understöttende Naade (Phil. 2, 13.), naar den Christne frasiger sig al sædelig Fortjeneste og tilskriver Gud al Ære (1. Cor. 1, 31.). Heller ikke bliver Friheden ophævet; thi Trangen til Forlösning saavel som Forstokkelsen beroer paa den tilregnelige Hang til det Onde (§. 34. 38.); paa den anden Side gjør Indvirkningen af den guddommelige Naade os først egentlig frie, thi Friheden er ikke Uafhængighed af Gud og hans reen aandelige Virksomhed, men af den sandselige Naturnödvendighed. Det Onde bliver derimod med Rette ganske tilregnet Mennesket, fordi det har sin Rod, ikke i Gud, men i den menneskelige Villie, og selv ved den Indflydelse, Skjæbnen ytrer til at fremkalde det Onde, finder i det mindste en almindelig Skyld Sted. (§. 38.)

§. 79.

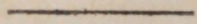
Forestillingen om Gjengjældelse ved Lön og Straf er overført fra det verdslige Statsliv paa Christi sædelige Rige og var nödvendig for den daværende, ja er det endnu tildeels

for Folkets nuværende Dannelsesstilstand. Lön bringer paa udvortes Maade en indre Følelse af Tilfredshed (Matth. 6, 2. 5.), Straf det Modsatte; begge ere derfor et passende Billede paa den indre Fred og Ufred, især da den sidste ogsaa er betinget ved det udvortes Onde. Christendommen indrømmer Forestillingen om den Ondes og Vantroendes Straf ved fysisk Ondt, ved Sygdom (Joh. 5, 14. 1. Cor 11, 30.) og Undergang (Luc. 13, 5. 9.), det være nu ifølge den naturlige eller overnaturlige Anskuelse (§. 26. 38.); hvorimod for den Troende er det fysiske Onde kun Prøvelse og Tugtelse (1. Cor. 11, 32. Hebr. 12, 5-8.). Men Christendommen veed derimod intet om en Lön ved Tilfredsstillelsen af den sandelige Drift ved Lykke og Nydelse i denne Verden; meget mere fordrer den Fornægtelse (§. 63.) og virker imod Begjærligheden efter Lön (Matth. 20, 1. ff. Luc. 17, 10.). En Lön, der tildeels er betinget ved det Udvortes, nemlig ved Virksomhed og sammes Virkning, bliver lovet Matth. 19, 28. f. 1. Cor. 3, 8. 14., maaskee ogsaa Matth. 10, 41. Marc. 10, 29 f., ligesom den tilsvarende Straf 1. Cor. 3, 15. Lönnen (1 Cor. 9, 18.) er en ærende Bevidsthed (slg. V. 15. 2 Cor. 11, 10.). Ellers er sædvanlig Talen om evig Lön og evig Straf (Matth. 5, 12. Aabenb. 11, 18. 22, 12., Rom. 2, 6. ff.); og derved maa, ifølge Christendommens Aand, forstaaes noget Aandeligt, om ogsaa den evige Straf bliver forestillet i et jordisk Billede (Matth. 25, 41.), og begge maaskee stundom skildres ikke uden Blanding af jordiske Bestanddele (Aab. 20, 10. 14. 21, 1. f.)

§. 80.

Det Gode og Onde, saavel i Sindelag og Gjærning, som i sammes Følge og Tilbagevirkning, er Liv og Död; thi i det Gode lever Aanden sit eget Liv, i det Onde forstyrres den sig selv; og dette Liv er evigt, uforgjængeligt (2. Tim. 1, 10.). Det bliver sædvanligt sat hen i Fremtiden og i Himmelen, men er ogsaa allerede nærværende og indvortes (Joh. 5, 24. 6, 53. 1. Joh. 3, 15.). I Dommen bliver Livets Seier afgjort over Döden, og omvendt. Dommen er evig, i sig selv nødvendig

og udtaler sig gjennem al Tidsvexel; den bliver fuldbyrdet ligesaa-
 vel i det Nærværende ved Tro og Vantro (Joh. 3, 18. f.) som
 i Fremtiden ved indre og udvortes Følger (Luc. 13, 5. 23, 28-
 31), og gjentager sig stedse i Historien, men i Döden (Hebr.
 9, 27.) og i Evigheden (Matth. 25, 31. ff. Aab. 20, 13.) bliver
 den fuldkommen afgjort.

Anden Deel.

Den christelige Sædelæres almindelige Historie.

Indledning.

§. 81.

Som henhørende til Menneskehedens historiske Dannelsesgang (§. 47) har Christendommen sin Forberedelse i den tidligere religiøse og sædelige Dannelse og udvikler sig derpaa selv i den efterfølgende Historie; i hien har den sit Forbillede, i denne finder den sin Afbildning, og staaer selv mellem begge som det egentlige Urbillede. Begge hine udgjøre Gjenstanden for den christelige Sædelæres almindelige Historie (§. 7.), hvilken har den Opgave, at efterspore og fremstille Ideen af det christelig-sædelige Liv for Christus i dens Bliven, (saavidt noget Saadant lader sig paapege) og efter Christus i dens Indførelse i Menneskehedens Liv, og det paa videnskabelig Maade, saa at den under Mangfoldigheden af Stoffet veed med Oversigt og Sammenfatning at fastholde den sædelige Anskuelses Eenhed og gennemgribende Indflydelse. Den staaer midt imellem Sædelighedens Historie og den videnskabelige (systematiske) Sædelæres Historie.

Slg. *Stäudlin* Gesch. d. Sittenlehre Jesu: Gött., 1799-1826. 4 Bde. For det G. T.: *G. L. Bauer* bibl. Moral des A. T. Leipzig, 1803-5. 2 Thle.

Første Afdeling.

Første Capitel.

Hebræismens Sædelære.

I. Historie för Moses.

§. 82.

Opgaven for Sædelærens Historie för Christendommen er at vise, hvorledes den höieste Frihed, som Christus har bragt os, saavel i Viisdom som i Klogskab, blev forberedet og Længselen efter ham vakt. Da nu Mosis Indstiftelser have medvirket fortrinlig hertil, vil det være belærende at see, under hvilke Tidsforhold han optraadte, og hvorledes han deels benyttede, deels forhøiede den daværende sædelige Dannelse.

§. 83.

Folkene gjennebløbe i deres Dannelse til Frihed de to Trin: Sandselighed og Vane (§. 16. 21.). Paa det første Trin gives der endnu ingen Historie, og overalt finde vi allerede Overgangen til det andet. Jægerens, Hulebeboerens, Hyrdens Liv staaer det første nærmest: lidet efter Regel foretaget Arbeide og ringe Omsorg for Fornödenhederne, adel, men raa Kjærlighed til Frihed og til sin Stamme, naturlig Lighed mellem Menneskene, med Undtagelse af de Fangne, betegne sammes Eiendommelighed. Agerdyrkningen medfører allerede større Stadighed og Orden, især naar den er forbunden med faste Boliger. Men derved bliver vilde Stammers Erobringslyst (1

Mos. 10, 8.) vakt, og begunstiget, det despotiske Vilkaar forener Folkene i Masser og til store Foretagender; der bygges Stæder, og Livet danner sig i store faste Former, men ogsaa i stor Ulighed. (Kastevæsen); dette er Livet, som det begrundes ved Vane og Overlevering (uden at dog den frie Aands Ytringer ere udelukkede), saaledes som vi finde det i Indien, Babylonien, Persien og Ægypten.

§. 84.

Religionen holder lige Skridt med denne Udviklings-Gang. Paa Sandselighedens Trin hersker Fetischismus, hvor Stjernedyrkelsen allerede medbringer en vis Tilnærmelse til Vanelivet og fastere Orden. Med begge forbinder sig en Mythologie og Symbolik, der omdanner hine paa en eiendommelig Maade og indfletter deri aandeligere Bestanddele, sammenknytter vel ogsaa tildeels historiske Kjendsgjæringer med religiøse Ideer, gjør Mennesker til Guder og Naturting til menneskelige Væsener. En saadan Mythologie og Symbolik udspringer vel af Vilkaarets og Reflectionens Ytringer, men stiller sig dog let fast i vanemæssig og traditionel Eensformighed. Den herskende Følelsesstemning er her dels en vellystig Natur-Enthusiasmus, dels en ofte krampeagtig fremtrædende Sorg over Tilværelsens Intethed.

§. 85.

Allerede i denne Tilstand udøver Religionen en helliggjørende Indflydelse paa Livet ved Renselser og Bodsøvelser, ved theokratisk Forbindelse af Agerdyrknings og Lovgivnings Indretninger, ved Gudstjeneste og Præstedømme, endelig ved den Magt, som Orakler og Tegnutydning skjænke sidstnævnte. Den er nøie forbunden med Videnskaben, især med Physik, Astronomie og Mathematik, hvis Uddannelse bliver meget befordret ved Skrift, sandsynligviis en semitisk (babylonisk) Opfindelse. Men den er for det Meste, ligesom Gudstjenesten selv, i Præstekastens Hænder, hvis Herredømme, mere ledet af Egennytte, end af Kjærlighed, ikke saameget har til Hen-

sigt, at hæve Folket op til Frihed, som holde det i Underdanighed.

II. Moses og hans Indstiftelser.

§. 86.

Hvad Moses gjorde, det gjorde han med Kjærlighed og Frihed for Kjærlighed og Frihed. Han fandt sit Folk paa Grændsen af den gamle Naturtilstand, men ogsaa uden den skadelige Indflydelse, som Vanelivet pleier at udøve paa Menneskene. Kun stod det, paa Grund af sit Ophold i Ægypten, Fare for at miste sin ældgamle (historisk neppe forklarlige) Monotheismus og sin Frihed. Moses sikrede sit Folk begge Dele ved Hjælp af den fra Ægypterne modtagne Dannelselse, men tillige med en for sin Tid overordentlig, uforklarlig og derfor Troen paa Aabenbaring retfærdiggjørende Grad af Aandsfrihed, idet han stiftede en rigtignok præstelig symbolsk Gudstjeneste, men uden Præstetryk, Billedtjeneste og Mythologie, og en rigtignok theocratisk, men republicansk Statsforfatning. De store Fordele af disse Indstiftelser vare i religiøs Henseende: fri Tankeopløftelse til den usynlige Gud; Alles lige Deeltagelse i det Hellige (2 Mos. 19. 6.); Indvielse af det borgerlige og sædelige Liv ved Tilbedelse af en hellig Gud; religiøs Almeenaand; — og i borgerlig sædelig Henseende: Lighed for Loven (3 Mos. 19, 15.); Mildhed mod Slaverne; Familielivets Helligelse; Opdragelse til Reenlighed o. s. v. Bogstavskriften var Alles Fælledegsods.

§. 87.

Men de mosaiske Indstiftelser havde endnu store Mangler. Retsforholdet var for nøie sammenknyttet med Religion og Sædelighed, og Værkhellighed blev begunstiget. Ideen om den evige Gjengjeldelse manglede, og Livsretningen var jordisk. Præstedømmet var forbeholdt en særegen Stamme og derved et vis Spillerum skjænket Præsteherskesygen. Nationalhad led-sagede Nationens Almeenaand; sammes første Daad var Canaan-

niternes Udryddelse, og det rigtignok i Følge en guddommelig Befaling (hvilken kun tjente til Understøttelse for den i sig selv Gud værdige Grundidee om Theokratiet); en fortsat religiøs Afsondring nærrede dette Had. Udførelsen af den mosaiske Plan mislykkedes, fordi Opgaven var for høi for Folket; der forblev en Kløft mellem Ideen og Virkeligheden; Folket var stedse tilbøielig til Afgudstjeneste og vaklede mellem Bod og nyt Frafald; der manglede den sunde Begeistring, og selv i de Bedre var Længselen fremherskende.

III. Propheterne.

§. 88.

Efter Dommerperiodens Forfald fremtraadte Samuel, opfyldt af Mosis Aand som Theokratiets Leder, men blev tvungen til at indføre Kongedømmet, hvilket imidlertid det af ham stiftede Prophetdømme tjente til Modvægt. I dette fremtraadte den theokratiske Aand med Bevidsthed og sædelig Besindighed (slg. Jer. 23, 22.), og, ved Siden deraf, i Psalmedigtningen, fri Andagt og, i Ordsprogsviisdommen, sædelig Eftertanke. Men efter Statens korte Blomstring, var dens Forfald kun desto større; ja, den største Halvdeel af det lille Rige hengav sig til Billedtjenesten; Prophetdømmet førte en svær Kamp, og Ideen seirede kun i Martyrdom (Jes. 53.) og i den ved Haabet og Forjættelsen om en Messias nærrede Længsel.

IV. Viisdom og Sædelovgivning.

§. 89.

Den theokratiske Sædelære havde et religiøst Princip (3 Mos. 19, 1.): ved Siden af Kjærlighed til Gud (5 Mos. 6, 5.) Frygten for ham (2 Mos. 20, 5.), og denne var maaskee fremherskende. Ideen om Menneskeværdighed bliver tænkt som Lighed med Gud (1 Mos. 1, 26. slg. Ps 8.), og denne Lighed fortrinligviis sat i Andeel i den guddommelige Aand (1 Mos.

2, 7. Hiob. 32, 8. Ps. 51, 13.). Den sædelige Bestemmelse er theokratisk og national indskrænket, nemlig Israels Folks Udvælgelse til Guds Eiendomsfolk. (2 Mos. 19, 5. 5 Mos. 7, 6. 2 Mos. 4, 22. Ps. 80, 16. slg. Ps. 2, 7.); og det Samme er Tilfældet med Menneskenes Lighed i retlig eller borgerlig Heuseende. (3 Mos. 19, 15-18. slg. dog v. 33. f. Ordsp. 14, 31. Hiob. 31, 15. Jes. 58, 7.).

Hebræerne viste megen Omhu og satte høi Priis paa den sædelige Viisdom (1 Kong. 3, 9. ff. Ordsp. 3, 13. ff. 8, 4. ff.). Ogsaa den har et religiøst Princip og Maal (Ordsp. 1, 7. 2, 5. 9, 10. slg. Hiob. 28, 28.), ligesom dens Modsætning er Ugudelighed (Ps. 14, 1.). Den er guddommelig (Ordsp. 3, 19. 8, 22. ff.) og overnaturlig, men helder meget til Erfaring og gaaer over i Klogskaben (Ordsp. 1, 4. 8, 5. slg. 6, 26. ff.).

Slg. *Umbreit* Einl. in die Spr. Salom.

§. 90.

Det sædelige Sindelag bliver allerede fordret af den mosaiske Lov (2 Mos. 20, 14. (17.) 5 Mos. 10, 16. 30, 6. 3 Mos. 19, 17. f.) og endnu tydeligere, i Modsætning til udvortes Gudstjeneste og den blotte Kundskab om Lovene, af Profeterne og Digterne (Jes. 1, 11-17. Hos. 6, 6. Am. 5, 21. 24. Ps. 50, 16. ff. Ordsp. 15, 8. 21, 3.). Troen paa Guds Alvidenhed og Hellighed vakte Samvittigheden (Ordsp. 15, 3. 16, 2. Ps. 139. Ordsp. 15, 26. 6, 16. ff. 24, 17. f.). For Hjertets Reenhed og Oprigtighed, Glæde over det Gode, Lidenskabernes Overvindelse, slg. Ordsp. 4, 23. ff. Ps. 51, 12. 119, 36. Ordsp. 21, 15. 14, 30. Udbredelse af den guddommelige Aand, af sand Hjertesfromhed og Erkjendelse af Gud haabe Profeterne af den bedre Fremtid (Joel. 3. Ezech. 36, 25. ff. Jer. 32, 40. 31, 33. Jes. 54, 13. 11, 9.). Forresten er vistnok Dyden (דָּבָר) fortrinligviis theokratisk.

§. 91.

Menneskekjærligheden var ved Afsondringssystemet meget indskrænket, omendskjönt ikke mod Fremmede, der

opholdt sig iblandt Folket (2 Mos. 23, 9. 3 Mos. 19, 9. f. 34. 5 Mos. 24, 19 ff.), ligesom ogsaa Propheterne nærrede Deeltagelse for Hedningernes Frelse, (Jonæ Bg. Jer. 14, 15. f. Jes. 49, 6.). Imod Landsmænd var Kjærligheden mere anbefalet. (3 Mos. 19, 18. slg. v. 16. f. 2. Mos. 23, 4. f. 22, 24. ff. 3 Mos. 19, 9. f. 5 Mos. 24, 19. ff. 3 Mos. 19, 14. 5 Mos. 27, 18.). Höi Agtelse fortjener den strænge Sands for Kydskhed (Ordspr. 6, 24. ff. 7.) og den ædle Uddannelse af det ægteskabelige Liv (Ordspr. 12, 4. 31, 10. ff.). Börnetugten var streng (Ordspr. 13, 24. 19, 18. 23, 13. f. 5 Mos. 21, 18. f.), den selkabelige Opførsel afmaalt og ordkarrig (Ordspr. 10, 19. 17, 28.). Venskabet saae en herlig Blomstring i David og Jonathan. Udvertes Fortrin blive satte tilbage for indre (Ordspr. 19, 1. 28, 6.), omendskjönt hine selv ere et Maal for Viisdommen (Ordspr. 8, 18.). Kunster blomstrede lidet, desto mere Digtekunsten. Den politiske Begeistring var uden Holdning; Propheterne udövede Opoffrelsens Dyd.

§. 92.

Moses var ingen Fjende af sandselig Livslyst; han anordnede en eneste Faste og forbød kun Præsterne Viin ved deres Forretninger (3 Mos. 10, 9.). Naziræatets frivillige Løfte (4 Mos. 6, 1-21), især for Livstid (Dom. 13, 14.), indeholder vistnok Spiren til det asketiske Liv; ogsaa holdtes der overordentlige Faster. Dog var Propheterne ikke meget for disse. (Jes. 58, 5. ff.). Disse befittede sig paa et afholdent Liv, men vel mere for deres Uafhængigheds, end for større Helligheds Skyld.

V. Tilregnelses- og Gjengjældelses-Lære.

§. 93.

Den sædelige Tilregnelser, ligesom den borgerlige (4 Mos. 16, 37. Jos. 7, 24. Kong. 21, 13. slg. 2 Kong. 9, 26), med hvilken den hang sammen, adskillede ikke stedse den Uskyldige fra den Skyldige; derfor den senere Berigtigelse 5 Mos.

24, 16; selv den religiøse Idee om en almindelig Skyld og Straf (2 Mos. 20, 5 f.) blev senere underkastet Grundsætningen om den individuelle Tilregnelse (Ezech. 18, 2). Loven tog en uforsætlig Drabsmand i Beskyttelse (4 Mos. 35.); derimod maatte uforsætlige og af Uvidenhed begaaede Overtrædelser (3 Mos. 4, 2. ff. 13, ff. 22 ff. 27. ff. 5, 2. ff. 17), selv et Mord, hvis Gjerningsmand var ubekjendt, (5 Mos. 21, 1 ff.) sones; slg. Jer. 3, 1. Frihedens Idee bliver just ikke ophævet ved den af Gud tilskikkede Forstokkelse (2 Mos. 4, 21.) eller Tilskyndelse til det Onde (2 Sam. 24, 1.); men er kun dunkelt forudsat (1 Mos. 4, 7. 5 Mos. 30, 15. ff.). Regelen for Bedømmelse blev vel ogsaa hyppig funden i den udvortes Lov; man havde intet Ord for Samvittighed, uden at dog Ideen ganske manglede (Ps. 17, 3. 44, 22). Ikke sjelden er Tilliden til egen sædelig Fortjeneste (Ps. 7, 9. 18, 21. 26, 1.), men ogsaa ægte Ydmyghed (Ordspr. 20, 9. slg. §. 34.).

§. 94.

Religionens og Sædelighedens theokratiske Retning medførte Troen paa en jordisk Gjengjældelse (2 Mos. 20, 12. 3 Mos. 26, 3. ff. 5 Mos. 28. Ordspr. 2, 21. 11, 5. 3, 16. ff. 22. 9, 11. 18. 22, 4.). I Ulykken udbryder derfor Hebræeren enten i Klage mod Gud (Ps. 44, 18. ff.) og lidenskabelig Beden (Ps. 35, 23. ff.), eller forfalder til al for stor Nedslagenhed, maa- skee endog forbunden med ufortjent, i det Mindste overdreven, Selvanklage (Ps. 38, 5. 19. 39, 9. 40, 13. 51, 3. ff., slg. 19. 13. f.). Der mangler imidlertid ikke den trøstelige Idee om den guddommelige Tugtelse (Ordsp. 3, 12. Hiob 5, 17. Jes. 10, 5. Hab. 1, 12.) og Troen paa Syndstilgivelse (Ps. 32, Mich. 6, 6. ff. Ordspr. 28, 13. 16, 6.), ihvorvel man ofte forgjebes søgte Forsoning i Offre (Hebr. 10, 4.).

§. 95.

Den jordiske Gjengjældelseslære, ofte gjendreven af Erfaringen, frembragte teleologiske Tvivl, som man forgjebes søgte at gjendrive (Ps. 37. 73.). Hengivenhed læres af Habakuk (Cap. 3.) og fornemmelig i Hiobs Bog, som gjør den gode Be-

vidsthed (6, 10.), det urokkelig gode Sindelag (17, 9.) og Troen paa Guds Viisdom (28, 1—42, 6.) gjældende mod den sædvanlige Gjengjældelseslære. Men Coheleth overlod sig næsten ganske til den Anskuelse, at Alt er forfængeligt og frugtesløs, selv Viisdommen (1, 16—18. 2, 13. ff. 9, 11.) og at Intet bliver tilbage, uden Öieblikkets Nydelse (2, 24. 3, 12. 22. 5, 17. ff. 8, 15. 9, 7. ff. 11, 9. f.), omendskjönt han ikke anbefaler den letsindige Livslyst (slg. 7, 1 ff.) og ikke gjør Afkald paa Sædeligheden, Troen paa Gjengjældelse og Hengivenhed. (12, 13. ff. 8, 12. f. 7, 14. 11, 1.)

§. 96.

Som sidste Öiemeed for al sædelig Stræben tænkes Sjælens Ro (Jer. 6, 16) og det höiere Liv (Ordspr. 3, 18. slg. 8, 36.); kun bliver dette ikke fattet reent menneskeligt og aandigt, hvorfor ogsaa Hebræismen savnede det evige Grundlag og ikke kunde modstaae Tidens Magt.

Andet Capitel.

Jödedommens Sædelære.

I. Jödedommens Oprindelse og Uddannelse.

§. 97.

Ved Gjenoprettelsen efter Exilet sank det jödiske Folk ved Mangelen af politisk Uafhængighed og ved det ikke destomindre fastholdte Afsondringsystem ned til en Sekt, der desuden kun hang ved den mosaiske Lovs Bogstav og manglede egen Aand (1 Makk. 4, 46.). Præster og Skriftlærde (Esr. 7, 6. Jes. Sir. 38, 24 (25) ff.) indskjærpede en hensigtsløs Iagt-

tagelse af Loven og Skikkene (Jud. 11, 11. ff. 1 Makk. 2, 34. ff.), omendskjönt Jesu Sirachs gnomiske Viisdom og Skriftlærdom er et skjönt Mindesmærke om Studiet af den gamle fædrenelandske Viisdom^{a)}, om Livsiagttagelse og Eftertanke. Tillige havde östasiatisk Viisdom en Indflydelse, hvorfra sandsynligviis Selvpinelse (Dan. 10, 3. Jud. 8, 6. Tob. 12, 8.) og Læren om Opstandelsen og den evige Gjengjældelse er at aflede, hvilke to dog ikke blive lige fremherskende.

a) *Gfrörer*, Philo u. die alex. Theosophie (1831, II. S. 20. ff.), finder deri ogsaa Spor af alexandrinsk Viisdom.

§. 98.

Hos Grækerne, der meget tidlig havde gjort sig frie fra politisk og hierarchisk Despotismus, uddannede sig paa en skjön Maade Frihedens Aand og Sands for Sandhed, Skjönhed og menneskelig Fuldkommenhed. Omendskjönt det manglede deres Religion paa österlandsk Dybde, og deres Philosophie tildeels tabte sig i Spidsfindighed og Eensidighed, hævdede dog Pythagoras's og Platos Lære en höi hellig Alvor. Græsk Dannelse blev efter Alexanders Erobringer overført til Österland og kom i Beröring med Jüdedommen ikke blot i Ægypten, men i selve Palæstina. Her opstod mellem de macedoniske Syrer og Jöderne (af hvilke dog mange holdt med hine) en Kamp for den græske Religion og Dannelse, paa den ene Side, for den gamle strænge Jüdedom, paa den anden; sidstnævnte seirede ved Makkabæernes Tapperhed. Nu blev *Pharisæismen* herskende med sin Vedhængenhed ved Bogstav og Tradition samt sin Opstandelses- og Gjengjældelseslære, hvorimod *Sadducæismen*, der holdt sig troere til den gamle Hebræisme, kun vedligeholdte sig i de höiere Stænder^{a)}. I Alexandrien derimod tilegnede Jöderne sig Pythagoras' og Platos Viisdom med dens overnaturlige Principer og vandt en Tilböielighed til Mystik og stille Betragtning. *Essæerne* og *Therapeuterne* dannede herefter deres Ordensliv^{b)}. *Philo's* Skrifter og *Viisdommens Bog*^{d)} fremstille en Blanding af græske Ideer og gamle hebræisk Tro.

a) Hebr. Jüd. Archæol. af *de Wette*, §. 274.

b) Sstds §. 295. *Gfrörer* II. S. 280 ff.

c) *Gfrörer* I. Cap. 1-6.

d) *Gfrörer* II. S. 200 ff.

§. 99.

De Herskesygen med stor Charakterfasthed tjenende Romere erobrede den hele daværende sædelige Verden, uden at medbringe andet, end Nationernes Forstyrrelse og en lige Fornedrelse under Tvangsherredømmet, følgelig en vis, omendskjöntd tom Eenhed. Det hidtilværende Liv uddøde, og der yttrede sig Længsel efter et nyt og høiere. Ogsaa Jøderne tabte deres nye, under det maccabæiske Dynastie kun i kort Tid hævdede, Uafhængighed. Folkecharakteren havde i og udenfor Palæstina lidt meget ved Trældom og Adspredelse. Herodes' og hans Families Herredømme forøgede kun Skjændselen. Da hævdede sig Folkets bedre Aand ved det gamle Haab om Messias, hvilket, omendskjöntd med sværmerisk Udartelse, holdt Modtageligheden for et ny, bedre Skabning vaagen.

II. Jesu Sirachs Ordsprog og Viisdommens Bogs Sædelære.^{a)}

§. 100.

Ifølge Jesus Sirach, ligesom ifølge Salomo, har Viisdommen Guds frygt til Begyndelse og Maal (1, 14. 16. 18. 20. 25. 19, 20.) og i Gud sin Grund (1, 8 ff.). Guds Billede i Mennesket synes han blandt andet at sætte i Fornuften (17, 6. f. 11.). Men hans Anskuelse er theokratisk indskrænket (slg. 36, 12. (14.) 17, 17.): Viisdommen boer i Israel (24, 13. ff.), og Loven er dens Aabenbarelse (24, 23. ff. slg. V. 30. 39, 1. 8.). Betingelsen, under hvilken man bliver deelagtig i den, er reent fromt Sindelag og Længsel (51, 13-20. 15, 1. 39, 5-7. 24, 19.), ogsaa Eftertanke (6, 37.); den egne Overbeviisning bliver taget meget i Beskyttelse (35. [32.], 23. 5, 10. 37, 13 f.); dog bliver der tillagt Erfaring en høi Værd

(39, 1-5. 6, 34. ff.) og theokratisk Fromhed fordret (7, 29. ff. 32. [35], 1. ff. slg. dog v. 12. f.).

Viisdommens Bog. Viisdommen er den Alt gjennemtrængende guddommelige Aand (7, 22. ff.), der gjerne böier sig til Menneskene (1, 6. 7, 23. slg. 9, 2; 7, 27, slg. 8, 19 1, 4.), Kilden til al menneskelig Viisdom og Dyd (5, 7. f. 9, 6.), alle aandelige Goder (8, 17. f.), og kan kun erholdes ved kjærlig Længsel (6, 12-14.) og Guds Naade (8, 21.). Den er Israels Eiendom (Cap. 10-12., især 10, 15. ff. 11, 1. 12, 7. 9. 19. ff. slg. 2, 10. ff.), men det synes, som om Forfatteren agter Salomo eller den denne tillagte Viisdom høiere, end den mo-saiske Lov.

a) Slg. *L. D. Cramer System. Darstell. der Moral der Apokryphen des A. T. i Keils og Tzschirners Analekt 2 B.*, ogsaa særskilt udgivet. *Bretschneider Exc. V. ad libr. Sirac.: de morum doctrina Siracidae.*

§. 101.

Menneskets høieste sædelige Værdighed og Bestemmelse bestaaer ifølge Viisdommens Bog deri, at være Guds Ven og Søn (2, 13. 16. 18. 5, 5. 7, 14. 27.); ifølge Jes. Sirach, i Gudsfrygt (1, 11. 10, 19, ff. 25, 10. f.) og Guds Velbehag (4, 10. f. 14.) slg. §. 104. At begge fordre levende Sindelag og fri Kjærlighed, fremlyser af deres Anbefaling og Beundring for Viisdommen (Jes. Sir. 4, 11. ff. 6, 18 ff. især V. 28; 24, 13. ff. 20. f. Viisd. 6, 12. ff. 7, 8. ff. 4, 8. f.) og deres Indskjærpelse af indre Dyder (Jes. Sir. 23, 5. f. 5, 2 f. 18, 30. 11, 20. 4, 28. 1, 27. f. 2, 1. ff. 3, 17. ff., slg. 7, 9. 32, 12. f. Viisd. 8, 7.). Fuldkommenhed for Menneskene er endnu ikke Fuldkommenhed for Gud (Viisd. 9, 6.). Som Inbegreb af alle Dyder gjælder for Begge Tilbedelsen af den sande Gud (slg. Jesus Sir. 10, 12. f. 17, 26. Viisd. B. 14, 12. 27.) Jesus Sirach skatter Velgjørenhed næsten for høit (3, 30. f. 29, 11. ff.).

§. 102.

Menneskekjærligheden er endnu hos Jesus Sirach indskrænket ved Nationalhad (33. [36.], 1-11. 50, 25. f.); men

at man ellers skal vise den, slg. 7, 34.; 25, 1.; 4, 1. ff. 7, 32. 35.; dog slg. ogsaa 12, 4. ff.; 7, 20. f. 30, 30. ff. (33, 31. f.). Megen Sands for ægteskabeligt og huusligt Liv (7, 19. 26. 9, 1. 26, 1-4. 13-18. 25, 11. 36, 22. ff. 40, 23.; 7, 23. ff. 25, 10. 30, 1. ff. 3, 1-16. 7, 27. f. 23, 14.), for Venskab (6, 6. ff. 7, 18. 9, 10. 12, 8. ff. 19, 13. ff. 22, 20. ff. 27, 17. ff. 37, 1. f.). Jesus Sirach seer ikke paa udvortes Fortrin (10, 23. 30. 11, 2. ff. 42, 12.), skatter Aandsdannelse høit (40, 20. 39, 1. ff.), men foragter heller ikke de opmuntrende Kunster (35. [32.] 5. f. 40, 20. f.).

Den pseudosalomonske Viisdom er menneskekjærlig (7, 23. slg. 11, 23. f. 12, 8. 19.); dog ere Canaaniterne en forbandet Slægt, uværdig den guddommelige Langmodighed (12, 11. 26. f.) Viisdommen er al Dannelses Moder (7, 17.).

§. 103.

Jesus Sirach foragter ikke den maadeholdne glade Nydelse af Livet (14, 14-16. 34. [31.]. 27. f. 35. [32.], 22.) og anbefaler ikke Selvpinelse. Pseudo-Salomo lægger Syndens Princip i Legemet (9, 15. slg. 1, 4.), men anbefaler ikke udtrykkelig Selvpinelse, kun paa en vis Maade Cælibat (3, 13. f.), heller ikke Contemplation, omendskjönt han maaskee hørte til Therapeuternes Sekt. (16, 28.) a)

a) *Gfrörer* a. A. II. 266. ff.

§. 104.

Tilregnelser. Jesus Sirach tilskriver Mennesket Frihed (15, 11-20. 17, 6. slg. 6, 32.) og Kundskab om det Gode og Onde (17, 7.); han har Begrebet, skjönt ikke Ordet: Samvittighed (14, 2.) og kjender den indre Tilfredsstillelse (1, 12. 15. 18.); dog er den religiøse Tilregnelser (2, 16. 4, 14. 5, 7.) og Gjengjældelseslæren (1, 13. 3, 31. 4, 13. 11, 22.) fremherkende. Lønner er en bestemt jordisk (3, 6. 11. 17. 26, 3; 38, 18), tildeels for bestemte Fortjenester eller Forseelser (12, 2. 29, 11. ff. 40, 17. 32. [35.], 11. 28, 1.), og kommer i det Mindste ved Livets Ende (11, 26. ff.) eller træffer Efterkom-

merne (11, 28, 23, 25, 40, 15. ff. 41. 5. ff.). Jesus Sirach antager dog ogsaa en sædelig Skjebne (36. [33], 10. ff.).

Viisdommens Bog. Om den onde Samvittighed s. 17, 11.; om den indre Tilfredsstillelse, som Viisdommen forskaffer, 8, 9, 18. Den fører i dette Liv til Rigdom, Herredømme, Roes, Udødelighed (7, 11, 8, 10. ff.), men den Retfærdige er ofte trykket og prøvet, i det de Uretfærdige forfølge ham (2, 10-12.): den sande Gjengjældelse følger først i Evigheden, paa den store Dommedag (3, 7, 18, 4, 2.), hvor den Retfærdige er i Fred og Herlighed, de Uretfærdige derimod lide evig Fordærvelse (3, 1. ff. 10, 18, 4, 2, 7. ff. 16. ff.). Forfatteren synes at lære et himmelsk jordisk Rige for de Salige (3, 8, 5, 16.) og en Dom over de Levende ved Dagenes Ende (5, 16. ff.) a). **Om Forplantelse af Straffen paa Efterkommerne** s. 3, 11. ff. 4, 3. ff.

a) Gfrörer a. St. II. S. 255. ff.

III. Philo's Sædelære.

§. 105.

Den guddommelige og tillige menneskelige Fornuft a) er Morallovenes Kilde b), der tillige er Verdens Lov c). Vistnok er Mennesket syndigt d) og behøver den guddommelige Bistand til det Gode e), den guddommelige Fornuft er Dydens Kilde f); men han besidder dog Frihed g), og Selvvirksomhed bliver fordret af ham h). Alligevel knytter Philo Pligtlæren til den af ham for fuldkommen og uforanderlig holdte mosaiske Lov i), især til de 10 Bud, men ogsaa til det Historiske, ved Hjælp af den allegoriske Udlægning.

a) De vit. Mosis III. p. 672. Mang. II. 154.: Λιττός ὁ λόγος, ἐν τε τῷ παντί, καὶ ἐν ἀνθρώπου φύσει Ἐν ἀνθρώπῳ ὁ μὲν ἐστὶν ἐνδιάθετος, ὁ δὲ προφορικός καὶ τοῦ μὲν ἐστὶ χῶρα τὸ ἡγεμονικόν, τοῦ δὲ κατὰ προφορὰν γλῶττα καὶ στόμα κτλ. De opif. mundi p. 33. Mang. I. 35.: Πᾶς ἄνθρωπος, κατὰ μὲν τὴν διάνοιαν ὑπέκειται τῷ θεῷ λόγῳ, τῆς μακαρίας φύσεως ἐκμαγεῖον, ἢ ἀπόσπασμα, ἢ ἀπαύγασμα γενοῦς. Quod deterius potiori insid. soleat. p. 170. Mang. I. 307.: . . .

ὅτι ἀρχέτυπον μὲν φύσεως λογικῆς ὁ θεός ἐστι, μίμημα δὲ καὶ ἀπεικόνισμα ἀνθρώπου. De execrationibus p. 937. Mang. II. 435.

b) Quod omnis probus liber p. 872. Mang. II. 452.: Νόμος δὲ ἀπεικόνισμα ὁ ὀρθὸς λόγος, οὐχ ὑπὸ τοῦ θεῖου, ἢ τοῦ θεῖου θνητοῦ φαρτός, ἀλλ' ὑπ' ἀθανάτου φύσεως ἀφάρτος ἐν ἀθανάτῳ διανοία τυπωθεὶς. De orif. p. 33. Mang. I. 34.: Ἐπεὶ δὲ πᾶσα πόλις ἕννομος ἔχει πολιτεῖαν, ἀναγκαιῶς ξυνέβαινε τῷ κοσμοπολίτῃ χρῆσθαι πολιτεῖαν ἢ καὶ σύμπας ὁ κόσμος. Αὕτη δὲ ἐστὶν ὁ τῆς φύσεως ὀρθὸς λόγος, ὃς κυριωτέρᾳ κλήσει προσονομάζεται θεσμός, νόμος θεῖος ὢν, καὶ ὃν τὰ προσήκοντα καὶ ἐπιβάλλοντα ἐκάστοις ἀπενεμήθη. De migr. Abrah. p. 408. Mang. I. 456.: Νόμος δὲ οὐδὲν ἄρα ἢ λόγος θεῖος, προστάτων ἃ δεῖ καὶ ἀπαγορευῶν ἃ μὴ χρῆ.

c) De orif. p. 1.: . . . ὡς καὶ τοῦ κόσμου τῷ νόμῳ καὶ τοῦ νόμου τῷ κόσμῳ συνάδοντος· καὶ τοῦ νομίμου ἀνδρὸς, εὐδύς ἄντος κοσμοπολίτου, πρὸς τὸ βούλημα τῆς φύσεως τὰς πράξεις ἀπενδύοντος, καὶ ἣν καὶ ὁ σύμπας κόσμος διοικεῖται.

d) Om Syndefaldet s. de Wettes bibl. Dogm. §. 184. Stahl Philo's Lehrbegriff i Eichhorn's Allg. Bibl. IV. 866. ff. Gfrörer I. 410 ff. De victimis p. 846. Mang. II. 249.: Καὶ ἂν γὰρ ὁ τέλειος ἢ γεννητός, οὐκ ἐκφεύγει τὸ ἀμαρτάνειν.

e) Leg. Allegor. I. p. 48. Mang. I. 52.: Τὴν ἐπίγειον ἀρετὴν σπεῖρει καὶ φυτεύει τῷ θνητῷ γένει ὁ θεός, μίμημα καὶ ἀπεικόνισμα οὖσαν τῆς οὐρανοῦ· ἐλεήσας γὰρ ἡμῶν τὸ γένος καὶ κατιδὼν ὅτι ἐξ ἀφρόνων καὶ πλουσίων κακῶν συνέστη, ἐπίκουρον καὶ ἀρωγὸν τῶν ψυχῆς νόσων ἀρετὴν ἐπίγειον ἐρρίζου.

f) De Abraham. p. 383. Mang. II. 35.: Ὁ δ' ὀρημητηρῆα χρωμηνος ταῖς ἀρεταῖς λόγος ἱερὸς καὶ θεῖος ὄντως . . . πρὸς ἀμιλλαν ἐλθὼν, ἐββῶμενεστέρᾳ δυνάμει τῇ κατὰ θεόν χρωμένος, ἀνακράτος νικᾷ τὰς εἰρημένους δυναστείας. (Lidenskaberne og Sandserne).

g) Quod Deus sit immut. p. 300. Mang. I. 279.: Μόνην αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) ὁ γεννήσας πατὴρ ἐλευθερίας ἠξίωσε, καὶ τὰ τῆς ἀνάγκης ἀνεῖς δεσμά, ἄφետον εἶασε, δωρησάμενος αὐτῇ, τοῦ ἐκουσίου μοῖραν ὁ ἀνθρώπος ἐθελουργοῦ καὶ αὐτοκελεύστου γνώμης λαχὼν καὶ προαιρετικαῖς χρωμένος τὰ πολλὰ ταῖς ἐνεργεῖαις, εἰκότως φόγον μὲν ἔσχεν ἐφ' οἷς ἐκ προνοίας ἀδικεῖ, ἔπαινον δὲ ἐφ' οἷς ἐκὼν κατορθοῖ Μόνη ἢ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ δεξαμένη παρὰ θεοῦ τὴν ἐκούσιον κίνησιν καὶ κατὰ τοῦτο ὁμοιωθεῖσα αὐτῷ, καλεπῆς καὶ ἀργαλεωτάτης δεσποίνης τῆς ἀνάγκης, ὡς οἷόν τε ἦν, ἐλευθερωθεῖσα, κατηγορίας ἂν θεόντως τυγχάνοι, ὅτι τὸν ἐλευθερώσαντα οὐ περιέπει.

h) De Abrah. p. 357. Mang. II. 9.: Τρόπους ψυχῆς ἕοικεν ὁ ἱερὸς διερευνᾶσθαι λόγος, ἀστείους ἀπαντας, τὸν μὲν ἐκ διδασκαλίας, τὸν

δ' ἐκ φύσεως, τὸν δ' ἐξ ἀσκησεως ἐφιέμενον τοῦ καλοῦ. De sacrific. Ab. p. 134. Mang. I. 168. Sgl. Gfrörer I, 425. ff.

i) De vita Mos. II. p. 655. sq. Mang. II. 136. sq.

k) De decalogo.

§. 106.

Dyden er Sjælens Harmonie og Selvstændighed, det Gode i Tanker, Ord og Gjæringer a); den er Lighed med Gud b); i den ligger Menneskets Bestemmelse c). Dens sande Kraft bestaaer i Friheden d); dens Tilskyndelser udspringe fra Haabet e) og Troen f). Den har sit Værd i sig selv g), og man skal öve den af Kjærlighed og Færdighed h). Den er i sig selv kun een i), og dens Indbegreb er Godheden k), ogsaa Fromheden l) eller den himmelske Kjærlighed m), eller Fromhed tilligemed Menneskekjærlighed n).

a) Quod Deus immut. p. 297. Mang. I. 276.: ἡ ἀρετῶν καὶ τῶν φύσει καλῶν ἁρμονία ἡ πασῶν ἀρίστη συμφωνία, ἥτις ἐν ὁμολογίᾳ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων ἔχει τέλος. Iforveien: Τοὺς γὰρ ἀδύλως καὶ καθαρῶς φιλοσοφῆσαντας μέγιστον ἐκ τῆς ἐπιστήμης ἀγαθὸν εὐρασθαι, τὸ μὴ τοῖς πράγμασι συμμηταβάλλειν, ἀλλὰ μετὰ στεβρότητος ἀκλινοῦς καὶ παγίου βεβαιότητος ἅπασι τοῖς ἀρμόττουσιν ἐγγχειρεῖν. De sacrific. Ab. p. 134. Mang. I. 168.: Ἡ πρὸς θεὸν καὶ ἀρετὴν ἀρέσκεια, ὡσπερ τις σύντονος καὶ σφοδρὰ ἁρμονία. De posterit. Cain. Mang. I. 241.: Ἐν γὰρ τῷ στόματί σου, φησὶν, ἐστὶν καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ἐν ταῖς χερσίν (Deut. 30, 12.), τοῦτο δέ, ἐν λόγοις, ἐν βουλαῖς, ἐν πράξεσι. μέρη γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ ταῦτα, ἐξ ὧν πέφυκε πηγνυσθαι (γίγνεσθαι) ὡς εἰ δὲ (ἤδη) ἡ ἐνός ἐνδεῖα οὐκ ἀτελὲς μόνον ἀπεργάζεται τόπον (τό πᾶν), ἀλλὰ καὶ συνόλως ἀνειρεῖ (ἀναίρει). Quod omnis probus liber p. 875. Mang. II. 456. De nominum mutat. p. 1082. Mang. I. 615. — De vit. Mos. III. p. 675. Mang. II. 158.: Δεῖ τὸν τέλειον καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ καὶ βίῳ παντὶ καθαρῆσθαι. Leg. Allegor. I. p. 50. Mang. I. 54.: ἡ δὲ ἀρετὴ καὶ θεωρητικὴ ἐστὶ καὶ πρακτικὴ. Sgl. Schreiter Philo's Vorstellungen von dem Gattungsbegr. u. d. Wesen d. Tugend, i Keil's og Tzschirner's Analekt. II. 2. S. 104. 116. 135.

b) De migr. Abrah. p. 408. Mang. I. 456.: Τέλος οὖν ἐστὶ τὸ ἐπεσθαι θεῷ. De caritate p. 715. Mang. II. 404.: Ἄλλως δὲ καὶ μάθημα ἀναδιδάσκει τῇ λογικῇ φύσει πρεπωδέστατον, μιμεῖσθαι θεόν. De decalog. p. 758. Mang. II. 197. De confus. linguar. p. 351. Mang. I. 426. sq.: Οἱ δὲ ἐπιστήμη κεκτημένοι τοῦ ἐνός υἱοῦ θεοῦ προσαγορεύονται θεόντως. Καὶ μηδέπω μέντοι τυγχάνη τις ἀξιώχρεως ὧν υἱός

θεοῦ προσαγορεύεσθαι, σπουδαζέτω κοσμεῖσθαι κατὰ τὸν πρωτόγονον αὐτοῦ λόγον, τὸν ἄγγελον πρεσβύτατον. Leg. Alleg. I. p. 48. Mang. 52.: . . . ἀρετὴν ἐπίγειον . . . μίμημα . . . τῆς οὐρανοῦ καὶ ἀρχετύπου. De decalogo p. 754. Mang. II. 193.

c) Leg. Alleg. III. p. 81. Mang. I. 109.

d) Quod omnis probus liber p. 868. Mang. II. 448.: Τῶ γὰρ ὄντι μόνος ἐλεύθερος, ὁ μόνῳ θεῷ χρώμενος ἡγεμόνι χρεὶ δὲ λελογίσθαι ὅτι οὐχ ὁ τοῦ θανεῖν μόνον ἀφροντίς ὢν ἀδουλώτος, ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ πένεσθαι καὶ ἀδοξεῖν καὶ ἀλγεῖν καὶ τῶν ἄλλων ὅσα οἱ πολλοὶ κακὰ νομίζουσι. p. 871. Mang. II. 451.: Πρὸς τούτοις ἔτι οὐκ ἂν εἴποι τις τοὺς φίλους τοῦ θεοῦ ἐλευθέρους εἶναι; p. 874. Mang. II. 454.: Καὶ μὴν ὃν μὴ ἐνδέχεται μὴτ' ἀναγκάσαι, μὴτε κωλύσαι· ἐκεῖνος οὐκ ἂν εἴη δούλος. τὸν δὲ σπουδαῖον οὐκ ἔστιν ἀναγκάσαι οὐδὲ κωλύσαι. οὐκ ἄρα δούλος ὁ σπουδαῖος. p. 880. Mang. II. 460.: Ἀνένδοτος γὰρ καὶ ἀνήττητος ψυχὴ, ἣν ὀρθὸς λόγος δόγμασι παγίοις ἐνσύρωσε. p. 888. Mang. II. 470.: Εἰ δὲ φρονήσει μὲν ἀμαθίαν, σωφροσύνη δ' ἀκολασίαν, δειλίαν δὲ ἀνδρία καὶ πλεονεξίαν δικαιοσύνη κατηγωνίσαστο, τῷ ἀδουλώτῳ καὶ τὸ ἀρχικὸν προσεληφε. De nomin. mut. p. 1068. Mang. I. 601.: . . . μόνον τὸν σοφὸν βασιλέα.

e) De praemiis et poenis p. 911. Mang. II. 410.: . . . ἐλπίς, ἡ πηγὴ τῶν βίων. . . . Ἐλπίς εὐδαιμονίας καὶ τοὺς ἀρετῆς ζηλωτὰς ἐπαίρει φιλοσοφεῖν. De Abraham. p. 350. Mang. II. 2.: . . . ἀρχὴ μετουσίας ἀγαθῶν ἐστὶν ἐλπίς . . . Vgl. Gfrörer I. 448. ff.

f) Quis rerum divin. haeres p. 493. Mang. I. 485. sq. (ad Gen. 15, 6.): . . . τὴν τελειωτάτην ἀρετῶν πίστιν. . . . ἀπιστήσαι γενέσει τῇ πάντα ἐξ ἑαυτῆς ἀπίστῳ, μόνῳ δὲ πιστεῦσαι θεῷ τῷ καὶ πρὸς ἀλήθειαν μόνῳ πιστῷ, μεγάλης καὶ ὀλυμπίου διανοίας ἔργον ἐστίν. De migr. Abrah. p. 304. Mang. I. 442. (ad Gen. 12, 1.). De Abrah. p. 387. Mang. II. 38. sq.: Μόνον οὖν ἀψευδὲς καὶ βέβαιον ἀγαθόν, πίστις, ἡ πρὸς τὸν θεὸν πίστις, παρηγόρημα βίου, πλήρωμα χρηστῶν ἐλπίδων . . . εὐσεβείας γνῶσις, ψυχῆς ἐν ἅπασι βελτίωσις κτλ. Vgl. Gfrörer I. 452. ff.

g) De vita Mos. I. p. 611. Mang. II. 90.: . . . Καὶ ὡς ἀξίεραστον μόνον τὸ καλὸν ἐστὶ, τῆς ἀφ' ἑτέρου συστάσεως οὐ δεόμενον, ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ περιφέρει τὰ γνωρίσματα. Leg. Alleg. III. p. 91. Mang. I. 120.: Νόμος γὰρ θεῖος οὗτος, τὴν ἀρετὴν δι' ἑαυτὴν τιμᾶν.

h) Leg. Alleg. III. p. 100. Mang. I. 129.: Βούλεται δὲ ὁ νομοθέτης τὸν σοφὸν μὴ σχετικῶς καὶ εὐαλότως καὶ ὡς ἂν ἐκ τύχης εὐλόγιστον δοκεῖν εἶναι, ἀλλ' ἀπο ἕξεως καὶ διαθέσεως εὐλογίστου. De nom. mutat. p. 1063. Mang. I. 601.: . . . τὴν ἐν τῇ διανοίᾳ βασιλικὴν ἕξιν. Vgl. Schreiter a. St. S. 141. ff.

i) Leg. Alleg. I. p. 50. Mang. I. 54.: Τὸ δὲ ζῦλον τῆς ζωῆς ἐστὶν ἡ γενικωτάτη ἀρετὴ, ἣν τινες ἀγαθότητα καλοῦσιν, ἀφ' ἧς αἱ κατὰ μέρος

ἀρέται συνίστανται. p. 52. Mang. I. p. 56.: Ὁ μὲν δὴ μέγιστος ποταμὸς, οὗ αἱ τέτταρες ἀπόρροιαί γεγόνασιν, (φρόνησις, σωφροσύνη, ἀνδρία, δικαιοσύνη) ἢ γενικῆ ἐστὶν ἀρετῆ. De vit. Mos. II, p. 655. Mang. II. 135.: ὁ μίαν ἔχων, καὶ πάσας ἔχει.

λ) Slg. Not. i.

l) De decalogo p. 751. Mang. II. 189.: Ἀρχὴ δ' ἀρίστη πάντων τῶν ὄντων θεός, ἀρετῶν δ' εὐσέβεια. p. 761. Mang. II. 200.: εὐσεβειαν δὲ καὶ ὁσιότητα τὰς τῶν ἀρετῶν ἡγεμονίδας . . .

m) De carit. p. 698. Mang. II. 384.: . . . Ἔρως οὐράνιος καὶ ἀκηρατος, ἐξ οὗ πᾶσαν ἀρετὴν φύεσθαι συμβέβηκεν.

n) De septenario p. 1178. Mang. II. 282.: Ἔστι δὲ . . . τῶν κατὰ μέρος ἀμυδρῶν λόγων καὶ δογματῶν δύο τὰ ἀνωτάτω κεφαλαία, το τε πρὸς θεὸν δι' εὐσεβείας καὶ ὁσιότητος καὶ πρὸς ἀνθρώπους διὰ φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. De caritate p. 697. Mang. II. 383.: Τὴν δὲ εὐσεβείας συγγενεστάτην καὶ ἀδελφὴν καὶ δίδυμον . . . φιλανθρωπίαν. Ib. p. 704. Mang. II. 391.

Da Legemet er Lidenskabernes Sæde og er Aarsag til Sjælens Trældom, maa den Dydige løsrive sig fra samme o) og ikke blot beslitte sig paa Reenlighed og Maadeholdenhed p), men ogsaa ganske udrydde Lidenskaberne q).

o) Quis rer. div. haer. p. 518. Mang. I. 509.: . . . δουλείαν καὶ κἀκώσιν καὶ δεινήν . . . ταπεινώσιν ἐπάγοντα τῇ ψυχῇ, τὰ κατὰ γῆν ἐστὶν οἰκίδια. Νόθα γὰρ καὶ ξένα διανοίας τὰ σώματος ὡς ἀληθῶς πάντη, σαρκὸς ἐκπεφυκότα, ἢ προσεβρίζονται. De migr. Abrah. p. 389. Mang. s. 437.: . . . τὸ παμμίαρον . . . ἐκφυγὼν δεσμοτήριον, τὸ σῶμα, καὶ τὰς ὡσπερ εἰρκτοφύλακας ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας αὐτοῦ κτλ. Leg. Alleg. I. p. 59. Mang. I. 64.

p) Leg. Alleg. III. p. 87. Mang. I. 115.: . . . προσεπιτείνει τὴν τοῦ προσπίπτοντος (προκόπτοντος) μετριοπάθειαν, τῷ τὸν μὲν ἀνευ προτάξεως παραιτεῖσθαι ὅλην τὴν γαστρὸς ἡδονήν. p. 88. Mang. I. 116.: . . . τοῖς ἀναγκαίοις αἰτίοις καὶ ποτοῖς ἢ φύσις βιάζεται χρῆσθαι, καὶ τὸν ὀλιγοδέεστατον καὶ καταφρονητικὸν αὐτῶν ἀναγκαίων καὶ ἀσπίαν αὐτῶν μελετῶντα. Πληνέτω οὖν αὐτὴν (τὴν κοιλίαν) καὶ καθαιρέτω ἀπὸ τῶν περιττῶν καὶ ἀκαθάρτων παρασκευῶν. De vit. Mos. p. 607. Mang. II. 85.: Γαστρί τε γὰρ ἔξω τῶν ἀναγκαίων δασμῶν, οὐς ἡ φύσις ἔταξεν οὐδεν πλεον ἐχρηγεί, τῶν δὲ ὑπογαστρίων ἡδονῶν, εἰ μὴ μέχρι σπορᾶς καίδων γνησίων, οὐδ' ἐμέμνητο. De fortitudine p. 737. Mang. II. 377.: αἱ (ἀρέται) τῆς ψυχῆς ὑποτέμνονται τὴν πολυτέλειαν, εὐκολίας καὶ ὀλιγοδείας ἔρωτας ἐκτίκτουσαι, κατὰ τὴν πρὸς θεὸν ἑξομοίωσιν. Ἔστι γὰρ ὁ μὲν θεός ἀνεπίδειξ, οὐδενὸς χρῆζων, ἀλλ' αὐτὸς αὐταρκέστατος ἑαυτῷ.

g) Leg. Alleg. III. p. 85. Mang. I. 113.: Ὁρᾶς πῶς ὁ τέλειος τελείαν ἀπάθειαν ἀεὶ μελετᾷ· ἀλλ' ὅ γε προκόπτων, δεύτερος ὢν . . . μετριωπαθεῖ ἀσκει. . . οὐδὲ μετριωπαθεῖν βούλεται, ἀλλ' ἐκ περιουσίας ὅλα τὰ πάθη δι' ὄλων ἀπέκοψεν.

§. 107.

Philo sætter Menneskekjærligheden meget høit (§. 106. Not. n.), paapeger den i Mosis Charakter og Love a) og udstrækker den til Fremmede og Fjender b). Han tilskriver Folket Israel høie Fortrin c), er heller ille fri for National-Hævnjerrighed d); dog anerkjender han ogsaa Hedningernes Viisdom og Dyd e). Venlighed og Mildhed mod Alle, ogsaa de Ringe, grunder han paa Menneskenes oprindelige Lighed f). Han holder det for en Ufuldkommenhed, at tilsidesætte Menneskekjærlighed for Kjærlighed til Gud g), roser alligevel Essenerne og Therapeuterne, som gjorde dette h).

a) De caritate p. 697. sqq. 701. sqq. Mang. II. 384. sqq. 388. sqq.

b) De carit. p. 705. sqq. Mang. II. 392. sqq. ad Deut. 10, 19. 23, 7. 21, 10. Exod. 23, 5.

c) De Abrah. p. 364. Mang. II. 15.: . . . ἐδυνῶν το δέοφιλέστατον, ὅ μοι δοκεῖ τὴν ὑπὲρ ἅπαντος ἀνθρώπων γένους ἱερωσύνην καὶ προφητείαν λαχεῖν.

d) De execrationibus p. 937. sq. Mang. II. 436. sq, slg. de Wettes bibl. Dogm. §. 192.

e) De carit. p. 699. Mang. II. 386.: Ὅπερ γὰρ ἐκ φιλοσοφίας τῆς δοκιμωτάτης περιγίνεται τοῖς ὁμιληταῖς αὐτῆς, τοῦτο καὶ διὰ νόμων καὶ ἐδῶν Ἰουδαίους, ἐπιστήμη τοῦ ἀνωτάτου καὶ πρεσβυτάτου πάντων, τὸν ἐπὶ τοῖς γενητοῖς θεοῖς πλάνον ἀπωσαμένους. Quod omnis probus liber p. 865. Mang. II. 445. p. 868. sq. Mang. II. 438. sq. p. 873. Mang. II. 453. p. 876. Mang. II. 456.

f) De decalogo p. 749. sq. Mang. II. 187.: Εἰ γὰρ ὁ ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος καὶ αἰδιος καὶ οὐδενὸς ἐπιδεῆς καὶ ποιητὴς τῶν ὄλων καὶ εὐεργέτης καὶ βασιλεὺς τῶν βασιλέων καὶ θεὸς θεῶν οὐδὲ τοῦ ταπεινοτάτου ὑπεριδεῖν ὑπέμεινον, ἀλλὰ καὶ τοῦτον εὐωχῆσαι λογίων καὶ θεσμῶν ἱερῶν ἠξίωσεν ἐμοὶ τῷ θνητῷ τί προσῆκον ὑψαυχενεῖν καὶ πεφυσῆσαι, φρουαττομένῳ πρὸς τοὺς ὁμοίους, οἳ πύχαις μὲν ἀνίσις, ἴση δὲ καὶ ὁμοῖα συγγενεῖα κέρηται, μίαν ἐπιγραψάμενοι μητέρα, τὴν κοινὴν ἀπάντων ἀνθρώπων φύσιν.

g) De decal. p. 760. Mang. II, 199.: Τους μὲν φιλανθρώπους, τους δὲ προτέρους φιλοθεούς ἐνδίκως ἂν εἴποι τις ἡμίτελεῖς τὴν ἀρετὴν. ὁλόκληροι γὰρ οἱ παρ' ἀμφοτέροις εὐδοκιοῦντες.

h) Quod omnis probus liber p. 874. sq. 876. sq. Mang. II. 455. 457. De vita contempl. p. 889. sqq. Mang. II. 471. sqq.

§. 108.

Philo anerkjender Menneskets Frihed og Tilregnelighed a) ligesom ogsaa Samvittigheden b). Dydens og Lastens Løn er en indre c) og evig d). Men han erkjender ogsaa en udvortes, naturlig e) og guddommeligt f) Gjængjældelse.

a) §. 105. Not. g.

b) De decalog. p. 756. sq. Mang. II. 195.: 'Ο γὰρ ἐκάστη ψυχῆ συνοικῶν καὶ συμπεφυκῶς ἔλεγχος, οὐδὲν εἰσὼς παραδέχεσθαι τῶν ὑπαίτιων, μισοπονήρῳ καὶ φιλαρέτῳ χρώμενος ἀεὶ τῇ φύσει, κατήγορος ὁμοῦ καὶ δικαστὴς ὁ αὐτὸς ὢν. Quod deterius potiori insidari solet p. 182. Mang. I. 219.: (θεός) τὸν σωφρονιστὴν ἔλεγχον, τὸν ἑαυτοῦ λόγον, εἰς τὴν διάνοιαν ἐπέμψας Slg. p. 159. Mang. I. 195. Quod Deus immut. p. 312. Mang. I. 292. sq. Gfrörer I. 208. ff.

c) Quod deterius etc. p. 166. Mang. I. 203.: ἴδου τὴν ἀρετὴν ἔχω παρ' ἑμαυτῶ, καθάπερ τι κειμήλιον, καὶ διὰ τοῦτ' εὐδὺς εὐδαιμονῶ. χρῆσις γὰρ καὶ ἀπώλαυσις ἀρετῆς τὸ εὐδαιμον, οὐ φιλή μόνον κτήσις. p. 177. Mang. I. 214.: "Ἡ γὰρ περιπεποιήται τάχαδόν, ἢ περιποιησέται τὸ μὲν οὖν ἔχειν, ἀποτελεῖ χάραν, τὸ δὲ στήσειν προσδοκῶν, τὴν τροφήν φιλαρέτων ψυχῶν, ἐπίδα. De nobilitate p. 903. Mang. II. 437.: Τὸ πρὸς ἀλήθειαν ἀγαθόν οὐδενὶ τῶν ἐκτός, ἀλλ' οὐδὲ τῶν περὶ σῶμα, μᾶλλον δὲ οὐδὲ παντὶ μέρει ψυχῆς, ἀλλὰ μόνῳ τῷ ἡγεμονικῷ πέφυκεν ἐνδιδαιτᾶσθαι. De agricult. p. 210. Mang. I. 324.: . . . Τὸ εὐδαιμονεῖν ἀρετῆς χρῆσει τελείας περιγιένεσθαι νομίζει. Quod omnis probus liber p. 871. Mang. II. 451. — De præm. et poen. p. 917. Mang. II. 416.: Τῶ κατ' εὐμοιρίαν φύσεως ἐπ' ἀρετὴν φθάσαντι χαρά. De Abrah. p. 378. Mang. II. 29. Leg. Alleg. I. p. 48. Mang. I. 52. — De ebrietate p. 250, Mang. I. 368.: Τὰ δ' ἄλλα μεγάλα καὶ ἀδελφά, εἰρήνη καὶ ἰερωσύνη. De præm. et poen. p. 914. Mang. II. 412.: Τοῦ δ' ἀσκητοῦ καὶ πόνοις ἀπύτοις καὶ ἀκαμπέσι περιποιησαμένου τὸ καλόν, ὁ στέφανός ἐστιν ὄρασις θεοῦ. De congressu quaerendæ eruditionis gratia p. 432. Mang. I. 527.: ὁ πρὸς ἀλήθειαν ἄδης ὁ τοῦ μοχθηροῦ βίος ἐστίν.

d) De opif. p. 35. Mang. I. p. 37.: . . . θεοσέβειαν, δι' ἧς ἀθανατίζεται ἡ ψυχῆ. Leg. Allegor. I. p. 60. Mang. I. 65.

e) De præm. et pœnis p. 927. sq. Mang. II. 426. sq.: . . . πάσαις μὲν ταῖς κινήσεσι, πάσαις δὲ ταῖς σχέσεσιν ὁ σπουδαῖος ἐπαινετός, ἔνδον τε καὶ ἔξω, πολιτικός τε ὁμοῦ καὶ οἰκονόμος, τὰ μὲν ἔνδον ἑξορδῶν οἰκονομικῶς, τὰ δ' ἔξω πολιτικῶς, ἢ συμφέρον ἐπανορθοῦσθαι. Ἐὰν μὲν οὖν εἰς ἀνὴρ τυγχάνῃ τοιοῦτος ὢν ἐν πόλει, τῆς πόλεως ὑπεράνω φανεῖται, ἐὰν δὲ πόλις, τῆς ἐν κύκλῳ χώρας κτλ.

f) Leg. Alleg. III. p. 80. Mang. I. 108.: Εἰσὶ γὰρ ὡσπερ ἀγαθῶν, οὕτω καὶ κακῶν παρὰ τῷ θεῷ θησαυροὶ οὐδὲ τοῖς ἀμαρτάνουσιν εὐθὺς ἐπέξεισιν ὁ θεός, ἀλλὰ δίδωσι χρόνον εἰς μετάνοιαν κτλ. De somniis I. p. 578. Mang. I. 653.: Ὁ γὰρ τοῦ θεοῦ λόγος . . . τοῖς μὲν ἀρετῆς συγγενέσι καὶ πρὸς ἀρετὴν ἀποκλίνουσιν ἀρήγει καὶ βοηθεῖ, τοῖς δὲ ἀντιπάλοις ὀλεστρον καὶ φθορὰν ἀνίατον ἐπιπέμπει.

IV. De jødiske Sektens Lære.

§. 108. b.

Essenernes og Therapeuternes Sædelære beroede paa philonske Grundsætninger a). Hine dannede en asketisk Orden med stræng Regel, disse levede i en friere, Beskuelse helliget, Forbindelse b).

a) Joseph. Bell. Jud. II. 8. 2.: Οὗτοι (Ἐσσηνοὶ) τὰς μὲν ἡδονὰς ὡς κακίαν ἀποστρέφονται, τὴν δὲ ἐγκράτειαν καὶ τὸ μὴ τοῖς πάθεσιν ὑποπίπτειν ἀρετὴν ὑπολαμβάνουσι. Καὶ γάμου μὲν ὑπεροφία παρ' αὐτοῖς, τοὺς δ' ἀλλοτρίους παῖδας ἐκλαμβάνοντες . . . τὸν μὲν γάμον καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ διαδοχὴν οὐκ ἀναιροῦντες, τὰς δὲ τῶν γυναικῶν ἀσελγείας φυλασσόμενοι. §. 7.: Ὅργῆς ταμίαι δίκαιοι, θυμοῦ καθεκτικοί, πίστεως προστάται, εἰρήνης ὑπουργοί. Καὶ πᾶν μὲν τὸ βῆξεν ὑπ' αὐτῶν ἰσχυρότερον ὄρκου· τὸ δὲ ὀμνῆειν αὐτοῖς περισταταί. Philo quod omnis probus liber p. 877. Mang. II. 258.: Παιδεύονται δὲ ὁσιότητα, δικαιοσύνην, οἰκονομίαν, πολιτείαν . . . ὅροις, καὶ κάνοσι τριτοῖς χρώμενοι τῷ δὲ φιλοθεῷ καὶ φιλαρέτῳ καὶ φιλανδρώπῳ. Om Therapeuterne: Philo de vita contempl. p. 889. Mang. II. 471.: . . . Θεραπευταὶ καὶ Θεραπευτρίδες ἐτύμως καλοῦνται, ἧτοι παρ' ὅσον ἱατρικὴν ἐπαγγέλλονται κρείσσονα τῆς κατὰ πόλεις· ἡ μὲν γὰρ σώματα Θεραπεύει μόνον, ἐκείνη δὲ καὶ ψυχὰς νόσοις κεκρατημένας χαλεπαῖς καὶ δυσίατοις, ἃς κατέσκηψαν ἡδοναί. Ἡ παρ' ὅσον ἐκ φύσεως καὶ τῶν ἱερῶν νόμων ἐπαιδευθήσαν Θεραπεύειν τὸ ὄν, ὃ καὶ ἀγαθοῦ κρεῖττόν ἐστι κτλ. p. 891. Mang. II. 473.: Οἱ δὲ ἐπὶ Θεραπείαν ἰόντες . . . ὑπ' ἔρωτος ἀρπασθέντες οὐρανίου . . ἀπολείπουνσι τὰς οὐσίας υἰοῖς ἢ θυγατράσιν κτλ. p. 893. Mang. II. 475.: Τὸ ἐξ ἐωθινοῦ μέχρι τῆς ἐσπέρας διάστημα συμπαῦ ἐστὶν αὐτοῖς

ἄσκησις· ἐντυγγανόντες γὰρ τοῖς ἱερωτάτοις γράμμασι, φιλοσοφοῦσι τὴν πατριον φιλοσοφίαν, ἀλληγοροῦντες. p. 894. Mang. II. 476.: Ἐγκράτειαν δὲ ὡσπερ τινα θεμέλιον προκαταβαλόμενοι τῇ ψυχῇ, τὰς ἄλλας ἐποικοδομοῦσιν ἀρετὰς.

b) Slg. de Wettes Archæol. §. 275.

Pharisæerne hylde i Troes- og Sædelære Overleveringen og Lærer- Autoriteten c), fölgelig den strænge Udlægning og Iagttagelse d) især af Ceremoniallovene (Matth. 15, 2. Luc. 11, 38. — Matth. 9, 14. Luc, 5, 33. — Matth. 12, 1. ff. Luc. 6, 6. Marc, 7, 11.) og Casuistiken (Matth. 5, 33. 23, 16. — 5, 43. 15. 5.); hvorfor det N. T. beskylder dem for Hykleri (Matth. 6, 1. 2. 5. 15, 7.) Deres Dyd var beregnet paa Løn. e) Sadducæerne hævdede de modsatte Grundsætninger f).

c) Joseph. Antiqq. XIII. 10, 6.: Νόμιμα πολλὰ τινα παρέδοσαν τῷ δήμῳ οἱ Φαρισαῖοι ἐκ πατέρων διαδοχῆς, ἅπερ οὐκ ἀναγέγραπται ἐν τοῖς Μωυσέως νόμοις, καὶ διὰ τοῦτο ταῦτα τὸ Σαδδουκαίων γένος ἐκβάλλει, λέγον ἐκεῖνα δεῖν ἡγεῖσθαι νόμιμα τὰ γεγραμμένα, τὰ δ' ἐκ παραδόσεως τῶν πατέρων μὴ τηρεῖν.

d) Joseph. Bell. Jud. II, 8, 18.: Φαρισαῖοι μὲν οἱ δοκοῦντες μετὰ ἀκριβείας ἐξηγεῖσθαι τὰ νόμιμα. Slg. I, 5, 2. Antiqq. XVII, 2, 4. — XVIII, 1, 3.: Τὴν δίκαιαν ἐξευτελιζουσιν, οὐδὲν εἰς τὸ μαλακώτερον ἐνδιδόντες· ὧν τε ὁ λόγος κρίνας παρέδωκεν ἀγαθῶν ἔπονται τῇ ἡγεμονίᾳ, περιμάχητον ἡγούμενοι τὴν φυλακὴν ὧν προαγορεύειν ἠΐθελησε.

e) Pirke Aboth II, 14.: Ribbi Eliezer dicit: Da operam ad discendam legem. . . . Et considera coram quo tu labores, quis item sit dominus operis tui, qui tibi rependet mercedem pro opere tuo. §. 16.: .. Si didiceris multam legem, dabunt tibi multam mercedem. Fidelis enim est dominus laboris tui, qui reddet tibi præmium laboris tui. Et sciat, quod merces justorum sit in futuro seculo.

f) Pirke Aboth I, 3.: Antigonus vir Socho (i. e. Sochæus) accepit a Simeone justo. Ille dixit: ne sitis tanquam servi, qui serviunt magistro ea conditione ut recipiant mercedem: sed estote tanquam servi, qv̄i serviunt magistro, non ea conditione ut recipiant mercedem, sitque timor Dei super vos.

V. Resultater for Christendommens Oprindelse og Udbredelse.

§. 109.

Saaledes viser Historien mange Forberedelser for det, som udgjør Christendommens Væsen, for Frihed og Kjærlighed, og en vis Modtagelighed for en højere Eenhed. Der manglede kun det levende daadkraftige Samfund, og dette bragtes af det fuldkomne Menneske, Menneske- og Guds-Søn, Jesus Christus. At han fremstod blandt Jöderne, hvis Tro og Forhaabninger nærmest førte hen til det nye, højere Liv, minder om en naturlig Sammenhæng, der imidlertid ikke er tilstrækkelig til nogen fuldkommen Forklaring a). I det Selvvirksomme og oprindelig Kraftige og Eiendommelige i Jesu Christi Personlighed finder Antagelsen af en guddommelig Aabenbaring sin Begrundelse og Retfærdiggjørelse.

a) Sgl. de Wettes bibl. Dogm. §. 212.

Anden Afdeling.

Den christelige Sædelæres Historie.

Indledning.

§. 110.

Naar vi nu have at fremstille det i Historien til Syne kommende Billede af den christelige Aabenbaring eller sammes Indførelse i Livet (§. 81.): da maa vi have for Öie Forholdet mellem det Uforanderlige og det Bevægelige i Christendommen, eller mellem den troende Grundfølelse og den forstandige Overbeviisning samt det virksomme Liv (§. 56. f.); ogsaa lader Christendommens hele Historie sig betragte som den hellige Aands Kamp med Verdens Aand. Men idet vi sætte os Eenheden i Historien til Maal, have vi fortrinligviis at agte paa Tankevæxlingen og Samfundet og kun forsaa vidt paa det Særegne, som det har virket paa disse; og, formedelst Sædelighedens Sammenhæng med Erkjendelsen og Andagten saavelsom med Statslivet, maae vi heller ikke lade disse Gebeter ubemærkede. Derfor levere vi stedse først en Oversigt af Samfundets Tilstand og da først, for det Andet, en systematisk Fremstilling af den sædelige Totaloverbeviisning.

Ogsaa her, som i enhver Historie, er Inddelingen i Afsnit nødvendig, og vi antage tre af disse: 1. Katholicismens, fra Apostlerne indtil Gregor den Store; 2. derfra indtil Reformationen, Papismen; 3. Protestantismen, fra Reform. indtil vore Tider. Men ethvert Afsnit har igjen forskjellige Underafdelinger.

Over den kirkelige Sædelære: *Le droit de la nature et des gens* traduit du Latin de Mr. *Puffendorf* par *J. Barbeyrac*. Amst., 1712. 4. *Apologie de la morale des pères de l'église contre les injustes accu-*

sations du Sieur J. Barbeyrac par Remy Ceillier. Par 1718. 4. Traité de la morale des pères de l'église, où en défendant un article de la Préface sur Puffendorf contre l'apologie de la morale des pères du P. Ceillier on fait diverses reflexions — par J. Barbeyrac. Ams., 1728. (*Baltus*) Jugement des SS. Pères sur la morale de la philosophie payenne. Strasb., 1719. Die Sittenlehre Christi aus den alten Kirchenlehrern erklärt von E. S. Cyprian. Leipz., 1733.

Förste Afsnit.

Katholicismus.

Förste Tidsrum.

Fra Apostlerne indtil Constantin den Store (A. 70. indtil 312):
den christelige Kirke forfulgt eller blot taalt i det
romerske Rige.

Förste Capitel.

Den christelige Kirkes almindelige Dannelse- historie.

I. Indflydelse af Tidsalderens Dannelse.

§. 111.

Den christelige, Frihedens og Kjærlighedens, Aand maatte kjæmpe med Trældommens og Kjærlighedsløshedens gamle Aand, der trods alle Udjævnelser alligevel var meget mægtig, og næsten endnu mere frygte dens Venskab. Christendommens aandelig frie Opfattelse hindredes, fra Jødernes Side, ved Lovmæssigheds-Aanden og det religiøse Livs Retning paa det Politiske (politisk Messianismus); fra Romernes Side,

ved det politiske Formvæsen og Herskesygen; fra Grækernes Side, ved det verdslige Sind i Videnskab og Kunst. I Modsigelse med den christelige, reen menneskelige Kjærlighed stod, fra alle Folkeslags Side, den verdslige og selvsyge Nationalkjærlighed; og farlig var den hos de Christne fremkaldte Modsetning af den overspændte Retning paa det Høiere og den overdrevne Foragt for alt Hedensk, især i Forbindelse med den fra Östen indtrængende Mysticismus.

II. Hierarchiets Oprindelse.

§. 112.

Af Lærernes og Forstandernes levende personlige Indflydelse dannede sig en formal Embeds-Indflydelse, en Anseelse, hvori Biskopperne og Presbyterne kom til at staae, som, uden Hensyn paa den personlige Fortjeneste, gjaldt reen ved sig selv og mod hvilken en Art guddommelig Tilbedelse og ubetinget Lydighed blev fordret a). Denne hierarchiske Form vandt nu ved Diöcesan- og Metropolitan-Forfatningen og Provincialsynoderne mere Omfang og en afgjort Overvægt over Menighedernes levende Aand, hvilke bleve nedtrykkede til en lidende Stilling; og den af Cyprian b) opstillede Theorie om Kirkens Eenhed, grundet paa Petri Primat og paa den romerske Hovedstads Fortrin, hævdede dette Formvæsen til systematisk Eenhed og overleverede det som et forönsket Redskab til den romerske Herskesyge. Tillige opstod Clerus som en egen Stand, ja som en Kaste, paa hvilken man overdrog de jödiske Præsters Forrettigheder, og som derfor ansaaes for ene at være i Besiddelse af den hellige Aand og beherskede Lægmand. Og saaledes var Grundvolden lagt til Katholicismen eller til det Kirkesamfund, hvori de udvortes Former, Anseelse og Magt, og fölgelig Vanen overveiede den frie Aand, eller den synlige Kirke den usynlige. Dette Særsyn har dog ikke blot sin Grund i Præsternes Herskesyge, men deels i de fleste Præsters personlige Værdighed, deels i

Trangen til en egen geistlig Stand og til et nøie Sammenhold imod Kjøttere, Schismatikere og Verdens Aand.

a) *Ignat.* ep. ad Ephes. c. 5, 6.; ep. ad Smyrn. c. 8. *Cyprian.* ep. 3. 66. p. 6. 166. ed. Brem.

b) *Tract. de unitate ecclesiae.*

III. Kirkelæren.

§. 113.

I Begyndelsen stod Modtagelighed og Selvvirksomhed, Overlevering og fri Erkjendelse i Ligevægt med hinanden. Derpaa vilde den sidste i Gnosticis men vinde Overvægt, men ved den katholske Kirkes kraftige Sammenhold imod sammes høist eensidige Retning vandt den første Seieren; ved Siden af den blev den skriftlige Kilde, det Nye Testaments Böger, og ogsaa det G. T., benyttet, dog ikke i ægte historisk Forstand. Den tænkende Aand gjorde sig ogsaa gjældende blandt de Katholske ved Anvendelse af den græske Philosophie paa Troeslæren, i den alexandrinske Skole; dog lykkedes det ikke gennemgribende at fatte Eenheden af den christelige og den philosophiske Sandhed, af det Fornuftige og det Historiske; man overvurderede den fra Troen altformeget adskilte Erkjendelse; heller ikke holdt man sig fri for den Feil, at trænge med Forstanden ind i den christelige Troes Hemmeligheder a). Overleveringens Venner saae paa disse Bestræbelser med mistænkelige Øine, og, omendskjönt de altid vare velgjørende, bleve dog de Fordomme og den Overtro ikke tilstrækkelig afværgede, som trængte sig ind, under Beskyttelse af Overleveringstroen.

a) *Neander Kirchengesch.* I. 3. S. 926. ff.

§. 114.

Sædelæren blev ikke som Troeslæren bunden til Overleveringen, og i hiin blev, selv af Tertullian, paa Grund af hans Hengivenhed til Montanismen, Spillerum til Udvikling overladt den frie Aand a). Men Omsorgen for den kirkelige Eenhed, der blev truet med Fare af Bevægelser som f. Ex. de

montanistiske, foranledigede Synoderne til lovgivende Beslutninger, ligesom de ogsaa i Anledning af kjætterske Vildfarelser anmassede sig en lovgivende Anseelse i Troessaager, hvorved et nyt Autoritetsvæsen blev indført, saavel Sædelighed som Sandhed overladt til vilkaarlig Afgjorelse, og et altfor høit Værd lagt paa den udvortes Forbindelse med Kirken b). Paa den anden Side forbandt sig Hengivenhed for det Vedtagne med dunkel Overleveringstro, for at hellige Vanen c).

Oplysning om de dengang især fremtrædende Lærdomme om Christi Gjenkomst, Opstandelsen, om Christi Person, og deres Behandling.

a) De velandis virginibus c. 1. Vol. III. 2.: Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis et irreformabilis . . . Hac lege fidei manente, cætera iam disciplinæ et conversationis admittunt novitatem correctionis, operante scilicet et proficiente usque in finem gratia Dei.

b) Origen. selecta in Job, ed. Ru. p. 501.: ἡ εὐχὴ αὐτοῦ (τοῦ αἰρετικοῦ) λογίζεται αὐτῷ εἰς ἀμαρτίαν. Cyprian. de unit. eccl. p. 113.: Esse Martyr non potest, qui in ecclesia non est.

c) Tertull. de cor. mil. c. 3. Vol. IV. p. 340.: . . . consuetudo corroboravit, quae sine dubio de traditione manavit. Quomodo enim usurpari quid potest, si traditum prius non est? c. 4.: . . . traditio tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix et fides observatrix. Derimod de virg. veland. c. 1. Vol. III. 2.: Quodcunque adversus veritatem sapit, hoc erit hæresis, etiam vetus consuetudo. Cyprian. ep. 71. p. 194.: Non est de consuetudine præscribendum, sed ratione vincendum,

IV. Kirkeliv og Kirketugt.

§. 115.

Den Maade, hvorpaa de gudstjenstlige Handlinger betragtes og öves, er for vigtig for Sædelæren, til at der ikke her skulde tages Hensyn dertil. Fra den uskyldige mystiske Anskuelse af Daaben, ifølge hvilken det Indvortes og det Udvortes blev betragtet i og med hinanden (apostol. Fædre, Justinus M., Clemens af Alex., Origines) a), gik man snart over til Anskuelsen af samme som en Tryllehandling b); hvilken, som uundværlig til Salighed, ogsaa Börn blev underka-
stede (Cyprian) c). — Angaaende Nadveren, der senere

blev høitideligholdt paa en mere hemmelighedsfuld Maade og i Begyndelsen blev betragtet som Eucharistie (Takoffer)', men derpaa ogsaa allerede som Sonoffer (Cyprian),^{c)} bestod en realistisk-mystisk (Justinus M., Irenæus) og en symbolsk Anskuelse (Origines) ved Siden af hinanden; dog tillagde man allerede de udvortes Tegn en overnaturlig helliggjørende Kraft (Tertullian, Cyprian). I Bönnen fandtes megen Iver og Inderlighed, men ogsaa Overdrivelse og Tilmærmelse til det Jødiske, og, i Forbindelse med ægte christelig Anskuelse af sammes Betydning, en overdreven Tro paa dens Virkning d). Faster bleve hyppigt övede, høit skattede e) og ordnede efter Regler f), Efterhaanden bleve hellige Tider fastsatte, og Menighederne opbyggede sig Forsamlingshuse, saa at Gudstjernen allerede vandt mere og mere udvortes Skikkelse og Form.

a) Clem. Pædag. I, 6. p. 42. Sylb. (95, Par.): Πάντα μὲν οὖν ἀπολοῦμεθα τὰ ἀμαρτήματα, οὐκέτι δὲ ἔσμεν παρὰ πόδας ναοί. Orig. in Jes. Nave homil. 15. p. 434.: ... omne genus peccati, cum ad salutare lavacrum venimus, aufertur. In Luc. homil. 21. p. 957. B.: Si quis peccans ad lavacrum venit, ei non fit remissio peccatorum.

b) Tertull. de bapt. c. 4.: Supervenit enim statim spiritus de coelis et aquis superest, sanctificans eas de semet ipso, et ita sanctificatæ vim sanctificandi combibunt.

c) Ep. 64. p. 158. 161.

d) Tertull. de orat. e. 29.: ... non roris angelum in mediis ignibus sistit, nec ora leonibus obstruit nullum sensum passionis delegata gratia avertit; sed patientes et sentientes et dolentes sufferentia instruit, virtute ampliat gratiam, ut sciat fides quid a domino consequatur, intelligens quid pro Dei nomine patiatur. Sola est oratio quæ Deum vincit. diluit delicta, tentationes repellit, persecutiones extinguit Die stationis, nocte vigiliæ meminerimus, c. 25.: De tempore non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarundam. Istarum dico communium, quæ diei interspatia signant, tertia, sexta, nona, quas solemniores in scripturis invenire est. Orig. de orat. c. 12. 12. Vgl. Neander Kirchengesch. I. 2. S. 489. ff.

e) Tertull. de jejun. adv. Psychicos c. 6.: Tanta est circumscripti victus prærogativa, ut Deum præstet homini contubernalem, parem re vera pari. c. 8.: Non modo Naturæ mutationem aut periculorum aversionem aut delictorum obliterationem, verum etiam sacramentorum agnitionem jejunia de Deo merebuntur.

f) *Dionys. Alex. ep. ad Basilid. in Bevereg. Synodicon s. Pandectæ canonum App. et Concill. ah Ecsles. gr. recept. Oxon., 1672. T. II. p. 1. sqq.*

§. 116.

I Behandlingen af Katechumenerne indsneg sig efter haanden noget Ordensvæsen. Den sædelige Tugt og Bødsvæsenet antog en verdslig-lovlig Character; Kirken paalagde som stræng Tugtemesterske Straffe og fordrede Erstatninger^{a)}, men greb derved ind i Samvittighedens og det guddommelige Dommer-Embedes Gebeet. Da kun udvortes Overtrædelser, især af Lovenes bestemte Bud, bleve dømte, og man dertil behøvede udvortes Regler, erholdt ikke alene den mosaiske Lov igjen sin gamle Betydning, men der dannede sig ogsaa i Disciplinar- og Poenitentz-Bestemmelserne^{b)} en halv politimæssig, halv juridisk Lovgivning og en Casuistik, som, da den tog meest Hensyn paa Handlingernes udvortes Skikkelse og lidet eller intet Hensyn til Sindelaget, blev farlig for den ægte sædelige Anskuelse. — Den ad denne Vej fastsatte Forskjel mellem eftergivelige og ueftergivelige eller Døds synde vandt selv en sædelig Betydning.

a) *Tertull. de poenitent. c. 5. 6. Cyprian. de lapsis p. 137. Dallaeus. de poenis et satisfactionibus humanis. L. VII. p. 644. sqq.*

b) *Canones Apost., Canones paa Concilierne i Eliberis, Arelate, Ancyra, Neocæsarea, epp. canon. Dionysii Alex., Gregorii Thaumaturgi, canones Petri Alex. og A. Slg. Bevereg. Synodicon s. Pandect. T. H. Harduin. Concil. I.*

§. 117.

Ved Siden af denne Udvorteshed i det sædelige Liv viste sig ogsaa allerede Retningen til at erhverve en høiere Fuldkommenhed ved Afholdenhed og svære Dydsøvelser, omendskjøndt Had mod Skabningen blev forkastet^{a)}. Der gaves i Samfundet Afholdne, men de vare ikke bundne ved noget uigjenkaldeligt Løfte^{b)}. I den geistlige Stand erholdt det ægteskabelige Liv ved Forordninger og selvpaalagte Øvelser en vis Indskrænkning, dog ikke med almindelig Billigelse^{c)}. Der gaves ogsaa siden den decianske Forfølgelse Eneboere, af hvilke

Antonius især drog Opmærksomheden paa sig og sine Efterlignere.

a) *Can. Apost.* 43. (51.) Imod Selysønderlemmelse can. 17. (22-24.).

b) *Cyprian.* ep. 4. p. 8. Si autem (virgines) perseverare nolunt vel non possunt, melius est ut nubant. Slg. endnu can. *Eliberit.* 13. 14.

c) *Tertull.* ad. uxor. I, 7.: Disciplina et præscriptio Apostoli digamos non sinit præsidere. Slg. §. 252. *Can. Neocæs.* 1.: *προσβύτερος ἐὰν γῆμῃ, τῆς παράξενος αὐτὸν μεταριθεοῦται*, can. *Ancy.* 10. — *Ἰουναῖος οὐνεῖοαχοι*, hvorimod *Cyprian.* ep. 4. (62.) p. 7. can. *Eliber.* 27. *Ancy.* 19. *Nicæn.* 3. — Mod overdreven præstelig Afholdenhed overhovedet slg. can. *Ancy.* 14. can. *Eliber.* 33. can. *Apost.* 5. Slg. *Gieseler* Kirchengesch. I. §. 70. Ganske forskjellig Forklaring af can. *Eliber.* 33. hos *Stäudlin* Gesch. der Sittenl. Jesu. II. 420. *Neander* I. 2. S. 475.

§. 118.

Om ogsaa Sædelighedens Tilstand blandt de Christne i dette Tidsrum allerede var ulige, og Fordærvelse og Slappelse iblandt dem bevises dels ved udtrykkelige Klager, dels ved Forordninger, som vare rettede derimod: er det dog afgjort, at i det Hele gennemtrængte et helligt Sind deres Liv, ogsaa det huuslige, og kundgjorde sig navnlig i stræng Kydskhed a). Ogsaa viste sig Kjærlighedens og Menneskevenlighedens Aand i deres Broderkjærlighed og i deres Omsorg for Fattige, Forældreløse, Enker, Syge og Fremmede b). Geistligheden havde vel allerede nu lidt et sædeligt Forfald c), men fortjente i det Hele den Roes, at den indtog sin Stilling med Værdighed og lyste som Mynster d).

a) *Paex* Commentat. de vi, quam religio Christ. per tria priora secula ac hominum animos, mores ad vitam habuit. Gott., 1789. *Stäudlin* Gesch. der Sittenl. Jesu. II. 527. ff.

b) *Stäudlin* a. O. S. 634. ff. *Neander* Kirchengesch. I. 2. S. 424. ff.

c) *Orig.* homil. 7. in Jes. p. 121.: ... etiam in nobis, qui ecclesiastici sumus, invenies aliquem pro saturitate ventris cuncta gerere, ut honoretur et accipiat munera quæ in ecclesia deferuntur. Slg. comment. in Matth. p. 490. sq. 501. *Cyprian.* de laps. p. 123.: Non in sacerdotibus religio devota, non in ministris fides integra.... Episcopi

plurimi, quos et hortamento esse oportet ceteris et exemplo, divina procuratione contemta, procuratores rerum secularium fieri, derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas provincias oberrantes, negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari. Esurientibus fratribus non subvenire, habere argentum largiter velle, fundos insidiosis fraudibus capere, usuris multiplicantibus foenus augere. Ep. 59. p. 133. sq.: Taceo de fraudibus ecclesiæ factis; conjurationes et adulteria, varia delictorum genera prætereo etc. Ep. 65. p. 163.: . . . nec ante se religioni, sed ventri potius et quæstui profana cupidate servisse etc. Ep. 67. p. 173.

d) *Orig. c. Cels. III, 30. p. 466.:* . . . Τινὲς μὲν τῆς ἐκκλησίας βουλευταὶ ἄξιοι εἰσιν . . . ἐν ἐκείνῃ πολιτεύεσθαι. Οἱ δὲ πανταχοῦ βουλευταὶ οὐδὲν ἄξιον τῆς ἐκ κατατάξεως ὑπεροχῆς, ἣν ὑπερέχειν δοκοῦσι τῶν πολιτῶν, φέρουσιν ἐν τοῖς ἑαυτῶν ἡῤεσιν κτλ.

V. Kirkens Forhold til den hedenske Stat og det øvrige Liv.

§. 119.

Den i Urchristendommen liggende Modsætning mellem Kirken og den hedenske Stat (§. 60.), traadte nu bestemtere frem ikke blot i Afholdenhed fra Statsgudstjenesten^{a)}, men ogsaa i Ikke - Deeltagelse i Stats- og Krigstjenesten, (skjøndt denne Udeeltighed hverken var uden Undtagelse eller ubetinget) og i Nægtelse af Eden^{c)}. De Christnes borgerlige Dyd indskrænkede sig næsten ganske til den lidende Lydighed^{d)}, bag hvilken dog et vist trodsigt, ja fjendtligt Sindelag var skjult^{e)}. At Staten kunde og skulde sære christelig, randt idetmindste ikke Tertullian i Sind^{f)}.

a) *Tertullin. de idololatr. c. 1.:* Principale crimen generis humani, summus seculi reatus, tota causa iudicii, idololatria. c. 3.:. . . omnis idoli artifex ejusdem et unius est criminis. c. 6.:. Imo tu colis, qui facis ut coli possint. c. 8.:. Sunt et aliæ complurium artium species, quæ, etsi non contingunt idolorum fabricationem, tamen ea, sine quibus idola nil possunt, eodem crimine expediunt etc.

b) *Orig. c. Cels. VIII, 73. p. 797.:* . . . οὐ συστρατεύομεθα μὲν αὐτῶ, καὶ ἐπέιγῃ στρατεύομεθα δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἴδιον στρατόπεδον εὐσεβείας συγκροτοῦντες διὰ τῶν πρὸς τὸ θεῖον ἐντεύξεων. c. 75. p. 798.:. . . καὶ οὐ φεύγοντες γε τὰς κοινοτέρας τοῦ βίου λειτουργίας Χριστιανῶν. de Wettes Læreb. i Sædel.

νοὶ τὰ τοιαῦτα περιστατὰ· ἀλλὰ τηροῦντες ἑαυτοὺς δειοτέρᾳ καὶ ἀναγκαιτέρᾳ λειτουργίᾳ ἐκκλησίας Θεοῦ. *Tertull.* de idolatr. c. 17.: . . . an servus Dei alicujus dignitatis aut potestatis administrationem capiat, si ab omni specie idololatriæ intactum se præstare possit: . . . Credamus itaque succedere alicui posse, ut in quoquo honore ut in solo honoris nomine incedat, neque sacrificet si hæc credibile est fieri. De coron. milit. c. 11.: . . . an in totum Christianis militia conveniat. . . . Credimusne humanum sacramentum divino superduci licere et in alium dominum respondere post Christum? prælio operabitur filius pacis, cui nec litigare conveniet? Si quos militia præventos fides posterior invenit, alia conditio est dum tamen suscepta fide atque signata aut *deserendum* statim sit, ut a multis actum: aut omnibus modis cavillandum, ne quid adversum Deum committatur. *Apologet.* c. 42., navigamus et nos vobiscum et militamus.

c) *Orig.* c. Cels. VIII, 65. p. 790.: Τύχην μέντοι βασιλέως οὐκ ὁμνυμεν, ὡς οὐδ' ἄλλον νομιζόμενον Θεόν κτλ. *Tertull.* apolog. c. 32.: sed et juramus, sicut non per genios Cæsarum, ita per salutem eorum: quæ est augustior omnibus geniis.

d) *Tertull.* apolog. c. 31.: . . . præceptum est nobis etiam pro inimicis Deum orare et persecutoribus nostris bona precari. Qui magis inimici et persecutores Christianorum, quam de quorum majestate convenimur in crimen? c. 33.: . . . noster est magis Cæsar, ut at nostro Deo constitutus.

e) *Orig.* c. Cels. VIII, 65, p. 790.: Ἡμῖν μέντοι γε καταφρονητέον ἐξευμενισμοῦ ἀνθρώπων καὶ βασιλέων ἔνθα μέντοι οὐδὲν ἐναντίον πράττομεν νόμῳ καὶ λόγῳ Θεοῦ, οὐ μεμῆναμεν οὐδ' ὀρμῶνεν κατ' ἑαυτῶν ἐγείρειν βασιλέως ἢ δυνάστου θυμὸν ἀνέγνωμεν γὰρ καὶ τὸ πᾶσα ψυχὴ κτλ. (Röm. 13, 1. f.): Καὶ ἐπεὶ πολὺς ἦν ὁ λόγος ὁ περὶ τῆς τῶν βασιλευόντων καὶ δυναστῶν καταστάσεως· πολλῆς ζητησεως οὐσης κατὰ τὸν τόπον, διὰ τοὺς ὠμότερον καὶ τυραννικώτερον ἄρξαντας κτλ. I, 1. p. 320.: Ὡσπερ γάρ, εἰ ὑπὲρ τοῦ τύραννον προλαβόντα τὰ τῆς πόλεως ἀνελεῖν συνθήκας τινὲς κρύβδην ἐποιοῦντο, καλῶς ἂν ἐποίουν

f) *Apologet.* c. 21.: Sed et Cæsares credidissent super Christo, si aut Cæsares non essent seculo necessarii, aut si et Christiani potuissent esse Cæsares.

§. 120.

Afsky for Afsugdstjenesten medførte endnu desuden Uvilie mod meget Andet, som paa nogen Maade hang sammen dermed, især mod hedensk Kunst og Digtning^a). Den

græske Philosophie blev vel agtet af den alexandrinske Skole b), men af Andre, især i Occidenten, ubenyttet, ja endogsaa betragtet med mistænkelige Öine. (§. 122 Not. b.) Overhovedet herskede blandt de Christne en vis Foragt for Verden, der fandt sit dogmatiske Støttepunkt i Forventningen om Verdens snart forestaaende Ende. Deres Uvillie mod det hedenske Liv stod i Vexelvirkning med de Forfølgelser, som de lede af Hedningerne og som gav dem Leilighed til at öve Martyrdyden. Denne, for hvilken ikke altid rene Bevæggrunde og ofte Fanatismus laae til Grund c), skulde saameget mindre have været overvurderet d).

a) Slg. §. 119. Not. a. *Tertull. de spect. Clem. Alex Pædag. III. 11. p. 109. (254.)*

b) *Clem. Alex. Strom. VI, 295. (694.):* Ναλ μὴν ἡ χρῆσις τῆς φιλοσοφίας οὐκ ἔστιν ἂν κακῶν, ἀλλ' ἢ τοῖς ἀρίστοις τῶν Ἑλλήνων δέδωται· δῆλον καὶ ὅθεν δεδωρήται παρὰ τῆς κατ' ἀξίαν τὰ προσήκοντα ἕκαστοις ὑπονεμούσης δηλονότι προνοίας. Εἰκότως οὖν Ἰουδαίους μὲν νόμος, Ἑλλησι δὲ φιλοσοφία μέχρι τῆς παρουσίας. Slg. *Justin. folg. §. Not. a.*

c) *Clem. Alex. Strom. VII, 313. (738.):* Οἱ μὲν γὰρ φιλοδοξία. οἱ δὲ εὐλαβεία κολάσεως ἄλλης δριμυτέρας· οἱ δὲ διὰ τινὰς ἡδονὰς καὶ εὐφροσύνας τὰς μετὰ θάνατον ὑπομένοντες, παῖδες ἐν πίστει. *Tertull. ad Scapulam c. 5.:* Arrius Antoninus in Asia cum persequeretur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia ejus se manu facta obtulerunt, cum ille, paucis duci jussis, reliquis ait: ὦ δειλοί, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνούς ἢ βρόχους ἔχετε. *Euseb. H. E. VII, 12. Can. Eliberit. 60.:* Si quis idola fregerit, et ibidem fuerit occisus, quatenus in evangelio scriptum non est, neque invenitur ab Apostolis nunquam factum, placuit in numero eum non recipi martyrum.

d) *Gieseler Kirchengesch. §. 51. Neander I. 2. S. 596. ff.*

Andet Capitel.

Kirkelig Sædelære.

I. Den kirkelige Sædelæres Grundsætninger og Kilder.

§. 121.

Ganske i Urchristendommens Aand antage de fortrinligste Lærere i dette Tidsrum, Justinus M. a), Clemens af Alex. b), Origenes c), Tertullian d) en Overeensstemmelse mellem Aabenbaringen og Fornuften og see i Christus den menneskeligblevne guddommelige Fornuft, hvilken allerede før ham havde yttret sig i Menneskeheden; og aabenbart betragte de Eenheden af den guddommelige og menneskelige Viisdom i Christus for den christelige Sædelæres Princip.

a) *Justin. M. apol. II. 13. p. 97. ed. Bened.:* "Ἐκαστος γὰρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ λόγου (slg. c. 8. p. 94.) καλῶς ἐφθεγγάτο ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστὶ. Τὸν γὰρ ἀπὸ ἀγεννήτου καὶ ἀββήτου θεοῦ λόγον μετὰ τὸν θεὸν προσκυνοῦμεν καὶ ἀγαπῶμεν, ἐπειδὴ καὶ δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος γέγονεν. Apol. I. 28. p. 61. : . . . λογικὸν γὰρ καὶ θεωρητικὸν γεγέννηται. c. 46. p. 71. : οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες, Χριστιανοὶ εἰσιν, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν. Ὡστε καὶ οἱ προγενόμενοι ἄνευ λόγου βιώσαντες, ἄχρηστοὶ καὶ ἔχθροὶ τῷ Χριστῷ ἦσαν. Orat. ad. Græc. c. 5. p. 5. : . . . διὰ λόγου δυνάμεως εὖ ψυχὴν δίκνουμένης (ὡς σάλπιγξ εἰρηλικῆς ψυχῆς πολεμουμένης, ὡς παθῶν δεινῶν φυγαδευτήριον, ὡς πυρὸς ἐμψύχου σβεστικὸν διδασκάλιον.) ἥτις παιδεύουσα, ποιεῖ τοὺς θνητοὺς ἀθανάτους, τοὺς βροτοὺς θεοὺς ὁ λόγος ἐξ αὐτῶν τῶν τῆς ψυχῆς μυχῶν τὰ δεινὰ τῆς αἰσθήσεως ἀπελαύνει πᾶτ' ἄνωγον ἐπιθυμίαν, δι' ἧς πᾶν δεινὸν φύεται, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλος, ἐριθείαι, θυμοί, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις. Ἐπιθυμίας οὖν ἀπελαθείσης, εὐδίας ἢ ψυχῆ καὶ γαληνῶσα γίνεται.

*) Slg. Münscher Darstellung der moralischen Ideen des Clemens von Alex. und des Tertullian i Henkes Magaz. VI. 1. Ueber den Zustand der christl. Sittenl. in den ersten Zeitaltern nach dem Tode der Apostel i Henkes n. Magaz. I. 2.

b) Cohort. ad Græc. p. 28. (62.): Ἡ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν ὁ Λόγος αὐτοῦ· καὶ υἱὸς τοῦ νοῦ γνήσιος ὁ θεῖος λόγος, φωτὸς ἀρχέτυπον φῶς· εἰκὼν δὲ τοῦ λόγου ὁ ἄνθρωπος. p. 3. (5.): Τοῦ Θεοῦ λόγου τὰ λογικὰ πλάσματα ἡμεῖς. p. 20. (45.): Πᾶσι γὰρ ἀπαξαπλῶς ἀνθρώποις, μάλιστα δὲ τοῖς περὶ λόγους ἐνδιατρίβουσιν, ἐνέστανται τις ἀπόρροια θεϊκῆ. Strom. I, 12. p. 128. (298.): . . . ἥτε Ἑλληνικὴ φιλοσοφία τὴν αἰθιὴν ἀλήθειαν σπαραγμὸν τινα, οὐ τῆς Διονύσου μυθολογίας, τῆς δὲ τοῦ Λόγου τοῦ ὄντος αἰὲ θεολογίας πεποιήται· ὁ δὲ τὰ διηρημένα συνθεῖς αὐτὸς καὶ ἐνοποιήσας, τέλειον τὸν λόγον ἀκινδύνως εὖ ἴσδ' ὅτι κατόψεται, τὴν ἀλήθειαν. Cohort. p. 3. (7.): . . . ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος γενόμενος· ἵνα δὴ καὶ σὺ παρὰ ἀνθρώπου μάθῃς, πῆ ποτε ἀρα ἄνθρωπος γένηται Θεός.

c) Cont. Cels. V, 39. p. 608.: . . . τὸν δεύτερον Θεὸν οὐκ ἄλλο τε λέγομεν, ἢ τὴν περιεκτικὴν πασῶν ἀρετῶν ἀρετὴν καὶ τὸν περιεκτικὸν παντὸς οὐτινοσοῦν λόγου τῶν κατὰ φύσιν καὶ προηγουμένως γεγεννημένων, καὶ εἰς χρήσιμον τοῦ παντός, λόγον· ὄντινα τῇ Ἰησοῦ μάλιστα παρὰ πᾶσαν ψυχὴν ψυχῇ ὠκειῶσθαι καὶ ἠνώσθαι φαμεν, μόνου τελείως χωρῆσαι δεδυνημένον τὴν ἄκραν μετοχὴν τοῦ αὐτολόγου καὶ τῆς αὐτοσοφίας καὶ τῆς αὐτοδικαιοσύνης. De princip. I, 3, 6. p. 62.: . . . omnes, qui rationabiles sunt, Verbi i. e. rationis participes sunt. — Slg. comm. in Joh. IV. 68. — p. 44.: Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ ληστὰι, καὶ οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα· πρὸ γὰρ τῆς τελειώσεως τοῦ λόγου πάντα ψεκτὰ τὰ ἐν ἀνθρώποις, ἅτε ἐνδεῆ καὶ ἐλλιπῆ, οἷς τελείως οὐχ' ὑπακούει τὰ ἐν ἡμῖν ἄλογα, πρόβατα τροπικώτερον εἰρημένα. Comm. in ep. ad Rom. p. 586.: Lex mentis convenit cum lege Dei et consentit ei. Slg. p. 486. 505. 509., contr. Cels. V, 37. p. 605. — c. 40. p. 609.: ἡμεῖς οὖν οἱ Χριστιανοὶ τὸν τῇ φύσει πάντων βασιλεῖα ἐπιγνόντες νόμον, τὸν αὐτὸν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ . . . I, 4. p. 323.: Διόπερ οὐδὲν θαυμαστικόν, τὸν αὐτὸν Θεόν, ἅπερ ἐδίδαξε διὰ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ σωτῆρος, ἐγκατεσπαρκέναι ταῖς ἀπάντων ἀνθρώπων ψυχαῖς . . . ἐπέκλυσεν ἡ χύσις τῆς ἀμαρτίας, δεύτερον δὲ γράψας, πάλιν ἔδωκε . . . IV, 3. p. 503.: Ἀεὶ γὰρ ὁ Θεὸς τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ κατὰ γενεάς εἰς ψυχὰς ὁσίας μεταβαίνοντι καὶ φίλους Θεοῦ καὶ προφῆτας κατασκευάζοντι, ἐπανορθοῖ τοὺς ἀκούοντας τῶν λεγομένων.

d) De cultu fem. c. 1. Vol III. p. 48.: . . . nihil verum in his, quæ Deum nesciunt præsidem et magistrum veritatis. De poenit. c. 4. IV. 48.: . . . bonum atque optimum esse, quod Deus præcepit. Audaciam existimo, de hono præcepti divini disputare. Neque enim quia bonum est, idcirco auscultare debemus, sed quia Deus præcepit. c. 1. p. 41.: . . . res Dei ratio. Quia Deus omnium conditor, nihil non ratione providit, disposuit, ordinavit: nihil non ratione tractari intelligique voluit. c. 2. p. 42.: . . .

Dei ac per hoc rationis quoque compotes. c. Marc. I, 23. V. 42: ... quia nec aliud quid bonum haberi liceat, quod non rationaliter bonum sit, nedum ut ipsa bonitas irrationalis deprehendatur. Apol. c. 21. V. 55. sq.: Jam ediximus Deum universitatem hanc mundi verbo et ratione et virtute molitum Iste igitur Dei radius delapsus in virginem quandam . . . nascitur homo Deo mistus. Adv. Prax. c. 12. II. 313: . . . ad imaginem Dei fecit ad filii scilicet, qui homo futurus, certior et verior imaginem suam fecerat dici hominem . . . De anima c. 16. IV. 239.: Naturale rationale credendum est, quod animæ a primordio sit ingenitum, a rationali videlicet auctore. Irrationale autem posterius intelligendum est, ut quod acciderit ex serpentis intinctu . . . atque inde inoleverit et coadoleverit in anima ad instar jam naturalitatis. c. 41. p. 299. s. §. 127. Not. i. Slg. c. Marc. II, 9. I. 77. — De veland. virg. c. 16. III. 30.: Scriptura legem condit, natura contestatur, disciplina exigit . . . Dei est scriptura, Dei est natura, Dei est disciplina: quiquid contrarium est istis, Dei non est. Adv. Iud. c. 2. II. 273: . . . ante ante legem Moysi . . . legem fuisse contendendo non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur et a patribus custodiebatur.

Slg. Iren. adv. hæ. IV, 4. 37. 39.

§. 122.

Og saaledes anerkjende Alexandrinerne consequent Philosophien som en Kilde og et Middel for den christelige Viisdom a), medens Tertullian nærer Mistanke og Uvillie mod den b).

a) Clem. Alex. Strom. I, 5. p. 123. (285.): φαμέν . . . τὴν φιλοσοφίαν ζήτησιν ἔχειν περὶ ἀληθείας καὶ τῆς τῶν ὄντων φύσεως. ἀλήθεια δὲ αὕτη, περὶ ἧς ὁ Κύριος αὐτὸς εἶπεν· Ἐγὼ εἶμι ἡ ἀλήθεια· τὴν τε αὐτοπροπαίδειαν τῆς ἐν Χριστῷ ἀναπαύσεως, γυμνάζειν τὸν νοῦν . . . c. 9. p. 125. (291.): Ἐνοιὶ δὲ . . . ἀξιοῦσι μὴτε φιλοσοφίας ἀπτεσθαι, μῆτε διαλεκτικῆς . . . μόνον δὲ καὶ ψιλὴν τὴν πίστιν ἀπαιτοῦσιν· ὥσπερ εἰ μηδεμίαν ἤξιουν ἐπιμέλειαν ποιησάμενοι τῆς ἀμπέλου . . . p. 126. (292.): εἰ γὰρ μὴ λόγῳ πράττομεν, ἀλόγως ποιοῦμεν ἂν. c. 20. p. 137. (318.): . . . ἡ φιλοσοφία πρὸς κατάληψιν τῆς ἀληθείας, ζήσεις οὐσα ἀληθείας, συλλαμβάνεται, οὐκ αἰτία οὐσα καταλήψεως, σὺν δὲ τοῖς ἄλλοις αἰτία καὶ συνεργός· τάχα δὲ καὶ τὸ συναίτιον αἰτιον . . . ἢ δὲ εὐρεσις, δι' υἱοῦ. Orig. c. Cels. III, 44. p. 476. . . . ὁ Χριστιανῶν λόγος ἐπὶ σοφίαν προκαλούμενος . . . c. 45.: . . . βούλεται ἡμᾶς εἶναι σοφοὺς ὁ λόγος. c. 49. p. 480.: ὁδὸς ἐπ' ἀρετὴν ἡ παιδείσις. I, 9. p. 327.: . . . εἰ μὲν οἷόν τε πάντας καταλιπόντας τὰ τοῦ βίου πράγματα σχολάζειν τῷ φιλοσοφεῖν . . . VI, 13. p. 639.: . . . γυμνάσιον μὲν φαμεν εἶναι τῆς ψυχῆς τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν, τέλος δὲ τὴν δόξαν.

b) De præscript. hæreticor. c. 7. II. 8.: hæreses a philosophia subornantur. Adv. Hermogen. c. 8. p. 90.: ... hæreticorum patriarchæ philosophi. Vgl. de anim. c. 3. IV. 214. — De præscript. c. 7. II. 10.: Nobis curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post Evangelium. De anim. c. 7. IV. 221.: Quantum ad philosophos satis hæc, quia quantum ad nostros ex abundantia, quibus corporalitas animæ in ipso Evangelio relucebit.

§. 123.

Som Hovedkilde for den christelige Sædelære gjaldt den hellige Skrift, og det saavel det Gl. som N. T. Med Rette hævdede de katholske Lærere imod Gnostikerne den samme Guds Aabenbarelse i det Gl. og N. T. Begges Eenhed i sædelig Henseende fandt de i de almindelige og nödvendige sædelige Love a); de gudstjenestlige og politiske Love derimod betragtede de som nationale og temporaire b) eller forklarede dem ligesom det Gl. Ts. Historier, allegorisk c). Origenes udstrakte denne Forklaring ogsaa til det N. T. d)

a) Justin. M. dial. c. Tryph. §. 45. p. 141.: ... ἐν τῷ Μωσέως νόμῳ τὴ φύσει καλὰ καὶ εὐσεβῆ καὶ δίκαια νενομοθέτηται πράττειν. *Teophil.* ad Autolyc. III, 12. p. 388. ed. Bened.: Ἐτι μὴν καὶ περὶ δικαιοσύνης, ἧς ὁ νόμος εἴρηκεν, ἀκόλουθα εὐρίσκεται καὶ τὰ τῶν προφητῶν καὶ τῶν εὐαγγελίων ἔχειν, διὰ τὸ τοὺς πάντας πνευματοφόρους ἐν πνεύματι θεοῦ λελαληκέναι. *Clem. Alex.* Paed. III, 12. p. 112. (260.): Θησαυροὶ δὲ ὑφ' ἐνός πολλοὶ χορηγούμενοι θεοῦ· οἱ μὲν διὰ τοῦ νόμου, οἱ δὲ διὰ τῶν προφητῶν ἀποκαλύπτονται, οἱ δὲ τῷ θεῷ στόματι. *Strom.* I, 26. p. 152.: (351.): νόμων αὐτῶν ἐξηγητὴς οὗτος αὐτός, δι' οὗ ὁ νόμος ἐδόθη. *Orig.* comm. in ep. ad Rom. p. 486.: Certum est quod Gentes, quæ legem non habent, naturaliter quæ legis sunt facere non pro sabbatis vel neomeniis dicantur vel sacrificiis quæ in lege scripta sunt. Non enim hæc lex in cordibus gentium scripta est: sed hoc est quod sentire naturaliter possunt, v. gr. ne homicidium, ne adulterium faciant etc. Magis tamen mihi videntur hæc, quæ in corde scripta dicuntur, cum evangelicis legibus convenire, ubi cuncta ad naturalem referuntur æquitatem. *Iren.* adv. hæres. IV, 15.: Deus primo per naturalia præcepta, quæ ab initio infixæ dedit hominibus, admonens eos, i. p. per Decalogum (quæ si quis non fecerit, non habet salutem); nihil plus ab eis exquisivit. *Tertull.* c. Marc. c. 17. l. 94.: Tamen non a tuo Deo didicit creator meus præscribere: Non occidas etc.

b) *Justin. c. M. I. c.*: ... καὶ πρὸς σκληροκαρδῶν δὲ τοῦ λαοῦ διαταχθέντα γίνεσθαι ὁμοίως ἀναγράφεται. *Slg. c. 19. 20. p. 118. sq. c. 21. p. 120. Iren. IV, 15.*: At ubi conversi sunt in vituli factionem et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt reliquam servitutem. *Tertull. c. Marc. II, 19. I. 97.*: Quam legem non duritia promulgavit auctoris, sed ratio summæ benignitatis, populi potius duritiam edomantis et rudem obsequio fidem operosis officiis dedolantis: ut nihil de arcanis attingam significantis. . . .

c) *Justin. I. c. §. 40—42. p. 136. sqq.*: Τὸ μυστήριον οὖν τοῦ προβάτου, ὃ τὸ πάσχα θύειν ἐντέταλται ὁ θεός, τύπος ἦν τοῦ Χριστοῦ Καὶ οἱ ἐν τῇ νηστείᾳ δὲ τράγοι δύο τῶν δύο παρουσιῶν τοῦ Χριστοῦ καταγεγραμμένα ἦσαν κτλ. *Iren. IV, 16.*: non sine symbolo erant signa . . . secundum carnem circumcisio circumcisionem significabat spiritalem. *Slg. c. 17. Orig. I, c.*: Legi vero Moysi concordare lex naturalis secundum spiritum, non secundum literam potest. Nam quæ erit in hoc intelligentia naturalis, v. gr. ut octava die quis circumcidat infantem etc. . . . Nos vero . . . hæc omnia spiritualiter intelligenda sentimus. *Homil. 4. in Lev. §. 7. II. 203.*: nullo modo vel rei natura vel veritas religionis hoc recipit: et ideo redeundum nobis est ad expositiones evangelicas atque apostolicas, ut lex possit intelligi. Nisi enim velamen absulerit Evangelium de facie Moysi, non potest videri facies ejus, nec sensus ejus intelligi. *Cont. Cels. VII, 20. I. 708.*: φαρὲν τοίνυν ὅτι ὁ νόμος διττός ἐστιν· ὁ μὲν τις πρὸς ῥητόν, ὁ δὲ πρὸς διάνοιαν. *Slg. de princip. IV, 17. I. 176 c. 19. p. 180. sq. Huet. Origeniana L. II. c. 2. quæst. 13. p. 140. sqq.* — *Iren. IV, 30.*: Qui vero exprobrant et imputant, quod profecturus populus jussu Dei vascula et vestimenta acceperit ab Ægyptiis et sic abierit Quid injuste gestum est, si ex multis pauca sumserunt, et qui potuerunt multas substantias habere, si non servissent eis, et divites abire, paucissimam mercedem pro magna servitute accipientes? *Slg. Tertull. c. Marc. II, 20, I. 100. Iren. IV, 31.*; De eisdem delictis, de quibus ipsæ scripturæ increpabant Patriarchas et Prophetas, nos non oportet exprobrare eis De quibus autem scripturæ non increpant. nos non debere fieri accusatores . . . , sed typum quærere. . . . *Lot . . . consummavit typum. Slg. Orig. homil. 5. in Gen. II, 73. sqq.*

d) *Homil. 7. in Lev. II. 225.*: Est et in Evangeliiis litera quæ occidit eum, qui non spiritualiter quæ dicuntur adverterit. . . . Qui non habet, inquit, gladium, vendat tunicam suam et emat gladium. Ecce et hæc litera Evangelii est, sed occidit. Si vero spiritualiter eam suscipias, non occidit, sed est in ea spiritus vivificans. *Slg. de princ. IV, 18. p. 177. (ad Luc. 10, 4. 1 Cor. 7, 18.) comment in Joh. p. 185. (ad Joh. 2. 13. sqq.)*

II. Viisdomslære.

§. 124.

Overeensstemmende med de ovenanföerte Grundsætninger (§. 122) er Uddannelsen af de menneskelige Anlæg til Lighed med Gud, Sædelighedens höieste Maal. Og dette anerkjende ogsaa alle Kirkelærere i dette Tidsrum, Enhver paa sin Maade a).

a) *Clem. Alex. Strom.* II, 22. p. 180. (419.): ... ἢ πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον ὡς οἷόν τε ἔξομοίωσις τέλος ἐστί. καὶ εἰς τὴν τελείαν υἰοθεσίαν διὰ τοῦ υἱοῦ ἀποκατάστασις. c. 19. p. 173. (402.): Οὗτός ἐστιν ὁ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν γνωστικός, ὁ μιμούμενος τὸν θεὸν κατ' ὅσον οἷόν τε ἐγκρατεούμενος, ὑπομένων, δικαίως βιούς, βασιλεύων τῶν παθῶν, μεταδιδούς ὧν ἔχει, ὡς οἷός τέ ἐστιν εὐεργητῶν καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ. VII, 5. p. 323. (761.) ... ὁ τῷ κυρίῳ πειθόμενος τελέως ἐκτελεῖται κατ' εἰκόνα τοῦ διδασκάλου, ἐν σαρκὶ περιπολῶν θεός. *Slg. Potter.* p. 88, — IV, 23. p. 229 (535.): θεὸν γὰρ θεραπεύων, ἑαυτὸν θεραπεύει . . . ἑαυτοῦ ἐπιμελεῖται. *Iren.* IV, 38, 3.: διὰ ταύτης τῆς τάξεως ὁ γεννητὸς καὶ πεπλασμένος ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ ἀγεννήτου γίνεται θεοῦ, τοῦ μὲν πατρός εὐδοχοῦντος καὶ κελεύοντος, τοῦ δὲ υἱοῦ πράσσοντος καὶ δημιουργοῦντος, τοῦ δὲ πνεύματος τρέφοντος καὶ αὐξοντος, τοῦ δὲ ἀνθρώπου ἡρέμα προκόπτοντος καὶ πρὸς τέλειον ἀνερχομένου, τουτέστι, πλησίον τοῦ ἀγεννήτου γινομένου· οὗτος δὲ ἐστὶ θεός. c. 41. §. 2.: Secundum naturam, quæ est secundum conditionem, omnes filii Dei sumus . . . secundum autem dicto audientiam . . . , non omnes filii Dei sunt, sed qui credunt ei et faciunt ejus voluntatem. *Tertull. adv. Hermog.* c. 5. II. 86.: Nam et Dei erimus, si meruerimus sed ex gratia ipsius, non ex nostra proprietate. De bapt. c. 5. IV. 191.: Ita restituitur homo Deo ad similitudinem ejus, qui retro ad imaginem Dei fuerat . . . Recipit enim illum Dei spiritum, quem tunc de afflatu ejus acceperat, sed post miserat per delictum. *Orig. de princ.* III, 6, 1. p. 152.: . . . imaginis quidem dignitatem in prima conditione percepit, similitudinis vero perfectio in consummatione servata est: scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis conscisceret. IV, 31. p. 191.: . . . omnibus credentibus Christus exemplum ponitur, ita ut unusquisque post lapsum expurget se maculis exemplo proposito, et habens itineris ducem arduam viam incedat. §. 32. p. 192.: Sicut autem participatione filii Dei quis in filium adoptatur et participatione sapientiæ in Deo sapiens efficitur, ita et participatione spiritus s. sanctus et spiritalis efficitur.

§. 125.

Det Gode i dets Forskjel fra det Behagelige og i dets indre Værd erkjender Clemens af Alex. meget tydeligt a). Om Dyden, dens Rod og Beskaffenhed har han de reneste og meest ophøiede Begreber b). Origenes tænker ligeledes meget rigtig om Dyden c), men tillægger Rettroenhed et alt for høit Værd d). Fuldkommonheden, hvilken Begge adskille fra Retfærdigheden e), sætte de vel i Reenhed fra al Sandselighed og i Opoftrelse f), men ikke i Had til Kjødets og de verdslige Gode g); desuden indskrænke de sammes Opgave kun til Faa h.)

a) Strom. IV, 5. p. 207 (58.): ... ἐπεὶ τὸ γε μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν ὠμολόγηται, ἐκ τοῦ κακὰς εἶναι τινὰς ἡδονὰς ἔπειτα δὲ εἰ τινὰς μὲν αἰρούμεθα τῶν ἡδονῶν, τινὰς δὲ φεύγομεν, οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀγαθόν. Ὅμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀλγυδόνων ὁ αὐτὸς λόγος· ὧν τὰς μὲν ὑπομένομεν, τὰς δὲ φεύγομεν· ἡ δὲ αἴρεσις καὶ φυγὴ κατ' ἐπιστήμην γίνεται· ὥστε τὴν ἐπιστήμην εἶναι τὸ ἀγαθόν, οὐ τὴν ἡδονήν. Pædag. II, 1. p. 60. (139.): οὕτε γὰρ ἔργον ἡμῖν ἡ τροφή, οὕτε σκοπὸς ἡδονή. Strom. IV, 5. p. 208. (485.): Δεῖν δ', οἶμαι, μήτε διὰ φόβον κολάσεως, μήτε διὰ τινὰ ἐπαγγελίαν δόσεως, δι' αὐτὸ δὲ τ' ἀγαθόν, προσεληλυθέναι τῷ σωτηρίῳ λόγῳ.

b) Strom. II, 6. p. 160. sq. (372.): ἡ δὲ πίστις ἑδρασμα ἀγάπης, ἀντεπαύουσα τὴν εὐπορίαν. . . . Καὶ δὴ ἡ πρώτη πρὸς σωτηρίαν νεύσις ἡ πίστις, μετ' ἣν φόβος τε καὶ ἐλπίς καὶ μετάνοια σὺν τε ἐγκρατεῖα καὶ ὑπομονῇ κροκόπτουσαι, ἄγουσιν ἡμᾶς ἐπὶ τε ἀγάπην, ἐπὶ τε γνώσιν. IV, 6. p. 210. (489.): Τῆς αὐτῆς τιμῆς μετέχουσι τοῖς δυνηθεῖσιν οἱ βεβουλημένοι, ὧν ἡ προαίρεσις ἴση. Quis dives salvetur c. 12.: Οὐ τὸ φαινόμενον . . . παρεγγυᾷ, ἀλλ' ἕτερόν τι διὰ τοῦτο σημαίνονμενον μείζον καὶ θεϊότερον καὶ τελειώτερον, τὸ τὴν ψυχὴν αὐτὴν καὶ τὴν διάθεσιν γυμνῶσαι τῶν ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ πρόρριζα τὰ ἀλλότρια τῆς γνώμης ἐκτεμεῖν καὶ ἐκβαλεῖν. Pædag. I, 13. p. 59. (136.): Καὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ αὐτὴ διάθεσις ἐστὶ ψυχῆς σύμφωνος ὑπὸ τοῦ λόγου περὶ ὅλον τὸν βίον. Strom. IV, 22. p. 227. (52.): Οὐκ ἐγκρατὴς οὗτος ἔτι, ἀλλ' ἐν ἔξει γέγονεν ἀπαθείας. II, 18. p. 170. (395.): Ὁ μίαν ἔχει ἀρετὴν γνωστικῶς, πάσας ἔχει διὰ τὴν ἀντακολουθίαν. Pædag. I, 13. p. 60. (136.): . . ὁ βίος ὁ Χριστιανῶν . . . σύστημα τί ἐστὶ λογικῶν πράξεων. c) Comment. in Matth. p. 500 sq. 520. — In Matth. commentt series p. 881. A.

d) Comm. in ep. ad Rom. p. 670. ad Rom. 14, 23.: Unde videndum est, ne forte etiam, si quid boni operis apud illos (haereticos) geri videtur, quia non fit ex fide, convertatur in peccatum.

e) *Clem. Alex. Strom. IV. 22. p. 226. (528.):* . . . ἔργον δὲ αὐτοῦ (τοῦ γνωστικοῦ) οὐχ' ἡ ἀποχὴ τῶν κακῶν· ἐπιβάδρα γὰρ αὕτη προκοπῆς μεγίστης μόνη δ' ἡ δι' ἀγάπην εὐποία, ἡ δι' αὐτὸ τὸ καλὸν αἰρετὴ τῷ γνωστικῷ. *III, 12. p. 198. (461.):* . . . εἴ τιμι ὁ Ἀπόστολος δι' ἀκρασίαν καὶ πύρωσιν κατὰ συγγνώμην δευτέρου μεταδίδωσι γάμου· ἐπεὶ καὶ οὗτος οὐκ ἀμαρτάνει μὲν κατὰ Διαθήκην . . . οὐ πληροὶ δὲ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείας τὴν κατ' ἐπίτασιν τελειότητα. *Orig. comm. in Matth. ad Matth. 19, 18. sq.:* Καὶ τάχα ἄρκει πρὸς τὸ . . . εἰσελθεῖν, οὐκ ἄρκουντα πρὸς τελειότητα, ταῦτα καὶ τὰ τούτοις εἰς τὴν ἀρχὴν ζωῆς παραπλήσια. *Slg. p. 677. Comm. in ep. ad Rom. p. 507.:* Donec enim quis hoc facit tantum quod debet, id est, ea quæ præcepta sunt, inutilis servus est. Si autem addas aliquid præceptis tunc non jam inutilis servus eris, sed dicetur ad te: Euge, serve bone et fidelis. Quid autem est, quod addatur præceptis et supra debitum fiat, Paulus Apostolis dicit: De virginibus etc. (1 Cor. 7, 25.) Qui ergo completis præceptis addiderit etiam hoc, ut virginitatem custodiat etc.

f) *Clem. Alex. Strom. III, 7. p. 193. (450.):* . . . οὐχ' ἵνα τις ἐπιθυμῶν καρτερῇ, ἀλλ' ὅπως καὶ τοῦ ἐπιθυμεῖν ἐγκρατεύηται. . . . Ἄλλὰ γὰρ οὐ μόνον περὶ τι ἔν εἶδος τὴν ἐγκράτειαν συνοράν προσήκει, τουτέστι τὰ ἀφροδίσια· ἀλλὰ γὰρ καὶ περὶ τὰ ἄλλα. *Om Ægteskabet s. Pædag. II, 10. p. 83. (192.); om Martyrdommen IV, 4. p. 206. (480.) c. 21. p. 225. (526.). Orig. c. Cels. VII, 48. p. 729. . . .* τοσοῦτον ἀποδέουσιν ἀσελγείας καὶ ἀκαθαρσίας καὶ πάσης τῆς ἐν συνουσίαις ἀσχνημοσύνης, ὡς καὶ τρόπον τελείων ἱερέων πᾶσαν συνουσίαν ἀποστραφέντων πολλοὺς αὐτῶν πάντελῶς καθαρῶν, οὐ μόνον ἀπὸ πάσης μίξεως. *Comm. in ep. ad Rom. p. 507. s. foran. Om det andet Ægteskab s. homil. 18. in Jer. p. 267. homil. 17. in Luc. p. 953. Om Martyrdöden, Exhort. ad Mart. §. 2. p. 275. §. 15. p. 283. sq. §. 47. p. 307.:* Τί τοίνυν ὀκνοῦμεν καὶ διατάζομεν ἀποδέμενοι τὸ ἐμποδίζον φθαρτὸν σῶμα, βαρύνον ψυχὴν, βρίζον νοῦν πολυφρόντιδα, γεῶδες σκῆνος, ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν καὶ ἀναλῦσαι ἀπὸ τῶν μετὰ σαρκοῦ καὶ αἵματος κυμάτων, ἵνα σὺν Χριστῷ Ἰησοῦ τὴν οἰκίαν τῆ μακαριότητι ἀνάπαυσιν ἀναπαυσώμεθα. §. 30. p. 293. homil. 7. in Jud. p. 473. B.

g) *Clem. Alex. Strom. IV, 8, p. 313. (489):* ἡ γὰρ σάρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος κτλ. Ταῦτα οὖν ἀντίκειται, οὐχ' ὡς κακὸν ἀγαθῷ ἀλλ' ὡς συμφερόντως μαχόμενα. *Orig. c. Cels. IV, 66. p. 553. sq.:* . . . τὸ δὲ τὴν ὕλην τοῖς θνητοῖς ἐμπολιτευομένην αἰτίαν εἶναι τῶν κακῶν, καθ' ἡμᾶς οὐκ ἀληθές. *Clem. Strom. IV, 7. p. 193. (451.):* Οἱ δὲ διὰ τὸ μῖσος τὸ πρὸς τὴν σάκρα τῆς κατὰ γάμον συναλλαγῆς καὶ τῆς τῶν καθηκόντων βρωμάτων μεταλήψεως, ἀχαρίστως ἀπαλλάττεσθαι ποθοῦντες, ἀμαθεῖς τε καὶ ἄπειοι, ἀλόγως ἐγκρατεύομενοι . . . *Slg. c. 6. p. 191. (445.). Om Rigdom s. Quis dives etc. c. 11.; om*

Castration *Orig. comm. in Matth. p. 652. sqq.; om den frivillige Armod p. 674. 676. 678.*

h) *Clem. Alex. Strom. IV, 8, p. 213. (497.)*

§. 126.

Irenæus byder at agte paa Sindelaget ^{a)} og paa en fast Forskjel mellem Godt og Ondt ^{b)}; Troen er ham den överste christelige Dyd ^{c)} En overspændt Afholdenhedslære kjender han ikke ^{d)}.

Tertullian fatter det Gode, som han ligeledes rigtig sætter i Sindelaget, gjerne udvortes og kirkelig ^{e)}. Skjönt med rigtige Grundsætninger om Sandseligheden ^{f)}, er han dog meget indtaget af stræng Afholdenhed og Selvfornægtelse ^{g)} og fordrer Martyrdom ^{h)}. Strænghed mod Sandselighed og Forkjærlighed for Afholdenhed og Opoffrelse hörer overhovedet til det Charakteristiske i denne Tids sædelige Sindelag ⁱ⁾.

a) *Adv. haeres. II, 32, I. (efter Matth. 5, 21, ff) IV, 28, 2.*

b) *Ib.: Quando igitur ille, quem isti magitrum gloriantur et eum multo meliorem et fortiorem reliquis animam habuisse dicunt, cum magna diligentia quaedam quidem jussit fieri quasi bona et egregia, quibusdam autem abstinere non solum operibus, sed etiam his cogitationibus, quae ad opera ducunt, quasi malis et nocivis et nequam.... Et si quidem nihil esset mali aut rursus boni, opinione autem sola humana, quaedam quidem injusta, quaedam autem justa putarentur, non utique dixisset dogmatizans, i. e. docens: iusti autem fulgebunt, sicut sol, in regno patris eorum etc.*

c) *IV, 28, 3. Qui salvati sunt?.... qui credunt Deo etc.*

d) *V, 11, 2: In quibus periebamur membris, operantes ea, quae sunt corruptelae: in iisdem ipsis vivificamur, operantes ea quae sunt spiritus.*

e) *De poenit. c. 3. IV. 46.: ... non facti solum, verum et voluntatis delicta vitanda ... De pudicit. c. 1. IV. 364.: omne animi bonum aut nascitur, aut eruditur aut cogitur. De idololat. c. 1. p. 145. s. §. 119. Not. a. De praescript. c. 40. II. 53.: haereses autoris et operis ejusdem, cujus et idololatria. De pudic. c. 19. IV. 426.: quaedam delicta quotidianae incursionis, quibus omnes ... subjecti ... aut irasci ... aut facile maledicere. aut temere jurare, aut fidem pacti destruere ect. Horum erit venia per ... Christum. Sunt autem contraria istis, ut graviora et exitiosa, quae veniam non capiunt,*

homicidium, idololatria, fraus etc. Horum ultro exorator non erit Christus (sgl. 1 Joh. 5, 16.).

f) De anim. c. 16. IV. 240.:... non semper ex irrationali censenda sunt indignativum (τὸ θυμικόν) et concupiscentivum (τὸ ἐπιθυμητικόν) quae certi sumus in domino rationaliter decucurrisse. c. 40. p. 298.: etsi caro peccatrix cujus opera damnantur concupiscentis adversus spiritum, non tamen suo nomine infamis addicta animae ut suppellex, ut instrumentum in officina vitæ. c. 27. p. 270.: Natura veneranda, non erubescenda est. Concubitum libido, non conditio foedavit. Excessus, non status est impudicus. Si quidem benedictus status apud Deum etc. Ad uxor. I., 2. III. 74.: Non quidem abnuimus conjunctionem viri ac feminae, benedictam a domino replendo orbi et instruendo seculo excogitatum, atque inde permissam; unam tamen.

d) De pudic. c. 1. IV. 364.: Pudicitia flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, praejudicium omnis bonae mentis. Exhort. ad cast. c. 9 III. 123.; Matrimonium et stuprum commixtio carnis. ... Ergo, inquis, jam et primas, id est, unas nuptias destruis? nec immerito, quoniam et ipsae ex eo constant, quod est stuprum. Ideo optimum est homini mulierem non attingere, et ideo virginis principalis sanctitas, quia caret stupri affinitate. Quanto magis (haec) secundo matrimonio recusando praejudicabunt? Slg. ad uxor. c. 3. p. 76. sq. (after 1 Cor. 7, 9.) c. 4. p. 78. sq.: Adhibe sororum nostrarum exempla, quae maritis sanctitatem anteponunt de familia angelica deputantur. c. 5. p. 80.: nam quid gestiamus liberos gerere, quos cum habemus, praemittere optamus respectu scilicet imminentium angustiarum, cupidi et ipsi iniquissimo isto seculo eximi et recipi ad dominum. De monogam. c. 1. III. 133.: Unum matrimonium novimus, sicut unum Deum. c. 14 p. 165.: Nova prophetia (abstulit) secundum matrimonium. Om qvindeligh Sædelighed, de cultu muliebri, de cultu feminarum, de virginibus velandis. Om Faste, de jejunio adv. Psychicos (§. 115. Not. e.).

h) Contr. Gnostic. scorpiacum c. 5. II. 354. sq.: Bonum contendo martyrium apud eundem Deum, a quo prohibetur et punitur idololatria Liberat enim ab idololatria. c. 6. p. 360.: ... lavacrum sanguinis exinde securum. Apolog. c. 50. s. fin.:...omnia enim huic operri delicta donantur. De fuga in persec. c. 6. III. 181. (ad Matth. 10, 23.): hoc in personas proprie Apostolorum et in tempora et in causas eorum pertinere defendimus. Derimod ad uxor. c. 3. III. 76.: sed etiam in persecutionibus melius est ex permissu fugere, quam compressum et distortum negare.

i) Herm. past. vis. I. c. 1.: ... Felix essem, si talem uxorem et specie et moribus sortitus essem. Hoc solum nec ultra quidquam co-

gitavi. „In corde tuo ascendit concupiscentia nequitiae.” vis II. c. 2.: ... conjugii tuæ quæ futura est soror tua. Simil. V. c. 3.: ... si custodieris mandata domini et adjeceris etiam ad stationes has, gaudebis Jejunium . . . hoc, custoditis mandatis domini, valde bonum est. *Justin. M. fragm. ex libro de resurrect. c. 3. p. 589.:* . . . ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς οὐ δι' ἄλλο τι ἐκ παρθένου ἐτέχθη, ἢ ἵνα καταργήσῃ γένεσιν ἐπιθυμίας ἀνόμου, καὶ δεῖξῃ τῷ ἄρχοντι καὶ δήλα συνουσίας ἀνθρωπίνης δυνατὴν εἶναι τῷ θεῷ τὴν ἀνθρώπου πλάσιν. Καὶ γεννηθεὶς καὶ πολιτευσάμενος τὴν λοιπὴν τῆς σαρκὸς πολιτείαν ταύτην δὲ τὴν διὰ συνουσίας μόνον οὐκ ἐργάσατο. *Athenag. leg. pro Christ. c. 33. p. 310.:* Γυναῖκα μὲν ἕκαστος ἡμῶν νομίζων καὶ ταύτην μέχρι τοῦ παιδοποιήσασθαι καὶ ἡμῖν μέτρον ἐπιθυμίας ἢ παιδοποιία. Εὐροὶς δ' ἂν πολλοὺς τῶν παρ' ἡμῖν καταγρᾶσκοντας ἀγάμους, ἐλπίδι τοῦ μᾶλλον συνέσεσθαι τῷ θεῷ. *Cyprian. de hab. virginum p. 102.:* Filii seculi hujus generant et generantur etc. Quod futuri sumus, jam vos esse coepistis. . . . Cum castæ perseveratis et virgines, angeli Dei estis æquales Nec hoc jubet dominus, sed hortatur: nec jugum necessitatis imponit, quando maneat voluntatis arbitrium liberum. Cum adhuc rudis mundus et inanis esses, copiam foecunditatis generantes propagamur, et crescimus ad humani generis augmentum. Cum jam refertus est orbis et mundus impletus, qui capere continentiam possunt, spadonum more viventes, castrantur ad regnum. De exhortat. martyrii p. 169.: In aquæ baptismo accipitur peccatorum remissio: in sanguinis corona virtutum. Amplectenda res est et optanda, et omnibus postulationum nostrarum precibus expetenda. Til Anbefaling af den jomfruelige Kydskhed skrev *Methodius* sin Sympos. decem virgg., udgivet af *Leo Allatius*. Rom, 1656.; af *Petr. Possinus*. Par., 1655.; af *Combesis* i biblioth. Patr. Græc. auctar. noviss. P.I.

III. Om Tilregnelse og Bod.

§. 127.

Den menneskelige Frihed anerkjende alle Lærere i dette Tidsrum. Selv *Hermas* forudsætter den ^{a)}). *Justin* gjør den bestemt gjældende for Tilregnelsen ^{b)}) og holder den ikke for tabt ved *Adams Fald* ^{c)}). Ligesaa *Athenagoras*, *Theophilus*, *Tatian* ^{d)}). *Clemens* af *Alex.* anseer Friheden for Betingelse for Tilregnelsen ^{e)}) og *Adams Synd* ligesom hans

Efterkommeres for sammes Værk f). Irenæus tager Menne- skets Frihed i Beskyttelse mod Fatalismen g); Selv Tertul- lian anerkjender den h); og, omendskjönt han antager en ved Adams Fald skeet Forandring af Meeneskenaturen i), er dog Friheden forbleven k). Origenes antager en oprindelig Frihed i Sjælens Præexistens, ifølge hvilken han tilregner Mennesket selv dets Skjebne l); men ogsaa i dette Liv er Mennesket endnu fri m). Ligeledes erkjender især den Sid- ste Erkjendelsen som nødvendig Betingelse for Tilregnelsen.

a) Mandat. XII, 5.: Potest diabolus luctari, sed vincere non potest. Si enim resistitis illi, fugiet a vobis confusus. *Nam quicumque fide pleni non sunt, timent diabolium quasi potestatem habentem.

b) Apol. I. §. 43. p. 69.: . . . ὅτι ἐλευθέρα προαιρέσει καὶ κατορθοῖ καὶ σφάλλεται, οὕτως ἀποδείκνυμεν. Τὸν αὐτὸν ἀνθρώπον τῶν ἐναν- τίων τὴν μετέλευσιν ποιούμενον ὁρῶμεν· εἰ δὲ εἴμαρτο ἢ φαῦλον ἢ σπουδαῖον εἶναι, οὐκ ἂν τῶν ἐναντίων δεκτικὸς ἦν· καὶ πλειστάκις μετε- τίθετο· ἀλλ' οὐδ' οἱ μὲν ἦσαν σπουδαῖοι, οἱ δὲ φαῦλοι, ἐπεὶ τὴν εἴμαρ- μένην αἰτίαν φαύλων, καὶ ἐναντία ἑαυτῇ πράττουσαν ἀποφανόμεθα κτλ. Apol. II. §. 7. p. 93.: . . . ὅτι αὐτεξούσιον τό τε τῶν ἀγγέλων γένος καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ θεός, δικαίως ὑπὲρ ὧν ἂν πλημμελήσωσι, τὴν τιμωρίαν : . . κομίσονται.

c) Dial. c. Tryph. §. 88. p. 186.: . . . ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ὑπὸ θανάτου καὶ πλάνης τὴν τῆς ὀφείας ἐπεπτώκει (τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων), παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν ἐκάστου αὐτῶν πονηρευσαμένου. §. 140. p. 231.: . . . οὐκ αἰτία τοῦ θεοῦ οἱ προγινωσκόμενοι καὶ γενησόμενοι ἄδικοι, εἴτε ἄγγελοι εἴτε ἄνθρωποι γίνονται φαῦλοι, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν ἑκάστος αἰτία.

d) Athenag. legat. pro Christ. §. 24. p. 302.: Ὡς δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, αὐθαίρετον καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν ἐχόντων (ἐπεὶ οὐκ ἂν οὐτ' ἐτιμάτε τοὺς ἀγαθοὺς, οὐτ' ἐκολάζετε τοὺς πονηροὺς, εἰ μὴ ἐπ' αὐτοῖς ἦν καὶ ἡ κακία καὶ ἡ ἀρετὴ), καὶ τὸ κατὰ τοὺς ἀγγέ- λους ἐν ὁμοίῳ κατέστηκεν. *Teophil. ad Autolyc.* II, 27. p. 363.: Ἐλευ- θερον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν ὁ θεός ἀνθρώπων. *Tatian. c. Græc.* §. 7. p. 249.

e) Strom. II. 14. p. 166. (387.): Τὸ γοῦν ἀκούσιον οὐ κρίνεται I, 17. p. 134. (311.): Οὔτε δὲ οἱ ἔπαινοι, οὔτε οἱ ψόγοι, οὐδ' αἱ τιμαὶ οὐδ' αἱ κολάσεις, δίκαιαι, μὴ τῆς ψυχῆς ἐχούσης τὴν ἐξουσίαν τῆς ὁρμῆς καὶ ἀφορμῆς, ἀλλ' ἀκουσίου τῆς κακίας οὔσης. II, 3. p. 155. (363.) II, 17. p. 169. (393.): θέλε καὶ δυνήση.

f) Strom. IV, 23. p. 229. (535.): ... αἰτία δὲ ἐλομένου, καὶ ἔτι μᾶλλον τὸ κωλυθῆν ἐλομένου. VII, 16. p. 323. (761.): ... δύο εἰσὶν ἀρχαὶ πάσης ἀμαρτίας, ἀνοία καὶ ἀσθένεια· ἄμφω δὲ ἐφ' ἡμῖν, τῶν μῆτε ἐθελούντων μανθάνειν, μῆτε αὐτῆς ἐπιθυμίας κρατεῖν. Mod den Mening, at Synden er medfødt, III, 16. p. 201. (486. sq.)

g) Adv. hæres. IV, 37, 1.: .. liberum eum Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem Posuit autem in homine potestatem electionis . . . 2.: Εἰ φύσει οἱ μὲν φαῦλοι, οἱ δὲ ἀγαθοὶ γεγόνασιν, οὗτ' οὗτοι ἐπαινετοί, ὄντες ἀγαθοί, τοιοῦτοι γὰρ κατεσκευάσθησαν· οὗτ' ἐκεῖνοι μεμπτοί, οὕτως γεγονότες.

h) De poenit. c. 3. IV. 46. :... voluntas facti origo est. Viderint enim, si qua casui aut necessitati aut ignorantiae imputantur: quibus exceptis jam non nisi voluntate delinquitur. Om Kjødets Forhold til Villien, de anima c. 40. IV. 298 sq., slg. §. 126. Not. f. Cont. Marc. II, 6. I. 72.: Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret, et bono sponte servando et malo sponte vitando. . . . Cæterum nec boni nec mali merces jure pensaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. Om Adams Synd, ib. c. 8. p. 75.

i) De anima c. 16. IV. 239., slg. §. 121. Not. d. — c. 41. p. 299.: Malum igitur animæ ex originis vitio antecedit, naturale quodammodo. Nam naturæ corruptio alia natura est . . . , ut tamen insit et bonum animæ, illud principale, illud divinum atque germanum, et proprie naturale. Quod enim a Deo est, non tam exstinguitur, quam obumbratur.

k) Cont. Marc. II. 8. I. 76.: Atque adeo eundem hominem, eandem substantiam animæ, eundem Adæ statum eadem arbitrii libertas et potestas victorem efficit hodie de eodem diabolo, cum secundum obsequium legum ejus administratur.

l) De princ. II, 9. §. 3 — 6. I. 98. sq.: æquales creavit omnes ac similes quos creavit , libertas unumquemque voluntatis suæ vel ad profectum per imitationem Dei provocavit, vel ad defectum per negligentiam traxit. Et hæc exstitit caussa diversitatis inter rationabiles creaturas.

m) De princ. III, 1. 5.: Τὸ δὲ τούτων οὕτως ἡμῖν γινομένων ἔξωθεν αἰτιασθαι καὶ ἑαυτοὺς ἀπολύειν ἐγκλήματος οὐκ ἀληθές, οὐδὲ εὐγνώμον, βουλευομένου δὲ λόγος ἐστὶν ὁ τοιοῦτος τὴν ἔννοιαν τοῦ αὐτεξουσίου παραχαράττειν Πάλιν τὲ αὐτὴν ψιλήν τὴν κατασκευὴν αἰτιασθαι, παρὰ τὸ ἐναργές ἐστι τὰ μὲν ἔξωθεν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ, τὸ δὲ οὕτως ἢ ἐναντιῶς χρῆσασθαι αὐτοῖς ἔργον ἐστὶν ἡμέτερον.

n) Homil. 17. in Gen. §. 2. II. 106.: Est intra non lex quædam naturalis, quæ arguit unumquemque peccantem et malum et esse

suggestit, quod delinquit. De princ. I, 3, 6. I. 62.: . . . cum scire jam coeperint quid sit malum, si faciant illud, peccati efficiuntur obnoxii. Comment. in ep. ad Rom. p. 505. 547: (ad Rom. 7, 9.) Om Samvittigheden ib. p. 486. sq.

§. 128.

Den tröstelige Sandhed, at Syndstilgivelse opnaaes ved Troen, indskrænkede man til de för Omvendelsen begangne Synder; for Tilgivelsen af senere begangne fandt man derimod andre Midler nödvendige, især Boden a), hvorved man begunstigede Værkhellighed og Hykleri b). Man indrömmede imidlertid kun een Bod efter Daaben c) og betyngede saaledes Samvittighederne. Forresten nærede man ved de forjættede höiere Belönninger for den christelige Fuldkommenhed Begjærligheden efter Lön d).

a) *Clem. Alex. Strom. IV, 24. p. 230. (536.):* ἰστέον μὲν τοι τοὺς μετὰ τὸ λουτρὸν τοῖς ἁμαρτήμασι περιπίπτουτας τούτους εἶναι τοὺς παιδευομένους· τὰ μὲν γὰρ προενεργηθένται ἀφελῆ· τὰ δὲ ἐπιγιγνώμενα ἐκκαθάρεται. *Origen. in Lev. homil. 2. II. 190. sq.:* Apud nos una tantummodo venia est peccatorum, quæ per lavacri gratiam in initiis datur. Nulla est post hæc peccanti misericordia, nec venia ulla conceditur. Decet quidem districtioris esse disciplinæ Christianum, pro quo Christus mortuus est. audi nunc, quantæ sint remissiones peccatorum in Evangeliiis. Est ista prima, qua baptizamus in remissionem peccatorum. Secunda remissio est in passione martyrii (slg. *Tertull* §. 126. Not. h.). Tertia est, quæ per eleemosynas datur (slg. *Clem. Strom. II, 15. p. 168. (391.) Cyprian. de op. et eleemos. p. 197. sq.*). Quarta nobis fit remissio peccatorum per hoc, quod et nos remittimus peccata fratribus nostris. Quinta . . . cum converterit quis peccatorem ab errore vitæ suæ Sexta . . . per abundantiam charitatis Est adhuc et septima, licet dura et laboriosa, per poenitentiam remissio peccatorum, cum lavat peccator in lacrymis stratum suum , cum non erubescit, sacerdoti domini indicare peccatum suum et quærere medicinam. *Tertull. de poenit. c. 6. IV. 52.:* Hoc enim pretio dominus veniam addicere instituit: hac poenitentiae compensatione redimendam proponit impunitatem.

b) *Tertull. l. c. c. 9. p. 59.:* Hujus igitur poenitentiae secundæ et unius, quanto in arto negotium est, tanto operosior probatio, ut non sola conscientia profetur, sed aliquo etiam actu administretur
de Wettes Læreb. i Sædel.

de ipso quoque habitu atque victu, sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare jejuniis preces alere, ingemiscere, lacrymari et mugire . . . presbyteris advolvi *Cyprian.* de lapsis p. 137.: Quam magna deliquimus, tam granditer defleamus. . . . Orare oportet impensius et rogare, diem luctu transigere . . . stratos solo adhærere cineri, in cilicio et sordibus volutari etc. *Slg.* ep. 31. p. 64.

c) *Hermas* hos *Clem. Alex. Strom.* II, 13. p. 166. (386.) *Orig.* in *Lev. hom.* 15. II. p. 262.: . . . si forte alicui lapsus acciderit, semper est recuperandi facultas, si nos aliqua culpa mortalis invenerit, quæ non in crimine mortali, non in blasphemia fidei sed vel in sermonis, vel in morum vitio consistat . . . In gravioribus enim criminibus semel tantum poenitentiae conceditur locus. *Tertull.* de poenit. c. 7. p. 55.: Piget secundæ, imo jam ultimæ spei subtexere mentionem. De pudic. c. 2. IV. 370. sq.: omne delictum aut venia expungit aut poena: venia, ex castigatione: poena, ex damnatione Secundum hanc differentiam delictorum poenitentiae quoque conditio discriminatur. Alia erit, quæ veniam consequi possit, in delicto scilicet remissibili: alia, quæ consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili. c. 19. p. 426. s. §. 126. Not. e.

d) *Orig.* exhort ad martyr. §. 15. I. 284.: "Ἄξιον οὖν ὡς περ τοῖς μὴ ἐξετασθεῖσιν ἐν βασάνοις καὶ πόνοις παραχωρεῖν πρωτείων πρὸς τοὺς ἐν ἀρεμυβολοῖς καὶ ποικίλοις στρεβλωτηρίοις καὶ πυρὶ ἐπιδειξαμένους τὴν ὑπομονήν, οὕτω καὶ ἡμῖν τοῖς πένησι, καὶ μαρτυρήσωμεν, ὁ λόγος ὑποβάλλει ἐξεστασθαι πρωτείων ὑμῖν τοῖς πατοῦσιν τὴν ἀπατηλὴν δόξαν . . . καὶ τὴν τσαύτην κτήσιν. *Cyprian.* de habitu virg. p. 94.: . . . a quo et mercedem virginitatis expectant. p. 97.: . . . ut virginitatis perferre gloriam liceat, ut ad domini præmia venire contingat. p. 101.: Primus centenarius martyrum fructus est, secundus sexagenarius vester est. p. 102.: Magna vos merces manet, præmium grande virtutis, munus maximum castitatis. *Sympos.* dec. virgg. orat. 7. p. 103. ed. Combef. orat. 8. p. 108. Ogsaa *Straffene* afmaalte man nøie. *Herm. Past.* simil. VI. 4.: Dulcedinis una hora suo spatio terminatur; poenæ vero una hora triginta dierum vim possidet, . . . quot dies perceperit quisque voluptatem, totidem annis cruciatur.

Tredie Capitel.

Hæretikernes Sædelære og Kirkeliv.

§. 129.

Hæretiker ere Saadanne, som opfattede een Side af den christelige Lære og Livsretning med Eensidighed og Overdri- velse, og, i Almindelighed, enten altfor ængsteligen holdt sig til Christendommens udvortes historiske Virkelighed (Realitet), el- ler altfor frit og vilkaarligt opfattede, paa deres Viis uddan- nede, og, som de foregav, fuldkommengjorde Christendommens indre aandelige Liv (Idealiteten). Det Første gjorde de hære- tiske Jödechristne, især Ebioniterne, hvilke tænkte altfor menneskeligt om Christus og holdt Iagttagelsen af den mosaiske Lov, selv af Omskjærrelsen, for en ueftergivelig Be- tingelse til Salighed. Dog fordrede en Deel af dem, hvortil Forfatteren af de pseudoclementinske Homilier hörer, ikke just den fuldstændige Iagttagelse af den mosaiske Lov a) Hos Ebioniterne fandtes ved Siden af en vis Afholdenheds-Askese den gammelhebraiske Höiagtelse for Ægteskab b).

a) *Clement. homil. VII, 8.*: τραπεζης δαιμόνων μη μεταλαμβανειν· λέγω δὲ εἰδωλοδύτων, νεκρῶν, πνικτῶν, θρηλιαῶτων, αἵματος· μη ἀκαθάρτως βιοῦν· ἀπὸ κοίτης γυναικὸς λούεσθαι κτλ. c. 45.: Τὸ δὲ θυσῶν αὐτὸν (θεὸν) μὴ ὀρεχθῆναι φαίνεται ἐκ τοῦ τοὺς ἐπιθυμήσαντας κρεῶν ἅμα τῷ γεύσασθαι ἀναρεθῆναι. Ὁ δὲ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ θύσει ζῶων χαλεπίνων, θύεσθαι αὐτὰ μὴ θέλων, θυσίας ὡς ἐπιθυμῶν οὐ προσέτασεν, καὶ ἀπ' ἀρχῆς οὐκ ἀπῆτει *Epiphan. hæres XXX, 18.*: Οὐ δέχονται ὅλην (τὴν Πεντάτευχον). ἀλλὰ τινα ῥήματα ἀποβάλλουσιν. f. 16.: ὅτι ἤλθον καταλῦσαι τὰς θυσίας κτλ. *Pseudoclementinsk Idee om en Urreligion. Slg. Neander Entwickel. der gnost. Systeme. Beil. über die pseudoclementinischen Homilien S. 379. ff.*

b) *Clement. hom. XV, 7.*: . . . οἱ δὲ τὰ μελλούσης βασιλείας κρίναντες λαβεῖν, τῶν ἐνταῦθα ὡς ἀλλοτρῆου βασιλείως ἴδια αὐτοῖς νομί- ζεσθαι οὐκ ἔξεστιν, ἢ ὕδατος μόνου καὶ ἄρτου, καὶ τούτων μετὰ ἰδρω- τῶν ποριζομένων πρὸς τὸ ζῆν. *Slg. Neander Kirkehistorie I. 2. S. 614. Hom. XI, 28.*: . . . ἴδιον θρησκείας θεοῦ . . . τὸ καθαρῶσειν. *Jakobs Askese hom. III, 68.*: Νέων δὲ μὴ μόνον κατεπειγέτωσαν τοὺς γάμους, ἀλλὰ καὶ τῶν προβεβηκότων, μὴ πως ζέουσα ἢ ὀρεξίς προφάσει πορ-

νείας ἢ μοιχείας λοιμὸν προσενέγκοι τῇ ἐκκλησίᾳ. Slg. *Eiph.* I. c. §. 10. 15.

§. 130.

Gnostikerne vare formeget henvendte paa Tankeverden til at kunne udjævne Virkelighedens og Historiens Ufuldkommenheder og Modsætninger. Ligesom de fandt Skabningen for ufuldkommen til at tilskrives den høieste Gud og udtænkte en egen Skabergud, saaledes tænkte de ogsaa om det G. T. Nogle opfattede Afstanden mellem den synlige og usynlige Verden, den gamle og nye Aabenbaring, mellem Skaber- og Jødeguden og den sande høieste Gud saaledes, at der forblev en vis Sammenhæng (Basilides a), Valentinus b); Andre opfattede samme som fjendtlig Modsætning (de senere Basilidianer, Ophiter, Saturninus, Marcion c), Manes); deraf vilkaarlig Behandling og Lemlæstelse eller Udvidelse af Aabenbaringsdocumenterne og en fræk Antinomismus (Karpocrates, Antitakter). Mellem Aand og Kjød, Godt og Ondt antog de en meer eller mindre skarp Modsætning, adskillede den menneskelige og himmelske Christus eller forflygtigede dennes menneskelige Aabenbaring (Doketismus), miskjendte de velgjørende Ideer om Gudmenneskehed og Forløsning, eg forfaldt derfor for det Meste d) enten til en naturfjendsk Askeses Feil (Valentinus, Saturninus, Ophiter, Enkratiter, Marcion) eller til Udsvævelse og sædelig Ligegyldighed (Ophiter, Karpocrates).

a) *Clem. Alex. Strom.* V, 11. p. 249. (583.): . . . ἕνα δ' οὖν νεὼν ἰδρυσαμενος τοῦ θεοῦ (ὁ Μωϋσῆς) μονογενῆ τε κόσμον, ὡς φησιν ὁ Βασίλειδης, καὶ τὸν ἕνα, ὡς οὐκ ἔτι τῷ Βασιλείδῃ δοκεῖ, κατήγγειλε θεόν.

b) *Clem. Strom.* IV, 13. p. 218. (509.): . . . τὸν μὲν δημιουργὸν . . . εἰκόνα τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ καὶ προφήτην προσεῖπεν Πτολεμαῖ Anskuelse om Loven, ep. ad Floram hos *Eiphon.* hær. XXXIII.

c) *Tertull. c. Marc.* I, 19. I. 34.: Separatio legis et Evangelii proprium et principale opus est Marcionis Nam hæ sunt Antitheses Marcionis, id est, contrariæ oppositiones, quæ conantur discordiam cum lege committere, ut ex diversitate sententiarum utriusque instrumenti diversitatem quoque argumententur deorum.

d) *Basilides's* fornuftige Anskuelse af Ægteskabet s. hos *Clem. Strom.* III. i Beg.

§. 131.

Montanisterne dannede deri en Modsætning til Gnostikerne, at de i Erkjendelsens Gebeet vare fjendtligsindede mod al speculativ Vilkaarlighed og holdt sig til den simple praktiske Tro, men lignede dem paa den anden Side deri, at de med en anden Art Vilkaarlighed, med et af uklar Følelse udspringende Sværmeri og en ufri Tro paa overordentlige Aands-Aabenbarelses, grebe ind i det praktiske Liv og vilde bringe dette til Udvikling a); og da de gjorde dette med mørk Stræng-hed mod Sandseligheden b), traf de, omendskjönt ubevidst, sammen med hine i det samme Princip

a) Lære om Parakleten: montanistiske Propheter. *Tertull.* de vel. virg. s. §. 114. Not. a.

b) *Tertull.* s. §. 115. Not. e. §. 126. Not. g. h.

§. 132.

I Kirkelivet adskille Hæretikerne, især Gnostikerne, sig fra de det store Kirkesamfund fastholdende Katholiker ved deres Tilböielighed til at afsondre sig, ved en strængere diciplina arcani og en vis Ordens- eller Skole-Aand.

Andet Tidsrum.

Fra Constantin den Store indtil Gregor den Store (A. 312 - 590)
Christendommen Statsreligion i det romerske Rige.

Förste Capitel.

*Den christelige Kirkes almindelige Dannelses-
historie*

I. Kirkens Forhold til Staten.

§. 133.

Den hidtil tildeels taalte, tildeels, og endnu til allersidst, forfulgte christelige Kirke traadte nu ved Constantin den Stores Gunst, især ved det, som Theodosius den Store gjorde for samme og til Hedendømmets Undertrykkelse, i Stedet for den af Staten anerkjendte, herskende Religion, optog Massen af Folket uden sand Overbeviisning i sig^{a)}, fuldendte sin Seir ved Hjælp af den verdslige Arm og vandt lovmæssig Forrettighed; men derved fornægtede den ogsaa sin meer aandelige Charakter, hengav sig til verdsligt Sindelag, lidenskabelig Utaalmodighed^{b)} og Herskesyge, og traadte i et falsk Forhold til Staten. Endnu havde den ikke ganske gennemtrængt denne med den christelige Aand, og istedetfor aandelig at beherske den, tog den meget af den verdslige Aand op i sig og tabte sin Uafhængighed, idet Statsmagten fra nu af blandede sig i dens indre Anliggender. Den politiske Uafhængighed, hvilken den derimod vandt i de den tilstaaede Forrettigheder, nemlig afgjørende Retspleie, kirkelig Jurisdiction i Ægteskabs og Testamentssager og Clerikernes privilegerede Domstol, ligesom den rigelige Udstyrelse med verdslige Goder geraadede

den kun til Fordærvelse, idet derved dens indre Væsen blev verdsliggjort og Hierarchiet begunstiget.

a) *Neanders Kirchengesch.* II. 1. S. 208.

b) *Templers Ödelæggelse ved Munke. Libanius pro templis ed. Reisk. Vol. II. p. 164.*

c) *Lov mod geistlig Arvtilsnigelse cod. Theod. I. XVI. tit. 2. l. 20.* — *Biskoppernes politiske Stilling i de tyske Riger.*

II. Hierarchiets Væxt.

§. 154.

Det geistlige Kastevæsen (§. 112.) tiltog ved den store Forøgelse af de Geistliges Tal og af de geistlige Embeder, ved den nøiere Underordning af geistlige Grader og Forretninger, ved den høie Plads, hvorpaa man stillede Biskopperne, ved de Udmærkelser, som bleve Clerus til Deel (*Dragt, Disciplin, character indelebilis*), ved Undertrykkelsen af al demokratisk Frihed hos Menigheden. Kirkens Eenhedsformer uddannede sig videre i Parochial-Diöcesan-Metropolitan- og Patriarchal-Forfatningen, ved Indførelsen af oecumeniske Synoder og af en almindelig kirkelig Lovgivning, da de af Synoderne fattede Beslutninger bleve samlede^a). Der manglede kun endnu den överste personlige Eenhed, hvilken dog allerede begyndte at danne sig i den Overvægt, som den romerske Biskop vidste at vinde. Stiv og fast voxer den udvortes Form over det indre Liv, Clerus bliver Enebesidder af den hellige Aand, og Lægfolk træde tilbage i uvirksom, lidende Modtagelighed

Slg. *Planck Gesch. der christl. kirchl. Gesellschaftsverfassung* I Thl.

a) Samling af *Johannes Scholasticus* († 578.) (i *Voelli et Justelli Biblioth. jur. can. Par.*, 1661. fol. II. p. 499. sqq.), hans *Nomocanon* (ib. p. 603. sqq.), *Prisca translatio* (*Ballerini opp. Leonis III. p. 473. sqq.*, *Mansi VI. 1105. sqq.*) — Samling af *Dionys. Exiguus* (henved 510.) hos *Justell. I. 201. sqq.* — Den ældre isidoriske Samling o. a. S. *Spittler Gesch. des kanon. Rechts* §. 25. ff.

III. Kirkelære.

§. 135

Undersøgelser- og Lærefriheden blev meget indskrænket ved Synodernes lovgivende Anseelse, hvilke stod under Hoffets, hierarchiske Rænkens og Munke-Lidenskabers Indflydelse. Kjæteriet blev en Statsforbrydelse. Sandheden blev bunden til Ord og Formler. Den stedse sig mere udbredende Munkeand bragte den hedenske Videnskab i dyb Foragt; denne kom desforuden i Forfald, og Kirken manglede videnskabelige Indretninger. Den lærde Skriftforskning blomstrede endnu hos nogle Kirkelærere, men gjorde derpaa, især i Occidenten, hurtige Tilbageskridt. Troen paa den kirkelige Tradition, der fra nu af stedse mere bortfjernede sig fra den historiske Grund og optog Alt i sig, der blev helliget ved Alderdom og kirkelig eller personlig Anseelse, vandt Overvægt over Forskning og Eftertanke a). En i det Store og Dybe gaaende Anvendelse af Philosophien paa Kirkelæren fandt ikke mere Sted. Den eiendommelige, men ikke tilstrækkeligen oplyste christelige Bevidsthed eller Tro var fremherskende b), og man indskrænkede sig næsten alene til Philosophiens formale Brug; desuden var det farligt, at gjøre Kirkelæren til Gjenstand for videnskabelig Undersøgelse.

a) De tre Kjendetegn paa den ægte Overlevering: Almindelighed, Alderdom, Overeensstemmelse, efter Vincentius Lirin. commonitor. in Salvian. et Vincent. opp. ed. Baluz. c. 2.

a) Augustin. ep. 120. ad Consent. §. 3.: Ut in quibusdam rebus ad doctrinam salutarem pertinentibus, quas ratione nondum percipere valemus, sed aliquando valebimus, *fides precedat rationem*, qua cor mundetur, ut magnæ rationis capiat et perferat lucem, hoc utique rationis est.

Charakteristik af Behandlingen af Dogmerne om Christus og Treenheden, om den menneskelige Uformuenhed og Naade, hvori den klare naturlige Anskuelse gik tilgrunde (slg. §. 222—224.). Spor af Ligegyldighed mod dogmatiske Læremeningen hos de foregivne γνωσμάχοις. Neander Kirchengesch. II. 3. S. 1468.

IV. Kirkeliv og Kirketugt.

§. 136.

Formedelst Optagelsen af en af den christelige Aand endnu ikke gennemtrængt Masse af nye Bekjendere og paa Grund af politisk Begunstigelse heldede Kirken i sit indre Liv stedse mere til det Verdslige. Sacramenterne viste sig stedse mere i et troldomsagtigt Lys, afrevne fra Troens Kraft, og Nadveren, især efter Agapernes Afskaffelse a) som en Gjentagelse af Christi Sonoffer. Glandsen og Høitideligheden ved den ligesom et Skuespil besøgte Gudstjeneste tiltog med saadan Magt, at de Bedre klagede derover b). I Tilbedelsen af Helgener og deres Billeder vendte den hedenske Heros-Dyrkelse tilbage; med deres Reliquier blev dreven en stor Overtro c) Søndagens Festligholdelse blev ved en keiserlig Lov strengere, end den jødiske Sabbaths; Deeltagelsen i Nadveren blev Tvangspligt, og Fasten lovmæssig Ordens Sag. Tilböielighed til Jøde- og Hedendom og til Kjættereri blev Statsforbrydelse, det sidste endog belagt med Dödsstraf d).

a) Conc. Leodic. can. 28. Carthag. III. c. 30.

b) Augustin. ep. 55. §. 35. :.... ut tolerabilior sit conditio Judæorum...

c) Derimod *Vigilantius*, for samme *Hieron. c. Vigilant. Valfarter*, hvorimod *Hieron. ep. 58. (13.) ad Paulinum §. 2. Gregor. Nyss. orat. de iis qui adeunt Hierosolyma. III. p. 652. sqq.*

d) Cod. Theod. XVI, 10, 12. 1, 2. 5, 9. *Planch I. 464. f. Förste Kjætterhenrettelse i A. 385.*

§. 137.

Kirkens sædelige Lovgivning blev stedse rigere, men ogsaa smaaligere og strengere og mere trykkende for Samvittigheden. Især var Kydskheden og det ægteskabelige Liv en Gjenstand for samme. De lovmæssige Bestemmelser grebe tildeels ind i det Gebeet, hvor alene Følelsen og den finere Samvittighedsfuldhed har den afgjørende Stemme a), deels ind i den

borgerlige og politimæssige Lovgivnings Gebeet, som f. Ex. over Hindringer for Ægteskab, og over Ægteskabsskilsmisse, der fra nu af ikke blot blev vanskeliggjort, men, selv imod Evangeliets Bogstav, gjort umuligt. Ogsaa Munkevæsenet og Afholdenheds Løfterne, i sig selv fri Tilböieligheds Sag, bleve underkastede Lovbestemmelser, endog fra Statsmagtens Side. Geistligheden paalagde sig selv et tungt Aag og vaagede med Strængthed over sine Medlemmers Sæder, især med Hensyn til Kjönsafholdenhed.

a) Synod. Carthag. IV. c. 13. Vanskeliggjørelse af andet Ægteskab.

b) Indførelse af de Geistliges Cælibat, især i Occidenten, hvorimod *Jovinian*. Slg. *Neander* II. 1 S. 313. ff. *Gieseler* I. §. 90.

§. 138.

I Kirketugten indtraadte ved Kirkens forandrede Stilling til Staten, ved Tabet af Menighedens Frihed og ved Biskoppernes Encherredømme den betydelige Formildelse af det hemmelige Skriftemaal og den hemmelige Absolution for de ikke offentlig bekjendte Synder (peccata occulta); ja, den offentlige Bod kom efterhaanden i Forglemmelse. Nu traadte derimod i Stedet for den offentlige Kirketugt Præsternes hemmelige Herredømme over Samvittighederne.

a) *Morinus* de administr. sacram. poenit. V, 15. 16. *Planck* a. St. I. S. 510, ff.

§. 139.

Man kan ikke nægte, at Kirken udövede en velgjørende Indflydelse paa Sæderne, og denne gjorde sig gjældende deels ved den kirkelige, deels ved den politiske Lovgivning, hvilken sidste gav efter for den christelige Aand. Ukydskhedens Laster bleve indskrænkede, de usædelige Skuespil ophævede og Familielivets hedenske Raahed formildet. Saaledes ogsaa Slaveriet a), som med Rette ikke blev ophævet i al for stor Hast. Imod Fattige, Hjælpeløse, Fangne beviste Kirken sig velgjørende og hjælpsom b). Dog tiltog uden Ophold det græsk-

romerske Folkelivs Forfald og den politiske Aands Vanartelse ligesom den nye Hovedstads Fordærvelse.

a) Cod. Justin. I. I. tit. 13. cod. Theod. I. IV. tit. 7. l. 1. L. IX, tit. 12. l. 1.

b) *Stäudlin* Gesch. d. Sittenl. Jesu. III. 404. ff.

§. 140

Formindsket blev den christelige Aands Indflydelse paa Livet ved den Adskillelse, som Munkevæsenet, der nu blev stedse mere herskende, førte med sig^{a)}, hvorved mange ædle Kræfter bleve unddragne det store Samfund og opoffrede for et bedragerisk Fuldkommenheds-Billede. Modsætningen mellem det verdslige og geistlige Liv, som tidligere faldt sammen med den mellem Christendom og Hedendom, tog nu Plads i selve den christelige Kirke. Driften til at flye Verden, som i Begyndelsen viste sig i Eneboerlivet, blev holdt noget tilbage ved Klosterlivet, hvori atter Samfund og Orden dannede sig, især i det maadeholdne Occident. Men saaledes opkom hiin ulyksalige, midt imellem Verdensmenneskene og de Geistlige staaende Munkestand, der udövede en betydelig Indflydelse paa Kirke og Stat^{b)}, og, da den siden flöd sammen med Geistligheden, forögede sammes Mængde til Hierarchiets Fordeel.

a) Talrige Klostre, *Sozom.* III, 14. VI, 31. *Cassian.* institutt. IV. 1. — Lov imod Fremtrængen til Munkestanden Cod. Theod. XII, 1, 63.

b) Slg. *Gieseler* Kirchengesch. 1, §. 90.

Andet Capitel.

Kirkelig Sædelære med Undtagelse af det augustinske Systems.

I. Den kirkelige Sædelæres Grundsætninger og Kilder.

§. 141.

Anerkjendelsen af den menneskelige Fornuft som Billedet eller Udstrømningen af den guddommelige a), Anerkjendelsen af en naturlig Sædelov b), af en Mennesket indplantet guddommelig Drift c), af den menneskelige Selvvirksomhed d), af den almindelige Aabenbaring e) og af det naturlige Gode ogsaa hæs Hedningerne f), den næsten overdrevne Forestilling om den menneskelige Naturs Godhed g), den sædelig-menneskelige Anskuelse af Christus og Samfundet med ham erindre endnu om det gamle frisindede System (§. 121.); dog drager Bestræbelsen for at begribe Christi Person metaphysisk og Retningen til det Overnaturlige og Eiendommelige i Christendommen bort fra den levende menneskelige Anskuelse.

a) *Athanas. c. Gentes. p. 2. B. ed. Commelin.:* 'Ο μὲν γὰρ τοῦ παντός δημιουργός καὶ παμβασιλεὺς θεός διὰ τοῦ ἰδίου λόγου τοῦ σωτηρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος κατ' ἰδίαν εἰκόνα πεποίηκε, καὶ τῶν ὄντων αὐτὸν θεωρητὴν καὶ ἐπιστήμονα διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιότητος κατεσκεύασε κτλ. *De incarn. Verbi Dei p. 43. D. Gregor. Nyss. de opif. hom. c. 5. T. I. p. 53. sq. c. 16. p. 83. sqq. Orat. 1. in verba: faciamus hominem I. 143.: ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν· τοῦτ' ἔστι δώσομεν αὐτῷ λόγου περιουσίαν. Gregor. Nazianz. orat. 1. T. I. p. 36. ed. Paris. 1630: . . . τὴν βασιλικὴν ἐν ἡμῖν εἰκόνα καὶ ὅσον θελας ἀποβόλας ἡμῖν συγκαταβέβληται. Hilar. in Ps. 118. p. 299.*

b) *Basil. in Hexaem. homil. 9. T. I. p. 99. ed. Paris. 1638.:* Πού τοίνυν ἡμῖν πρὸς ἀπολογία ἀὔταρκες τὸ μὴ γράμμασι διδασχθῆναι τὰ συμφέροντα, τῷ ἀδιδάκτῳ τῆς φύσεως νόμῳ τὴν τοῦ λυσιτελοῦντος

αἵρεσιν δεξαμένοις; οἶδας τί ποιήσεις τῷ πλησίον καλόν; ὁ σεαυτῷ βούλει παρ' ἑτέρου γενέσθαι. *Isidor. Pelus. epp. L. IV. ep. 54.*: ... „Πάντα ὅσα θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς.“ *Εἰ τοίνυν ἐν σεαυτῷ ἔχεις καὶ τὸν κανόνα τῶν ἀρετῶν* *Chrysost. homil. Antioch. 12. T. II. p. 127. Montfauc.*: Ἐξ ἀρχῆς πλάττων ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, νόμον αὐτῷ φυσικὸν ἐγκατέθηκε. Καὶ τί ποτέ ἐστι νόμος φυσικός; τὸ συνειδὸς ἡμῖν διηρῶσε. *Exposit. in. Ps. 147. T. V. p. 486.*: Τὸν μὲν γὰρ φυσικὸν ἔνδοξεν εἶχον ἅπαντες ἐνηχοῦντα, τὸ μὲν καλόν, τί δὲ οὐ τοιοῦτον τοῦτο δικαστήριον ἀδέκαστον, τὴν ἐν ἑκάστῳ τοῦ συνειδότης ψήφον. *Gregor. Naz. orat. 16. I. p. 256.*: τὸν φυσικὸν νόμον ἄγραφον τῶν πραττομένων ἐξεταστήν. *Hieron. in Jes. 24, 6.*: *Audiant Judæi, qui se solos legem accepisse domini gloriantur, quod universæ primum gentes totusque orbis naturalem acceperit legem. Slg. ep. 121. ad Algasiam c. 8. T. I. p. 872. ed. Vallars.*

c) *Basil. regg. fus. disputat. 2.*: περὶ τῆς πρὸς θεὸν ἀγάπης καὶ ὅτι κατὰ φύσιν ἐν ἀνθρώποις ἢ πρὸς τὰς ἐντολάς τοῦ κυρίου βροπή καὶ δύναμις. *Respons.* . . . ὁμοῦ τῇ συστάσει τοῦ ζώου, τοῦ ἀνθρώπου φημί, σπερματικός τις λόγος ἡμῖν ἐγκαταβέβληται, οἰκόθεν ἔχων τὰς ἀφορμὰς τῆς πρὸς τὸ ἀγαπᾶν οἰκειώσεως πασῶν τῶν δοξιστῶν ἡμῖν ἐντολῶν παρὰ θεοῦ, τούτων καὶ τὰς δυνάμεις παρ' αὐτοῦ προειλήφαμεν. Ἐντολὴν τοίνυν λαβόντες, ἀγαπᾶν τὸν θεόν, τῆ ἀγαπητικῆν δύναμιν εὐθύς τῇ πρώτῃ κατασκευῇ συγκαταβληθεῖσαν κεκτήμεθα Ἀγαθὸς δὲ ὁ θεὸς ἀγαθοῦ δὲ πάντα ἐφίεται· θεοῦ ἄρα πάντα ἐφίεται. *Gregor. Nyss. de virg. c. 12. T. III. p. 149*: τὸ τοῦ θεοῦ ἀγαθὸν οὐ διώρισταί τῆς φύσεως ἡμῶν.

d) *Basil. Quod Deus non est auctor mali I. 362.*: Ἀρχὴ καὶ ῥίζα τῆς ἁμαρτίας τὸ ἐφ' ἡμῖν καὶ τὸ αὐτεξούσιον. *Homil. de invid. I. p. 389.*: ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ, ἐφ' ἡμῖν, καὶ δυνατὴ κτητῆναι τῷ φιλοπόνῳ. *Gregor. Nyss. de anima et resurrect. T. III. p. 238.*: ἐλθοῦσαν δὲ εἰς γένεσιν τὴν ψυχὴν τότε κατ' ἐξουσίαν αὐτὴν αἰρεῖσθαι τὸ κατὰ γνώμην ἐκ τῆς προαιρετικῆς δυνάμεως, ὅτιπερ ἂν ἐθέλει *De virgin. T. III. p. 148.*: κακὸν γὰρ ἔξω προαιρέσεως κείμενον ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων οὐδὲν ἐστίν. *De opif. hom. T. I. p. 87.*: Ἀδέσποτον γὰρ τι χρῆμα ἢ ἀρετὴ καὶ ἐκούσιον· τὸ δὲ κατηναγκασμένον καὶ βεβιασμένον ἀρετὴ εἶναι οὐ δύναται. *Hieron. adv. Jovin. II, 3. T. II. P. I. p. 323.*: *liberi arbitrii nos condidit Deus nec ad virtutes nec ad vitia necessitate trahimur. Alioquin ubi necessitas, nec corona est. Slg. comm. in Jes. I. XVI. cap. 57. vs. 6.*

e) *Hieronym. comment. in ep. ad Gal. I. 15.*: In quo quid revelatur, illud revelatur, quod prius fuit in eo et post revelatum est

... Ex quo perspicuum, fit, natura omnibus Dei inesse notitiam, nec quemquam sine Christo nasci et non habere in se semina sapientiæ et justitiæ reliquarumque virtutum. Unde multi absque fide et evangelio Christi vel sapienter faciunt aliqua vel sancta.

f) *Hieron.* comm. in Ezech. 29, 17. sqq.: Intelligimus etiam ethnicos, si quid boni fecerint, non absque mercede Dei præteriri: ... Condemnamus nos comparatione gentilium, si illi lege faciant naturali, quæ nos etiam scripta negligimus. *Basil.* in Hexaem. homil. 5. T. I. p. 55. C.: Ἐὰν γὰρ ἴδῃς τὸν ἐν βίῳ ἐθνικῶ ἢ ἀπὸ τινος λαίρῆσεως ἐνδιαστροφῶ τῆς ἐκκλησίας ἀπεσχισμένον βίου σώφρονος καὶ τῆς λοιπῆς κατὰ τὸ ἦθος εὐταξίας ἐπιμελούμενον

g) *Gregor.* Nyss. de anim. et resurrect. p. 23.7: Πῶς δὲ καὶ ὁρμή τις ἐγένετο προαιρετικῆ τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον, οὗ ἡ φύσις ἐκ κακίας, ὡς λέγουσι, τὴν ἀρχὴν ἔχει; De iis qui præmature abripiuntur III, 329.: τὸ ἀπειρόκακον μηδεμίᾳ νόσου τῶν τῆς ψυχῆς ὁμμάτων πρὸς τὴν τοῦ φωτὸς μετουσίαν ἐπιπροσδούσης ... *Slg. Münscher* Dogmengesch. IV. 157. ff.

h) *Basil.* constitutt. monast. c. 4. *Gregor.* Nyss. de perfecta Christiani forma III. 275. sqq. *Lactant.* institutt. IV, 23.: Nemo post mundum conditum talis exstitit, nisi Christus, qui et verbo sapientiam tradidit et doctrinam præsentī virtute firmavit.

§- 142.

Imod den endnu stæde af Enkelte a) høit agtede Philosophie bliver en mistroisk, sceptisk Stemning herskende b). I Benyttelsen af Skriften er man nøiagtigere, men ogsaa ængsteligere og bogstaveligere c) og vover ikke at dadle det G. T.s Exempler paa Usædelighed d); ja, man finder selv i Skriftens Taushed en sædelig Regel e). Om Gyldigheden af den mosaiske Lov dømmer man dog rigtig f),

a) *Gregor.* Naz. orat. 20. p: 333.: φιλοσοφίαν, τὴν ὄντως ὑψηλὴν τε καὶ ἀναβαίνουσαν *EjUSD.* orat. 23. in laudem Heronis philosophi. *Basil.* de legendis libris gentilium. T. II. p. 491. sqq.

b) *Lactant.* institutt. III, 1.: Cum enim sit nobis divinis litteris traditum, cogitationes philosophorum stultas esse, id ipsum re et argumentis docendum est: ne quis, honesto sapientiæ nomine inductus ... humanis malit, quam divinis credere. c. 2.: Si ergo philosophia sapientiam quærit, nec ipsa sapientia est, quia necesse est aliud esse, quod quærit, aliud, quod quæritur: nec quæsitio ipsa

recta est, quia nihil potest invenire. . . . Videamus tamen id ipsum, possitque hoc studio reperiri aliquid, an nihil? c. 4: . . . Ergo, si neque sciri quidquam potest, ut Socratest docuit, nec opinari oportet, ut Zeno: tota philosophia sublata est. II, 3: . . . verum autem scire, divinae est sapientiae: homo autem per se ipsum pervenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur a Deo. III, 30: Omnium sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat et colat. IV, 4: Fons sapientiae et religionis Deus est. c. 3: Idem sunt doctores sapientiae, qui et Dei sacerdotes. *Chrysost.* hom. Antioch. 19. T. II. p. 189: *Κὰν ἔρη τινὰ τούτων τῶν ἐν ἀγροικίᾳ ζώντων ὑπὲρ τῶν δογμάτων, ὑπὲρ ὧν μυρία περιελθόντες οἱ τῶν ἔξωθεν φιλόσοφοι καὶ πολλοὺς ἀναλώσαντες λόγους οὐδὲν ἠδυνήθησαν ὑγιᾶς εἰπεῖν, μετὰ ἀκριβείας ἀποκρίνεται σοι πάντα ἐκ πολλῆς τῆς σοφίας.* Homil. in ep. ad Corinth. X. 50: Πού γὰρ χρήσιμος ἡ ἔξωθεν σοφία; p. 327: . . . πάντα πρὸς φιλοτιμίαν ἐποιοῦν. *Hieron.* ep. 133. (43.) ad Ctesiphont. §. 2: Pulchre quidam nostrorum ait: *Philosophi patriarchae Haereticorum.* Ep. 22. (18.) ad Eustoch. §. 30.

c) *Basil.* moral. reg. 8: ὅτι οὐ δεῖ διακρίνεσθαι καὶ διατάζειν ἐπὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ κυρίου λεγομένοις, ἀλλὰ πληροφορεῖσθαι πᾶν ῥῆμα θεοῦ ἀληθές εἶναι καὶ δυνατόν, καὶ ἡ φύσις μάχηται. Slg. reg. 18. Regg. brev. 1: Περὶ μὲν τῶν γεγραμμένων οὐδεμία ἐξουσία δέδοται κατόλου οὐδενὶ οὔτε ποιῆσαι τι τῶν κεκωλυμένων, οὔτε παραλείψαι τι τῶν προστεταγμένων. *Chrysost.* ad Theodor. laps. T. I. 38: Φόνος δικαιοσύνην ἤνεγκε, καὶ φιλανθρωπία φόνου μᾶλλον κατέκρινεν· ἐπειδὴ τὸ μὲν κατὰ γνώμην, τὸ δὲ κωλύοντος ἐγένετο θεοῦ.

d) *Chrysost.* homil. in Gen. c. 19. T. IV. p. 452: Μηδεὶς τοίνυν τολμάτω ἢ τοῦ δικαίου καταψηφίσασθαι, ἢ τῶν τούτου θυγατέρων. . . . θεὸς ὁ δικαίων, τίς ὁ κατακρίνων; (Röm. 8, 33:). De scit. Bernice et Prosdoco II. 635. sq. over 1 Mos. 12, 11. *Ambros.* apol. Dav. I, 3: Quem Deus justificavit, ne tu iudices.

e) *Ambros.* de offic. I, 23: Licet interdum honesta joca et suavia sint, tamen ab ecclesiastica abhorrent regula, quoniam quae in scripturis s. non reperimus, ea quemadmodum usurpare possumus?

f) *Chrysost.* ad Jud. orat. 1. p. 603. sq. slg. Gal. 5, 3., 667. sq. slg. Hebr. 10, 9. I Matth. homil. 25. T. VII. p. 309: . . . πάλιν τὸν νόμον ἐνταῦθα ἀναπληρῶν. Οὐδὲ γὰρ πανταχοῦ αὐτὸν παρέλκεν, ὥσπερ οὐδὲ πανταχοῦ ἐφύλαττεν· ἀλλὰ ποτὲ μὲν τοῦτο ἐποίει, ποτὲ δὲ ἐκεῖνο· τοῦτο μὲν τῇ μελλούσῃ φιλοσοφίᾳ προδοποιῶν. ἐκεῖνο δὲ τὴν ἀνασχυντὸν τῶν Ἰουδαίων τέως κατέχων γλωτταν. c. Anom. 10, T. I. p. 535: . . . ὁ νόμος ἀτελής κατὰ τὸν καιρὸν ὃν εἰσηνέχθη, σφόδρα τέλειος ἦν . . . ἐπειδὴ δὲ πρὸς τὸ βέλτιον ὑπ

ἐκείνου παιδευθεῖσα λοιπόν ἡ φύσις ἐπιδέδωκεν, ἀτελέστερος
Gregor. Naz. orat. 42. p. 692: Ἄλλὰ δεῦρο καὶ ἡμεῖς τοῦ νόμου μετα-
 λάβωμεν εὐαγγελικῶς, ἀλλὰ μὴ γραπτῶς. *Basil. mor. reg. 23.:* Ὅτι
 ὡς ὁ νόμος τὰς πράξεις ἀπαγγρεύει τὰς φαύλας, οὕτω τὸ εὐαγγέλιον
 αὐτὰ τὰ κεκρυμμένα πάθη τῆς ψυχῆς. *Hilar. in Matth. 5. 20.*

II. Viisdomslære.

§. 143.

Gjenoprettelsen af det tabte guddommelige Billede^a) synes nu mere, end tiltagende Lighed med Gud (ὁμοίωσις)^b) at blive anset for det sædelige Livs høieste Maal. Synsmaaden af Dyd er endnu meget inderlig og levende^c) og som dens Grund betragter man Troen^d), og det, med overveiende dogmatisk Retning, den orthodoxe Tro^e), medens Kjætteriet bliver anset som noget Usædeligt og meget haardt bedömt^f). Ydmygheden bliver sat meget höit^g).

a) *Athanas. de incarnat. Verbi Dei, ab init. Basil. sermo ascet. s. de institutt. monachor. T. II. p. 508. Gregor. Nyss. de virgin. c. 12. T. III. p. 147. Gregor. Nazianz. orat. 42. p. 681.*

b) *Greg. Nyss. in verba: faciamus hom. T. I. p. 149.: κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμοίωσιν. Τὸ μὲν τῇ κτίσει ἔχομεν· τὸ δὲ ἐκ προαιρέσεως κατορθοῦμεν. De profess. christ. T. III. p. 271.: χριστιανισμός ἐστι τῆς θείας φύσεως μίμησις. Gregor. Naz. orat. 41. p. 674.: γενώμεθα θεοὶ δι' αὐτόν, ἐπεὶ κακείνος δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος. Basil. c. Sabellian. I. 523.: Ἁγιαζόμενοι διὰ τοῦ πνεύματος δεχόμεθα τὸν Χριστὸν κατοικοῦντα ἡμῶν εἰς τὸν ἕσω ἄνθρωπον, καὶ μετὰ τοῦ Χριστοῦ τὸν Πατέρα, κοινὴν ποιούμενον τὴν μονὴν παρὰ τοῖς ἀξίοις. — Lactant. institt. III, 9.: veræ sapientiæ summum bonum . . . ut non possit cuiquam sine scientia et virtute contingere. c. 12.: virtutis præmium beata vita est. Non est igitur, ut ajunt, propter se ipsam virtus expectanda, sed propter vitam beatam (?) . . . Summum bonum sola immortalis invenitur.*

c) *Basil. homil. in Ps. 1. T. I. p. 112.: Πρώτως οὖν μακαριστὸν τὸ ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν καθαρὸν, ἐπειδὴ ῥίζα τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐνεργειῶν τὸ ἐν καρδίᾳ βούλευμα. Mor. reg. 43. (§. 142. Not. f.) Hom. in Ps. 44. p. 213.: Τὸ αὐτὸ ἐστὶ τῇ φύσει καὶ ἀγαπητὸν καὶ ἀγαθόν —*

ἀγαθόν ἐστὶν οὐ πάντα ἐφίεται. Hom. in Ps. 33. p. 189.: πᾶσα ἀρετὴ μάλιστα δὴ πάντων τῶ ἐκουσίῳ χαρακτηρίζεται. Hom. in Ps. 114, p. 265.: οὐδὲν τῶν ἠναγκασμένων ἐπαινετόν. Gregor. Naz. orat. 31. p. 506.: Τὸ μὲν γὰρ ἐκ φύσεως ἀγαθόν, ἀδόκιμον· τὸ δὲ ἐκ προαιρέσεως, ἐπαινετόν. Isidor. Pelus. II, 184.: Εἰ γὰρ ὄντως ἦσαν φιλάρετος, ἦδεις ἂν ὅτι καὶ χωρὶς ἀμοιβῆς αὐτῆ ἡ ἀρετὴ μισθός ἐστι καὶ στέφανος . . . ἐν αὐτῇ τὴν ἀμοιβὴν ἔχουσα. IV, 78.: . . . ἡ ἀρετὴ ἀρχικόν ἐστι χρεῖμα. III, 268.: Ἡ συμμετρία τῶν ἀρετῶν τὸ τῆς δικαιοσύνης κάλλος δημιουργεῖ. — Gregor. Nyss. de virgin. c. 11. III. 140.: . . . ὁ τοιοῦτος πρὸς ἐκεῖνο μόνον ἐρωτικῶς τε καὶ ἐπιθυμητικῶς ἔξει, ὃ οὐχ ἐτέρωθεν ἔχει τὸ καλόν εἶναι, οὐδὲ ποτε ἢ πρὸς τι τοιοῦτόν ἐστιν, ἀλλὰ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ καλὸν ὄν, καὶ οὐδὲ ποτε καλόν γενόμενον, ἢ ποτε οὐκ ἐσόμενον, ἀλλὰ πάντοτε ὡσαύτως ἔχον κτλ. Slg. §. 141. Not. d. — Chrysost. in ep. ad Cor. hom. 22. T. X. p. 199.: ὁ γὰρ μετ' ἡμονῆς ζῶν ὁ ἐνάρετός ἐστιν. Basil. in Ps. 33. T. I. p. 191.: . . . ὁ περὶ μίαν τῶν ἐντολῶν καταφρονητικῶς διακειμένος διὰ τὸ ὑστερεῖν αὐτῆς ἀτελεῆς ἐστὶ κατα τὸ ἐλλεῖπον. Regg. brevior. 293. Gregor. Nyss. de virg. c. 17. 18. T. III. p. 160—165. — Lactant. institutt. VI. 16.: . . . quid nobis ista mediocritas (Peripateticorum) proderit? (Gregor. Nyss. de vita Mos. I. 248.: ἐν μεσότητι θεωρεῖσθαι τὰς ἀρετάς . . .) . . . non in his (affectibus) moderandis sapientiae ratio versatur, sed in causis eorum . . . moveri affectibus in rectum, bonum est, in pravum, malum.

d) Basil. ep. 295.: Πίστις ἐστὶν ἡ σώζουσα ἡμᾶς, δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Homil. in Ps. 1. T. I. p. 114.: . . . τὸ μὲν ἀληθινῶς ἀγαθόν λογισμῷ ληπτόν ἐστὶ διὰ πίστεως. In Ps. 45. p. 234.: ἐφ' ὅσον μὲν τοῖς ἔξω Θεοῦ σχολάζομεν πράγμασιν, οὐ δυνάμεθα χωρῆσαι γινώσιν Θεοῦ. Mor. reg. 8. s. §. 142. Not. c. Dog bliver Kjærligheden heller ikke forglemt, reg. 3. 5.

e) Chryst. homil. 13. in Gen. c. 2. T. IV. p. 105.: . . . οὔτε γὰρ εἶναι ἔχωμεν δόγματα μὲν ὀρθά, βίου δὲ ἀμελῶμεν, ὄφελος ἡμῖν ἔσται τι, οὔτε εἶναι βίον ἔχοντες, τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀμελῶμεν. . . .

f) Gregor. Nyss. ep. ad Eustath. etc. T. III. p. 656.: Ἐγὼ γὰρ τὸ μὲν τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Θεοῦ μισεῖν ἔννομον εἶναι φημι . . . ἐχθροὺς δὲ λέγω . . . τοὺς Ἰουδαίους . . . τοὺς φανερώς εἰδωλολάτρουντας . . . τοὺς διὰ τῶν Ἀρείου δογμάτων εἰδωλοποιούντας τὴν χτίσιν. Hieron. comm. in ep. ad Ephes. 2, 3.: Mentium delictum ad dogmata pertinet contraria veritati et haeticam pravitatem. Ep. 22. (18.) ad Eustoch. §. 36.: Grandis labor, sed grande praemium, esse quod Martyres, esse quod Apostoli, esse quod Christus est. Quae quidem universa tunc prosunt, quum in Ecclesia fiunt Caeterum virgines, quales apud diversas haereses . . . esse dicuntur, scorta sunt de Wettes Læreb. i Sædel.

existimandæ, non virgines. Ep. 109. (37.) in Ripar. §. 2.: Miror., sanctum Episcopum, in ejus parochia esse Presbyter (Vigilantius) dicitur, acquiescere furori ejus, et non virga apostolica virgaque ferrea confringere vas inutile et tradere in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat . . . §. 3.: Non est crudelitas, pro Deo pietas. *Augustin.* ep. 93. ad Vincent., ep. 185. ad Bonifac. *Leo Magn.* ep. 15.

Derimod *Basil.* homil. 5. in Hexaem. T. I. p. 55. C. s. §. 141. Not. f. *Chrysost.* in s. Phocam Mart. T. II. p. 705.: Οὐ γὰρ ἐλαύνω πράγματι, ἀλλὰ τῷ λόγῳ διώκω· οὐ τὸν αἰρετικόν, ἀλλὰ τὴν ἀρεσιν ἐμοὶ ἔξως ἐστὶ διώκεσθαι καὶ μὴ διώκειν. *Lactant.* institutt. V, 19.: Imitantur nos (ethnici), ut rationem rei totius exponant: nos enim non illicimus, ut ipsi objectant, sed docemus, probamus, ostendimus Si sanguine, si tormentis, si malo religionem defendere velis: jam non defenditur illa, sed polluetur atque violabitur. Nihil est enim tam voluntarium, quam religio.

g) *Basil.* homil. de humilitat. T. I. p. 470.: sermo de abdicat. rer. p. 381., constitutt. monast. c. 16.: ταπεινοφροσύνη θησαυροφυλάκιον ἀρετῶν. *Moral. reg.* 45. *Chrysost.* in illud, Paulus vocatus etc. T. III. p. 138. *Hieron.* ep. 108. (86.) ad Eustoch. §. 15.: Quæ prima Christianorum virtus est, tanta se humilitate dejecit, ut, qui eam non vidisset . . . , ipsam esse non crederet, sed ancillarum ultimam.

§. 144.

Næsten almindelig overvurderede man Tilbagetrækkelse fra de verdslige Ting, betragtende Rolighed og Afholdenhed, og saae i Munkelivet den høieste christelige Fuldkommenhed a). Man skjelnede mellem (moraliske) Bud og Raad b). Vel misbilligede man Hadet mod Ægteskab c), men betragtede dette som noget Ubeqvemt og Skadeligt for Menneskets Frelse, ja som unødvendigt d) og sammenhængende med Menneskehedens Fordærvelse e), hvorimod man ophøiede Forkjærligheden for det ugifte Liv f). Ogsaa Fasten anbefalede man, dog med det rette Sindelag og med Maadehold g), ligesom man overhovedet drev paa Sjelsreenhed og forkastede Overdrivelse og Vilkaarlighed h)- Imod Fornöielse, selv aandelige, og imod den hedenske Aandsdannelse var man meget indtaget i). Næsten endnu mere, end för, opfattede man visse Stykker af det sædelige Liv udvortes og positiv, og begunstigede Værkhelligheden k).

a) *Basil. regg. fus. tract. interr. 8.* περί ἀποταγῆς, de abdicatione rerum T. II. p. 370. sqq., serm. ascet. p. 510.: . . . ὁ τὸν τῶν ἀγγέλων βίον ἐλόμενος (ἴδιον γὰρ τοῦτο τῆς ἀγγελικῆς ἐστὶ φύσεως, τὸ ἀπηλλάχθαι τῆς γαμικῆς συζυγίας) μηδὲ πρὸς ἄλλο τι κάλλος ἀτενίζειν. Ep. 1. ad Gregor. Theol. T. III. p. 43.: Τί μακαριώτερον τοῦ τῶν ἀγγέλων χορείαν ἐν γῆ μιμεῖσθαι; εὐδὴ μὲν ἀρχομένης ἡμέρας εἰς εὐχὰς ὀρμῶντα; καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς γεραίρειν τὸν κτίσαντα; κτλ. *Gregor. Naz. orat. 1. p. 4.*: Οὐδὲν γὰρ ἐδόκει μοι τοιοῦτον, οἷα μύσαντα τὰς αἰσθησεις, ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενόμενον καὶ εἰς ἑαυτὸν συστραφέντα, μηδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον . . . ἑαυτῷ προλαοῦντα καὶ θεῷ ζῆν ὑπὲρ τὰ ὀρώμενα . . . *Gregor. Nyss. de virginit. T. III. p. 111. sqq. Chrysost. de virgin.;* adv. oppugnat. vit. mon. I. 94.: καὶ γὰρ πολιτείαν οὐρανῶν πρέπουσαν εἴλαντο, καὶ ἀγγέλων οὐδὲν χεῖρον διάκεινται. *Comparat. reg. et monachi I. 116.*: . . . τῶν φιλοσοφούντων ὁ βίος καὶ τῶν τῆν μονήρη δίαιταν ἡρημένων. p. 117.: τοιαύτην μὲν οὖν ὁ βασιλεὺς, τοιαύτην δὲ ὁ μοναχὸς ἀρχὴν καὶ δυναστείαν κέκτηται, ὥστε δικαιότερον ἂν τις τοῦτον βασιλέα καλέσειεν . . . *Hom. 6. in ep. ad Cor. T. X. p. 48.*: . . . τὴν τῶν μοναχῶν φιλοσοφίαν ὑπὲρ τὸν ἥλιον λάμπουσαν. *Hieron. epp. ad Heliodorum de laude vitæ solitariae;* ad Pammachium de monachi proposito; ad Lucinum de vitæ sanctæ instituto; ad Julianum de seculi contemptu; ad Rusticum de institutione monachi; ad Exuperantium de seculo relinquendo; vita Pauli et Hilarionis; adv. Jovinianum, adv. Helvidium de perpetua virginitate Mariæ; ep. ad Eustochium de custodia virginitatis. — *Basil. regg. f. tr. interr. 7.*: Περὶ τοῦ δεῖν τοῖς ὁμόφοροι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πρὸς θεὸν εὐαρεστήσεως συζῆν, καὶ ὅτι δύσκολον ὁμοῦ καὶ ἐπικίνδυνον τὸ μονάζειν. *Gregor. Naz. orat. 23. p. 412. Hieron. ep. 125. (95.) ad Rustic. §. 9.*: Mihi quidem placet, ut habeas Sanctorum contubernium . . . In solitudine cito subrepiat superbia etc. *Derimod Nilus de monachor. præstant. c. 6. p. 383.* — *Chrysost. adv. oppugn. vit. mon. I. 53.*: ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς . . . τῶν μοναστηρίων ἀναιρεθῆναι τὴν χρεῖαν . . . ἐπειδὴ δὲ τὰ ἄνω κάτω γέγονε, καὶ αἱ μὲν πόλεις . . . πολλῆς γέμουσι παρανομίας καὶ ἀδικίας· ἡ δὲ ἐρημία πολλῶν βρῦει τῷ τῆς φιλοσοφίας καρπῷ . . . p. 104.: καὶ γὰρ χρημάτων ἔρωσ καὶ τρυφῆς ἐπιθυμία . . . εὐκολώτερον ὑπὸ τούτων ἢ τῶν βιωτικῶν ἀνύεσθαι πέφυκεν. — *Basil. de abdic. rer. p. 372.*: Εἰ τοίνυν ἀρῆν τὴν πρὸς τὸν ἀνταγωνιστὴν μάχην, μέτελθε εἰς ἕτερον κόσμον, ἐν ᾧ αὐτὸς οὐκ ἔστι. *Derimod Chrysost. hom. 6. in ep. ad Cor. X. 49.*: . . . ὅταν μὲν οὖν οἱ μὲν ἀρετῆς ἀμελῶσιν, οἱ δὲ ἐπιμελόμενοι πόβῳ τῆς παρατάξεως γίνωνται, πόθεν αἰρήσομεν τοὺς ἐχθρούς;

b) *Chrysost. de virgin. I. 270. 301., de poenitent. homil. 6. T. II. p. 321.* Dog indskjærper han de Alle ligemeget paaliggende Pligter;

slg. *Ncander Chrystost.* I. 95. ff. *Hieron.* adv. Jovin. I, 12. T. II. P. I. p. 256. *Ambros.* de viduis c. 12., de offic. I, 11.: *Officium omne aut medium* (Matth. 19, 17—20.) *aut perfectum est* (Matth. 19, 21.). *Lactant.* institutt. VI, 23.: *Quod quidem Deus non ita fieri præcepit, tamquam adstringat, qui generari homines oportet, sed tamquam sinat. . . . Si quis hoc facere potuerit, habebit eximiam incomparabilemque mercedem.* Derimod *Nilus* de monast. exercitat. c. 4. p. 4.

c) *Chrystost.* de virg. I. 269. sqq. 274.: *Κωλύεις γαμεῖν; διὰ τοῦτο τοῦ μὴ γαμεῖν οὐ κείσεται σοι μισθός, ἀλλὰ καὶ τιμωρία καὶ κόλασις* *Hieron.* adv. Jovin. I, 3. T. II. p. 239.: *Neque vero nos Marcionis et Manichæi dogma sectantes nuptiis detrahimus. Scimus, in domo magna non solum vasa esse aurea et argentea, sed et lignea et fictilia. Sed ita nuptias recipimus, ut virginitatem . . . præferamus.*

d) *Chrystost.* l. c. p. 303. sqq. 311. sqq. *Gregor.* Nyss. de virgin. c. sq. III, 116. sqq. *Hieron.* adv. Helv. §. 20. p. 228.; adv. Jovin. I, 13. p. 260. *Ambros.* de virginibus I, 6. *Hieron.* adv. Jovin. I, 9. p. 251.: *Melius est nubere, quam uri . . . Suspecta est mihi bonitas rei, quam magnitudo alterius mali malum esse cogit inferius.* c. 7. p. 246.: *Si bonum est mulierem non tangere, malum est ergo tangere.* *Chrystost.* l. c. p. 280.: *Καὶ νῦν δὲ οὐκ ἦ τοῦ γάμου δύναμις τὸ γένος συγκροτεῖ τὸ ἡμέτερον, ἀλλ' ὁ τοῦ Κυρίου λόγος . . . αὐξάνεσθε κτλ.* p. 282.: *Τί οὖν; οὕτω, φησὶν, ἔμελλον ἅπαντες ἄνθρωποι γίνεσθαι; εἴτε οὕτως, εἴτε ἐτέρως, οὐκ ἔχω λέγειν· τὸ δὲ ζητούμενον νῦν, ὅτι γάμου οὐκ ἔδει τῷ θεῷ πρὸς τὸ πολλοὺς ποιῆσαι τοὺς ἐπὶ τῆς γῆς ἀνθρώπους,* *Hieron.* ep. 123. (41.) ad Ageruchiam §. 13.: *Quod et si post diluvium et ante diluvium viguit ista sententia: Crescite etc. (Gen. 1, 28.): quid ad nos, in quos fines seculorum decurrerunt, quibus dicitur: Tempus breve est (1 Cor. 7, 29.), et: Jam securis ad radices arborum posita est, quæ silvam legis et nuptiarum evangelica castitate succidit?* Slg. adv. Helvid. §. 20. T. II. p. 227.

e) *Chrystost.* l. c. p. 279.: *Ὁρᾶς πόθεν ἔσχε τὴν ἀρχὴν ὁ γάμος; πόθεν ἀναγκαῖος ἔδοξεν εἶναι; ἀπὸ τῆς παρακοῆς, ἀπὸ τῆς ἀρᾶς, ἀπὸ τοῦ θανάτου· ὅπου γὰρ θάνατος, ἐκεῖ γάμος.* *Hieron.* ep. 123. ad Ageruchiam §. 4.: *Volo, inquit, adolescentulas nubere. Cur, quæso? quia nolo adolescentulas fornicari. „Procreare fillos.“ Quam ob causam? ne metu partus ex adulterio filios necare cogantur.* Adv. Jovin. I. 9. p. 250.: *Tolle ardorem libidinis, et non dicit (Apostolus): melius est nubere.* *Gregor.* Nyss. de virg. c. 8. T. III. p. 138., de opif. hom. I. 90.

f) *Hieron.* ep. 22. (18.) ad Eustoch. §. 20.: *Laudo nuptias, laudo conjugium, sed quia mihi virgines generant: lego de spinis rosam, de*

terra aurum, de concha margaritam. Adv. Jovin. I. 13.: Tantum est inter nuptias et virginitatem, quantum inter non peccare et bene facere. c. 16.: Nuptiæ terram replent, virginitas paradisum. *Chrysost.* I. c. p. 331.: Τί γὰρ τῶν ἀγγέλων ἀπέιχον ὁ Ἡλίας, ὁ Ἐλισσαῖος, ὁ Ἰωάννης, οὗτοι οἱ γνήσιοι τῆς παρθενίας ἐρασταί; οὐδὲν ἄλλ' ἢ ὅσον θνήτῃ προσεδέδεντο φύσει.

g) *Chrysost.* I. c. p. 290. homil. 3. ad Antioch. T. II. p. 40. hom. 16 p. 169. De poenit. homil. 5. p. 309. 314. *Basil.* de jejun. homil. 1. II. p. 292.: Νηστεία ἀρχὴ μετανοίας . . . ου μὲν τοι ἐξαρκεῖ καθ' ἑαυτὴν ἢ ἀποχὴ τῶν βρωμάτων . . . ἀληθῆς νηστεία ἢ τοῦ κακοῦ ἀλλοτρίωσις. *Gregor. Nyss.* de pauper. am. orat. 1. T. II. p. 139.: Jejunium virtutis fundamentum est. Quemadmodum autem . . . fundamenta domus . . . inutilia vanaque sunt, nisi reliquas item partes perite et scienter exædificaveris: sic illius abstinentiæ nullum erit emolumentum, nisi aliæ justitiæ partes accesserint. *Hieron.* ep. 130. (97.) ad Demetriad. §. 10. 11.: Neque vero immoderata tibi imperamus jejunia. Ep. 125. (4.) ad Rustic. §. 7. Adv. Jovin. I. 18.: Postquam Christus venit in fine temporum . . . nec repudium dare permittitur, nec circumcidimur, nec comedimus carnes, dicente Apostolo: Bonum est vinum non bibere, et carnes non edere. Et vinum enim cum carnibus post diluvium dedicatum est. II, 12. sqq. *Ambros.* in Ps. 40. *Leo Magn.* serm. 12 — 19. 78.

h) *Basil.* serm. ascet. T. II. p. 510.: . . . μηδὲν τρόπον τὸ τοῦ θεοῦ σκευὸς τῇ ἐμπαθεῖ χρήσει καταμολύνειν. *Gregor. Nyss.* de virg. c. 5. 16. sqq. 23. *Chrysost.* de virg. I. 272. sq. *Nilus* de monast. exerc. c. 8. 74.

i) *Chrysost.* contr. Anom. T. I. p. 501. homil. in illud, intrate etc. T. I. p. 790. sqq. Ad. pop. Antioch. T. II. p. 157. de poenit. hom. 6. T. II. p. 317. sq. de sanct. Mart. II. 650. *Basil.* in Hexaem. hom. 4. init. Slg. *Stäudlin.* Gesch. d. Vorstellungen v. d. Sittlichkeit des Schauspiels. Göt., 1823. S. 107. ff. *Lactant.* institutt. V. 20. 21.: Carmen compositum et oratio cum suavitate decipiens capit mentes et, quo voluerit, impellit. . . . Assueti dulcibus et politis sive orationibus sive carminibus, divinarum litterarum simplicem communemque sermonem pro sordido aspernantur. *Gregor. Nyss.* de virg. c. 11. T. III p. 146.: . . . πάντα κατιλιπεῖν τὰ ἀνθρώπινα, εἴτε σώματα εἴτε χρήματα, εἴτε τὰ ἐν ἐπιστήμασι ἢ τέχναις ἐπιτηδεύματα, ἢ καὶ ὅσα ἐν ἔθεσι καὶ νόμοις δεξιὰ θεωρεῖται. *Chrysost.* adv. oppugn. vit. mon. T. II. p. 99. sq.: . . . εἰ τὸ μέλλον δέδοικας, ἐπὶ τῶν λόγων δεδοικέναι μᾶλλον ἔδει, ἔνθα πολλὰ τὰ κωλύματα πρὸς τὸ πέρας ἔλθειν.

k) *Lactant.* institutt. VI, 18.: Pecuniam si quam crediderit, non accipiat usuram. *Ambros.* de Tobia c. 16.: . . . uterque peccator et foe-

nerator et debitor (slg. Luc. 6, 34. ff.). *Basil.* c. foenerat. T. I. p. 135. *Gregor.* Nyss. ad Letojum. can. 6. T. II. p. 121, *Chrysost.* in Math. homil. 56. T. VII. p. 573.; in Acta Apost. homil. 11. (ad Act. 4, 34. sqq.) T. IX. p. 93. sq.: πλήν ἀλλ' ἐὰν ὀδῶ ταύτη προβαίνωμεν, πιστεύω τῷ θεῷ ὅτι καὶ τοῦτο ἔσται. — *Lactant.* institutt. V, 17.: Justus neque cuiquam inimicus est, neque quicquam omnino appetit alienum. Cur enim naviget, aut quid petat ex aliena terra, cui sufficit sua? Cur autem belligeret . . . in cujus animo pax cum hominibus perpetua versetur? — *Basil.* ep: can. II, can. 43.: Ὁς θανάτου πληγὴν τῷ πλησίον ἔδωκε, φονεύς ἐστίν, εἴτε ἤρξε τῆς πληγῆς, εἴτε ἠμύνατο. Ep. can. III. c. 55. Mor. reg. 49. c. 2. 3. — Slg. §. 230. Not. b. §. 232. Not. b. — *Chrysost.* de poen. hom. 3. T. II. p. 296.: Ὅσον ἔχεις, τοσοῦτον ἀγόρασον. Ἐχεις ὀβολόν; ἀγόρασον τὸν οὐρανὸν· οὐχ ὅτι εὐώνος ὁ οὐρανός, ἀλλ' ὅτι φιλόνηπος ὁ δεσπότης. Hom. 7. p. 336.: . . . πεῖθεται καὶ χρήμασιν ὁ φιλόνηπος (θεός) . . . Δός πενομένῳ χρήματα, καὶ τὸν κριτὴν ἐδυσώπησας . . . ἐπειδὴ μετάνοια ἐκτός ἐλεημοσύνης νεκρά ἐστὶ καὶ ἄπτερος . . . *Gregor.* Naz. orat. 20. p. 359.: . . . ἢ ῥάστη πρὸς οὐρανὸν ἀνάβασις. *Ambros.* de Elia ei jejun. c. 20.: Pecuniam habes, redime peccatum tuum. Non venalis est dominus, sed tu ipse venalis es etc. *Hieron.* ep. 66. ad Pammach. §. 5. ep. 79. ad Salvin. §. 4. sq. *Salvian.* adv. avarit. I, 10.: Offerat ergo vel moriens ad liberandam de perennibus poenis animam suam. quia aliud jam non potest, saltem substantiam suam: sed offerat tamen cum compunctione. II, 12.: . . . si non damus, ne damnemur, demus saltem ut muneremur. *Lactant.* c. c. VI, 13.: . . . nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes: abolentur enim, si Deo largiare, quia peccaveris: nam si fiducia largiendi pecces, non abolentur.

III. Om Tilregnelse og Bod.

§. 145.

Almindelig er endnu den klare Anerkjendelse af Friheden som Betingelse for Tilregnelsen ^{a)}, ligesom ogsaa af Kundskaben til Loven ^{b)}. Dog ere Bestemmelserne over Brödens Grad noget vaklende ^{c)}. Den sidste Grund til Synden finder man tillige i Adams Fald og i Menneskenes Slægtskab med ham, saa at en fri Tilregnelse finder Sted. ^{d)} Og saaledes er ogsaa Forbedringen betinget dels ved den menneskelige Selvvirksomhed, dels ved den guddommelige Naade ^{e)}.

Bodens udvortes Tegn tillægges man for høit et Værd^f), og billiger selv vilkaarlig overtagne Bodsøvelser g); ogsaa troer man allerede paa Helgenes Forbøn^h). I Henseende til Gjengjældelsen adskiller man Pligtmæssigheden fra Fuldkommenheden, og forjætter den sidste stor Belønning i).

a) *Chrysost. adv. oppugn. vit. mon. T. I. p. 83.*: Εἰ μὲν γὰρ ἐκ φύσεως ἢ κακία τοῖς ἀνθρώποις προσῆν, εἰκότως ἂν τις πρὸς ἀπολογίαν κατέφυγεν. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ προαιρέσεως καὶ φαῦλοι γινόμεθα καὶ σπουδαῖοι, τίνα ἂν λόγον ἔχοι εὐπρόσωπον εἶπεν Slg. §. 141. Not. d. — *Chrysost. l. c. p. 115.*: τῆς ἐπιχειρήσεως μόνης δώσετε δίκην.

b) *Basil. de iudicio Dei T. II. p. 399.*: . . . Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐκ ἀπολύσαντος μὲν τῆς τιμωρίας οὔτε τὰ κατὰ ἄγνοιαν, σφοδρότερον δὲ κατὰ τῶν ἐν γνώσει τὴν ἀπειλήν ἐπιτείναντος . . . (slg. Luc. 12, 47. f.) *Chrysost. adv. opp. vit. mon. I. 80.*: . . . τίς ἡμᾶς λήψεται δίκη τοῦς ἐν χρόνοις γενομένους πολλῶ μείζονα ἀπαιτοῦσι φιλοσοφίαν, καὶ τῆς ἀρετῆς ἀποδέοντάς τῆς

c) *Gregor. Nyss. ep. ad Letoj. c. 2. p. 116.*: . . . ὅσα μὲν ἀμαρτήματα τοῦ λογιστικοῦ τῆς ψυχῆς ἀπτεται μέρους, καλεπωτέρα παρὰ τῶν πατέρων ἐκρίθη . . . εἰ τις ἠρνήσατο τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ἢ πρὸς Ἰουδαϊσμόν, ἢ πρὸς εἰδωλολατρείαν, ἢ πρὸς Μανχαϊσμόν, ἢ πρὸς ἄλλο τι τοιοῦτον ἀξείας εἶδος αὐτομολήσας ἐφάνη κτλ. Slg. §. 143. Not. d. e. *Basil. hom. in illud, attende tibi ipsi. I 297.*: Μέγα καὶ χαλεπὸν τὸ ἀμάρτημα· πολλῆς σοι χρεία τῆς ἐξομολογήσεως. Κούφον καὶ φορητὸν τὸ παράπτωμα· ἐξισαζέσθω καὶ ἡ μετάνοια. *Derimod regg. brev. 293.*: . . . ἐκάστου μέγα τὸ ἐκάστου κρατοῦν, καὶ μικρὸν τοῦτο, οὐ ἐκάστος κρατεῖ. *Isidor. Pelus. epp. IV, 179.*: . . . τὰ μὲν κατὰ τοῦ βασιλέως, καὶ μικρὰ ἢ, μεγάλα τῇ ἀξίᾳ τοῦ πεπονθότος κρίνεται· τὰ δὲ κατὰ τοῦ ιδιώτου, καὶ μέγιστα ἢ, ὑποτέμνεται τὴν ὀργὴν, καὶ εἰς συγγνώμην πολλάκις ὀρᾷ. *Basil. ad Amphiloeh. c. 32.*: . . . τ. πρὸς ἀμαρτίαν θάνατον . . . , slg. dertil Balsamon, *Suiceri thes. I. 214.*

d) *Basil. Quod Deus non est auctor. mal. I. 368. sq.*: Ἦν ποτε ὁ Ἄδὰμ ἄνω . . . τῇ προαιρέσει οὐκ ἐξ ἀνάγκης κακός, ἀλλ' ἐξ ἀβουλίας γινόμενος Πόθεν γὰρ πονηρὸς ὁ ἄνθρωπος; ἐκ τῆς οἰκείας αὐτοῦ προαιρέσεως. *Gregor. Naz. orat. 52. T. I. p. 681.*: Φεῦ τῆς ἐμῆς ἀσθενείας, ἐμῇ γὰρ ἢ τοῦ προπάτορος. *Gregor. Nyss. de orat. dom. orat. 5. I. 756.*: . . . ὁ κοινωνῶν τῆς φύσεως τοῦ Ἄδὰμ, κοινωνῶν καὶ τῆς ἐκπτώσεως. Slg. de opif. hom. p. 88. *Chrysost. in ep. ad Rom. hom. 10. T. IX. p. 523.*: . . . τὸ ἐκ τῆς παρακοῆς ἐκείνου ἕτερον ἀμαρτωλὸν γενέσθαι, ποῖαν ἂν ἀκολούθιαν σχοίη; εὐρεθῆσεται

γὰρ οὕτω μὴδὲ δίκην ὀφείλων ὁ τοιοῦτος, εἶγε μὴ οἴκοθεν γέγονεν ἁμαρτωλός. Τί οὖν ἐστὶν ἐνταῦθα τὸ ἁμαρτωλὸς; ἐμοὶ δοκεῖ τὸ ὑπεύθυνος κολάσει καὶ καταδεδικασμένοι θανάτῳ. *Spuria in Ps. 50. T. V. p. 590.*: . . . οὐκ ὅτι φυσικὴ τῆς ἁμαρτίας ἡ ἐνέργεια· ἢ γὰρ ἂν ἦμεν ἐλεύθεροι τιμωρίας· ἀλλ' ὅτι βέπει ἡ φύσις ἐπὶ τὸ πταίνειν ὑπὸ τῶν παθημάτων ἐνοχλουμένη.

e) *Gregor. Nyss. de virg. c. 12. III. 149.*: Οὐ γὰρ ἡμέτερον ἔργον οὐδέ δυνάμειος ἀνθρωπίνης ἐστὶ κατόρθωμα ἢ πρὸς τὸ θεῖον ὁμοίωσις· ἀλλὰ τοῦτο μὲν τῆς τοῦ θεοῦ μεγαλοδωρεᾶς ἐστὶν . . . τῆς δὲ ἀνθρωπίνης σπουδῆς τοσοῦτον ἂν εἶη, ὅσον ἐκκαθάραι μόνον τὸν ἐπιγινόμενον ἀπὸ κακίας ῥύπον αὐτῷ καὶ τὸ κεκαλυμμένον ἐν τῇ ψυχῇ κάλλος διαφωτίσαι. *Chrysost. de compunct. ad Demetr. I. I. T. I. p. 137.*: Ἡ γὰρ χάρις . . . τὰ πὰρ ἡμῶν ζητεῖ. *In Matth. hom. 82. T. VII. p. 787.*: . . . οὐκ ἀρκεῖ προθυμία ἀνθρώπων, ἂν μὴ τῆς ἀνωτέρας ἀπολαύσῃ ῥοπῆς· . . . πάλιν οὐδὲν κερδανούμεν ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας ῥοπῆς, προθυμίας οὐκ οὔσης. Καὶ γὰρ ἀπὸ δυοῖν τούτων ἡ ἀρετὴ ὑφαίνεται. *Gregor. Naz. orat. 31. p. 594.*: δεῖ γὰρ καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν εἶναι καὶ τὸ ἐκ θεοῦ σώζεσθαι. *Isidor. Pelus, II, 2. Hieron. ep. 133. ad Ctesiph. adv. Pelag. §. 10.*: . . . *ipsum liberum arbitrium Dei nititur auxilio.*

f) *Chrysost. de poenit. hom. 2. T. II. p. 287. sqq. homil. 3. p. 295. sqq. 299. sqq. hom. 5. p. 314. sqq. Basil. mor. I, 3. Gregor. Nyss. de poenit. II, 168. sqq. Gregor. Naz. orat. 39. p. 634. Slg. §. 144. Not. g. k.*

g) *Basil. in Ps. 114. T. I. p. 265.*: ἀναλογοῦσαν τῷ μεγέθει τῆς ἁμαρτίας τὴν ἐκ τῆς μετανοίας κάκωσιν ἐμαυτῷ ἐπενόησα.

h) *Chrysost. adv. Jud. VIII. T. I. p. 633. Ambros. de vid. c. 9.*: *Obsecrandi sunt angeli pro nobis . . . martyris obsecrandi . . . Possunt pro peccatis rogare nostris, qui proprio sanguine etiamsi qua habuerunt, peccata laverunt.*

i) *Chrysost. de virg. I. 269.*: τὸ γὰρ ἐπαινεῖσθαι καὶ θαυμάζεσθαι τῶν τὰ ἀγαθὰ κατορθούντων, οὐ τῶν τὰ κακὰ φευγόντων ἐστίν. *Comp. reg. et monach. I. 121.*: τὸν μὲν ὀφόμεθα λαμπρὸν καὶ περιβλεπτον . . . ὁ δὲ βασιλεὺς, εἰ μὲν δικαίως φανεῖται καὶ φιλανθρώπως διοικήσας τὴν ἀρχὴν . . . ἐλάττονος ἔσται σωτηρίας τε καὶ τιμῆς.

Tredie Capitel.

Augustins System.

I. Grundsætninger og Kilder.

§. 146.

I Augustinus traadte den eiendommelige christelige Bevidsthed, Følelsen af den menneskelige Svaghed og Forløsningstrang eller den religiøse Følelse af den menneskelige Afhængighed saa stærkt frem, at han tabte det sædelige Standpunkt af Syne. Idet han eensidigen henvendte sit Blik paa den oprindelige og herskende Hang til Synd, med Miskjendelse af Friheden, som begrunder hiin Hang, (og det ved Forvæxling af den oprindelige og erhvervelige Frihed (§. 30.)) og antog en absolut Uformuenhed hos Mennesket til det Gode, som alene ved den forløsende Naade kan hæves, nægtede han den menneskelige Frihed og knyttede det sædelige Liv aldeles til Afhængigheds-Følelsen, istedet for kun at underkaste det denne til at næres og luttres a). Herved gjorde han egentlig al sædelig Selvvirksomhed overflüdig og overlod Alt til en selvornægtende Hengivelse, ja til en vis Fatalismus b). Hans Lære om Arvesynden, som begrunder denne Anskuelse, ophæver Friheden, idet den vel afleder hiin af en Frihedens Act, men sætter den i en fysisk Beskaffenhed c). Hos Pelagius og Pelagianerne derimod var den sædelige Bevidsthed og Anerkjendelsen af Friheden, med Undertrykkelse eller dog Indskrænkning af den oprindelige Skyldfølelse og Følelsen af Afhængigheden af Gud, fremherskende; og dem falder Kulde og Overfladiskhed, ligesom religiøs Overfylde hiin til Last d). Forbindelsen af begge Anskuelser forsøgte Cassianus, men ikke med gjennemtrængende Aand e).

a) *De correptione et gratia* c. 1. §. 2.: *Liberum arbitrium et ad malum et ad bonum faciendum confitendum est nos habere; sed in*

malo faciendo quisque liber est justitiæ servusque peccati, in bono autem liber esse nullus potest, nisi fuerit liberatus ab eo, qui dixit: Si vos filius liberarit, tunc vere liberi eritis. c. 11. §. 31.: ... liberum arbitrium ad malum sufficit, ad bonum autem parum est, nisi adjuvetur ab omnipotenti bono. *Contr. duas epp. Pelagian.* l. II. c. 5. §. 9.: Peccato Adæ arbitrium liberum de hominum natura periisse non dicimus; sed ad peccandum valere in hominibus subditis diabolo; ad bene autem pieque vivendum non valere, nisi ipsa voluntas hominis Dei gratia fuerit liberata etc. I. III. c. 8. §. 24.: Liberum arbitrium captivatum non nisi ad peccatum valet; ad justitiam vero nisi divinitus liberatum adjutumque, non valet. I. IV. c. 6. §. 15. *De perfectione justitiæ hom.* c. 3. §. 7.: ... manifestum est, quod si ad ignem manum mittit, et malum ac mors ei placet, id voluntas hominis operatur; si autem bonum et vitam diligit, non solum voluntas id agit, sed divinitus adjuvatur. *De grat. et lib. arb.* e. 4. §. 9.: „Vigilate et orate etc.” Ergo unusquisque contra suam concupiscentiam dimicans oret, ne intret in tentationem. Non autem intrat in tentationem, si voluntate bona vincat concupiscentiam malam. Nec tamen sufficit arbitrium voluntatis humanæ, nisi a domino victoria concedatur oranti, ne intret in tentationem. *Enchirid. de spe et charit.* c. 30. §. 9.: ... ad peccandum liber non est, nisi a peccato liberatus esse justitiæ coeperit servus. Ipsa est vera libertas propter recte facti lætitiæ, simul et pia servitus propter præcepti obedientiam. Sed ad bene faciendum ista libertas unde erit homini addicto et vendito, nisi redimat cujus illa vox est (Joh. 8, 36.). *De grat. Christi c. Pelag. et Coelest.* c. 24. §. 25.: ... Non legi et doctrina insonante forinsecus, sed interna atque occulta mirabili ac ineffabili potestate operari Deum in cordibus hominum non solum veras revelationes, sed etiam bonas voluntates. *Enchirid.* c. 31. §. 9.: Tunc efficimur vere liberi, cum Deus nos fingit, id est, format et creat, ut non homines, quod jam fecit, sed ut boni homines simus, quod nunc gratia sua facit. Selv Adam havde för Faldet ikke Frihedens Evne: *de corrept. et grat.* c. 11. §. 31.: Istam gratiam non habuit, homo primus, qua nunquam vellet esse malus; sed sane habuit, in qua si permanere vellet, nunquam malus esset, et sine qua etiam cum libero arbitrio bonus esse non posset, sed eam tamen per liberum arbitrium deserere posset.

b) *Contr. duas epp. Pelagg.* c. 5. §. 9.: .. Nec sub nomine gratiæ fatum asserimus, quia nullis hominum meritis Dei gratiam dicimus antecedi. Si autem quibusdam omnipotentis Dei voluntatem placet fati nomine nuncupare, profanas quidem verborum novitates evitamus, sed de verbis contendere non amamus. §. 10.: ... Ex his eorum verbis intellexi, ob hoc illos vel putare vel putari velle, fatum nos asserere sub nomine gratiæ, quia gratiam Dei non secundum merita nostra dicimus

dari, sed secundum ipsius misericordissimam voluntatem, qui dixit: Miserebor, cui misertus ero etc. — Augustinus Prædestinationslære. — Kun en vis Evne til at optage Guds Naade, tilskriver han Menneskene c. *Julian.* l. IV. c. 3. §. 15.: Bonam dicis hominum naturam, quæ talis gratiæ opitulationem meretur. Quod gratanter audirem, si hoc propterea, quia rationalis natura est, diceres: neque enim gratia Dei per Jesum Christum dominum nostrum lapidibus aut lignis pecoribusque præstatur, sed quia imago Dei est, meretur hanc gratiam; non tamen ut ejus bona voluntas possit præcedere præter gratiam. *De peccator. merit. et remissione* l. II. c. 5. §. 6.: Nec ideo tamen solis de hac re votis agendum est, ut non subinferatur admitendo etiam nostræ efficacia voluntatis. Adjutor enim noster Deus dicitur, nec adjuvari potest, nisi qui etiam aliquid sponte conatur. Quia non sicut in lapidibus insensatis, aut sicut in eis, in quorum natura rationem voluntatemque non condidit, salutem nostram Deus operatur in nobis. Cur autem illum adjuvet, illum non adjuvet; illum tantum, illum autem non tantum; istum illo, illum isto modo, penes ipsum est et æquitatis tam secretæ ratio, et excellentia potestatis.

c) *De nupt. et concupisc.* l. II. c. 28. §. 48.: Si peccatum, inquit, ex voluntate est, mala voluntas quæ peccatum facit: si ex natura, mala natura. Cito respondeo, ex voluntate peccatum est. Quærit forte, utrum et originale peccatum? Respondeo, prorsus et originale peccatum, quia et hoc ex voluntate primi hominis seminatum est, ut in illo esset et in omnes transiret. *Op imperf. c. Julian.* l. IV. c. 99.: Non est falsum quod concesseram, quia sine voluntate illius, a quo est origo nascentium, non est factum originale peccatum: potuit autem ad alios per contagium sine voluntate transire, quod non potuit ab illo sine voluntate committi. ... Est omnino sine voluntate peccatum, id est, manet. *De nupt. et concusc.* l. II. c. 34. §. 57.: Unde illo magno primi hominis peccato, natura ibi nostra in deterius commutata, non solum facta est peccatrix, verum etiam generat peccatores. Idee om Avlingens Syndighed ib. c. 35. §. 59. Dog antog Augustinus en Tilregnelse af det Onde. *Contr. duas epp. Pelagian.* l. I. c. 3. §. 6.: ... sed in malo liberum habet arbitrium, cui delectationem malitiæ vel occultus vel manifestus deceptor inserit, vel sibi ipse persuasit c. 7.: ... si jam in ætate sunt, ut propriæ mentis utantur arbitrio, et in peccato sua voluntate retinentur, et a peccato in peccatum sua voluntate præcipitantur. *De grat. et lib. arbitr.* c. 2. §. 2. 3. c. 3. §. 5.

d) *Pelag. ep. ad Demetriad.* in *Augustin. opp.* T. App. p. 4. c. 2.: Quoties mihi de institutione morum et sanctæ vitæ conversatione dicendum est, soleo primo humanæ naturæ vim qualitatemque monstrare et, quid efficere possit, ostendere, ac jam inde audientis animum ad

species incitare virtutum, ne nihil prosit ad ea vocari, quæ forte sibi impossibilia esse præsenſerit. Nunquam enim virtutum viam valemus ingredi, nisi spe ducamur comite. Siquidem appetendi omnis conatus perit consequendi desperatione. Optima enim animi incitamenta sunt, cum docetur aliquis posse quod cupiat. c. 3.: . . . In hoc enim gemini itineris discrimine, in hac utriusque partis libertate, rationabilis animæ decus positum est. . . . Volens namque Deus rationabilem creaturam voluntarii boni munere et liberi arbitrii potestate donare, utriusque partis possibilitatem homini inserendo, proprium ejus fecit esse quod velit, ut boni ac mali capax naturaliter utrumque posset. . . . Neque enim aliter spontaneum habere poterat bonum nisi ea creatura, quæ etiam malum habere potuisset, cujus bonum ita generaliter cunctis institutum est, ut in gentilibus quoque hominibus, qui sine ullo cultu Dei sunt, se nonnunquam ostendat ac proferat. Quam multos enim philosophorum et audivimus et legimus et ipsi vidimus castos, patientes, modestos etc. c. 4.: Quid illud obsecro est, quod ad omne peccatum aut erubescimus aut timemus . . . conscientia remordemur. . . . Hac lege (naturali) usi sunt omnes, quos inter Adam atque Moysen sancte vixisse atque placuisse Deo scriptura commemorat. c. 8.: Neque vero nos ita defendimus naturæ bonum, ut eam dicamus malum non posse facere, quam utique boni ac mali capacem etiam profitemur; sed ab hac tantummodo injuria vindicamus, ne *ejus vitio* ad malum videamur impelli Longa *consuetudo* vitiorum, quæ nos infecit a parvo paulatimque per multos corruptit annos, et ita postea obligatos sibi et addictos tenet, ut *vim* quodammodo videatur habere naturæ. *Augustin. de nat. et grat. c. Pelag. c. 36. §. 42.*: Commemorat eos, qui non modo non peccasse, verum etiam juste vixisse referuntur. . . . Adjungit etiam feminas . . . ipsam etiam Domini ac Salvatoris nostri matrem, quam dicit sine peccato confiteri necesse esse pietati. *Coelestius hos Augustin. de perfect justit. homin. c. 3. §. 7.*: Iterum, ait, quærendum est, an velit Deus hominem sine peccato esse. Procul dubio vult, et procul dubio potest. Quis enim tam demens est, ut vel dubitet fieri posse, quod Deum velle non dubitat? *Idem hos Augustin. de pecc. origin. c. 6. §. 6.*: . . . peccatum ex traduce . . . longe a catholico sensu alienum est. Quia peccatum non cum homine nascitur, quod postmodum exercetur ab homine; quia non naturæ delictum, sed voluntatis esse monstratur. *Julianus hos Augustin. Op. imperf. c. Jul. 1. II. c. 105.*: Si libertas arbitrii primo est eversa peccato . . ., facta sunt naturalia, quæ fuerant voluntaria. I. I. c. 95.: Bonæ voluntati innumeras adjutorii divini adesse species non negamus; sed ita ut non per adjutorii genera aut fabricetur quæ fuerit arbitrii destructa libertas, aut aliquando ea occlusa vel boni vel mali cuiquam ne-

cessitas credatur incumbere; verum arbitrio libero omne adiutorium cooperatur.

e) *Prosper Aquit. pro Augustino contra Collatorem* l. 20.: Hæc enim duo, i. e. vel gratia vel liberum arbitrium, sibi invicem videntur ad-versa, sed utraque concordant. §. 37.: Dubitari ergo, inquit, non potest, inesse quidem omni animæ naturaliter virtutum semina, beneficio Creatoris inserta: sed nisi hæc opitulatione Dei fuerint exitata, ad incrementum perfectionis non potuerunt pervenire Et idcirco manet in homine liberum semper arbitrium, quod gratiam Dei possit vel negligere vel amare.

§. 147.

Om Christi Menneskeblivelse havde Augustinus kun den overnaturlige Anskuelse og kunde derfor ikke deri finde For-
eningen af den guddommelige og menneskelige Fornuft a). Han antog en vis Frelsens Almindelighed ogsaa för Christus b), men dönte strængt om Hedningernes Dyd c). Han vil have Fornuften underkastet Troen d) og anseer den ikke för at være istand til at fatte det Höieste e), men er forresten ikke dens Brug og Philosophien ugunstig f). Skriftens Autoritet gaar ham over Alt, dog underkaster han Skriftforklaringens Frihed Kirketroens Skranker g)

a) *De civitate Dei* IX, 15.: Nec tamen ob hoc mediator est, quia Verbum: maxime quippe immortale et maxime beatum Verbum longe est a mortalibus miseris; sed mediator per quod homo.

b) *Liber ad Deograt.* s. ep. 102. T. II. p. 211.: Et tamen ab initio generis humani alias occultius, alias evidentius, sicut congruere temporibus divinitus visum est, nec prophetari destitit, nec qui in eum crederent, defuerunt, ab Adam usque ad Moysen, et in ipso populo Israël, quæ speciali quodam mysterio gens prophetica fuit, et in aliis gentibus, antequam venisset in carne.

c) *Contr. Julian.* l. IV. c. 3. §. 16. sqq. cont. duas epp. Pelagian. l. III. c. 5 §. 14. *de civitate Dei* V, 19. 20. XIX. 25. *de trinit.* l. XII. c. 8. §. 11.

d) *Ep.* 120. ad *Consent.* §. 3. s. §. 135. Not. b. . . . Si igitur rationabile est, ut ad magna quædam, quæ capi nondum possunt, fides præcedat rationem, procul dubio quantulacunque ratio, quæ hoc persuadet etiam ipsa antecedit fidem. *De util. credendi* c. 9 §. 21.: Nam vera religio, nisi credantur ea quæ quisque postea, si se bene gesserit dignusque

fuerit, assequatur atque percipiat, et omnino sine quodam gravi auctoritatis imperio iniri recto nullo pacto potest. c. 10. §. 20.: In religione vero quid iniquius fieri potest, quam ut Dei antistites nobis non fictum animum pollicentibus credant, nos eis præcipientibus nolimus credere? *De vera relig.* c. 24. §. 45.

e) *De mor. eccl. cath.* c. 7. §. 11.: Ubi ad divina peruentum est, avertit sese, intueri non potest, palpitat, æstuat, inhiat amore, reuerberatur luce veritatis etc.

f) *Ep.* 120. *ad Consent.* §. 6.: Hæc dixerim, ut fidem tuam ad amorem intelligentiæ cohorter, ad quam ratio vera perducit, et cui fides animum præparat. *Ep.* 143. *ad Marcellin.* §. 7.: Si enim ratio contra divinarum scripturarum auctoritatem redditur, quamlibet acuta sit, fallit vertimitudine; nam vera esse non potest. Rursus si manifestissimæ certæque rationi velut scripturarum s. objicitur auctoritas: non intelligit qui hoc facit, et non scripturarum illarum sensum, ad quem penetrare non potuit, sed suum potius objicit veritati. Om den platoniske Philosophie s. *de civit. Dei* VIII, 5 — 12, og hans eget Studium af samme, *Confess.* VII, 9. sqq. c. *Academ.* II, 2, 5. III, 19, 43. Slg. *Neander Kirchengesch.* II. 2. S. 758. ff.

g) *De baptismo c. Donatist.* I, II. c. 3. §. 4.: Quis autem nesciat. s. scripturam canonicam ... omnibus posterioribus episcoporum literis ita præponi, ut de illa omnino dubitari et disceptari non possit, utrum verum vel utrum rectum sit, quicquid in ea scriptum esse constiterit et ipsa concilia, quæ per singulas regiones vel provincias fiunt, plenariorum conciliorum auctoritate, quæ fiunt ex universo orbe Christiano, sine ullis ambagibus cedere: ipsaque plenaria sæpe priora posterioribus emendari etc. *De Genesi ad litt. lib. imperf.* c. 1.: Quærendi dubitatio catholicæ fidei metas non debet excedere.

II. Viisdomslære.

§. 148.

Det sædelige Livs høieste Maal er for Augustin Tilbagevendelsen til Gud eller Ligheden med Gud, Kjærlighed til Gud og den derved opnaelige Salighed a). Denne som det høieste Öiemed b), satte han ikke i noget Endeligt, heller ikke i Mennesket, men alene i Gud c). Derfor er Kjærlighed til Gud det Høieste, alle andre indesluttende, Bud d): en Grundsætning, der ikke var uden Fare e). Ifølge dette er Kjærlighed til Gud

Indbegrebet af alle Dyder og al Fromhed f), og Synden er Mangel paa sand Kjærlighed g), og dens Kilde Hoffærdighed h). Uden Tro ingen Dyd i). Omendskjönt det dydige Sindelag bliver fordret i sin Reenhed k) bliver dog Dyden ikke betragtet som Villiens Sag, men som Hengivelse under Naaden l).

a) *De ver. relig. s. fin.*: Religet nos religio uni omnipotenti Deo, a quo *dicesimus*, cui dissimiles facti sumus principium ad quod *recurrimus* et formam quam sequimur et gratiam qua *reconciliamur* quem diligentes et quo fruente beate vivimus. *De doct. christ. l. I. c. 10.*: . . . ambulatio quædam et quasi navigatio ad *patriam* *De mor. eccles. cathol. c. 11. §. 18.*: *Secutio Dei beatitatis appetitus est; consecutio autem ipsa beatitas.*

b) Forskjel imellem Öiemed og Middel: *de doct. christ. l. I. c. 3.*: Res aliæ sunt quibus fruendum est, aliæ quibus utendum. . . . Illæ, quibus fruendum est, beatos nos faciunt: istis, quibus utendum est, tendentes ad beatitudinem adjuvamur. c. 4.: frui enim est amoris alicui rei inhærere propter se ipsam. Uti autem, quod in usum venerit ad id quod amas obtinendum referre.

c) *De doct. christ. l. I. c. 4.*: utendum est hoc mundo, non fruendum. c. 22.: magna quæstio est, utrum frui se homines debeant, an uti, an utrumque. Præceptum est enim nobis, ut diligamus invicem: sed quæritur, utrum propter se homo ab homine diligendus sit, an propter aliud. Si enim propter se, fruimur eo: si propter aliud, utimur eo. Videtur autem mihi propter aliud diligendus. Quod enim propter se diligendum est, in eo constituitur vita beata. c. 5.: Res igitur, quibus fruendum est, Pater et Filius et Spiritus sanctus.

d) *De doct. christ. l. I. c. 26. §. 27.* (ad *Math. 22. 37.*): Cum enim præcurrat dilectio Dei ejusque dilectionis modus præscriptus appareat, ita ut *cetera in illum confluant*, de dilectione tua nihil dictum videtur: sed cum dictum est: Diliges proximum tuum, simul et tui abs te dilectio non prætermissa est. *De mor. eccl. cathol. l. I. c. 8 §. 13. sqq.*

e) *De doct. chr. l. I. c. 29. §. 30.*: Velle debemus, ut omnes nobiscum diligant Deum, et totum, quod vel eos adjuvamus vel adjuvamus ab eis, ad unum illum finem referendum est. *Liber ad Bonif. s. ep. 185. §. 2.*: . . . dilectio, ut etiam ipsis corrigendis, quantum possumus, consulamus. §. 11.: *Ecclesia catholica persequitur diligendo . . . ut corrigat.* §. 23.: Imitatur ecclesia in istis (Donatistis) cogendis dominum suum. §. 24.: . . et ipse dominus ad magnam coenam suam prius adduci jubet convivas, postea cogi.

f) *De mor. eccl. cath.* l. I. c. 15. §. 25.: Quod quadripartita dicitur virtus, ex ipsius amoris vario quodam affectu, quantum intelligo, dicitur. . . . *Temperantia* est amor integrum se præbens ei quod amatur; *Fortitudo*, amor facile tolerans omnia propter quod amatur; *Justitia*, amor soli amato serviens et propterea recte dominans; *Prudentia*, amor ea, quibus adjuvatur, ab eis, quibus impeditur, sagaciter seligens. *Enchirid.* c. 117.: Qui recte amat, procul dubio recte credit et sperat: qui vero non amat, inaniter credit, etiamsi sint vera, quæ credit; inaniter sperat, etiamsi ad veram felicitatem doceantur pertinere quæ sperat.

g) *De lib. arbitr.* l. I. c. 16.: §. 34.: Licet nunc animadvertere et considerare, utrum sit aliud male facere, quam neglectis rebus æternis, quibus per se ipsam mens fruatur . . . et quas amans amittere non potest, temporalia et quæ per corpus hominis partem vilissimam sentiuntur et nunquam esse certa possunt, quasi magna et miranda sectari. Nam hoc genere omnia malefacta, i. e. peccata, mihi videntur includi.

h) *De doct. chr.* l. I. c. 14. §. 13.: . . . per superbiam homo lapsus est. *De peccat. mer.* l. II. c. 17. §. 26.: Nolunt homines facere quod justum est, sive quia latet an justum sit, sive quia non delectatur Ut autem innotescat, quod latebat et suave fiat, quod non delectabat, gratiæ Dei est, quæ hominum adjuvat voluntates: qua ut non adjuventur, in ipsis iudicium causa est, non in Deo, sive damnandi prædestinati sint propter iniquitatem superbiæ, sive contra ipsam suam superbiam iudicandi et erudiendi, si sint filii misericordiæ. *Slg. de spiritu et litt.* c. 7. §. 11.

i) *De trinit.* l. XII. c. 7. §. 11.: Opera misericordiæ nihil prosunt, sive paganis sive Judæis, qui Christo non credunt, sive quibusdam hæreticis vel schismaticis, ubi fides et dilectio et sobria sanctificatio non inveniuntur. *De civit. Dei* XIX. 25. *Slg.* §. 147. Not. c.

k) *Cont. Jul.* l. IV. c. 3. §. 21.: Non officiis, sed finibus a vitis discernendas esse virtutes. Officium est autem, quod faciendum est: finis vero, propter quod faciendum est. *Contr. mendac. ad Consent.* c. 7, §. 18.: Interest plurimum, qua causa quo fine, qua intentione quid fiat: sed ea, quæ constat esse peccata, nullo bonæ causæ obtentu, nullo quasi bono fine, nulla velint bona intentione facienda sunt.

l) *De peccat. merit.* l. II. c. 17. §. 26. s. Not. 146. Not. Not. a. *De grat. et lib. arbitr.* c. 16. §. 32.: Certum est nos facere, cum facimus: sed ille facit ut faciamus, præbendo vires efficacissimas voluntati.

§. 149.

Læren om de moralske Bud og Raad foredrager ogsaa Augustinus, dog med Forsigtighed). Eneboer- og endnu mere

Munkelivet roser han ligeledes b). Jomfruskabet sætter han saameget høiere, end Ægteskabet, som han anseer dette for usyndigt c), omendskjönt for overflödigt d), og anerkjender det Gode derved e). Værkhelligheden er han ikke ugunstig f), og, trods sin Ydmyghedslære g), fører han Ordet for Begjærlighed efter Lön h).

a) *De sancta virginis*. c. 14. (ad 1 Cor. 7.) ep. 157. §. 28. sqq. (ad Matth. 19, 16. sqq.) §. 39 nec eos, qui ista non faciunt, vana contumacia judicemus, dicentes eis nihil prodesse, quod pudice, quamvis conjugaliter, vivunt, quod domos suas et familias christiane regunt etc.

b) *De mor. eccl. cath.* l. I. c. 31. §. 65. sq.; *slg. de op. Monachor.* T. VI. p. 347. sqq.

c) *De sancta virginis*. c. 18.: Nec putent minui tam magnum integritatis bonum, si nuptiæ non erunt malum. Immo vero hinc sibi potius majoris gloriæ palmam præparatam esse confidat, quæ non damnari si nuberit timuit, sed honoratius coronari, quia non nuberet, concupivit. *De bono conjugali* c. 8. §. 8. *De s. virg.* c. 12. §. 12.: Hæc tamen omnia humani officii sunt munera: virginalis autem integritas angelica portio est. *De grat. et pecc. orig.* l. II. c. 34. §. 39.: Bonum sunt nuptiæ in omnibus, quæ sunt propria nuptiarum. Hæc autem sunt tria, generandi ordinatio, fides pudicitæ, connubii sacramentum c. 35. §. 40.: Essent autem procul dubio nuptiæ, etiam non præcedente peccato Si autem peccato non fuisset dehonesta natura, absit ut opinemur, tales futuras fuisse nuptias in paradiso, ut in eis ad prolem seminandam non nutu voluntatis sed æstu libidinis membra genitalia moverentur. *De nupt. et concup.* l. II. c. 26. §. 42.: Malum pudendæ libidinis et potest esse sine nuptiis, et potuerunt esse nuptiæ sine illo. l. I. c. 14. §. 16.: Cum culpabilis non sit generandi intentione concubitus, qui proprie nuptiis imputandus est, quid secundum veniam concedit Apostolus (1. Cor. 7, 3. sq.), nisi quod conjuges, dum se non continent, debitum ab alterutro carnis exposcunt, non voluntate propaginis, sed libidinis voluptate.

d) *De bon. conj.* c. 9. §. 9. . . . primis temporibus generis humani, maxime propter Dei populum propagandum uti debuisse sanctos isto non propter se expetendo, sed propter aliud necessario bono nuptiarum: nunc vero cum ad ineundam sanctam et sinceram societatem undique ex omnibus gentibus copia spiritalis cognationis exuberet c. 10. §. 10.: Sed unde subsistet genus humanum? Multo citius civitas Dei completeretur et acceleraretur terminus seculi.

M } e) *De bon. conj. c. 3. §. 3.*: . . . cur sit bonum, merito quaeritur. Quod mihi non videtur propter solam filiorum procreationem, ed propter ipsam etiam naturalem in diverso sexu societatem . . . In hono, licet annoso, conjugio . . . viget tamen ordo caritatis inter maritum et uxorem . . . Fides honoris et obsequiorum etc.

f) *Serm. LX, 10.*: Non ergo istis in regnum, quia non peccastis, sed quia vestra peccata eleemosynis redemistis. *Enarrat. in Ps. 102. §. 12.*: Tu vide, quid emas, quando emas, quanti emas. Emis enim regnum coelorum, et non est emendi tempus, nisi in hac vita. Et quam vili emas, attende. — *Enchirid. c. 70.*: Sane cavendum est, ne quisquam existimet . . . crimina . . . quotidie perpetranda et quotidie eleemosynis redimenda. In melius quippe est vita mutanda. *De civit. Dei XXI, 27.*

g) *De civ. Dei XXII, 30, 4.*: Opera nostra bona, quando ipsius potius videntur quam nostra, tunc nobis, ad Sabbatum adipiscendum imputantur. Quia si nobis ea tribuerimus, servilia erunt.

M } h) *Op. imperf. c. Jul. I, 133.*: His certe operibus merces imputatur secundum debitum: debetur enim merces, si fiant, sed gratia, quae non debetur, praecedit ut fiant. Debetur, inquam, bona merces operibus hominum bonis, sed non debetur gratia, quae ipsos homines operatur bonos ex non bonis.

Andet Afsnit.

Pavedømme.

Første Tidsrum.

(Fra Gregor den St. indtil Gregor den Syvende, (590 indtil 1073.)

Første Capitel.

Den christelige Kirkes almindelige Dannelseshistorie.

I. Kirkehistoriens forandrede Skueplads.

§. 150.

Ved Folkevandringen havde allerede i det forrige Tidsrum nye germaniske Riger dannet sig i Occidenten. Tydskerne bragte raae, men friske Elementer med sig, hvis Udvikling dog først blev mulig med Uddannelsen af nye Sprog. Verden sank atter tilbage i en Art Barndoms-Tilstand: Uvidenhed, men ogsaa Indbildningskraft, ubevidst Begeistring og Hemmelighedssyge, sidstnævnte næret fra Österland af, Digtning og Helteaand danne et Malerie, rigtignok med stærke Skygger, men dog meget glimrende og tiltrækkende.

II. Kirkeforfatning; Pavedøm.

§. 151.

Biskopperne erholde i de nye Riger fyrstelig Magt og tage Deel i de verdslige Stridigheder, men blive derved mere af-

hængige af Kongerne — blandede Synoder; Kongernes Indflydelse paa Biskopsvalgene. — Paa den anden Side blive de ved Metropolitanforfatningens Forfald kirkelig uafhængigere, men træde efterhaanden i et Afhængighedsforhold til den romerske Biskop, hvis apostoliske Overmagt [bliver retlig begrundet ved Udbredelsen af Isidors falske Decreter imod Midten af 9de Aarh. og staaer imod Enden af dette Tidsrum almindelig anerkjendt. Det kirkelige Liv var fra neden af opad uddöd, indtil al Magt var forenet i et eneste Punkt, den romerske Stol. Ja, allerede anmassede Paverne sig en theokratisk Overherlighed over de verdslige Riger og bortgave Kroner.

III. Kirkeliv og Kirketugt.

§. 152.

Andagtsövelserne tabe ved Bibeholdelsen og Paatrængelsen af det uddöde latinske Sprog næsten alt Læreagtigt, men vinde stedse meer i sandelig Anskuelighed. Nadveren forvandler sig til Messe; Helgen-Billed- og Reliquie-Dyrkelse tager Overhaand a), og der fuldender sig den Blanding af Jödedom og Hedendom samt ny Overtro, som man kalder Katholicismus. Kirketugten gaaer under i det vilkaarlige, sædefordærlige, den hierarchiske især pavelige Have- og Herskesyge tjenende, Spil med Indulgenzer, med Banlysning og Interdict b). Stedse meer voxer den kirkelige Sædelovgivning, især ogsaa ved Pavernes Decretaler, og bliver stedse mere verdslig og bogstavelig. Dog udöver Kirken en velgjørende Indflydelse paa Tidsalderens raee Aand i at tæmme Naveretten, forbedre eller dog formilde Retspleien c), beskytte den retløse ringe Folkeklasse, formilde Livegenskabet. Men Geistlighedens Ryggesløshed, især dens Deeltagelse i verdslige Forretninger og Fornöielser, og Concubinatus Forargelighed, imod hvilket det snart igjen forfaldne canoniske Liv d) intet formaaer, fordærver overmaade Meget. Det strængere Munkeliv i Occidenten efter Benedicts Regel virker velgjørende for Cultur og Videnskab; men ogsaa i Klosterne trænger Fordævelsen ind. Det religiös-

sædelige Livs hele Skikkelse svarer ikke til Urchristendommens rene Aand, men forraader Slægtskabet med denne og den høiere Herkomst ved ahnelsefuld barnlig Tro og ungdommelig kraftige Aandsyttringer e).

a) Strid om den h. *Martialis* Apostelværdighed. *Gieseler* Kirchengesch. II. §. 36.

b) *Morinus* de administr. sacrament. poenit. VII, 9. X, 17. *Regino* de discipl. eccles. II. 44. sqq. *Planck* a. St. III. 677. ff. Pönitensbøger: *Liber poenitentialis ex scrinio Romanæ eccles. in Canis. lectt. antiqu.* ed. *Basnage*. T. II. P. 2. p. 121. sqq. 133. sqq. *Rabanus Maurus* lib. poenit. ib. p. 393. sqq. *Regino* l. c. I. 299. II. 5. *Schmidt* Kirchengesch. V. 183. ff.

c) *Treuga dei* — *ordalia*. *Gieseler* Kirchengesch. II. §. 32.

d) *Chrodogangi regula* sincera hos *Mansi* T. XIV. p. 313.

e) Almindelig Forventning af Verdens Ende i 10de Aarhundrede. *Gieseler* Kirchengeschichte II. 290. f. *Stüudlin* Gesch. der Sittenl. Jesu IV. 609. f.

IV. Kirkelære.

§. 153,

Den theologiske Forsknings- og Stridskraft var udtømt, og Sky for alt Nyt lammede Aandens Selvvirksomhed a). Theologien indskrænkede sig nu snart aldeles til Gjentagelse og Sammenstilling af det tidligere Lærte og Fastsatte b). Skriftfortolkningen kom i Forfald, især i Occidenten, hvor man holdt sig til Vulgata. Den til det latinske Sprog bundne Dannelse trak sig næsten ganske tilbage til Clerus og var selv hos denne ofte meget tarvelig. I det 7de og 8de Aarh. havde Britannien de berømteste Skoler og Lærde, og derfra søgte Carl den Store at forplante Lærdommens Lys til sit Rige c). Men hvad han gjorde for Skolen, varede ikke længe, og et nyt Mørke brød ind. I det dogmatiske Gebeet gav Fordømmelsen af den augustinske Lære hos Munken *Gottschalk* og den ny opkommne Lære om Transsubstantiationen og om Skjærsild, Vidnesbyrd om Tidsalderens Aand; dog forberedtes mod Slutningen af denne Periode en ny theologisk Udvikling

a) *Vincent. Lirinens. commonitor. ab init.:* Dicente scriptura et monente: Interroga patres tuos et dicent tibi etc. videtur mihi quod res non minimæ utilitatis futura sit, si ea, quæ fideliter a sanctis patribus accipi, litteris comprehendam. c. 2.: nihil novandum, nisi quod traditum est.

b) *Theologia positiva. Slg. Cramer's* Fortsættelse af *Bossuet* VI. 135. ff.

c) *Gieseler* Kirchengesch. II. §. 11. — *Joh. Scotus Erigena.*

Andet Capitel.

Kirkelig Sædelære.

I. Almindelig Oversigt, Grundsætninger og Kilder.

§. 154.

Sædelæren blev i denne Tidsalder ingenlunde forsømt. Der findes meer eller mindre omfattende Værker over den hele Sædelære deels i Samlinger a), deels i egne Bearbejdelser b), deels i allegorisk-moralske Udlægninger c) og mange særegne Skrifter over enkelte Grene af Sædelæren d). Men det mangler for det Meste paa egen Aand; man skriver ud eller behandler det Givne; og det meest Levende og Eiendommelige indgiver Munkeaanen.

a) *Isidorus* Hispal. († 636.) *sententiæ* (opp. ed. du Breul. p. 617 — 692.); *de differentiis spiritualibus* (p. 291 — 304.); *synonyma s. soliloquia* (p. 306 — 322.). — *Beda* Venerab. († 735.) *scintillæ patrum s. loci communes* (opp. Colon. VII. p. 370. sqq. Basil p. 515. sqq.). — *Antiochus* (Begynd. af det 7de Aarh.) *Pandectæ div. script. s. compend. totius relig. christ. et ss. scripturarum doctrinæ homiliis* 130. *comprehensæ.* Lat. ed. *Gad. Tileman* in *bibl. Patr.* 1575., græc. et lat. *Front. Ducaeus* in *auctar. bibl. Patr.* I. 1021. sqq. — *Joann. Damascen.* († 754.) *ἑραὶ παρῆλληλαι* (opp. ed. le Quien. II. p. 279. sqq.), sgl. hans *ἐκθεσις τῆς ὀρθοδοξοῦ πίστεως* I, p. 132. sqq.

b) *Halitgar.* († 331.) libri V. de poenitent. in thes. monum. eccles. ed. *Basnage* T. II. P. 2. p. 88. sqq. — *Ratherius* († 974.) *Agonisticon* s. meditationes cordis, s. Volumen præloquiorum in *Martene et Durand.* collect. ampliss. vet. monument: IX. 785. sqq. — *Maximus Confess.* († 662.) capita de charitate, capp. theol. et oeconom. (opp. ed *Combesis.* I. p. 394. sqq. 461, sqq.).

e) *Gregor.* Magn. moralia in Job. (opp. ed. *Bened.* T. I.); expositio in 1 Sam., in Cant. (T. III. P. 3.). — *Beda* Venerab. expositio in Cant., Esr. etc., in Joh., ep. ad Rom.

d) *Gregor.* M. regula pastoralis (opp. II. 1. sqq.). — *Aldhelm* (p. 709.) de laude virginum, de octo principalibus virtut. in thes. monum. eccles. ed. *Basnage* I. 709. sqq. — *Alcuin.* († 804.) de virtut. et vitiis, de animæ ratione (opp. II. 129. sqq. 146. sqq. ed. *Froben.* abb. ad St. Emmeran.). — *Smaragdus* († 820.) via regia (*Dacherii* spicil. V, 1. ed. 1655. I. 258. ed. 1723.), diadema monachorum (ed. *Par.* 1532.). — *Jonas Aurelian.* (um 828.) de institut. laicali, de instit. regia (*Dacherii* spicil. I. 1. V. 67. ed. 1655. II. 208. ed. 1723.), — *Raban. Maur.* (Midten af det 9 Aarh.) de vitiis et virtut. (*Wolfg. Lazii* de vet. Eccles. rit. collect. p. 190.): de poenitentia (*Basnage* thes. mon. eccles. T. II. P. 2.); de institut. clericor. (bibl. Patr. magn. X. p. 559.). — *Petr. Damian.* († 1075.) opuscula: de contentu seculi; contra philargyriam et munerum cupiditatem; de laude flagellorum, de virtutibus o. a. (opp. *Par.* 1665.). — *Petr. Cellens.* de disciplina claustrali (*Dacherii* spicil. III.) — *Joh. Scholast. Climaci* († 606.), scala Paradisi (lat. Venet. 1531. Col. 1583., cum scholits græc. lat. ed. *Matth. Raderus.* *Par.* 1633. biblioth. Patr. max. X. 390.). — Libri poenitentiales s. §. 152. Nol. b.

§ 155.

Hos Sædelærerne i den græske Kirke findes endnu Levninger af den gamle græske frisiudede Anerkjendelse af Fornuft og den praktiske Anskuelse af Logos a). Noget Lidet af den Art findes ogsaa hos dem i den Occidentalske Kirke b). Men hos disse er Mistro mod Fornuft og Videnskab c) fremherskende samt Autoritetstro til Præsterne d), hvilke bleve satte høit over de Christne e) og hvilke alene indrømmedes Frihed i Dom samt Besiddelse af den hellige Aand f).

a) *Maxim.* capp. theol. et oecon. p. 489. §. 21.: 'Εν μὲν τῷ Χριστῷ θεῷ ὄντι καὶ Λόγῳ τοῦ Πατρὸς, ὅλον κατ' οὐσίαν οἰκεῖ τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς· ἐν ἡμῖν δὲ κατὰ χάριν οἰκεῖ τὸ πλήρωμα τοῦ θεοῦ ... ἥνικα πᾶσαν ἐν ἑαυτοῖς ἀπορροισμῆν ἀρετὴν καὶ σοφίαν. p. 613.

§. 13.: 'Ο μὲν τῆς φύσεως νόμος ἐστὶν λόγος φυσικὸς τὴν αἰσθησιν λαβῶν ὑποχέριον κτλ. *Joan. Damasc. de fide orthod. II, 12. T. I. p. 177. III, 14. p. 229. sqq.*

b) *Bed. Hexaem. IV. p. 16. sqq. Basil. Alcuin. de anim. rat. II. p. 146. Damian. de vera felic. ac sap. c. 2. III. p. 384. Isidor. Hisp. synonym. II, 17. p. 322.: ratio nutrix bonorum, magistra morum, indagatrix virtutum.*

c) *Gregor. moral. in Job. I. XXVII, 79: T. I. p. 890.: relinquamus noxiam sapientiam, discamus laudabilem fatuitatem. Damian. de sanct. simplic. c. 6. III. p. 318.; c. 8. p. 319.; de ver. felic ac sap. c. 3. p. 384. Gregor. ib. I. XVI, 81.: Qui plus quam necesse est de suis sensibus præsumunt quia vero humana mens perscrutari non valet divina secreta per inquisitionem nimiam in errorem labuntur. Slg. Damian. de s. simpl. c. 1. p. 316.*

d) *Gregor. moral. in Job. I. XX, 2. p. 635.: ... verba ejus non audent impugnare, sed credere. Ut enim proficere ex ipsis possint, ea procul dubio non judicaturi, sed secuturi audiunt. In 1 Reg. IV, 5, 15, VI, 2, 7. T. III. P. 2. p. 199. 352. Jon. Aurel. instit. laic. I. I, c. 21. institut. reg. c. 2. Bed. in Sam. I. IV. c. 3.: ... ne præpositos nobis, eos maxime, qui sacris ordinibus insigniti sunt, quamvis nos injuste persequentes verbi austerioris ense foedare præsumamus.*

e) *Mor. I, 20. p. 23.: tres distinctiones fidelium: pastorum et continentium atque conjugatorum. Alcuin. in Joann. I. I. T. I. Vol. II. p. 485.: primus gradus est conjugatorum fidelium, secundus continentium, supremus prædicatorum. Gregor. in Cant. IV, 2. p. 427. Slg. Bed. Venerab. in Cant. I. III. c. 4. Gregor. in 1 Reg. IV, 5, 2. p. 229.: ad culmen s. Ecclesiæ rector ducitur, ut hoc officium habeat, quo inter Deum et homines pacem ponat. Ib. V, 4, 66. p. 333.: Doctores s. Ecclesiæ ... magna conversatione sublimes sunt, magna caritate ferventes, magna verbi sapientia facundi ... Ib. §. 32. p. 209., per contemplationem velut in coelo sunt, et descendunt, cum docent. Ib. VI, 3, 2.: Prophetæ esse debent, qui in Culmine Ecclesiæ alios volunt ordinare.*

f) *In Reg. III. 4, 12. p. 151.: ... electis subditis disponendæ vitæ suæ licentia a prælatis ante danda non est, quam doctrinæ spiritualis eruditionem percipiant Bed. in Cant. II, 1.: Unguenta optima sunt dona spiritus s., quibus ubera Christi fragrant: quia doctores sancti, ministri videlicet lactis evangelici, per unctionem spiritus in virtutum amorem proficiunt. Rather. præloqu. III. tit. IX. p. 866.: spiritum s. etiam peccatori sæpe adesse episcopo, etiam Caiphæ monstratur exemplo. Damian. lib. gratiss. c. 10. 11. T. III. p. 42. sqq.*

II. Viisdomslære.

§. 156.

Endnu findes Ideerne om den erhvervelige Lighed med Gud ($\delta\mu\acute{o}\lambda\omega\sigma\iota\varsigma$ ^a), om det guddommelige Billedes Gjenopretelse ^b), om Tilegnelse af Gud ^c), men ogsaa om de Helliges Efterligning ^d). Dydens Frihed og indre Skjönhed bliver erkjendt ^e), og Sædelighedens Væsen sat i Sindelag og Hensigt ^f); alle Dyder maae være forbundne ^g). Endnu hersker Grundsætningen, at Troen er Dydens Rod ^h); Tro, Haab og Kjærlighed udgjøre dens Stamme ⁱ), og Kjærligheden er den störste iblandt dem ^k). Man tager denne som Kjærlighed til Gud ^l) og som Frihed for Lidenskab, som Afholdenhed, Selvfornægtelse ^m). Udenfor Kirken ingen Dyd og ingen Kjærlighed ⁿ). Ogsaa Ydmygheden bliver anset som Dydens Grundvold ^o). Man classificerer Dyderne ^p), især Lasterne, hvoraf man sædvanlig tæller syv eller otte ^q)

a) *Joan. Damasc. de orthod. fid. II, 12. p. 177. Maxim. capp. de charit. III, 25. p. 431.*

b) *Gregor. moral. VIII, 34. 35. p. 257. In 5 Pss. poenit. §. 27. T. III. P. 2. p. 527. : sicut b. Maria Christum peperit . . . , ita et mater Ecclesia filios Deo . . . generat.*

c) *Bed. in Esr. III, 20. : . . . ut in baptisate renati per fidem et confessionem s. Trinitatis, absque ullo nostro labore, per gratiam Dei civitas ac domus ejus efficiamur. c. 36. : si nostra conscientia, cum a vitiis purgata Deo inhabitatore gaudet, Hierusalem recte potest vocari.*

d) *Gregor. in 1 Reg. IV, 6. p. 232. sq.; V, 6. p. 281. Mor. XXV, 17. p. 794. og oftere. Slg. Isidor. sententt. II, 11. p. 642.*

e) *Joa. Dam. de orth. f. II, 12. p. 178. Alcuin. de anim. rat. c. 12. p. 149. : animæ pulcritudo virtus est, et ejus deformitas vitium.*

f) *Gregor. mor. XI, 19. p. 373. : adducit autem consiliarios in stultum finem, cum etiam bonum quodlibet non bona intentione faciunt, sed ad temporalis muneris retributionem faciunt. Isidor. sententt. II, 27. p. 649. : Qui opus bonum bona intentione non faciunt, per hoc magis cæcantur opere, per quod illuminari potuerant. Maxim. capp. de charit. II. §. 34. p. 414. : ὁ τούτους (μισθούς) διὰ δόξαν ἀνθρώπων ζητῶν καὶ μὴ δι' αὐτὸ τὸ καλὸν, ἀκούει παρὰ τῆς γραφῆς· Ἀίτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε κτλ. Beda in Esr. fin. . . bona opera, quæ intuitu tem-*

temporalis commodi, vel favoris, vel delectationis agimus, inter mala sunt opera reputanda . . . in Cant. V, 7. *Jon.* instit. laic. I, 17. de cogitationibus immundis cavendis. *Isidor.* synonym. II, 1. p. 313.: Deus conscientias judicat, Deus non solum carnem, sed mentem examinat, et de cogitationibus judicat animam,

g) *Gregor.* mor. I, 45, p. 32.: Valde singula quælibet virtus destituitur, si non una alii virtus virtuti suffragetur I, 3. p. 18, sq. *Isidor.* synonym. II, 1. p. 313. *Gregor.* ib. VII, 35. p. 227.; sæpe nonnulli contra quædam se vitia vehementer accingunt, sed quædam subigere negligunt etc.

h) *Gregor.* ib. II, 71. p. 64. *Isidor.* sententt. II, 2. p. 637. *Alcuin.* de virt. et vitt. c. 2. p. 129. *Joan.* Damasc. de orth. fid. II, 12. p. 180. *Bed.* in *Esr.* I, 3.: Offerimus holocaustum Domino super altare ipsius, cum stabilita in corde nostro fidei ejus integra devotione bonis artibus operam damus. *Jon.* instit. laic. I, 19.: Necessè est, ut unusquisque fidem Christi . . . operibus exornet.

i) *Gregor.* ib. I, 88. p. 30.; II, 79. p. 69. *Isidor.* de differentt. II, 31. p. 301, sententt. II, 36. p. 653.: virtutes summæ. *Bed.* in *Esr.* II, 11. *Alcuin.* de virtt. et vitt. c. 2—4. *Halitgar.* de poenit. II, 3—5. p. 101. sq. *Maxim.* capp. de char. I. §. 1. 2. p. 365. capp. theol. p. 550. sq. §. 68. sqq.

k) *Bed.* in *Esr.* III, 27. *Joh.* Climac. scal. *Parad.* gr. XXX. *Smaragd.* via reg. c. 1.

l) *Gregor.* mor. XXII, 22. p. 708.; in *Evangg.* I, 10. p. 1465. *Maxim.* capp. de char. I, 1, p. 395. o. A.

m) *Maxim.* eapp. de charit. I, 2. p. 395. sqq.: Ἀγάπην μὲν τίθει ἀπάθεια . . . §. 6. p. 396.: ὁ τῆ εἰς θεὸν ἀγάπη τὸν νοῦν ἔχων προσηλωμένον, πάντων τῶν ὀρωμένων καὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος, ὡς ἄλλοτρίου, καταφρονεῖ. II, 1. p. 408.

n) *Gregor.* mor. XXXV, 32. p. 1158. XVIII, 40—42. p. 573. sq.

o) *Gregor.* ib. XXXIV, 51. p. 1139. *Bed.* in *Joh.* c. VI. v. 37. *Rather.* præloqn. I, 13. p. 812. II, 9. p. 839.: Humilitas mater virtutum, morum est omnium ornamentum. etc.

p) De fire Cardinaldyder: *Gregor.* ib. II, 76. p. 67.; in *Ezech.* I, 3, 8. T. I. 1195. *Isidor.* de different. II, 34. p. 302. *Alcuin.* de virtt. et vitt. c. 35. p. 149. *Halitgar.* de poenit. II, 7—10. p. 103. sqq. *Maxim.* de charit. II, 69. p. 422. — *Gregor.* mor. II, 77. p. 68.: Donum Spiritus, quod in subjecta mente ante alia prudentiam, temperantiam, fortitudinem, justitiam format, eandem mentem, ut contra singula quæque tentamenta erudiat, in septem mox virtutibus temperat:

ut contra stultitiam, sapientiam; contra hebetudinem, intellectum; contra præcipitationem, consilium; contra timorem, fortitudinem; contra ignorantiam, scientiam; contra duritiam, pietatem, contra superbiam dei timorem. Slg. V, 33. p. 153.

q) *Isidor.* de differenti. II, 35. p. 203.: Septem sunt perfecta vel principalia vitia, ex quibus vitiorum turba exoritur: id est gulæ concupiscentia, fornicatio, avaritia, invidia, ira, tristitia, inanis gloria, novissima et ducissa, et earum regina, ebrietas et superbia. Slg. sentent. II, 37. p. 654. *Gregor.* ib. XXXI, 87. 88. p. 1035.: Initium omnis peccati est superbia. Primæ autem ejus soboles septem nimirum principalia vitia: inanis gloria, invidia, ira, tristitia, avaritia, ventris ingluvies, luxuria. *Jon.* Aur. instit. laic. III, 6.: Superb., gula — ex gula nascitur inepta lætitia, scurrilitas, levitas, vaniloquium, immunditia corporis, instabilitas, mentis ebrietas, libido — fornicatio, avaritia, ira, acedia i. e. otiositas, tristitia, cenodoxia. Slg. *Alcuin.* de virtut. et vit. c. 27. p. 141. *Halitgar* de poenit. I, 1. p. 91. sq. *Aldhelm* de octo princ. vitiis p. 755. *Jo. Dam.* de octo Spiritibus nequitie T. I. p. 506. sq. *Joa.* Clim. scal. Parad. gr. XXII. p. 454.: Sunt qui seorsum ab superbia . . . solent tractare, unde et octo capita et primaria vitia affirmant. Sed *Gregor.* theol. et alii septem duntaxat descripsere. . . Vana gloriæ cupiditas est initium, superbia finis et absolutum vitium. Gr. XIII. p. 435.: Virum solitarium ubique comitatur acedia . . . Est animi remissio, mentis enervatio, neglectus religiosæ exercitationis, odium professionis, laudatrix rerum secularium. *Maxim.* capp. de charit. II, 79. p. 422.: Εὐκὼν τοῦ χοῦκοῦ αἱ γενικαὶ κακίαι ὑπάρχουσιν, οἷα ἀφροσύνη, δειλία, ἀκολασία, ἀδικία. III, 56. p. 436.: Ἡ φιλαυτία . . . πάντων τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν αἰτία καθίσταται. Ἐκ γὰρ ταύτης γεννῶνται οἱ τρεῖς γενικώτατοι τῆς ἐπιθυμίας λογισμοί· ὁ τῆς γαστριμαργίας καὶ τῆς φιλαργυρίας καὶ τῆς κενοδοξίας. Ἐκ δὲ τῆς γαστριμαργίας γεννᾶται ὁ τῆς πορνείας· ἐκ δὲ τῆς φιλαργυρίας, ὁ τῆς πλεονεξίας· ἐκ δὲ τῆς κενοδοξίας, ὁ τῆς ὑπερηφανείας. Οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἐκάστῳ τῶν τριῶν ἀκολουθοῦσιν· ὁ τε τῆς ὀργῆς καὶ ὁ τῆς λύπης καὶ ὁ τῆς μνησικακίας καὶ ὁ τῆς ἀκηδίας καὶ φθόνου καὶ καταλαλίας, καὶ οἱ λοιποί.

§. 157.

Fordommen for den geistlige Fuldkommenhed eller hvad man kalder det beskuende Liv, har fastsat sig, og Theorien derover er uddannet. Det beskuende og virksomme Liv a), forskjellige i Principet b), skulle vel begge forbindes c); men det første er vanskeligere, fortrinligere og fortjenstligere, fordi det

er frivilligt, medens det andet er nødvendigt d). Det beskuende Liv i høieste Potenz er stille og gjerningsløs e) og fuldkommen Verdensforsagelse f). Kydskheden og Jomfrueligheden bliver naturligviis agtet meget høit g), og P. Damiani sætter endog en Plet paa Apostelen Peters Ægteskab h). Man fastholder Forskjellen mellem moralske Bud og Raad i). Ogsaa Velgjörenhed bliver sat meget høit k).

a) Forbilleder af Rachel og Lea, Maria og Martha. *Gregor. mor. VI, 61.*; in *Ezech. II, 2, 10. p. 1324.* *Damian. de perfect. Monach. c. 8. III. p. 128.*

b) *Isidor. de different. II, 29. p. 300.*: *Activa vita est, quæ in operibus justitiæ Dei et proximi utilitate versatur; contemplativa autem, vacans ab omni negotio, in sola Dei dilectione defigitur. Sentent. III, 15. p. 671.*: *A. v. innocentia est operum bonorum: c. speculatio superiorum: illa communis multorum est, ista vero paucorum. A. v. mundanis rebus bene utitur, c. vero mundo renuncians, soli Deo vivere delectatur. Slg. Maxim. capp. theol. p. 524. §. 62.*

c) *Maxim. al. ex Vatic. capp. p. 657. §. 142. Isidor. II. cc. Gregor. in Ezech. II, 2, 11. p. 1325.*: *Debet ergo nos activa ad contemplativam transmittere, et aliquando contemplativa ad activam revocare.*

d) *Id. in Reg. I, 2, 4. p. 32.*: *Sed mens, quæ contemplari æterna inchoat, ad eorum gaudia excipienda tanto difficilius pervenit, quanto etiam illorum pulchritudinem non attendit ad ea tanto tardius assurgit, quanto humanitatis suæ familiares tenebras velociter non deponit: quia dum a se abjicere mundanas curas non prævalet, velut in oculis gestat pulverem . . . Prius ergo abjicendus est pulvis ex oculo . . . Hinc est enim, quod Jacob Rachelem conjugem habere desiderat, sed tamen ei prius Lia substernitur, ut pro obtinenda illius specie septenarius annorum numerus in soceri servitio gemiretur. In Ezech. I, 3, 9. p. 1195.: contemplativa major est merito, quam activa: quia hæc in usu præsentis operis laborat, illa vero sapore intimo venturam jam requiem degustat. §. 10.: una nobis in necessitate est, altera in voluntate.*

e) *Id. in 1 Reg. II, 4, 15. p. 103.*: *Ter ergo dormire præcipimus (ut Samuel), ut ad cognitionem superiorum per quietem operis, oris silentium et cogitationum superfluarum abjectionem præparemur. Quarto autem loco ad somnum mittimur, cum majorum nostorum licentia, ab utili etiam ministerio cessare præcipimur: ut dum nulla præpedimur cura sollicitudinibus, totam se mens colligat ad intuitum supernæ visionis.*

f) *Joa. Clim. gr. III. p. 397.*: Peregrinatio s. fuga seculi est omnium commodorum, quæ ab destinata te pietatis meta præpediunt, in omnem vitam repudiatio. Peregrinatio est morum disciplina, ignota sapientia, abhorrens a publico sensu, abdita vita, non apparens finis et scopus, tacita meditatio, despicientiæ appetentia, desiderium afflictionis, divini affectus argumentum, amoris copia, vanæ gloriæ proscriptio, altum silentium, — — — — — Quære tibi conjugem nunquam seperandam assiduam mortis meditationem. Nati tui charissimi sint perpetui gemitus cordis . . . Amici carlitum legiones . . . Non te parentum et amicorum lacrymæ moveant, ne olim æternum plores etc. Gr. VII. p. 425. Quando vadis cubitum, sit tibi ipse cubitus in lectulo tuo forma habitus corporis in sepulcro jacentis, et minus dormies. Cum ad mensam accumbis, sit tibi ipsa commestura acerbæ illius mensæ recordatio, cum vermes in sepulcro depascentur artus tuos, et minus voluptatis capies etc.

g) *Alcuin. de virtut. et vitt. c. 18. p. 137.*: castitas angelica est virtus. *Gregor. in 1 Reg. VI, 3, 17. p. 383.*: . . . virginitas magna et incomparabilis virtus. *Slg. V, 3, 5. p. 281.*

h) *De perfect. Monach. c. 6. p. 127.*

i) *Gregor. mor. XV, 22. p. 477. Bed. in Esr. I. I. c. 2. Isidor. sentent. II, 40. p. 656. (efter 1 Cor. 7.) III, 181. p. 673.*: Alia sunt præcepta, quæ dantur fidelibus communem vitam in seculo agentibus: atque alia seculo huic renunciantibus isti præcepta generalia perfectius vivendo transcendunt. *Maxim. de charit. IV, 67. p. 453.*: Τὰ μὲν τῶν ὑφ' ἡμῶν κατὰ θεὸν πραττομένων κατ' ἐντολὴν πράττεται τὰ δὲ, οὐ κατ' ἐντολὴν, ἀλλ' ὡς ἂν τις εἴποι, κατ' ἐκούσιον προσφορὰν.

l) *Gregor. ib. XXI, 30. p. 692. Alcuin. de virtut. et vitt. c. 17. p. 136. Damian. de eleemosyn. c. 8. T. III. p. 91. Maxim. de charit. I, 79. p. 405.*

III. Om Tilregnelser og Bod.

§. 158.

Angaaende Tilregnelser findes de bekjendte rigtige Grund-sætninger. Man erkjender som sammes Betingelser saavel Friheden a), selv med Hensyn paa Arvesynd b), som Erkjendelsen c). Derefter og efter Angeren bestemmer man ogsaa Graden af Skyld d). P. *Damiani* gjør gjerne opmærksom paa timelig Gjengjældelse og sandselig fölelige Straffe hiinsides e). Boden, som ogsaa sildig endnu kan finde Sted f), er Selvf-

straffelse g); passende Erstatning, Taarer, Selvpinelse og Almisser blive udfordrede dertil^h) Man indskærper det Indre og Frugtbare af det bodfærdige Sindelag i). Der synes at mangle rigtig Tillid til den guddommelige Tilgivelse k).

a) *Joan. Damasc. de orth. fid. II, 24, p. 191.:* Ταῖς πράξεσιν ἐπέ-
ται ἔπαινος ἢ ψόγος· καὶ αἱ μὲν αὐτῶν μετ' ἡδονῆς, αἱ δὲ μετὰ λύπης
πράττονται. . . . Τῷ μὲν οὖν ἐκουσίῳ πάντως ἐπακολουθεῖ ἔπαινος ἢ
ψόγος . . . τῷ δὲ ἀκουσίῳ τὸ συγγνώμης ἢ ἐλέους ἀξιοῦσθαι, . . . τοῦ
δὲ ἀκουσίου τὸ μὲν ἐστὶ κατὰ βίαν, τὸ δὲ δι' ἄγνοιαν.

b) *Id. ib. IV. 20. p. 291. Isidor. sententt. I, 9. p. 621. sq. Gre-*
gor. mor. XV, 57. p. 492.: Quisquis parentis iniquitatem non imitatur,
nequaquam delicto illius gravatur. *Isidor. synonym. I, p. 309. c. 1.:*
Ex te natæ sunt causæ peccatorum tuorum, non ex aliquo casu. Om
Dæmonernes Indflydelse: *Maxim. capp. de charit. II, 31, 33. p. 414.*
Gregor. mor. II. 65. o. oft. Damian. de castit. c. 3. T. III. p. 324 sq.
og oftere.

c) *Gregor. ib. XXII. 48. p. 875. Isidor. synon. II, 17. p. 322.*
sententt. II, 17. p. 646.: gravius est infirmitate, quam ignorantia quem-
quam delinquere, graviusque industria, quam infirmitate peccare.

d) *Gregor. mor. XXV, 28. p. 803. Beda in Prov. II, 26.:* . . .
de levibus quotidianisque loquitur peccatis, sine quibus nec justorum
quispiam esse in hac vita potuit: quia nimirum per ignorantiam, per
oblivionem, per cogitationem, per sermonem, per surreptionem, per ne-
cessitatem, per fragilitatem carnis, singulis diebus, vel inviti vel volen-
tes frequenter reatum incurrimus. Impii cum capitalia crimina
perpetrarint, ita suo casui delectando assentiunt, ut ab hoc poenitendo
relevari despiciant. *Gregor. ib. XVI. 82. p. 532.:* Peccatum ad mor-
tem est peccatum usque ad mortem: quia scilicet peccatum, quod hic non
corrigitur, ejus venia frustra postulatur.

e) *De eleemos. c. 6. p. 90. de var. mirac. narrationibus p. 256.*
institut. monast. c. 12. p. 349.

f) *Halitgar. de poenit. III, 2. p. 105. Raban. Maur. de poenit.*
c. 14. p. 304.

g) *Isidor. exhort ad poenit. p. 343.:* a punitione poenitentia nomen
accepit. quasi punitentia. *Sententt. II. 13. p. 643.*

h) *Gregor. in 1 Reg. VI, 2. 33. p. 367.:* Tria in unoquoque sunt
veraciter poenitente, videlicet conversio mentis, confessio oris et vindicta
peccati (afflictio poenitentia*e* i. e. satisfactio). *Mor. IX. 56. p. 314.:*
Aquæ nivis (Hiob 9, 30.) sunt lamenta humilitatis. *Isidor. sententt. II,*
8. p. 640. exhort ad poenit. p. 343. sententt. III, 60. p. 691.: Nulla

scelera eleemosynis posse redimi, si in peccatis quis permanserit. . . . Verum est, quod peccata omnia misericordiæ operibus expurgantur, sed si jam caveat peccare, qui misericordiam impertitur. *Gregor. mor. XII, 57. p. 413.*: Quoties post culpam eleemosynas facimus, quasi pro pravis actionibus pretium damus. Nonnunquam vero divites elati inferiores opprimunt, aliena rapiunt, et tamen quasi quædam aliis largiuntur et pro iniquitatibus, quas nunquam deserunt, dare pretium videntur *Jon. Aur. institut. laic. I, 5. de septem remissionibus peccatorum, efter Origenes.*

i) *Rather præloqu. VI. p. 943. sqq. efter Matth. 3, 8. Luk. 3, 11. 6. 37. Matth. 6, 15 o. A. Luk. 6, 27.*

k) *Gregor. mor. VII. 12. p. 220. sq.*: Electa qui cum perpetrasse se illicita noverunt. sed perscrutantes inveniunt, quia nulla pro illicitis adversa perpassi sunt, vi immensæ formidinis tabescunt ne in æternum se gratia deseruerit, quos in præsentis vita mali sui retributio nulla custodit: timent, ne ultio, quæ suspenditur, gravior in fine servetur.

Tredie Capitel.

Pseudo-Dionysii Areopagita's Mystiske Theologie.

§. 159.

De sandsynligviis fra 5te Aarh. hidrørende, *Dionysius Areopagita tillagte Skrifter* a) have ved *Johannes Scotus Erikena's Oversættelse* b) vundet Indflydelse i denne Tidsalder og tilfredsstillet en dybt følt Trang. De indeholde en pantheistisk Lære. Gud er Alt i Alle, og omfatter paa en simpel og ubegrænset Maade al Væren i sig; han er det Værendes Væren: i ham ere alle Forskjelligheder og Modsætninger forenede; alle Væsner modtage af ham deres Værens Grad og ere af ham og i ham; han er Alts Begyndelse og Ende. Guds Væsen er det Gode, og han udstrækker sin Godhed til Alt; denne er alt Livs Kilde, derhen stræber Alt tilbage. Det Gode bestaaer i det Skjønne, i Kjærligheden og det Elskede; det er Grund til al Samstemning og Samfund; det bliver elsket af Alt, og Gud elsker Alt for dets Skyld; Gud er Kjærligheden og det Elskede:

han er elsket som det Gode, og i Kjærligheden udgyder han sig fra det Gode i det Værende og vender atter tilbage til det Gode. Det Onde er kun, forsaavidt det har en Deel af det Gode i sig. Heller ikke Djævlene ere ifølge deres Natur onde. Det Onde er Svaghed og Mangel af det Gode, Vildfarelse fra Maalet, det Hensigtsløse, Skuffelse c). Verdens Hensigt er, ifølge dette, Tilbagevendelse til Gud, Forening med Gud. Denne Hensigt opfyldes i Himlen ved det himmelske Hierarchie, paa Jorden ved det kirkelige Hierarchie. Begges Forretning er Renselse, Oplysning, Fuldendelse i bestemt Underordning, saa at Nogle renses, oplyses, fuldendes, Andre blive rensede, oplyses, fuldendes. Englene, hvilke staae Gud nærmest, udgjøre det himmelske Hierarchie i tre Ordener og ni Classer (Throner, Seraphim, Cherubim; Magter (*ἐξουσίαι*), Herredømmer og Kræfter; Engle, Erke-Engle og Vældige (*ἀρχαί*), af hvilke de høiere renses, oplyses og fuldendes de lavere d). Dette oprindelige oververdslige Hierarchie er afbildet i det kirkelige i verdslige Former, hvis Hensigt er Kjærlighed til Gud og guddommelige Ting, Anskuelse af den hellige Sandhed, og dets Væsen er den guddommelige Aabenbaring i den hellige Skrift, i det levende Ord og i Sacramenterne. Hierarcherne (Biskopperne) tilkommer det at fuldendes, Præsterne (Presbyterne) at oplyses, Tjenerne (Diaconerne) at renses. Saaledes gives der ogsaa tre Classer af de Christne: de, der renses, de Oplyste, der ere deelagtige i Sacramenterne, de Fuldendte (Munke) e). Christi Midlerembede er sat tilside; Engle og Præster opfyldte det.

a) Opera S. Dionysii Areopagitæ c. scholiis S. Maximi et paraphrasi Pachymeræ a Balth. Corderio Soc. Jes. lat. interpret. et nott. theol. illustrata. Antv., 1633. 2 Voll. fol.

b) Dennes eget System: de divisione naturæ ed. Th. Gale. Oxon., 1681. fol. Slg. Schröckh Kirchengesch. XXI. 211. ff. Joh. Scot. Eri-gena oder vom Ursprung einer christl. Philosophie etc. von D. Pet. Hiort. Kopenh., 1823. H. Schmidt der Mysticismus des Mittelalters in s. Entstehungsperiode. Jen., 1824.

c) De divinis nominibus c. 5. §. 4 — 10. c. 6 — 8. 4. §. 1 — 4. 6. sq. 10. 13. 14. 19 — 28. 30 — 32. 35.

- d) De coelesti hierarchia c. 3. §. 1—3. c. 3. §. 2. sq. c. 5—10. 12.
 e) De eccles. hierarchia c. 1. §. 3—5. c. 5. §. 3. sqq. c. 6.

§. 160.

Erkjendelse af Gud, formedelst den fra ham udgaaende Lysaaftenbarelse, er kun symbolsk. Gud har intet Navn og mange Navne; der lader sig ingen Paastand og ingen Benægtelse gjøre om ham a). Dog gives der en hemmelig Viisdom for den Indviede, en Anskuen af Hemmelighederne ved at drage sig selv tilbage fra alle Ting, ved at tænke alle Ting bort fra det Uendelige, ved en Fortabelse i det Unævnelige; og det er den mystiske Theologie b). Den mystiske Sædelære har denne Mystiker ikke opfattet, dog vilde dens Grundsætninger være Tilbagetrækkelse fra Verden, Selvfornægtelse, Beskuelse.

a) De coel. hierarch. c. 1. 2. de div. nom. c. 1. §. 5—7. de myst. theol. c. 5.

b) De myst. theol. c. 1—4.

Andet Tidsrum.

Fra Gregor 7de indtil Reformationen (A. 1073. 1517).

 Første Capitel.

Den christelige Kirkes almindelige Dannelses-historie.

I. Pavedømmet i høieste Tiltagen og
 i Fald.

§. 161.

Allerede imod Slutningen af det forrige Tidsrum virkede Hildebrand kraftig for at hæve den pavelige Anseelse, og de Wettes Læreb. i Sædel.

endnu mere som Pave, under Navn af Gregor den Syvende, ved den dristige og (med Hensyn til det senere Udfald) lykkelige Kamp med den keiserlige Magt angaaende sammes Indflydelse paa Biskoppernes Indsættelse. Idet de efterfølgende Paver vedbleve at handle i hans Aand, virkeliggjorde de det pseudisidoriske Ideal og fik, foruden den hidtilværende Overmagt i Kirken, nu fuldkommen Magt og Myndighed over samme, saa at den biskoppelige Magt blev fra nu af overdraget af den pavelige Stol, og Paven derimod umiddelbart regjerede Kirken og tillige udøvede den lovgivende Magt. Anmasselsen af en almindelig-europæisk theocratisk Magt lykkedes heller ikke ilde. Omendskjønt det var umuligt, at et saadant Selv- og Enehærdömmet kunde trænge igjennem overalt, lammede det dog alt kirkeligt Liv og oplöste alle Baand, men netop derfor kunde det ikke vare længe. Med det 14de Aarh., med den ulykkelige Kamp mellem Bonifacius VIII. og Philip den Smukke, og med Forlæggelsen af den pavelige Stol til Frankrig begyndte det at vakle; ved Opstillingen af Modpaver blev det dybt rystet. Den pavelige Anseelses Nimbus forsvandt; den offentlige Mening vendte sig imod dens Anmasselser; Concilierne stillede sig over den. Dog var en Forbedring i Kirkeregimentet ikke mulig fra de hidtil anerkjendte Principer og kunde alene komme andenstedsfra.

II. Kirkelov og Kirketugt.

§. 162.

Kirketugten blev nu næsten ganske oplöst ved Skriftefædrenes og Biskoppernes stedse mere tiltagende Vilkaarlighed i Ombytning af Bodsövelserne, ved Pavernes Vilkaarlighed i Udövelsen af den Forret, at eftergive Kirkestraffe, ved den med Band og Interdict drevne Ödselhed, ved Handelen med fuldkommen Aflad (*indulgentiæ plenariæ*) först for vigtige, derpaa for uvigtige kirkelige Hensigter, selv blot til Berigelse for det pavelige Kammer. I dette Tidsrum optræder Kirken mere forfølgelsessyg, end nogensinde, imod Kjættene, hvilke ogsaa al-

vorlig true den; den fører Ödelæggelseskrig mod dem og opretter Inquisitionsdomstolen. — Strængheden i Opsynet med Ægteskabet, der allerede for længesiden var blevet gjort uopløseligt og hvis Afsluttelse var underkastet en Mængde Vanskeligheder, bliver netop ved det Spillerum, som disse frembyde Chicanen, farlig for Ægteskabets Sikkerhed. — Paa Retspleien vilde Kirken endnu have virket mere velgjørende, naar ikke Pavernes Vilkaarlighed, hvilke toge imod Apellation, havde indgrebet forstyrrende. Den befordrede Stædernes Opkomst, Industri, Kunster og Videnskab (Stiftelse af Skoler og Universiteter) og vedblev at virke velgjørende for den lidende Menneskehed. — Den ved Conciliebeslutninger, pavelige Buller og Decretaler i det Uhyre tiltagne deels sædelige, deels politimæssige, deels juridiske Lovgivning blev forenet i Samlinger ^{a)} og forarbejdet i den canoniske Rets Videnskab, for hvilken særegne Lærestole bleve oprettede; og ved Siden deraf uddannede sig Casuistiken.

a) *Gratiani Concordantia discordantium canonum*, sædvanlig kaldt *Decretum*, fra Aarene 1127 — 1151.

§. 163.

Gudstjenesten blev endnu mere forvansket til Overtro, Nadveren berøvet sin sande Skikkelse, da Kalken uddroges Lægmand og Hostien blev tilbedt, Bönnen blev ved Rosenkrandsen til mechanisk Övelse. Helgenes og Jomfru Mariæ Tilbedelse, Overtroen med Reliqvier og Valfarter steg til Raseri. Munkelivet blev grebet af et hidtil i Occidenten ubekjendt Sværmeri; Munkeordenerne forøgedes og dannede en Paven tjenstagtig fanatisk Hær, omendskjönt Franciscaner-Ordenen senere frembragte meget farlige Fjender for Paven. Selv Riddervæsenet forbandt sig med Munkevæsenet i de geistlige Ridderordener. Men trods Sværmeriet og Overtroen, ja ved samme og ved Digning og Kunst udbredte sig over det europæiske Folkeliv en varm, levende Begeistrings Aande, og ingen anden Tid har endnu været saa modtagelig for höiere, om ogsaa dunkel Opvækkelse, som den saa udskregne Middelalder.

III. Kirkelære.

§. 164.

Videnskaberne tog nu et højere Sving; Klosterskolerne og de biskoppelige Skoler forøgedes; Universiteter opstode, hvis Aand forblev temmelig uafhængig af Kirken. Ikke blot Theologien og Philosophien, men ogsaa Digtekunsten og de Gamles, især Aristoteles og Plato's, Studium vaagnede. Scholastikeren, som allerede havde begyndt at danne sig i forrige Tidsalder, optraadte i Begyndelsen ungdommelig dristig i Abælard, men overgav sig stedse mere ved Aristoteles Haand i Traditionens Tjeneste, som den behandlede formal, men ogsaa forøgede med nogle nye Dogmer. Siden det 14de Aarh. vandt, især i Italien, Plato Overhaand (Petrarcha, Ficinus, Vives). Ligeoverfor Scholastikeren stod den mere beskedne og mindre selvvirkssomme bibelske og positive Theologie (Gautier [Walther] af St. Victor) og Mystikeren, der tildeels forbandt sig med den sidste (Bernhard af Clairvaux), men ogsaa med Scholastikeren (Hugo af St. Victor, Bonaventura), tildeels forblev i Hjertefromhedens Gebeet (Tauler, Ruysbroek, Thomas a Kempis). I Strid med Kirkelæren optræde Sekterne (Catharer, Begharder), og Ivreerne mod den kirkelige Fordærvelse. (Peter af Bruis, Henr. af Lausanne, Pierre de Vaux, Wiclef, Joh. Huss).

Andet Capitel.

Kirkelig Sædelære.

I. Almindelig Oversigt.

§ 165.

Scholastikerne behandlede efter Peter den Lombarders († 1164)^a Exempel Sædelæren i deres theologiske Sy-

stemer, udførligst Thomas af Aquino († 1274)^b), til hvem Vincent af Beauvais († 1264), Ægidius de Colonna († 1316), Antoninus, Erkebiskop i Florenz († 1459) sluttede sig c). Særskilte moralske Værker tillægger man, det ene med aabenbar Uret, Alexander af Hales († 1245)^d). Vilhelm Perault (Peraldus), ogsaa kaldet Vilhelm af Lyon (før 1250) betraadte mere den praktiske Veie). Hildebert af Mans († 1134) skrev en practisk Philosophie i de Gamles Aand f); Abælards († 1142)^g) har en mere theologisk Charakter. Særegne moralske Afhandlinger skrev Albert den Store († 1280)^h) Bonaventura († 1274)ⁱ).

a) Sententiarum l. II. distinct. 25 — 44., l. III. distinct. 23 — 40.

b) Summa theol., prima secundæ partis quæst., secunda sec. part.

c) Vincentii Bellovacensis speculum naturale, doctrin., historiale et mor. Venet., 1494. 4 Voll. Spec. mor. særskilt Venet., 1493. Ægidii de Columna commentarii et quæstiones in III. libr. sententiarum. Rom., 1623. S. Antonini summa theologiæ in IV. partes distributa. Ed. Pet. Ballerini, Veron., 1740. 4 Voll., gsaa tidligere.

d) Summa de virtutibus. Paris., 1509. fol. Destructorium vitiorum a cujusdam fabri lignarii filio, maximam ad ecclesiæ utilitatem a. 1429. collectum. Nuremb., 1496. Venet., 1582. fol.

e) Summa de virtut. et vitt. Paris., 1512. Lugd., 1585. 2 Voll. 8.

f) Moralis philosophia de honesto et utili. Opp. ed. Beaugendre p 961. sqq.

g) Ethica s. liber dictus: Nosce te ipsum, in thesaur, anecdott. noviss. ed Bern. Pex. Aug. Vind., 1721. T. III. P. II. p. 627. sqq.

h) Paradis, animæ s. libellus de virtut. Antv., 1489. 4. og oftere.

i) De decem præceptis, de gradibus virtutum, de puritate conscientiæ, de perfectione vitæ o. a. Opp. ed. Rom., 1588—1596. 8 Voll.

§. 166.

Af Poenitenzbøgerne fremvoxte de casuistiske Systemer og Ordbøger, saadanne som vi fra det 13de Aarh, besidde af Raimund de Pennaforti^a), fra det 14de Aarh. af Astesanus^b), Bartholomæus a S. Concordia^c), fra det 15de Aarh. af Pacificus^d), Trouamala^e) Angelus de Clavasio^f), fra det 16de Aarh. af Sylvester Prierias^g).

- a) *Summa de casibus poenitentiae libri IV.* Lugd., 1719. fol.
 b) *Astesana* kaldet. *Summa de casibus conscientiae.* Norimb., 1482. og oftere.
 c) *Pisana* eller *Bartholina.* Ed. Par., 1460. Venet., 1476. o. oft.
 d) *Pacifica.* Ed. Venet., 1574.
 e) *Rosella.* Ed. Argent., 1516.
 f) *Angelica.* Ed. 1486. Norimb., 1492. kl. fol. og oftere.
 g) *Sylvestrina* — *Summa mor.* Antv., 1580. Lyon., 1593.

§. 167.

Mystiske Sædelærere: Bernhard af Clairvaux († 1153) a); Richard af St. Victor († 1170) b); Johan Tauler († 1361) c); Joh. Ruysbroek († 1381) d); Thomas af Kempen († 1471) e); den tydske Theologief. Mystiske Scholastiker: Hugo af St. Victor († 1141) g) Joh. Gerson († 1429) h).

a) *De consideratione, de gratia et libero arbitrio, de diligendo. Deo, de gradibus humilitatis et superbiae,* Prædikener og Breve o. a. Opp. ed. *Mabillon.* Paris., 1719. 2 Voll. fol. Slg. *Neander* der heil. Bernhard und s. Zeitalter. Berl., 1813.

b) *De statu interioris hominis, de gratia contemplationis* o. a. Opp. Par., 1518. og oftere.

c) *Joh. Taulers* Predigten auf alle Sonn- und Feiertage. Nebst einer Vorrede *J. Speners.* Frkf., 1681. 4. Tilføiet er: *Nachfolgung des armen Lebens Christi.* Ebend., 4. Begge disse Værker udgivne (og desværre moderne bearbejdede) af *Casseder.* Det første i Frkf., 1820. 2det Oplag 1824. Det andet Frkf., 1822.

d) Værker oversatte fra det Holl. lat. af *Laur. Surius.* Cöln, 1551. fol.; tydsk af *Arnold.* Offenb., 1701. 4.

e) *De imitatione Christi.* Udgaverne s. hos *Fabric.* biblioth. med. et inf. ætat. I. X. *Walch* biblioth. theol. II. 1086. Slg. *Liebner* Hugo von St. Victor und theologische Richtungen seiner Zeit. 1831.

f) Udgivet med en Fortale af *Luther, 1518,* Nyeste Udgave af *Grell.* Berl., 1817.

g) *Comment. over Dionys. Areop.,* Forkl. af bib. Böger Opp. Rothomag., 1468. Ogsaa *Bonaventura* er mystisk Scholastiker.

h) *De myst. theologia practica, de modo vivendi omnium fidelium, de spirituali vita animæ, de duplici peccato veniali, de distinctione peccatorum mortalium et venialium, de differentia peccatorum* o. fl. a. Opp. ed *du Pin.* Antv., 1706. fol.

§. 168.

Modstandere af den herskende Kirke og Venner af Kirkeforbedringen: Joh. Wiclef († 1384) a); Joh. Huss († 1415) b). Nicolaus af Clemange († 1440) c); Joh. af Goch († 1475) d); Hieronymus Savanarola († 1498) e). Platoniserende og humanistiske Sædelærere; Petrarcha († 1374) f). Marsilius Ficinus († 1499) g), Joh. Ludv. Vives († 1540) h); Desiderius Erasmus († 1536) i)

a) Dialogg. libr. IV. ed. 1528., ed. Wirth. Frkf. et Lips., 1753. 4. Slg. *Lewis* hist. of the life and sufferings of *J. Wicliffe*. Lond., 1720.

b) De peccato mortali, de matrimo., de tribus hostibus hominis et septem peccatis mortalibus o. a. *Histor. et monum Joh. Hussii*. Norimb., 1558. 2 Voll.

c) De corrupto ecclesiae statu, de fructu eremi, de fructu s. prosperitate rerum adversarum o. a. *Opp. ed. Lydius*. Lugd. Bat. 1613.

d) De quatuor erroribus circa legem evangelicam exortis et de votis et religionibus factitiis dialogus, i *Walch. monum.* med. ævi, fasc. IV. p. 73.

e) Triumphus crucis s. de veritate fidei. Florent. 1497. De simplicitate vitæ christianæ II. V. Venet. 1517. *Cur. Besold*. 1615.

f) De vera sap. dialogg. II., de contemptu mundi colloqq. L. *Opp. ed. Basil*. 1496. 1554. 81.

g) De christiana religione. *Opp. Par.*, 1641. 2 Voll.

h) Introductio ad sap., de femina christ., de offic. mariti o. a. *Opp. Basil*. 1555. 2 Voll. fol. *Valent. Edetan*. 1782 — 88. 7 Voll. 4.

i) *Enchirid. militis christ., institut. principis christ., institut. matrim. christ.* *Opp. Lugd. Bat.*, 1703 — 1706. 10 Voll. fol.

II. Den skolastiske, canoniske og casuistiske Sædelære.

§. 169.

I Henseende til Stoffet adskiller dette Tidsrums Sædelære sig næsten slet ikke fra det forrige; dens Eiendommelighed bestaaer i den formale Behandling. Scholastikerne övede ogsaa her deres Methode, at bestemme Begreberne mindre efter Sa-

gens egen Natur, end efter logiske Relationer og at forlægge dem i Classer; ved hvilken Leilighed de fulgte Overlevering og Vane meget. Dog kan man ikke nægte dem, især Abælard og Thomas af Arvino, en vis Frihed i Forskning og betydelig Grad af psychologisk Indsigt; den første staaer ogsaa i Modsætning mod Kirkens Fordomme og Misbrug. Casuisterne, hvis Værker tildeels ere alphabetiske, behandle for det Meste enkelte Dyder og Laster og særegne Tilfælde ^{a)}; dog gaae de ogsaa, især Astesana, ind i Principerne. Selv Gratian i sit Decretum gjør dette ^{b)}. Baade Casuistik og canonisk Ret forblander Retslæren, især Kirkeretten, med Sædelæren. Kirkeretten behandler ogsaa enkelte Tilfælde (causas). Derved blev Sædelæren trukket over i Probabilitetens usikkre Gebeet, og den sædelige Følelse krænket og afstumpet ^{c)}.

a) Slg. *Angelic.* ast. Adulterium, Debitum conjugale, Hermaphroditus, Virginitas.

b) P. I. Distinctiones.

c) Selv Gerson gaar ind i Casuistiken (Adventsprædikener, Opp. III. §. 15. sq. De pollutione diurna, Opp. III 335. sqq.) og Probabilismen (Opp. III. 43.: Hoc unum generale damus documentum, credere scilicet faciliter sapientiorum et honorum iudicio et contra communes eorum sententias non leviter sibimet formare scrupulos anxios; 181.: Propterea consilium est, quod in materia morali non ita leviter asseratur, aliquid esse mortate peccatum, dum aliquis doctor dat consilium super aliquo actu, quod non fiat; maxime dum plures alii posse fieri bene dicunt, aut quod cadit sub dubio.). Slg. Stäudlin Gesch. d. christ. Moral. S. 97. ff.

§. 170.

Det mangler ikke paa Anerkjendelsen af Fornuft- eller Naturloven, ikke heller paa den rigtige Anskuelse af den gamle og den nye Lov ^{a)}. Man antager (efter Augustinus) en sædelig Følelse (Synteresis) i Mennesket ^{b)}. Samvittigheden, selv naar den er vildfarende, bliver holdt for forbindende ^{c)}. Thomas adskiller Hensigten som det i sig selv Gode fra Midlet og (efter Augustinus) Nydelsen, som bestaaer i Hensigtens Opnaelse, fra Brugen, der kun har Hensyn til Mid-

lerne. Hensigten er rettet paa begge *a*). Abælard derimod gaaer blot tilbage til Hensigten, hvorefter han maaler de i og for sig ligegyldige Handlinger; dog skjelner han imellem den formeentlig gode og virkelig gode Hensigt *e*). Thomas bestemmer Villiens Godhed ikke efter Hensigten, men efter Overeensstemmelsen med den guddommelige Villie, Villiens Slethed derimod efter Afgivelsen fra den rigtige eller vildfarende Fornuft (Rom. 14, 23.), og den udvortes Handlinges Godhed eller Slethed tillige efter Gjenstanden og selv efter Omstændighederne *f*); ogsaa kan, ifølge ham, den udvortes Handling foröge den indres Godhed eller Ondskab *g*), medens, ifølge Abælard, Fuldförelseu ikke tilföier noget til Handlingen *h*). Den egentlige indre Handling sætter Abælard i Indvilligelsen; Lysten i og for sig er endnu ikke Synd *i*). Alle menneskelige Handlinger fremkomme af det frie Vilkaar og ere kun forsaavidt tilregnelige *k*). Synder af Lidenskab ere Svaghedssynder, de af Ondskab de störste *l*). Tilgivelige Synder ere, ifølge Abælard, saadanne, der begaaes af Förglemmelse, fordömmelige, der begaaes af Overlæg og imod Kjærlighed til Næsten *m*). Ligesaa Petrus Lombardus *mm*). Ifølge Thomas ere Synderne udenfor Kjærlighedens Orden tilgivelige, men, de, der ere imod Kjærlighedens Orden, Dödsynder; dog tager han derved ikke blot Hensyn paa Objectet, men ogsaa paa Sindelaget. — Abælard forkaster den af Frygt for Straf udspringende Anger; den skal fremgaae af Kjærlighed til Gud. Til Bod hörer, ifølge Kirkelæren, Bekjendelse og Satisfaction *p*); men han gjør ikke meget af den offentlige Bekjendelse eller af Affad. *q*).

a) Thom. Aqu. Prima secundæ part. qu. 90 — 108. Antonin. P. tit. 11—14. Han adskiller: *lex deifica s. æternalis*; *l. intrinseca s. naturalis*; *l. mosaica s. divinalis*; *l. evangel. s. spiritualis*; *l. consuetica s. generalis*; *l. canonica s. ecclesiastica*; *l. politica s. secularis*. Tit. 11. c. 1.: *Ad ista decem præcepta omnes nationes erant obligatæ quia sunt de lege naturali. Addita sunt illis præcepta multa ceremonialia et judicialia, quæ obligabant solum illum populum.* Gratian. decret. distinct. 5. Efter ham er alene den naturlige i Lov og Evangeliet indeholdte Ret uforanderlig, og Sædvanens Ret maa vige for

samme, (dist. 8. 9.); kun i visse Tilfælde finder Afvigelse derfra (dist. 13.)

b) *Antonin.* I. 3, 9.: Syteresis est quidam connaturalis habitus sive connaturale lumen, cujus actus vel officium est hominem retrahere a malo, murmurando contra peccatum, et inclinare ad bonum, quoddam lumen naturale principiorum operabilium. *Angelic.* ast. conscient. *Gerson.* consideratt. de theol. mystica speculat. *Consid.* 14. *Antonin.*, c. 10. §. 9. 10., antager en vis Probabilitet, hvorimod Udgiveren *Ballerini*, Præl. 1. De principiis decidendorum casuum conscientiae quæ Antoninus cum antiquis adhibuit, forsværer ham.

c) *Antonin.* I. c. c. 10. §. 3.: Recta conscientia ligat absolute . . . erronea non ligat, nisi in quantum creditur esse recta, sed ea deposita, quod fieri debet, non amplius ligat. . . . conscientia recta plus obligat et ligat quam præceptum Prælati. *Angelic.* ast. conscient.: Aut conscientia dictat secundum legem Dei, et sic tenetur facere; aut dictat præter legem, et sic tenetur facere, vel conscientiam deponere. Aut conscientia dictat contra legem Dei, et sic non ligat ad faciendum, sed ligat ad deponendum.

d) I, 8. 11—16. *Ligesaa Antoninus. Petr. Lomb.* sententt. II, 38.: Intentio interdum pro voluntate, interdum pro fine voluntatis accipitur: finis voluntatis est delectatio bona vel mala, ad quam nititur quisque pervenire.

e) *Ethic.* Cap. 7. 11. 12. Men Uvidenhed og selv Vantro er ikke Synd for ham. Cap. 13. *Angel.* ast. intentio tager noget mere Hensyn til Öiemedet. Naar Kjerligheden er i Hensigten og Sandheden i Valget, saa giver førstnævnte den ydre Handling en god Beskaffenhed. Om Hensigten forekomme alleslags Distinctioner.

f) I, 18—20, *Petr. Lomb.* II, 40.: An ex fine omnes actus pensari debeant, ut simpliciter boni vel mali dicantur. Simpliciter ac vere sunt boni illi actus, qui bonam habent causam et intentionem i. e. qui voluntatem bonam comitantur et ad bonum finem tendunt. Mali vero simpliciter dici debent, qui perversam habent causam et intentionem Bonum opus intentio facit; intentionem fides dirigit. Aliis autem videtur, quod quidam actus in se mali sint, ita ut non possint esse nisi peccata, etiamsi bonam habeant causam. etc.

g) I, 21. Efter Angelica ast. intentio tilföier det ydre Værk en Fortjeneste de congruo.

h) Cap. 7. 11. *Astesan.* II. I. tit, 4.: Nunquid exterior actus addit in bonitate et malitia super actum interiorem? Respondeo, quod non, loquendo de bonitate et malitia exterioris actus, quam habet ex

voluntate finis. Et hoc dico, nisi contingat, ipsam voluntatem secundum se fieri meliorem in bonis, vel pejorem in malis: quod videtur posse contingere tripliciter. Uno modo secundum numerum. Ut cum quis vult facere aliquid bono fine vel malo, et tunc non facit, postea vero vult et facit: duplicantur actus voluntatis, et sic fit duplex bonum, vel duplex malum. Alio modo quantum ad extensionem, ut cum quis aliquid facere vult bono fine vel malo, et propter aliquod impedimentum resistit. Alius autem voluntatis motus continuat, quousque opere perficiat: manifestum est, quod voluntas hujus est diuturnior in bono vel malo et secundum hoc pejor vel melior. Tertio modo quantum ad intensionem. Sunt enim quidam actus exteriores, qui in quantum sunt delectabiles vel poenales, nati sunt intendere vel remittere voluntatem. Contingit autem, quod quanto voluntas intensius tendit in bonum vel malum, tanta est pejor vel melior. Loquendo autem de bonitate vel malitia actus exterioris, quam habet secundum materiam et circumstantias, sic comparatur ad voluntatem, ut terminus et finis, et sic addit ad bonitatem et malitiam voluntatis, quia omnis inclinatio vel motus perficitur in hoc, quod sequitur finem vel attingit terminum. Unde non est perfecta voluntas, nisi sit talis, quæ oportunitate habita operetur.

i) Cap. 3. Slg. *Gratian.* dist. 5.

k) *Thom.* I, 6. 7. 13—15. *Antonin.* I, 4, 2. sqq. Sempelagianismen er herskende.

l) *Thom.* I, 77. 78.

m) Cap. 15. 16.

mm) L. II. dist. 24.: Quando peccatum ita in anima concipitur, ut illud facere disponat, vel etiam perficiat, aliud frequenter, aliud semel, vel etiam quadam delectatione cogitationis teneatur, mortale est. Cum vero in sensuali motu tantum est, tunc levissimum est.

n) I, 88.

o) Cap. 17. 18.

p) *Gratian.* P. II. caus. 33. tract. de poenitent. dist. 1.

q) Cap. 25.

§. 171.

Begrebet af Dyd som en menneskelig Færdighed bliver gjort gjældende mod Augustinus^{a)}: men man sætter den med Uret i at holde Middelveien^{b)}. Af Kjærlighed til den sædvanlige Inddeling blive ved Siden af Erkjendelsens og Sædelighedens naturlige Dyder stillede Augustins overnaturlige, ind-

gydte theologiske Dyder, omendskjönt Begrebet Dyd ikke passer til dem c). Uden rigtig Sammenhæng og ligeledes blot grundede paa gammel Skik ere ogsaa Classebegreberne af Aandsgaverne (efter Jes. XI, Gregor den St. o. A.), hvilke blive afledede af de theologiske Dyder og satte under disse, derimod over de sædelige Dyder d). Ligeoverfor Dyderne staae de syv Hovedlaster e), dog ansaae Thomas med Rette Begjærligheden for al Synds Rod. Erkjendelsesdyderne ere: Viisdom, Videnskab, Forstand, Kunst, Klogskab tilligemed Eubulia, Synesis og Gnome. Men disse vende tildeels tilbage i den ene sædelige Hoveddyd, Klogskaben, og i Aandsgaverne: Viisdom, Forstand, Raad, Videnskab. Kjærligheden er Principet eller Formen (!) for alle Dyder f), og dog igjen en særegen theologisk Dyd. Det bliver med Ret anset for mere fortjenstligt at elske Næsten, end Gud alene, uden Næsten g). Troen er den første af alle Dyder (ligesom Vantroen den største Synd) og skulde derfor ligge til Grund for Erkjendelsesdyderne, men naar Forstandsgrunde komme til, formindskes dens Fortjenstlighed h). Analyseringen af de enkelte Dyder og Laster er ikke altid rigtig, som naar Fromhed, Venskab, Gavnildhed blive regnede til Retfærdighed, Undseelse, Ærbarhed, Driftighed til Maadehold i). I Henseende til visse Ting f. Ex. Rentevæsen og Lögn, er man meget stræng k). Adskillelsen mellem Bud og Raad staaer fast l).

a) Thom. I, 55.: Videtur quod virtus humana non sit habitus. Virtus enim est ultimum potentiae, ut dicitur in I. de coelo; sed ultimum uniuscujusque reducitur ad genus illud, cujus est ultimum. Sic punctum ad genus lineæ: ergo virtus reducitur ad genus habitus. *Pract. Augustin.* dicit in II. de lib. arbitr., quod virtus est bonus usus liberi arbitrii, sed usus liberi arbitrii est actus: ergo virtus non est habitus, sed actus. *Pract.* Habitibus non meremur, sed actibus: alioquin homo mereretur continue etiam dormiendo; sed virtutibus meremur: ergo virtutes non sunt habitus, sed actus. *Pract. Augustin.* dicit in lib. de mor. eccles., quod virtus est ordo amoris; et in libr. LXXXIII, 9. dicit, quod ordinatio, quæ virtus vocatur, est fruendis frui et utendis uti; ordo autem seu ordinatio nominat vel actum vel relationem: ergo virtus non est habitus, sed actus vel relatio. Virtus nominat quandam potentiae perfectionem: uniuscujusque enim perfectio præci-

pue consideratur in ordine ad suum finem: finis autem potentiae actus est, unde potentia dicitur esse perfecta secundum quod determinatur ad suum actum. Sunt autem quaedam potentiae, quae secundum se ipsas sunt determinatae ad suos actus, sicut potentiae naturales activae, et ideo homini potentiae naturales secundum se ipsas dicuntur virtutes. Potentiae autem rationales, quae sunt propriae hominis, non sunt determinatae ad unum, sed se habent indeterminate ad multa. Determinantur autem ad actus per habitus: ideo virtutes humanae habitus sunt. *Perald. summ. virtutt. P. I. c. 2.*: Virtus duplicem habet comparisonem: unam ad id, a quo est, scilicet ad Dei liberalitatem, cujus donum est, et sic dicitur *gratia*. Aliam comparisonem habet virtus ad id, quod ab ea est, scilicet ad opus suum: et sic vocatur virtus: et sic nominant eam Philosophi, faciem habentes ad donum Dei et dorsum ad datorem.

b) *Id.* Qu. 64. *Antonin. P. IV. tit. 1. c. 2. §. 1. tit. 2. c. 1.*

c) *Petr. Lomb. III, 23. sqq. Thom. I, 57—62. Perald. Summa virtutt. P. II. tract. 1. P. III. tract. 1. Antonin. IV. tit. 1. c. 1. §. 4.*

d) *Petr. Lomb. III, 34. Thom. I, 68—70. Perald. P. IV. Antonin. IV. 10, 1. Thomas og Peraut. have ogsaa endnu de syv Saligheders Classer (Matth. V, 3. ff., og den første de tolv Aandsfrugter (Gal. V, 22.). Antonin. IV, 7, 6. har regnet de syv Saligheder til Haabet. Duns Scotus førte saavel Gaverne, som Salighederne og Frugterne tilbage til Dyderne. Quæst. in libros sentent. dist. 34. Slg. Stäudlin Gesch. d. Sittenl. Jes. IV, 401. ff.*

e) *Petr. Lomb. II, 42. Thom. I, 84. Perald. Summa vitior. tract. II. sqq. Antonin. P. II.*

f) *Thom. I. 65. II, 23.*

g) *Id. II, 27.*

h) *Id. II, 4, 10. 2.*

i) *Id. II, 80. 114. 117. 144. 146. 166. Ligesaa Perald. Antonin. regner Boden til Retfærdighed P. IV. tit. 5. c. 14.*

k) *Thom. II, 69. Slg. Gerson Opp. III. 1010. sqq. — Thom. II, 110. Angel. ast. Meudacium.*

l) *Thom. I, 108. Antonin. IV, 12, 10.; denne handler derom under Raadets Gaver (!).*

III. M y s t i k e n.

§. 172.

Mystisk er enhver Sædelære, som mindre bedømmer og danner det sædelige Liv efter bestemte Begreber, end efter Følel-

ser og indre Tilskyndelser og Erfaringer, samt indskjærper det Inderlige og Dybde. Men Nogle ere i denne Retning klarere, roligere og ædrueligere, Andre mere heftige og tilbøielige til Overspændthed, maaskee ved en Overvægt af Sandseligheden og Phantasien; Nogles Retning gaaer ud paa det Praktiske, Andres paa det Speculative. Til den rolige Slags Mystikere hører Thomas a Kempis, der vel ogsaa anbefaler Foragt for Verdens Forfængelighed (I B. §. 1.), Eensomhed og Stilhed (I, 20.), Betragtning af Døden (I, 23.), Tilbagevendten i sig selv (III, 1.), Sindets Hengivelse til Gud (III, 18. 23.), Selvfornægtelse (III, 11. 36.), Længsel efter Gud (III, 39.), men henfører alt Dette til Sindets Renselse og den praktiske Fromhed. Ogsaa Bernhard var en saadan praktisk Mystiker og tog virksom Deel i Livets Anliggender, ligesom han heller ikke overvurderede det asketiske Liv a). I nogle af sine Skrifter er han en ligefrem, frugtbar Moralist b). Dog gaaer han ogsaa ind i den høiere Mystik.

a) Apologia ad Guilelm. Abb. T. I. p. 535. sq.

b) Tract. de diligendo Deo; de gradibus humanitatis et superbiæ.

§. 173.

Man levede ikke blot i Mystiken, man dannede en Theorie derom. Den mystiske Theologie staaer over den symbolske, idet den skrider frem gennem Fornægtelse af Billederne, og over den egentlige eller speculative, idet den ikke alene bestaaer i Erkjendelse, men i visse indre Erfaringer om Gud, og dens Gjenstand er ikke det Sande, men det Gode c); Hine indre Erfaringer blive snart kaldte Beskuelse, som er forskjellig fra Tænkning og Betragtning b), snart Henrykkelse, Forklarelse o s. v.; ogsaa adskilles der Grader i Beskuelsen, af hvilken den høieste er Drukkenheden c). Det mystiske Liv bliver betegnet med Billeder, især af Høisangen, som en Sjelens Brudestand med Christus odsl. d). Uden Billede kaldes det snart Livet i den hellige Aand dd), snart Christi Efterfølgelse, Eenhed med Gud. Indtrængen i det væsentlige, evige Gode e): snart et levende o: et skabt, med

det uskabte forbundet Liv, et Liv i den hellige Treenighed i); snart Guds Menneskeblivelse i Mennesket og Menneskets For-
 gudelse g). Tydeligst bliver det beskrevet negativt som Bort-
 dragelse fra alt Jordisk, Selvfornægtelse, Opgivelse af al Selv-
 hed, endog af Fornuftens aandelig naturlige Trøst, den egne
 Villies Bortdöen i den guddommelige Villie o. s. v. h), Om-
 endskjönt nu dette höiere Liv bliver tænkt som frit, virksomt
 og rigt paa Dyd, og uagtet den aandelige Lediggang udtrykke-
 ligen bliver dadlet i); saa höre dog Fraværelsen af alle Gjer-
 ninger, Guds rene Liden, Fortabtheden i Gud og Sammenslyng-
 ningen med ham, Nyden af Gud i en salig Uvirksomhed og
 Ro o. s. v. k) til en vis Quietisme; og den aandelige Drukken-
 hed, omendskjönt af Ruysbroek betegnet kun som et Gjen-
 nemgangspunkt l), er en farlig Stemning.

a) *Gerson* Meditatt. theol. myst. speculat. I, 1. VI, 29. Opp. III. 365. 384. Considerat. 28. p. 384.: *Theologia mystica est extensio animi in Deum per amoris desiderium.*

b) *Richard de St. Vict.* de contemplat. I, 4.: *Contemplatio est libera ntis perspicacia in sapientiæ spectacula cum admiratione sus-
 pensa perspicax et liber animi contuitus, in res perspicendas
 usquequaque diffusus. Meditatio vero est studiosa mentis intentio circa
 aliquid investigandum diligenter insistens, vel sic: Med. est providus
 animi obductus, in veritatis inquisitione vehementer occupatus. Cogita-
 tio autem est improvidus animi respectus ad evagationem pronus. Bern-
 hard. de considerat. l. II. opp. I. 423. Gerson. considerat. 21.*

c) *Richard* adskiller tre Arter af Beskuelse: Aandens Udvi-
 delse, Aandens Opløftelse, Aandens Bortfjernelse (alienatio). V. V.:
 Magnitudine jucunditatis et exultationis mens hominis a se ipsa alie-
 natur, quum intima illa internæ suavitatis abundantia potata, immo
 plene inebriata, quid sit, quid fuerit, penitus obliviscitur, et in aba-
 lienationis excessum tripudii sui nimietate traducitur, et in supermun-
 danum quendam affectum . . . transformatur. *Bernhard. de diversis
 serm. 87. T. I. p. 1213. Gerson. medit. 41.*

d) *Richard V*, 14. Cant. Canticor. explan. *Bernhard* in Cant. serm.
 7. 8. 23. 52. *Gerson. consid. 1. Tauler* Nachf. d. arm. Lebens Christi,
 efter Casseder S. 206. 373. *Ruysbroek v. Schmucke* d. geistl. Hochzeit.

dd) *Bernhard* de diversis serm. 6. p. 1103.

e) *Tauler* a. St. S. 108. 130.

f) *Ruysbroek Spiegel d. ew. Seligk. S. 81.*

g) *Deutsche Theologie Cap. 3. 14.*

h) *Efter Tauler a. St. S. 1. ff.: Armuth des Geistes ist Aehnlichkeit Gottes. Gott ist nämlich ein von allen Kreaturen unabhängiges, in sich selbst bestehendes Wesen; er ist eine freie Kraft; er ist ein reines Wirken. Ist nun die wahre Armuth eine Aehnlichkeit Gottes, so ist sie ein von keiner Kreatur abhängiges, vielmehr von jeder abgechiedenes Wesen; denn an nichts haften und hängen, heisst; von jedem Dinge geschieden seyn; nun haftet die wahre Armuth des Geistes wirklich an nichts, und nichts an ihr. S. 6.: Ja, nicht nur arm am natürlichen Erkennen und Lieben Gottes muss ein ganz vollkommener Mensch seyn, will er zur innigsten Vereinigung mit Gott kommen, er muss sogar an Gnade und Tugenden arm seyn; denn die Gnade ist eine Kreatur, auch die Tugenden sind kreatürlich S. 7. Die Tugenden sind nämlich nach ihren Werken natürlich, nach ihrer Meinung aber und Absicht göttlich. Nun soll der Mensch aus lauterer, reiner Meinung, welche Gott ist, wirken; denn Gott liebt und nimmt die Tugend nicht nach den Werken, sondern nach der Meinung; und so wird die Tugend nicht natürlich, sie wird übernatürlich und göttlich. — Die Selbstverleugnung wird im zweiten Grade geübt durch Befolgung der Råthe Christi S. 167. Sgl. *Medulla animæ S. 24. ff. Ruysbroek Spiegel u. s. w. S. 40. Deutsche Theol. cap. 14.**

i) *Tauler Nachf. S. 39.: Gottes Wirken ist ein reines Wirken; hat nun die wahre Armuth eine Aehnlichkeit mit Gott, dann muss auch sie so rein, wie Gott, wirken. . . . In ihn gehet der ganze Schatz des Verdienstes Christi, die Tugenden und die frommen Werke aller heiligen und guten Menschen über, so zwar, als ob alles sein eigen Werk wäre. S. 148: Die göttliche Gnadensonne reinigt auch den Willen, und machet ihn vollkommen . . . die Tugend besteht darin, dass die Tugend ihm zum Wesen geworden ist. S. 185.: Diese Gnade Gottes machet den Menschen wohlgefällig . . . sie giebt ihm Muth und Freude zur Tugend, in der er sich dann mit Ernst und nach Kräften übet u. s. w. *Ruysbroek Schmuck u. s. w. S. 97. ff.: Ordenen i det aandelige og virksomme Væsen bliver bestemt efter Aandens syv Gaver. Richard af St. Victor opfatter Beskuelsen meer theoretisk, end praktisk.**

k) *Efter Tauler a. St. S. 204. f. 220. gaær det virksomme Liv foran det beskuende. Det sidste har ingen Gjæringer: S. 219.: Wie kann bei der Armuth des Geistes, bei dem Schauen Gottes im Innersten der Seele die Rede von Werken seyn? wie kann Wirken gefordert werden von dem, der entlediget ist alles und jeden, was Gott nicht ist, der ausser Ihm nichts mehr hat! wie kann der Schauende wirken, einge-*

gangen in das innerste Heiligthum der Seele? beide, der Geistesarme und der Schauende, müssen ja Gott nur wirken lassen in ihrem Innern, sie aber leiden Gott und halten ihm stille. Medull. S. 79, ff. *Ruysbroeck Spiegel* u. s. w. S. 95.

l) *Ruysbroeck Schmuck*. u. s. w. S. 41. ff.

IV. Sædelære hos den herskende Kirkes Modstandere og hos Platonikerne.

§. 174.

Idet de Første ivre imod Kirkens og Hierachiets Brøst a), angribe de det Onde ved Roden, og opstille de ægte evangeliske Grundsætninger om den hellige Skrifts enegjældende Autoritet, om den christelige Frihed, om Troen, om den christelige Eenfoldighed og Hjertesfromhed, hvormed de bestride den kirkelige Værkhellighed b). Imod denne gjøre de den augustinske Lære om Menneskets Uformuenhed gjældende c). De bestride Afladen, idet de forkaste den antagne Forskjel mellem eftergivelige og ueftergivelige Synder d). Forresten hænge de endnu tildeels ved de herskende sædelige Lærdomme e).

a) *Wicief* Dial. III, 11. 17. IV, 17. 29. 32. 38. *Nicol. de Clamengis* de corrupto ecclesiæ statu c. 3. sqq. 17. sqq. 21. *Hieron. Savonar.* de simplic. christ. vit. c. IV. conclus. oct.

b) *Joh. v. Goch* Dial. præf. p. 77.; cap. 11. p. 141. sqq.; c. 15. p. 170.; c. 7. p. 109. sqq.; c. 16. p. 172. *Wicief* III, 5. *Hieron. Sav.* I. c. II, 4. 5.

c) *Wicief.* III. 8. 9. *Joh. v. G.* c. 5. p. 91. sqq.; c. 6 p. 99. sqq.

d) *Wicief.* 1, 5.

e) *Wicief.* III, 1, 2.: om Cardinal- og de theologiske Dyder; c. 9. sqq. om de syv Dødssynder. *Hieron. Sav.* I, 10. om de theologiske og Cardinaldyderne.

§. 175.

Petrarcha sætter vel Christus, hans Kjærlighed og Ydmyghed, over al hedensk Viisdom a), men hæver sig til en almindelig, philosophisk Idee om Viisdommen b), og sætter Dyden i den de Wettes Lære b. i Sædel.

menneskelige Selvvirksomhed c), Marsilius Ficinus erkjender en almindelig guddommelig Aabenbaring og opfatter Christus fornemmelig fra den sædelige Side d). Vives bestri-der Aristoteles' Anseelse e) og lærer en simpel christelig Leveviisdom f). Erasmus gjør Fornuften til Sædelærens Princip idet han sætter den lig med den hellige Aand g),

a) Epp. famil. VI, 2. p. 657.: Vera Dei sapientia Christus est. Ut vere philosophemur, ille inprimis amandus nobis atque colendus est. De ignoratione sui ipsius p. 1054. De vita solitar. II, 9. p. 292.

b) De vera sapientia dial. I. II. p. 323. p. 327. sqq.

c) De remed. utriusque fortunæ l. II. p. 193.: Non voluntas nobis hæc aut illa, sed hujus atque illius electio ac libertas nascentibus data est, quæ in bonum flexa, bonos fecit, in adversum, malos: ut licet hac, ut libet. Et si ut libet bene uti libeat, haud dubie Dei donum, ut male autem, perversitas sit volentis, illud penitus non licet, ut non et voluntas bona virtutis, et mala vitii radix sit, utque ita virtutis inopiam non patitur, nisi qui vult.

d) De christ. relig. c. 4. 15. 23.

e) De causis corrupt. artium lib. VI.

f) Introduct. ad sapient. §. 282.: Quicquid grave, prudens, sapiens, purum, sanctum, religiosum: quicquid cum admiratione, exclamatione, plausu apud gentiles sapientes legitur: quicquid ex illis commendatur, ediscitur, in coelum tollitur: id totum purius, rectius, apertius, expeditius invenitur in pietate nostra. §. 283.: Hanc nosse, perfecta est sapientia; juxta hanc vivere, perfecta virtus. §. 290.: Verus Dei cultus est, animum morbis et pravis affectibus perpurgare, et in illius quam proxime possumus transformari simulacrum, ut puri et sancti simus.

g) Miles christ. c. 4.: In homine ratio regis vice fungitur. . . . Consultor ille divinus sublimi in arce præsidens, memor originis suæ, nihil sordidum, nihil humile cogitat. Cap. 6.: Quod Philosophi rationem, id Paulus modo spiritum, modo interiorem hominem, modo legem mentis appellat.

Tredie Afsnit.

Protestantismus.

Förste Tidsrum.

Reformationens Tidsrum.

Förste Capitel.

Den protestantiske Kirkes almindelige Dannelseshistorie.

I. Reformationens Aand.

§. 176

Pavedømmets jordiske Aand hidkaldte dets Undergang, idet den modsatte sig den fremtrængende Sandhed. Kun saaledes kunde Frihedens bundne Aand atter hæve sig over Stoffet, som var voxet den over Hovedet. Da den lever i Troen paa den oprindelige Aabenbaring, saa var Troen paa Christus og Skriften det Middel, hvorved Luther og de övrige Reformatorer, om ogsaa kun deelviis, iværksatte Catholicismens Omstyrtning. Denne forstyrrende Retning i Forbindelse med den udtydende, forskende Forstand, der gik ved Siden af Troen, truede med den Fare, at Alt skulde adsplittes, og eensidig Forstands-Retning blive herskende.

II. Kirkeregimente og Kirkeliv.

§. 177.

Ved Modsætningen til det katholske Hierarchie, ved de protestantiske Kirketjeneres Frasigelse af alt Herredømme, og

ved den Beskyttelse, som Fyrsterne og Övrighederne sjænkede Reformationen, skete det hos Lutheranerne og selv tildeels i Schweiz, at Kirkemagten, istedetfor at falde tilbage til Menighederne, gik over til Statsmagten, og Kirken traadte i Afhængighed af denne. Kun Calvin reddede i sin og i de af den afhængige Kirker, især i Skotland, Kirkens Regimente og Tugt, i Engelland blev en Art katholsk Hierarchie staaende. Med den kirkelige Almeenaand gik i Tydskland ogsaa den politiske til Grunde. Folkene afsondre sig og have blot Videnskabens og Handelens Anliggender tilfældes. I Gudstjenesten træder endnu mere hos Zwinglis og Calvins Tilhængere, end hos Lutheranerne, det Anskuelige og Kunstneriske tilbage for det Forstandige, omendskjönt Andagtens Inderlighed vinder.

III. K i r k e l æ r e .

§. 178.

Den opvaagnende historiske, især exegetiske Forsknings-
 aand kunde ikke fortrænge, men kun indskrænke og dæmpe den
 dogmatiske Scholasticismus, det logiske Begrebsvæsen: derfor
 opstod snart en usalig Stridssyge om Kirkelærdomme. Ære-
 frygt for Skriften, i Forbindelse med Mistanke mod Catholikerne
 og Fanatikerne, blev til Hindring for Fornuftens og Philoso-
 phiens Brug. Læren om Guds Naade i Christo, som med
 Rette blev gjort gjældende, om Forsoningen og om den retfær-
 diggjørende Troen blev farlig for Sædeligheden, ved sin augu-
 stinske Haardhed og Eensidighed.

Andet Capitel.

Reformatorerens Sædelære.

I. Luthers og Melanctons Sædelære.

§. 179.

Sædelæren opfattede Luther kun som Pligtlære i den bydende og skrækkende Lov, den ene af Aabenbaringsens Bestanddele; langt høiere, end den, satte han den anden, nemlig det trøstende, forjættende og levendegjørende Evangelium; Christus var ham ikke Lovgiver, men Forløser a). Melancton adskiller Naturloven, den mosaiske og christelige Lov; han gjør Naturloven til et Indbegreb af practiske Principer, overensstemmende med den guddommelige Lov; kun forsaavidt den mosaiske Lov er naturlig og sædelig, er den forbindende b). Kraften og Aanden eller Principet i Sædelæren fandt Reformatorerne i Troen eller i Aandens Lov, fra hvilken Kjærlighed og gode Værker af sig selv udstrømme c). Fornuften fører kun i politiske og borgerlige Ting til det Gode; i aandelige Ting er den bortvendt fra Gud d) eller afhængig af Djævelen e); derfor kommer Alt an paa Naaden og den ydmyge, modtagelige Hengivelse i denne; Alt skeer ved Guds Villie f). Trods denne eensidige Grundsætning, kunde der af den i Kjærlighed virksomme Tro have ladet sig udvikle en levende, ikke blot formående og skrækkende, men opmuntrende og dannende Dyds- og Pligtlære; ligesom ogsaa selve Luther og Melancton, idet Mindste polemisk, virkede befriende og oplivende ved deres Modsigelse mod de katholske Traditioner, mod gode Gjerninger, Raad og Løfter g) og ved en rigtigere Tilregnelserlære h).

a) Unterricht, wie man sich in Mose schicken soll. Hall. Ausg. III, 4. Grosser Katechism. Th. II. Art. 3. X, 124. Sermon von der Freiheit eines Christenmenschen XIX. 1211. f. Ausleg. d, 10. Geb. III. 1505. Slg. *Melancth. loc. theol. de Evangelio.*

b) *Melanchth.* loci theol. de lege div., de lege natur. *Luther* Unterricht u. s. w. III. 8. 11. Wider die himmlischen Proph. XX. 211.

c) *Luther* kürzere Ausleg. d. Ep. an d. Gal. IX. 99. f. 120. f. Von weltlicher Obrigkeit X. 434.: Ein guter Baum darf keiner Lehre noch Rechts, dass er gute Früchte trage; sondern seine Natur gibts, dass er ohne Recht und Lehre trägt; wie seine Art ist. . . . Also sind alle Christen durch den Geist und Glauben allerdings *genaturt*, dass sie wohl und recht thun, mehr denn man sie mit allen Gesetzen lehren kann, und dürfen vor sich selbst keines Gesetzes noch Rechts. Predigt von der Summe des christl. Lebens IX. 538. 541. f. Sermon v. d. christ. Freiheit XIX. 1219. 1225.: Gute, fromme Werke machen nimmermehr einen guten, frommen Mann, sondern ein guter, frommer Mann, machet gute Werke . . . Also dass allwege die Person zuvor muss gut und fromm seyn vor allen guten Werken . . . Antinomistisk Strid om gode Gjerningers Nødvendighed. Slg. *Melanchton* loc. de bonis opp. *Form. Concord.* Epit. IV, de bonis opp.

d) Comment. üb. d. Genes. I. 262.

e) De servo arbitrio XVIII. 2392.

f) Ib. S. 2404.: Die Hälfte der Gnade wird gepriesen, darum ist der freie Wille nichts. S. 2470.: So wir glauben, dass es wahr sei, dass Gott alles vorsehen und verordnet hat, welche Vorsehung auch nicht kann wanken noch fehlen, noch verhindert werden; und so wir glauben, dass nichts geschieht, denn allein durch seinen Willen, welches auch die Vernunft muss bekennen: so muss auch die Vernunft hie bald selbst bekennen, dass kein freier Wille sei u. s. w.

g) *Luther* Sermon. v. d. christl. Freiheit XIX. 1207. ff. Wider d. Minoriten z. Jüterbok XVIII. 1816. ff. Urtheil von den Geistlichen und Klostersgelübden XIX. 1823. ff. Von der babyl. Gefangensch d. Kirche ib. S. 90. ff. Kurze Schlussreden von den Gelübden ib. 1797. ff.

h) *Melanchth.* loc. de peccatis actualibus: In non renatis omnia actualia peccata sunt mortalia, sicut originale. Sed cum de reconciliationis dicitur, postea discernuntur *venialia et mortalia*; ac *venialia peccata* vocantur ipsum malum originale, et actualia multa interiora, pugnancia cum lege Dei, quibus tamen renati repugnant, et multa peccata ignorantiae et omissionis; nec extenuamus hæc mala, ut Sententiarum fixerunt, *veniale peccatum esse quiddam præter legem Dei, non contra legem Dei* . . . Est igitur *actuale mortale* in labente post reconciliationem actio interior vel exterior, pugnans cum lege Dei, facta contra conscientiam.

II. Calvins Sædelære.

§. 180.

Calvin møder de Indvendinger, som man kunde gjøre hans Prædestinationslære fra det sædelige Standpunkt af a), og giver selv et Afrids af den christelige Sædelære i to Hoveddele b). Den ene indeholder de Bevæggrunde eller Principer, som ligge i Samfundet med Forløseren; den anden en Sædelovgivning, hvis øverste Lov er Selvfornægtelse, og hvis Hovedpligter ere Ædruelighed, Retfærdighed og Fromhed. Han gaer dybt ind i det christelige Livs Væsen, men mere fra den negative Side. I Brugen af det nærværende Livs Goder holder han Middelveien mellem altfor stor Strængthed og Umaadelighed c). Forresten var han stræng i Kirketugten og mod Kjætterne d).

a) Institut. I. XXIII. c. 12. 13.

c) Ib. III, 6—9.

c) Ib. e. 10.

d) Fidelis expositio errorum Mich. Serveti et brevis eorundem refutatio, ubi docetur, jure gladii coercendos esse hæreticos. 1554, in Calvin. opusc.

Andet Tidsrum.

Tiden efter Reformationen indtil mod Enden af det attende Aarhundrede.

Förste Capitel.

Den protestantiske Kirkes almindelige Dannelsehistorie.

I. Kirkeliv.

§. 181.

Den protestantiske Kirke var opstaaet i Strid, og i Strid, saavel kirkelig som politisk, hævdede og uddannede den sig

I det Store bestod næsten intet Samfund mere, uden Stridens. Religionshad adskilte selv de enkelte Fyrstendømmer og Steder, hvortil kom Landskabsaanden, der adsplittede Alt. Ved Stridsygen og Mangelen paa Kirketugt forfaldt det kirkelige Liv. Den ofte uoplyste og fæde Iver for Sandheden og Samvittighedsfriheden kunde ikke udfylde Livet. Derfor søgte den utilfredsstillede Aand Erstatning i phantastisk Mystik, og en Mængde Secter: Weigelianer, Schwenckfeldianer, Paracelsister, Apocalyptiker, Kabbalister, Rosenkreuzere dreve aabenbart eller hemmeligt deres Væsen. Kirkens Fordærvelse erkjendte og følte de Bedre dybt^{a)}, især den ædle Joh. Valentin Andreä († 1654); han vækkede, men kunde ikke virke meget^{b)}. Større Indflydelse övede den fromme Phil. Jak. Spener ved sine Skrifter^{d)} og sin praktiske Virksomhed (*Collegia pietatis*). Den af ham plantede *Pietismus*^{e)} antog vel en noget sectererisk Charakter, men tjente dog til Modvægt mod den nye skolastiske Theologie. Brödremenigheden, som fremgik af denne Opvækkelse, virkede ved sin Afsondring ikke saameget paa det Hele, som den i samme levende Aand i andet Tilfælde vilde have gjort.

a) *Meisner pia desideria* — *Saubert de disciplina eccles. Tarnov. de novo evangelio* — *Quistorp pia desideria*.

b) *Wilh. Hossbach Andreä und sein Zeitalter*. Berlin, 1819. *Stäudlin de J. V. Andreae consilio et doctrina morali*. Gott., 1808.

c) *Hossbach Phil. Jak. Spener u. seine Zeit*. Berl., 1828. 2 Thle.

d) *Pia desideria*. Oder herzliches Verlangen nach gottgefälliger Besserung der wahren evangelischen Kirche u. s. w. Som Fortale til *Arndts Postille 1775*, og derpaa særskilt Frkf. 1676. og oftere. Allgemeine Gottesgelahrtheit der glaubigen Christen und rechtschaffenen Theologen 1680. Das geistliche Priestertum 1677. u. a.

e) Pietistiske Stridigheder. *Hossbach Ph. J. Spener 2 Th. S. 157*.

ff. *Walch Einleit. in die Religionsstreitigk. d. luth. Kirche I, 538. ff. II. 1. ff.*

II. K i r k e l æ r e.

§. 182.

Dogmatismus, Spidsfindighed og Stridssyge udbredte Tomhed og Kulde i Theologien. Derfor var det velgjørende, at

Joh. Arndt a), Philip Jak. Spener og Gottfried Arnold b) indskjærpede praktisk Fromhed, from Hjerteserfaring og Mystik; dog manglede disse Opvækkelser den rette, sunde Kraft, og de førte til et sygeligt Føleri. Det manglede Tiden paa virksom, livsfro Dyd, paa Almeenaand og skabende Begeistring c). Georg Calixt bearbejdede Sædelæren som et afsondret System; men Frugterne af denne nye Videnskab vare endnu længe temmelig døde og tomme. Hugo Grotius, Puffendorf og Thomasius befordrede den praktiske Philosophies og dermed ogsaa den theologiske Sædelæres Dyrkelse. Men den wolfiske Philosophie med sin Formalismus lagde selv det i Lænker, som de nye Opvækkelser havde bragt.

a) Bücher vom wahren Christenthum (1. B. 1605.), Paradiesgärtlein u. a. Slg. Walch Einleitung in d. Relig. Streit. in d. luth. Kirche III. 177. ff.

b) Das Geheimniss der göttl. Sophia. 1700. Hist. u. Beschreib. d. myst. Theol. 1703. Wahre Abbildung des inwend. Christenthums. 1709.

c) Den Spenerske Skoles Strængbed i Henseende til sandselige Fornøielser, Strid om adiaphora. Stündlin Gesch. d. christl. Mor. S. 353. ff. Walch Relig. Streitigk. in d. luth. Kirche. II. 357. ff.

Andet Capitel.

Den lutherske Kirkes Sædelære.

I. Oversigt.

§. 183.

I den første Tid maatte Sædelæren tage Plads i Dogmatiken, fornemmelig i Locus de lege. Joh. Valent. Andreæ's Skrifter indeholdt sædelige Ideer og virkede opvækkende paa forskjellige Maader a). Georg Calixt bearbejdede den første Deel af Sædelæren b), og efter hans Grundsætninger leverede

Joh. Conr. Dürre c), Gerhard Theod. Meier d), Heinrich Rixner e), Joh. Andr. Schmid f) fuldstændige Systemer,

a) *Mythol. christ. s. virtutum et vitiorum vitæ humanæ* II. III. 1629. *Reipublicæ Christianopolitanæ descriptio*. 1619. *Herculis christiani luctæ*. 1615. *Civis christ. s. peregrini quondam errantis restitutiones*. 1619.

b) *Epitome theologiæ mor. Pars prima*, 1634. 4. auct. et emend. op. *Frid. Ulr. Calixti*. 1662.

c) *Enchiridion theol. mor.* Altorf. 1662. *Compend. theol. mor., in quo virtutes et officia hominis christ. . . . explicantur etc.* Ed. 3. c. annotatt. auctoris posthum. cur. *J. M. Langio*. Alt. 1698. 4.

d) *Disputatt. theol., partem prim. et sec theologiæ mor. exhibentes*. Helmst. 1679.

e) *Instructionum theol. II, II., cum disert. de rationis in voluntatem et appetitum sensitivum imperio etc.* Frkf. a. M. 1690.

f) *Comp. theol. mor.* Helmst. 1705. *Neue Ausg. mit Anmerkk., Vorr. u. Abhandl. v. Rom. Teller*. Leipz. 1738.

Andre theologiske Sædelærere fra det 17de Aarhundrede af.: *J. Ao. Osiander*. Tüb. 1678., *J. Georg Dorscheus*. Wittenb. 1685.: *Joh. Wilh. Baier*. Jen. 1700., *Aegid. Strauch*. Greifsw. 1705., *Joh. Piker*, (med Fort. af *Spener*). Frkf., 1681 *J. B. Niemcier*. Helmst. 1696., *G. Grabovius*. Berl. 1698.

§. 184.

Under Indflydelse af den spenerske Skole og den nyere praktiske Philosophie bearbejdede *Just. Friedr. Schomer* a) og *J. Franz Buddeus* b) den christelige Sædelære, til hvilken Sidste Flere sluttede sig c). Materialier til et Moralsystem leverede *Ad. Bernd* cc). Et udførligt, dog ufuldendt System leverede *Joh. Lorenz Mosheim* d). *Sigm. Jak. Baumgartene* e), *Isr. Gottl. Canz* f), *Aug. Bertling* g), *J. Pet. Reusch* h) benyttede den wolfiske Philosophie; ligeledes *Joh. E. Schubert* i), *Joh. Gott. Töllner* k), dog mindre. *Chr. Aug. Crusius* opstillede et eget System l), og ham fulgte *J. Fr. Rehkopf* m), *H. G. Reichard* n).

a) *Specimen theol. mor.* Rostoch. 1690. Ed. *Fech.* s. t. *Theologia mor. sibi constans*. Rost. 1707. 8.

b) *Institut. theologiæ mor.* Jen. 1711. 4.

c) *J. Jak. Rambach* Moraltheologie od. christl. Sittenlehre, Halberst. 1736. 4. herausgeg. v. *E. E. Griesbach*. Frkf. a. M. 1738. 4. *Zum Felde* Institut. theol. mor. in usum prælect. Kilon. 1717. 4. *Chladenii* institutt. theol. mor. ed. a *Gottl. Wernsdorf*. Viteb. 1726. 8. *J. G. Walch*, Einl. in d. chr. Moral. Jen. 1747. 8.

cc) Unterschied der Moral Christi und der Pharisäer. Leipz. 1727. 8. Einl. z. chr. Sittenl. u. Anl. z. wahren Gottseligk. 1733. 8. *Leben des Glaubens in d. Liebe z. Gott*. 1736. 8. u. a.

d) *Sittenlehre der heil. Schrift*. Lpz. 1735—52. 5 Thle. Fortsetz. v. *J. P. Miller*. 1762—70. 4 Thle 4. Auszug von dems. 1765.

e) Unterricht vom rechtm. Verhalten eines Christen od. theol. Moral. z. akad. Votr. ausgef. Halle 1738. 6 Aufl. 1762. 8. Ausf. Votr. der theol. Mor. mit e. Vorr. v. *J. S. Semler*. Halle 1764. 4.

f) Unterr. v. d. Pflichten der Christen od. theol. Mor. z. akad. u. allgem. Gebrauche ausgef. Berl. 1749. 4.

g) *De officiis et virtutibus Christianor. s. theol. mor element. c præf.* Chr. Wolfii. Hal. 1753.

h) *Theol. mor. ed. et. præf. est C. G. Müller*. Jen. 1760.

i) *Institut. theol. mor.* Jen. et Lips. 1759.

k) *Grundriss d. Moraltheol. f. s. Zuhörer*. Frkf. a. d. O. 1762. 8. *Sædelighed er for ham Tjeneste mod Gud*.

l) *Kurzer Begriff d. Moraltheologie od. nähere Erklär. d. prakt. Lehren d. Christenthums*. Lpz. 1772. 73. 2 Thle. 8. *Slg. Anweis. vernünftig zu leben*. Leipz. 1744.

m) *Lehrb. d. christl. Moraltheol. z. Gebr. akad. Vorless.* Halle 1775. 8.

n) *Initia disciplinæ christ.* Lps. 1784.

Slg. Horn. narrat. pragmat. conversionum quas theologia mor. sec. XVIII. experta est. Gott. 1802. P. I. *de Wette* krit. Uebersicht d. Ausbild. d. theol. Sittenlehre in der ev. luth. Kirche seit Calixtus, Berliner theol. Zeitschrift 1. H. 3. Nr.

II. Den lutherske Sædelæres Aand.

§. 185.

De i den gamle christelige Kirke bekjendte Ideer om Fornuftens og Christendommens Eenhed, hvilke tilligemed Aner-

kjendelsen af, at den christelige Sædelighed og Sædelære netop skal være christelig, alene danne den sande Grundvold for et System i den christelige Sædelære (hvorum findes Antydninger hos J. V. Andrea^a), mangle den lutherske Kirkes Sædelære. Den af Calixt og hans Efterfølgere erkjendte naturlige Lov bliver ikke anthropologisk, men blot positiv bestemt, efter Dekalogus^b). Buddeus, Mosheim, Baumgarten og Andre, som indlade sig paa anthropologiske Oplysninger, forudsætte ligeledes kun Naturloven, men udvikle den ikke og udlede vilkaarligen en Forpligtelse mod den positive Lov, dels af Guds Villie, dels af den naturlige Lov selv^c). Mosheim bestrider Læren om Logos og det indre Lys^d). Crusius grunder Alt paa Lydighed mod Gud^e). En almindelig Feil er, at gjøre det Sædelige afhængigt af Erkjendelsen og at miskjende den sædelige Følelse^f). Ligeledes mangler det denne Sædelære paa christelig Charakter. Der bliver, efter det bekjendte lutherske System, mere henviist til Naaden og Bibelen, end til Christi Person^g). Man kjender heller ikke Vigtigheden af det christelige Samfund.

a) Menippus 43. p. 103.: — christianismi mysterium per universam naturam diffusum et jucundissima harmonia præfulgidum . . Civis christ. c. 46. p. 167. sqq. Recte faciunt, qui veritatem Christianam et maxime quidem ex veri fonte Christo hauriunt, et rivulos tamen per universum orbem dispersos Christiana sagacitate indagant. . . . Ea enim est hujus universi de Christo ejusque Evangelio unanimis confessio, ea orbis concordia, ut ne densissimæ quidem nebulæ et portentosæ fabulæ satis obtegere veritatis radios possint. De republ. Christianopolit. c. 73. p. 155.: optimæ urbis cives noluerunt summum bonum, nisi intra pectus suum alibi residere: quod quia imaginarium nolunt, Christum esse credunt et agnoscunt, cujus amore inter se perfecta amicitia junguntur, perfecta veritate formantur . . . perfecta humanitate nobilitantur. c. 75.: Non sufficit Christianis aliquibus ad Ethices et Politices præcepta bonos esse, sed Christum ipsum, sublimiorem magistrum, adsciscunt . . . virtutum summarum perfectissimum exemplar. . . . Sgl. c. 77. p. 163. sq. Turris Babel p. 72.

b) Epit. p. 45—66. ed. 2. Calixts Lære om Samvittigheden, den foregaaende, efterfølgende, probable, feilende og tvivlsomme p. 18—27.

c) *Budd.* institutt. theol. mor. P. II. Jurisprud. div. cap. 1. §. 7. c. 2. §. 8. 9. *Mosheim* I. Th. Vorbereit. z. geistl. Sittenlehre S. 60.: Was Gott in der heil. Schrift gelehrt und befohlen, dass muss geschehen; was er verboten, muss unterlassen werden, es mag die Vernunft die Sache sehen oder nicht sehen, schwer oder leichte finden. IV. Th. §. 1.: Die Tugend ist eine Bereitwilligkeit, dem Herrn zu gehorchen. §. 2.: Eine einzelne Tugend ist eine Bereitwilligkeit, diesem oder jenem Gesetze des Höchsten nach allen Kräften zu gehorchen. *Baumgarten* 1. Th. §. 20. 26—27.: durch das Naturgesetz sind wir weiter verbunden, einen jeden durch nähere Offenbarung uns bekannt gemachten Willen Gottes über unser Verhalten für ein göttliches Gesetz zu halten. *Bertling* P. I c. 2. §. 27.: Jus Dei in creaturas est jus perfectum Dei de creaturis pro arbitrio disponendi, statum omnem eorum dirigendi et omnimodam convenientiam actionum illarum cum ipsius beneplacito postulandi. §. 28.: Homines sunt subditi. §. 29.: Vi hujus juris homines sunt in dominio Dei et Christi, cujus voluntas de iis pro lubitu potest disponere ac sola motivum agendis sufficiens etc.

d) II. Th. S. 58. ff.

e) *Moraltheol.* cap. 2. §. 17.: Die Tugend ist die Uebereinstimmung des ganzen Zustandes und alles Thuns und Lassens eines vernünftigen Geschöpfes mit dem gebietenden Willen Gottes oder mit dem Gesetze. *Dog antog han Drifter.* §. 34. ff.

f) *Mosheim* III. Thl. §. 11. S. 273. 525.: Je heller, reiner und deutlicher die Wissenschaft eines Menschen ist, je mehr Vergnügen gibt sie der Seele, und je stärker ist sie den Willen zu lenken und von Abwegen abzuhalten. Je dunkler hingegen und undeutlicher wir das, was wir zu wissen vermeinen, erkennen, je weniger achten wir es, und je weniger Gewalt hat es über unsre Begierden. *Baumgarten* I. §. 18. *Ligeledes Canz o. A.* *Crusius* II. Th. S. 946. henviser derimod til den moralske Fölelse.

g) *Budd.* P. I. c. 1. §. 40—43.; c. 1. sect. 2. §. 49. (slg. dog §. 58. c. 3. §. 5.). P. II. Prolegg. §. 13. *Mosheim* Vorbereit. §. 3. Die Quelle dieser ganzen Wissenschaft ist die heil. Schrift. Slg. not. c. — Noget mere Hensyn til Christus tager *Baumgarten* 4. Hauptst. — *Bertling.* §. 55.: Minime Christus novus legislator dicendus est. Nam leges morales nullas vel novas vel perfectiores dedit. *Crusius* 1 Th. cap. 6. vom Glauben §. 176.: Es gibt 1) einen Glauben an Gott und göttliche Wahrheiten nach der natürlichen Religion; 2) einen Glauben an die ganze heil. Schrift; und aus dieser insonderheit 3) einen Glauben an die göttliche Heilordnung. In diesem ist als ein Theil enthalten 4) der Glaube an die Erlösung (Versöhnung) durch Jesum Christum.

§. 186.

Der mangler dette Tidsrums Pligtlære et bestemt Princip. Derfor bliver den draget ind i det Udvortes og Conventionelle^a) ogsaa indrømmes Erfaring og Selvsyge for meget^b).

a) Efter *Diirr* bestaaer Dydens Materiale deels i Affecter, som skulle beherskes og styres, deels i de udvortes Gjenstande, i Henseende til hvilke man har at iagttage, hvad der er foreskrevet i Guds Ord. *Budd. P. II. c. 1. §. 33.*: Ut bona sit actio, non sufficit, quod cum lege conveniat, nisi quoad omnes circumstantias cum ea conveniat. §. 34.: Inter circumstantias istas primum merito præcipuumque locum tenet *fnis*. §. 37.: præter finem diligenter consideranda circumstantia, *quis*? Non enim omnia omnibus *conveniunt* . . . In actionibus itaque hominum rite dijudicandis ad differentiam ætatis, sexus, status etc. vel maxime attendendum. §. 38.: Objectum s. circumstantia, *quid*? . . . Sic, quod inter homicidium simplex et parricidium, inter furtum et sacrilegium intercedit discrimen, ex objecti diversitate provenit. Interdum quantitas quoque objecti moralitatem actionis mutare potest. Cibo et potu recte utimur ad necessitatem, minus recte ad necessitatem, minus recte ad satietatem, aut intemperantiam. §. 39.: Non quoque perinde est, quibus instrumentis, aut quorum auxiliis operave ad aliquid peragendum utamur. *Mosheim V. Th. von der äusserlichen Heiligung des Lebens oder von den Pflichten des Wandels, die das Gesetz vorschreibt. Crusius II. Th. cap. 10. von der Collision der Pflichten.*

b) *Mosheim Th. IV. 1. Hptst. §. 6.*: Die Liebe des Nächsten ist ein lebendiger Vorsatz des Willens, aller Menschen Glückseligkeit, sowohl die geistliche, als die irdische, zu erhalten und zu vermehren. *Slg. 241. f. §. 9. S. 277. ff.*: (om Selvkjærligheden som Begjerlighed efter at være lykkelig, og hvorledes den skal indskrænkes ved Fornægtelse.) *Baumgarten* udleder §. 134 Pligterne mod Andre deels af Lydighedens Pligt mod Gud, deels af den Pligt, at befordre egen Velfærd, hvortil andre Mennesker ere os tjenlige og uundværlige. *Canz S. 94.*: Dein Thun und Lassen soll unter vielen vorliegenden Gelegenheiten recht zu handeln, diejenige vorzüglich ergreifen, welche den grössesten Nutzen schafft, oder den mindesten Schaden zulässt. *Crusius II. Th. cap. 11.* sætter Selvplichten i Menneskets Pligt, at vedligeholde sit Liv samt at sætte sine Kræfter i god Stand og bevare dem.

III. Den lutherske Kirkes Casuistik.

§. 187.

Ved denne Sædelærens Tilstand var det naturligt, at man endnu behandlede Casuistiken. De fortrinligste Casuister ere: Friedr. Balduin^{a)}, Joh. Olearius^{b)}, Friedemann Beckmann^{c)}, Joh. Conr. Dannhauer^{d)}, Joh. Andr. Osiandere^{e)}. Man sysselsatte sig især med Læren om Samvittigheden og gik vel ind paa enkelte Tilfælde, men bestemte Afgjørelsen derom efter Samvittigheden og Skriften.

a) *Tractatus luculentus posthumus . . . de materia rarissime antehac enucleata, casibus nimirum conscientiæ.* Viteb. 1628. 4. o. oft.

b) *Introduct. brevis in Theolog. casuist., usibus studiorum Lips. consecrata.* Lips. 1694. fol. som Anhang til s. doctr. theol. mor.

c) *Theol. conscientiaria, s. tract. de casibus conscientiæ, adornat. in primis in gratiam eorum, qui ad sacr. ministerium adspirant.* Frcf. et Lips. 1692. 4.

d) *Liber conscientiæ apertus, s. theol. conscientiaria.* 2 Voll. Argent. 1697. 4. Ejusd. Theol. cas. ed. *J. Fr. Mayer.* Gryph. 1706. 8.

e) *Theol. casualis, in qua quæstiones, dubia et casus conscientiæ circa credenda et agenda enucleantur.* 6 partt. Tub. 1680—82. 4.

Andre casuistiske Værke s. h. *Waseh* Bibl. theol. II, 1128. sqq. — Theologiske Betænkninger af *Spener, Baumgarten* o. A. Ib. p. 1137. sqq. *Horn* I. e. §. 33.

Tredie Capitel.

Den reformeerte og andre mindre Kirkers Sædelære.

§. 188.

I Modsigelse med den almindelige Fordom, at Calvins Lære var skadelig for Sædeligheden^{a)}, blev Sædelæren allertidligst bearbejdet i den reformeerte Kirke, af Lamb. Daneau (Danæus)^{b)}, og lykkeligst af Mos. Amyrault (Amyraldus)^{c)}. Medens den Første finder den sædelige Lovgivning næsten alene

i de ti Bud, gaar den Anden ind i den naturlige Sædelære, adskiller den hedenske, det G. Ts. og den christelige Sædelære og finder den anden af disse ikke tilstrækkelig. Asketiske og praktiske ere La Placette's d) og Pictet's e) Værker. Hos Nederlænderne fandt Sædelæren tildeels meget lærde Bearbejdere i Joh. Hoornbeck f), Peter von Mastricht g), Campej Vitringa h), Friedr. Ad. Lampei i), Herm. Witsius k) o. A. I den engelske Kirke gaves der flere asketiske l), end systematiske Sædelærere, som Forbesius a Corsem), der dog knyttede Alt til Dekalogus, og Hammond n). I Schweiz bearbejdedes Sædelæren af I. Heinr. Heidegger o), I. F. Osterwald p) og J. Friedr. Stapfer, den Sidste efter wolfiske Grundsætninger.

a) *Balth. Fuhrmann* Tract. theoret. pract. de remoris et impedimentis sinceræ pietatis e principiis dogmatum Pontificiorum, Calvinianorum, Photinianorum resultantibus. Viteb. 1628. 8. *Ant. Arnauld* Le renversement de la morale de J. Chr. par les erreurs des Calvinistes. Par. 1672. 4. Derimod *Bruguier* Réponse sommaire au livre: Renversement etc. 1672. Hvorpaa *Arnauld* svarede; L'impieété de la morale des Calvinistes pleinement découverte par le livre du Min. Bruguier. 1775. Imod ham *Jurieu*, Justification de la morale de Réformés contre les accusations de Mr. Arnauld. A la Haye 1625. 2 Tomm. Hvorpaa hiin: Les Calvinistes convaincus de dogmes impies sur la morale etc. — *Nicole* Prejugés légitimes contre les Calvinistes. 1671.

b) *Ethices christianæ* ll. III. In quibus de veris humanarum actionum principiis agitur: atque etiam legis divinæ s. Decalogi explicatio illiusque cum scriptis Scholasticorum, jure naturali s. philosophico, civili Romanorum et canonico collatio continetur. Præterea virtutum et vitiorum, quæ passim in S. Scriptura vel alibi occurrunt, quæque ad singula legis div. præcepta revocantur, variæ definitiones. Genev. 1577. 8S. 1601. 1640. 8.

c) *La morale Chrétienne* à Mr. de Villarnout. A Saumur 1652 — 60. 6 Voll. 8

e) *La Morale chrétienne abrégée et réduite à trois principaux devoirs*, la repentance des pécheurs, la persévérance des justes et le progrès que ces justes persévérans doivent faire dans la piété. Amsterd. 1693. 12. *Nouveaux essais de Morale*. Amsterd. 1692 — 97. 12. 4 Voll. *Nouveaux essais de Morale*, qui peuvent servir de suite aux

autres essais du même Auteur. A la Haye 12. 1714. 2 Voll. 2. Ed. Amsterd. 1731. 32. 6 Voll. Traité de l'orgueil, — de la conscience — de la restitution du serment, divers traités sur des matières de conscience o. a.

e) Morale chrét. ou l'art de bien vivre. Gen. 1693. 96. 12. 8 Voll. Ed. 2. 1710. 4. o. 12. Andre Moralister: *Sam. Basnage* Mor. théol. et polit. Amst. 1703. 12. 2 Voll. *Saurin* Abrégé de la théol. et de la mor. chrét. Amst. 1772. 8. Asketiske Moralister: *Roques* le vrai piétisme. Bâle 1731. Tydsk Rost. 1748. 3 Dele. *Damoulin, Drelincourt*.

f) Theol. pract. cum Irenicó, s. de studio pacis et concordia, et oratione de prudentia. Ultraj. 1763. Ed. 3. Fref. et Lps. 1698. 4.

g) Theologia theoretica pract., qua per singula capita theologica pars exegetica, dogmatica, elenctica et practica perpetua successione conjugantur. Accedunt: Histor. eccles. plena fere, quanquam compendiosa. Amstd. 1682., tilsidst Traj. 1724. 4. 2 Voll.

h) Typus theologiæ pract., s. de vita spiritali ejusque affectionibus brevis commentatio. Franequ. 1716. 8. Tydsk: Fürbild der wahren Gottseligk. Brem. 1717.

i) Delineatio theol. activæ. Traj. 1727.

k) Schediasmata theol. pract. Groen. 1729.

l) The whole duty of man. Lond. 1699. Tydsk: Kopenh. 1732. 8. *Taylor* the rule and exercise of holy living. 8. Ed. Oxford, 1668. Tydsk: Die Richtschnur und Uebung eines heil. Wandels. Frkf. 1688. 12. Christl. Sittenlehre Bas. 1682. *Baxter* a Christian directory, or a summ of practical Theology and case of conscience. Ed. 2. Lond. 1678.

m) Theologiæ mor. ll. X., in quibus præcepta decalogi exponuntur et variæ circa Dei legem et specialia ejusd. præcepta controversiæ dissolvuntur, et casus conscientiaë explicantur. Opp. Amstd. 1703. fol.

n) A practical catechism. Oxf. 1644. Lond. 1646. 1652. 4. 2 Voll. Fransk: La pratique de la Mor. chrét. Amst. 1696. Tydsk.: Grundlehre v. d. thät. Christenth. Frkf. 1697. 8.

nn) *Guil. Perkins* anatom. s. humanæ conscientiaë — casuum conscientiaë decisiones. Han. 1603. 1609. 8. Tydsk: Gewissenspiegel u. s. w. Leipz. 1690. 8. *Guil. Amesius* de conscientia et ejus jure vel casibus ll. V. Amst. 1630. 4. 70. 41. *Joseph. Hall* Resolutions de divers cas de conscience. Genev. 1664. 12.

o) Ethicæ christ. prima elementa. Figur. 1711. 12.

p) Ethicæ christ. compend. Basil. 1739. 8.

q) Sittenlehre Zürich 1756 — 66. 6 Thle. 8.

de Wettes Læreb. i Sædel.

§. 189.

Arminianerne lagde i Troeslæren megen Vægt paa Sædeligheden og gjorde den uafhængig af Troen a). Endnu mere afgjort er Socinianernes Retning til Moralen b). Joh. Crell skrev et aristotelisk-christeligt Moralsystem, uden betydelig Fordeel for Videnskaben, da den sædelige Lovgivning er forsømmelig behandlet c). Gjendöberne og Mennonitene udmærke sig ved samfundsstridige, overspændte Grundsætninger om Övrighed, Eed, Krig o. s. v., hvilke ogsaa bleve antagne af mange Socinianere. Qvækerne, som ere lignende Grundsætninger hengivne, have uddannet Theologien for lidet, til at deres Princip om det indre Lys eller den indre Aabenbaring havde kunnet bære videnskabelige Frugter for Sædelæren d). Hos Herrnhuterne var fra Zinzendorf af en vis Uvilie mod Sædelæren bemærkelig e); dog har Spangenberg f) afhandlet den i simpel, evangelisk Aand ved Siden af Troeslæren f). Deres sædelige Grundsætninger ere forresten temmelig milde. Methodisterne lægge al Vægt paa Bodskampen, hvilken de holde for öieblikkelig, og deres Stemning er urolig, overspændt og omvendelsessyg g).

a) *Limborch* Theol. christ. l. V. de præceptis novi foederis. Cap. 3. p. 379.: Quæritur, an ad boni operis essentiam requiratur, ut ex vera in Christum fide procedat. . . . Nos dicimus in bono opere simpliciter considerato conditionem hanc necessariam non esse, sed eam solummodo requiri in opere evangelico, quod Deus gratiose vitæ æternæ præmio se remuneraturum promisit: in reliquis sufficere, ut normæ suæ, i. e., rectæ rationi congruant, h. e. ut ex animo virtutis amore inflammato procedant, destituto licet scientia legis et Evangelii: dummodo homo alienus sit a proposito quicquam divinæ voluntatis regulæ, a Deo ipsi inditæ, adversum faciendi, aut a propriæ laudis studio. — Rigtig Lære om Samvittigheden: c. 2. p. 372.: Interna actionum nostrarum regula est conscientia, estque proxima, cujus interventu lex divina nos ad obsequium flectit. Ex hisce liquet, conscientiam non esse actionum nostrarum legem supremam, sed subalternam: habet enim se legem superiorem, divinam nempe.

b) *Faust. Socin.* Prælect. theol. c. 2.: In omnibus hominibus naturaliter est aliquod justî atque injusti discrimen, aut certe in omnibus hoc situm est, ut cognoscant et fateantur, justum injusto anteponi debere, honestum turpi. Hoc autem nihil aliud est, quam erbum quod-

dam interius, cui qui obedit, ipsi Deo obedit, etiamsi alioqui ipsum Deum ne esse quidem aut sciat, aut cogitet. Nec dubium est, qui hac ratione Deo paruerit, illi etiam gratum futurum. Nam si quis obijciat, id quod ante ex ep. ad Hebr. recitavimus, oportere accedentem ad Deum credere, Deum esse etc., facilis responsio fuerit, cum certum sit, Apostolum loqui de iis, quibus Deus se patefecit aliqua ratione. *De fide et operibus* Biblioth. frat. Polon. P. I. p. 623.: Christi fides, quam opera subsequenter, aliud nihil erit, quam ipsi Christo credere, quod sine dubio coram Deo justificandi vim habet, et consequenter opera ipsa justificant, quatenus executio sunt ac perfectio, et tanquam forma ipsius fidei. Quocirea divinitus a Jacobo dictum est Jac. 2. etc.

c) *J. Crellii*, Franc., ethica Aristotelica ad s. litterarum normam emendata. *Ejusd.* ethica christiana s. explicatio virtut. et vit. etc. Cosmopoli 1681. Först trykt i Amsterdam, sandsynligviis 1650. Han gör strax Begyndelsen med Læren om Dyderne, hvilke han inddeler virtutes mentis & voluntatis. Prudentia eller sapientia er aabenbart den överste Regel; den bliver defineret: Est virtus mentis, qua quis tum sibi, tum aliis in rebus ad salutem sempiternam spectantibus recte consulere, actiones vitæ pro circumstantiarum ratione moderari et de rebus sub actionem cadentibus probe judicare novit. II, 1.: Virtus moralis est habitus voluntatis agendi cum consilio, consistens in mediocritate, quoad nos, præceptis Christi monstrantibus, prudentia definita seu mavis, quæ a prudentia, cognitione doctrinæ Christi instructa, definita sit. Hen handle: 1. de causa virtutis efficiente (her bliver til de tre causis efficientibus hos Aristoteles: natura, doctrina, exercitatio, tilføiet: spir. s.); 2. de subjecto, nempe voluntate; 3. de forma. II, 1. p. 74.: Voluntas primum est voluntatis subjectum, appetitus secundarium (imod Aristoteles). Nam in eo consistit revera improbitas, non quod appetitus ad malum aliquod propendat et nos rapiat, sed quod voluntas, cognita per rationem rei turpitudine, in illam inclinēt, et appetitui hac in parte assentiatur. p. 80.: De conscientia quæritur, an ea semper sit sequenda, nec ne? Causa dubitationis, quia ea errare potest, et quidem gravissime, et peccatum aliquod licitum judicare, imo necessarium. Attamen sequendam esse id docet, quod ea proxima ac propinqua factorum omnium norma sit, et nullum factum rectum esse potest et Deo probari, etsi sua natura bonum sit, si conscientiæ repugnet, imo etiam, si hæsitante conscientia tantum fiat.

d) Theologiæ vere Christianæ Apologia Carolo II., Magnæ Britanniæ Regi, a *Rob. Barleai*o, Scoto-Britanno, oblata. Amstd. 1676. Fransk Lond. 1702. 8. Thes. 2. p. 2.: ... Cette Révélation divine et cette illumination intérieure, c'est ce qu'il y a d'évident et de clair de soi-même, forçant par sa propre évidence et par sa clarté l'Entende-

ment bien disposé à y consentir, le mouvant irrésistiblement à cela, tout de même que les Principes communs des Vérités naturelles meuvent et attirent l'Entendement à un consentement naturel, à peu près tels que ceux-ci, Que le tout est plus grand, que la partie etc. *Thes.* 7. p. 233 : Nous ne pouvons pas exclure les oeuvres de la Justification, comme quelques Protestans ont fait par mégarde. Car quoique nous ne pas soyons justifiés à cause d'elles, néant-moins nous sommes justifiés en elles, et elles sont nécessaires, tout de même, que la cause sans laquelle nul n'est justifié. p. 270. : Nous nions cette imagination Papistique, du *Meritum ex condigno* nous ne pouvons pas nier le *Meritum ex congruo* ou de récompence. *Thes.* 8. p. 274. : Nous croyons, que ceux, en qui Christ vient à être formé, et le nouvel homme produit et né par la semence incorruptible, comme cette naissance et l'homme, qui lui est uni, fait naturellement la volonté de Dieu ; aussi qu'il lui est possible de s'y attacher jusques-là, que de n'être pas trouvé journellement transgresseur de la loi de Dieu. p. 276. : Je ne veux nier, qu'il ne puisse y avoir un état auquel on puisse parvenir en cette vie, dans lequel faire la justice puisse devenir si naturel à l'ame régénérée, que dans cet état ferme on ne puisse pas pécher. *Thes.* 15. p. 586. Qu'il n'est pas permis de donner aux hommes des titres flatteurs — de se mettre à genoux d'user de superfluités dans ces vêtemens — de se servir de jeux, de passetems, de divertissemens etc. — de jurer du tout — de résister au mal ou de faire la guerre.

c) *Stäudlin* Gesch. d. chr. Mor. S. S. 830. ff. *Horn* l. c. p. 138.

f) *Idea fidei fratrum* od. kurzer Begriff der christl. Lehre in den evangel. Brüdergemeinen. *Barby* 1801. S. 305. ff.

g) *Hampson* Leben Joh. Wesley's nebst einer Gesch. d. Methodismus mit Anmerk., Zuzätz. u. Abhandl. v. *Niemeyer*. Halle. 1793. 2 Thle. 8. *Burkhard* Gesch. d. Methodisten. Nürnberg. 1795. 2 Thle. 12.

Fjerde Capitel.

Tilbageblik paa den katholske Kirke.

§. 190.

Modsigelsens Aand styrtede den katholske Kirke endnu dybere i Fordærvelsen, og den meest oprørende Forstokkelse udtalede sig paa Conciliet i Trient, hvilket nægtede og fordömte de aabenbareste Sandheder, og saaledes gjorde en Reformation i Kirken umulig. I det af Ignaz af Loyola stiftede Jesu

Selskab legemliggjorde sig den aandelige Herskesyges onde Aand, Fjendskab mod Sandhed, Vantro, Menneskeforagt og Selysyge. Det bekrigede ikke alene Protestantismen, men ogsaa alle bedre Yttringer i den katholske Kirke, nemlig Jansenismen og Mystiken. Det forgiftede Opdragelsen, Videnskaben og ligeledes især Sædelæren.

§. 191.

Medens de øvrige katholske Sædelærere meer eller mindre skrede frem paa Scholastikens og Casuistikens sædvanlige Bane a), i Mystikens Gebet derimod et nyt Liv kundgjorde sig b), især i Michael Molino's Qvietismus c), der foranledigede store Bevægelser, og i Mad. Gyon's d), Mlle Bourignon's e) og Fenelon's f) beslægtede Lærdomme: fordærvede Jesuiterne g) Sædelæren ved de al Sædelighed undergravende Lærdomme over den sædelige Overbeviisnings Probabilitet, om Handlingernes Hensigt, Tilregnelser, Anger o. s. v. h)

a) *Lud. de Mendoza* Summa theol. mor., septem arboribus comprehensa. Madrit. 1598. *Jo. Mulder* de virtutibus theol. Antv. 1616. *Ivonis* theol. mor. christ. Par. 1638. 4. Ti. *Ierem.* Panormitan. integer cursus theol. mor. Panorm. 1646. *Mart. Bonacinæ* theol. mor. Antv. 1654. *Barth. Mastrii* theol. mor. ad mentem Bonaventuræ et Scoti. Venet. 1683. *Du Hamel* Theol. speculatrix et pract. juxta SS. Patrum dogmata pertractata et ad scholarum usum accommodata. Par. 1691. 7. Voll. *Natal. Alexander* Theol. dogm. et mor. sec. ordinem catechismi Trid. in quinque librr. tributa, Par. 1694. 8. 10 Voll. *Paralipomena* theol. mor., s. variæ de rebus moralibus epistolæ. Delph. 1701. *Boni Marbesii* summa christ., s. orthodoxa morum discipl. ex S. Scriptura, Patribus et conciliis excerpta. Par. 1683. 2 Voll. *Godeau* Mor. chrét. pour l'instruction des Curés et des Prêtres du diocèse de Vence. Par. 1709 3 Voll. (Begge imod Casuisterne). *Esprit la fausseté des vertus humaines.* Par. 1783. (Skeptisk, til Fordeel for Læren om Naaden). *Meston* Institut. de triplici hominis officio, ex notione ipsius naturali, morali theol. Antv. 1602. (polemisk.)

b) *Franç de Sales* († 1622.) *Introduit. à la vie dévôte.* Par. (1641) *Théotime* s. de amore Dei II. XII. Col. 1697. *Les vrais entretiens spirituels.* Par. 1676. — *La vraie et solide piété expliquée* p. *Fr. de Sales*, recueillie des épîtres et de ses entretiens. Par. 1729. *Slg. la vie de Fr. de Sales* par Mr. de *Marsollier.* Par. 1747. 2. Voll. —

Vergier, Abb. v. St. Cyran, Director for Nonnerne i Portroyal († 1643.), la théologie familière, le coeur nouveau og andre, tilsammen Par. 1653. Sgl. *Fontaine Mémoires de Port-Royal* T. III. p. 545. 504. ff. *Johan a Cruce* († 1591.) *Ascensus montis Carmeli* — *Obscura nox animæ* u. a. Opp. Col. 1639. 1710, Par. 1665. 1694. — *Alvarez de Paz* de vita spirituali. Lugd. 1608. 3 Voll. *Max Sandæus* Theol. myst. s. contemplatio div. a calumniis vindicata Mog. 1627. — *Vict. Gelenius* *Summa pract. theol. myst.* Colon. 1646. — *Hugo de Palma* de triplici via mystica. Amstd. 1647. — *Bona* († 1674.) *Manuductio ad coelum* — *Via compendii ad Deum per motus anagogicos et orationes jaculatorias* o. a. Opp. Antv. 1677. Colon. 1683, *Barbarson* *Compend. veræ theol. myst. s. amoris divini occultæ semitæ.* Amst. 1697. — *Eiendommeligt philosophisk -mystisk System af Nic. Malebranche: Traité de morale* Rotterd. 1684. 12. *Méditatt. chrét.* Amstd. 1680. *Traité de la nature etc.* 1683. *Conversatt. chrét. dans lesquelles on justifie la verité de la religion et de la morale de I. C.* Par. 1677. 12. — *Bernard Lamy* *Démonstrat. de la vérité et de la sainteté de la morale chrét.* Par. 1688. Rouen 1706 — 11. 5 Voll. 12. Tydsk af *Restel*, Leipz. 1737. 2 Bde.

c) *Manuductio spiritualis.* Lps. 1687. Tydsk; der geistliche Wegweiser. Frkf. 1704. Allerförest spansk 1675; endnu ofte oversat. *Franç. Malaval* *Pratique facile pour élever l'ame á la contemplation.* Par. 1673. *Petrucci* *Lettere e trattati spirituali.* Ven. 1651. *Mistici enigmi.* Ven. 1685. *Franç. la Combe* *Analysis orationis mentalis.* Verceil. 1686.

d) *Moyen couri et très facile de faire oraison.* Grenoble og Lyon. 1686. *Cantique des Cantiques interprété selon le sens mystique.* Lyon. 1688. *La Bible avec des explications et réflexions qui regardent vie intérieure.* Col. 1715. 20 Voll. *La vie de Mad. Guyon écrite par elle-même.* Col. 1720. 3 Voll. o. fl. a.

e) *L' appel de Dieu et le refus des hommes — La lumière née. en ténèbres — Le tombeau de la fausse théologie — Le nouveau ciel et la nouvelle terre* o. a. Amst. 1686. 19. Voll.

f) *Explication des maximes de saints sur la vie intérieure.* Par. 1697. 12. Tydsk: *Lehrsätze der Heiligen.* 1699. 8. *Instruction pastorale touchant son livre des maximes etc.* 1697. 4. *Strid mellem ham og Bossuet.*

g) *Franç. Toletus* († 1596.) *Summa casuum conscientiae.* Rom. 1602. *Immanuel Sa* († 1596.) *Aphorismi Confessoriorum ex doctorum sententiis collecti,* sidst Duaci 1627. *Joh. Azor* *Institutt. morales.* T. I. Rom. 1600, T. II. III. Brix. 1602. *Greg. Valentia* († 1603.) *Comentarr. theol. et dispuitt. in Summam Thom. Aqu.* 1591. 4. Voll. *Gabr.*

Vasquez († 1604.) Opuscula moral., quæ ad secund. secundæ S. Thom. spectant. Opp. Lugd. 1620. *Thom. Sanchez* († 1610.) de sacram. matrimo-
 nii. Genuæ 1592. 3 Voll. Op. moral. in præcepta decalogi. T. I. Antv. 1614 II. 1614. 1622. Consilia s. opusc. mor. Lugd. 1634. 35. 2 Voll. *Franc. Suarez* († 1617.) Commentatt. ac disputatt. in summam theologiæ Thom. Aquin. 19 Voll. Mogunt. 1619—29. fol. *Paul Laymann* († 1635.) Theol. mor. in libros V partita. Monach. 1625. 4. *Vincent. Filliucius* († 1622.) Moralium quæstt. de christ. officiis et casibus conscientiæ. Ti. 2. Urseliis, 1625. Col, 1629 fol. *Leonh. Less* († 1623.) de justitiâ et jure ceterisque virtutibus cardinal. II. IV. ad secundam sec. D. Thomæ. Lovan. 1605. *Ferdinand de Castro Palao* († 1633.) Opus morale de virtut. et vitt. 7 Partt. Lugd. 1631—1650. fol. *Bauny* († 1649.) Summa casuum conscientiæ. Par. 1631. *Anton. de Escobar y Mendoza* Universa theolog. mor. Lugd. 1663. 7 Voll. fol. *Herrm. Busenbaum* († 1669.) Medulla casuum conscientiæ s. theol. mor. Monast. 1645. 52 Gange oplagt, med Tillæg af *Lacroix*. Col. 1757., af *Alph. de Ligorio*. Rom. 1757. 3 Voll. *Thom. Tamburini* jus div. nat. et eccles. morales explicatt. etc. Panorm. 1661. *Thyrseus Gonzalez* Fundament. theol. mor. Antv. 1694. — I Jesuiternes Aand behandlede Sædelæren af: *Anton. Diana* Resolutt. moral. Antv. 1645. 4 Voll. fol. *Caramuel Lobcowiz* Theol. mor. ad prima eaque clarissima principia reducta. Lov. 1543. — Jesuitiske Mystikere: *Bellarmin* Gemitus columbæ. Col. 1626. *Ascensus mentis in Deum* 1623.

h) (*Arnauld?*) La théologie mor. des Jésuites. 1643. Latin: Theol. mor. Jesuitarum contra bonos mores Christianorum in genere 1645. La morale des Jésuites, extraite fidèlement de leurs livres par un docteur de Sorbonne (*Perrault*). 1669. 3 T. 8. *Stüudlin* Gesch. d. christl. Mor. S. 475. ff. Extrait des assertions dangereuses et pernicieuses en tout genre que les soi-disans Jésuites ont soutenues etc. Par. 1763 (af en af Pariser Parlamentet nedsat Prøvelsescommission.). Theol. mor. Jesuitt. I. Quandoquidem universa statuunt probabilia utrinque, fere nihil non licitum Christianis ponunt, docentes, liberum esse probabiliorem opinionem, quam et credas veram, deserere, et adhærere minus probabili, asserentes, statim ac a duobus, quinimo aliquo solo Doctore opinio docetur quæcunque, eam per id reddi probabilem (Slg. *Escobar* Theol. mor. T. I. l. II. sect. 1. c. 2. p. 34. Quia, cum quælibet probabilis opinio tutam reddat conscientiam in operando, non minus tutus erit operans juxta unam, quam juxta aliam opinionem.). II. . . . Docent: fidei quidem oportere normam ex patribus antiquis disci: normam autem morum a novis doctoribus acceptandam esse . . . III. Nemini tandem non facile invenientur suorum scelerum excusationes, si admittuntur, quæ necessaria ponunt requisita ad peccatum aliquod, ut dicatur mortale.

Tum enim solum mortale dici volunt, si processerit ab homine, qui videat, sciat et intime pernoscat quid vel juste vel injuste a se fiat; nec nisi præveniente ejusmodi perquisitione, perspectione et reflexione mentis super qualitates bonas malasve rei circa quam occupatus fueris, actionem qua quid commiseris voluntariam esse posse. *Contra Præcepta Dei* et primo c. mandata *generalis. de dilectione Dei et proximi*. IV. Deum nobis sui amandi præcepta dantem nos non tam ad se amandum adstringere, quam non odio eum habendum. *Contra Decal.* 1. VII. Ubi secreto et citra scandalum fieri potest, non netas esse occidere eos, qui mala de nobis loquuntur, siquidem obtretractio alia ratione impediri non possit. . . . *De poenitent.* XIX. Statuunt, posse directo primo et per se perquiri occasionem ad peccata proximam, ob aliquam sive temporalem, sive spiritualem nostri vel proximi commoditatem. XXXIV. Etiam asserunt eum esse absolvendum, qui fateatur, spem quam habuerit fore ut absolveretur, eam majori facilitate ad peccata seduxisse, secus si spem nullam habuisset. *Busenbaum* l. 1. tract. II. c. 3. Dub. I. An debeant præcepta impleri ex charitate? Resp. Possunt impleri sine charitate, nisi hanc in substantia includunt, ut v. g. præceptum dilectionis Dei. Ratio, quia tantum præcipitur substantia actus inclusi in præcepto v. g. ut honoretur parens, non autem finis, modus præcepti, ut docet *S. Thom.* Interim certum est, requiri caritatem in operante, ut impletio præcepti sit meritoria, juxta illud 1 Cor. 13.: Si linguis hominum loquar etc. Dub. II. An ad impletionem præceptorum requiratur intentio iis satisfaciendi? Resp. Quod non. Ita *Sanch.*, *Vasq.*, alii communiter. Ratio est, quia lex tantum præcipit liberam operis externi executionem, v. g. auditionem sacri, non autem ut alio peculiari actu quis velit vel intendat. Dub. III. An satisfaciatur præcepto, qui faciens opus, expresse intendit per illud non satisfacere. Resp. Satisfacit etc. L. V. c. 2. Dub. II. Tria requiruntur ad peccatum mortale, quorum si unum desit, fit veniale, quod alias ex se est mortale. 1. Ex parte intellectus, plena advertentia et deliberatio. 2. Ex parte voluntatis, perfectus consensus. 3. Gravitas materiæ, saltem ut plurimum. . . . Signa perfecti consensus sunt Si quis dubitet, num consenserit, præsertim si sit vir timoratus Si quis valde timide et suspense processisse se meminit (*Laymann* hos *Stäudlin* S. 401.: Qui ex inveterata consuetudine velut quodam necessario impetu rem malam agit, tunc non peccat, quia nullum peccatum sine rationis deliberatione committitur. *Sa Verb.* præcept. n. 1. Præceptum de re levissima non obligat ad mortale, etiamsi qui præcipit, id velit.). LVI. tract. IV. c. 1. Dub. II. Qualis contritio requiratur? . . . Perfecta est, quæ dicitur ex motivo caritatis. Imperfecta est, quæ ex inferiore motivo, supernaturali tamen

concipitur. Resp. Ad sacramentum hoc sufficit et requiritur saltem attritio formalis, supernaturalis, efficax etc. L. III. tract. II. c. 2. de juramento. Dub. II. An in juramento liceat uti æquivocatione. Resp. Jurare cum æquivocatione, quando justa causa est . . . non est malum L. III. tract. IV. c. 1. Dub. III. §. 8.: Ad defensionem vitæ et integritatis membrorum licet etiam filio, religioso et subdito se tueri, si opus sit, cum occisione, contra ipsum parentem, Abbatem, Principem, nisi forte propter mortem hujus secutura essent nimis magna incommoda ut bella etc. *Sylv. Bon.* §. 9.: Licet quoque occidere eum de quo certo constat, quod de facto paret insidias ad mortem: ut si uxor e. g. sciat se noctu occidendam a marito: si non potest effugere, licet ei prævenire. §. 11.: Quandocunque quis juxta supra dicta habet jus alium occidendi id potest etiam alius pro eo præstare, cum id suadeat caritas. Sgl. Herreau's Sætninger, ogsaa om Tyranmord hos *Wolf* Gesch. der Jesuiten II. 281. og overhovedet *Stüudlin* a. St. S. 503. ff.

§. 192.

I Modsætning til den jesuitiske Moral stod Cornel. Jansenii a) og hans Tilhængeres og Aandsforvantes augustinske Lære, hvilken først ved Forbindelsen med Klosteret Portroyal erholdt en Retning til stræng Askese og til Sværmeri. Ogsaa fandt den jesuitiske Sædelære Modsigelse fra andre Sider c) og blev selv formildet af Ordenens Medlemmer d), indtil denne blev ophævet i Aaret 1773. De övrige katholske Sædelærere fulgte endnu det gamle System e) eller heldede til Jansenismen f).

a) *Corn. Jansenii*, Episc. Iprens., Augustinus. Lovan. 1640. fol. T. I., in quo hæreses et mores Pelagii contra naturæ humanæ sanitatem, ægritudinem et medicinam ex S. Augustino recensentur ac refutantur. T. II., in quo gemina sententia S. Augustini de humanæ naturæ stantis, lapsæ, puræ statû et viribus eruitur et explicatur T. III., in quo genuina sententia profundissimi doctoris de auxilio gratiæ medicinalis Christi salvatoris et de prædestinatione hominum et angelorum proponitur ac dilucide ostenditur. T. III. l. V. c. 1. p. 485.: . . . Solam charitatis inspirationem, qua fiat ut Deum vere, sincere et ut oportet diligamus, esse proprie gratiam salvatoris mundi. C. 2. p. 493.: Hæc ipsa prima cupiditas seu voluntas boni non est aliud nisi prima justitiæ et inchoata dilectio quantumcunque tenuis, et hæc nihil aliud nisi inchoata charitas Dei. C. 3. p. 497.: Omnis igitur virtus in Dei ipsius tanquam veritatis et justitiæ incommutabilis dilectione versatur, et ex illa rationem virtutis trahit. p. 503.: Cum virtus sit affectio animæ bona;

affectio vero erga creaturam non sit bona, sed unicum ejus vitium, quo sordidata polluitur, a qua pollutione per dilectionem Dei mundatur: perspicuum est, virtutem non aliud esse aut esse posse, nisi amorem Dei. C. 4.: Virtutes cardinales Amor Dei quadruplex. Denne Læres For-dømmelse ved Pave Urban VIII. og Innocenz X.

b) Ant. Arnauld de la fréquente communion. 1643. Tradition de l'église sur le sujet de la pénitence et de la communion. Apologie de Jansenius et de la doctrine de St. Augustin. 1644. 4. Morale pratique des Jésuites. Amst. 1742. 8 Voll. 8. — *Blaise Pascal* Lettres provinciales ou lettres écrites par Louis de Montalte à un provincial des ses amis etc. avec les notes de *G. Wendrock* (Nicole) 1712. 3 Voll. Pensées de Pascal augmentées de sa vie (par *Mad. Perier*, sa soeur), d'un discours sur les preuves des livres de Moysse (par *la Chais*). Par. 1714. Oeuvres complètes de *Blaise Pascal* (par l'abbé Bossut). Par. 1779. 5 Voll. — *Pierre Nicole* Essais de Morale contenues en divers traités sur plusieurs devoirs importants Par 1671—1714. 6 Voll. 12. Ed. 6. A la Haye 1688—1700. 10 Voll. Lettres choisies, écrites par Mr. *Nicole*. A Liège 1702. — *Paschas. Quesnel* Réflexions sur les quatre Evangelistes Par. 1671. fol. Le nouveau Test. en françois avec des réflexions morales. Par. 1687. Abrégé de la morale de l' Evangile, des Actes des apôtres etc., ou pensées chrét. sur le texte de ces livres sacrés. Par. 1693. nouv. ed. augm. Brux. 1703. 8 Voll.

c) Om Sorbonne (*Perrault* s. §. 191. Not. 1.), den franske Geistlighed, Parlamentet (§. 191. Not. i.), om Paven, s. *Siäudlin* a. O. S. 511. ff. *Henr. a St. Ignatio* Theologia Sanctorum veterum ac novissimorum circa universam morum doctrinam adv. novissimas juniorum Casuistarum impugnationes strenue propugnata. Leodii 1707. Ethica amoris, s. Theologia sanctorum, magni præsertim Augustini et Thomæ Aquinatis, circa universam amoris et morum doctrinam, adv. novitias opiniones strenue propugnata. Leod. 1709. 2 Voll, Theol. mor. ab H: Busenbaum tradita . . . ab *A. Franzoja* . . . ad frutinam revocata. Bonon. 1760.

d) Gisbert l'antiprobabilisme. Par. 1703. *Camargo* Règle de l'honnêteté morale etc. Napl. 1704.

e) Jae. Besombes Theol. dogm. et mor. Tolos. 1709—11. 8 Voll. *Eus. Amort* Ethica christ. Aug. Vind. 1739. *Ej.* theol. mor. inter rigorem et laxitatem media. Venet. 1757. 2 Voll. *Honor Tournely* Prælectt. theol. Par. 1726. 16. Voll. *Dan. Concina* Theol. chr. dogm. mor. Rom. 1749. 10 Voll. *Ej.* comp. th. mor. ib. 1762. 2 Voll. *Ej.* ad theol. mor. apparat. ib. 1751. *Mart Gerbert* Princip. Th. mor. Aug. Vind. 1758. *Gervasius* de legg., peccat. et peccatorum poenis. Vienn. 1764. *Schramm* Comp. theol. Dogm. et mor. Aug. V. 1768. 3 Voll.

Patazzi Theol. mor. Passav. 1770. 16 Voll. *Wurzer* Spec. th. mor. Ingolst. 1775.

f) *Le Pelletier* Pratiques et règles des vertus chrét. Lyon. 1713. 8. *Paul. Gabr. Antoine* Theol. mor. universa. Nancy. 1731. 3 Voll. Ven. 1769. 4 Voll. Ed. nov. Aug. Vind. 1779. 8. *Hauermanns* Tirocin. th. mor. Venet. 1771, 2 Voll. 8. *Fazzio* Institut. christ. philos. Pis. 1772. 2 Voll. 8. *Paul* Lugdun. Instit. mor. Med 1760. 2 Voll. *Hüter* Gedanken über die Moral. Münch. 1774. 4.

Tredie Tidrum.

Fra Slutningen af det 18de Aarh. indtil vor Tid.

Förste Capitel.

Den protestantiske Kirkes almindelige Dannelseshistorie.

§. 193.

—Frihedens Aand, der i Reformationen næsten kun havde forstyrret og ikke oprettet noget levende Kirkesamfund, men blot et paa Bibeltroen og den dogmatiske Forstand usikkert nok grundet Lærebegreb og igjen atter ladet sig undertrykke af dette, vaagnede, fuld af Mistro mod Kirke og Theologie, i den engelske Deismus og i det franske Fritænkeri, til en overmodig, naturalistisk, hjerteløs Selvtænken, og i den tydske, af Philosophie og Philologie ledede Theologie, til en vel alvorligere, men dog kold, Religionen kun fra den sædelige og forstandige Side betragtede, Historie og Kirkesamfund ugunstig og til Deismus heldende Rationalismus — den nødvendige Frugt af den gamle Dogmatismus, der troede at kunne beherske Alt med Logik. Denne Rationalismus, hvilken ikke engang de Theologer kunne holde borte fra sig, der vare Tilhængere af det kirkelige Lærebegreb, løsenede endnu mere det kirkelige Baand.

behandlede Troeslæren paa en fad Maade, hvorved dens Indhold forflygtigedes, og opfattede ikke engang Sædelæren dybt nok eller formaade at hæve Mangelen paa Almeensind og Begeistring. Men dette var kun en Overgang. Philosophien, som var bleven Selvkundskaben mægtig, ledede tilbage til det Dybe og Levende, forstyrrede Deismens logiske Afgud og Moralens tørre Beenrad; og alle Videnskaber grov i Dybden efter Sandhedens Kilder. Aanden blev med Skræk vaer, at den havde vendt sig bort fra Livet hen til den tomme Tanke. Den meget bevægede, Gammelt og Nytt slugende, tungt prøvende Tid vakte Længsel efter en høiere Tröst, end Moralén kunde give. Og saaledes styrede Theologien tilbage til Troen og Samfundet; men man maa haabe, at det kun er en forbigaaende Overdrivelse, naar Mange ville føre Alt tilbage til den gamle Tilstand; Theologien og Kirken ville opleve en Gjenfødelse.

Andet Capitel.

Den protestantiske Kirkes Sædelære).*

§. 194.

Gottfr. Less's a) og Fr. Volkm. Reinhard's b) Værker over Moralén, mellem hvilke J. Pet. Miller's c), Carl Christian Tittmann's d), Sam. Friedr. Nath. Morus's e), J. Chr. Döderlein's f) vise sig som temmelig ubetydelige, betegne en Art Middelstand eller Overgang. Man bemærker hos dem en Bestræbelse efter at gaae ind i Menneskets sædelige Natur og at give Sædelæren Hold ved Philosophie, men af Mangel paa Videnskabelighed blive de hængende i Empirismüs g), hvortil ogsaa J. D. Michaelis overlod sig i sin theologisk-philosophiske Moral h). Det Eiendommelige ved Christendommen mangler hos Alle.

*) Slg. theol. Zeitsch. 1. H. S. 301. ff. 2. H. S. 1. fl. Horn 1. c. p. 52. sqq.

a) *Handbuch d. christl. Moral u. der allgem. Lebenstheologie* f. Aufgeklärtere. Gött. 1777. 3. A. 1787. 8.

b) *System der christ. Moral.* Wittenb. 1788—1815. 5 Thle. 8.

c) *Lehrb. d. ganzen chr. Moral zum allgemeinen Gebrauche.* Leipz. 1774. 2. Ausg. 1776. 8. Einleit. in d. theol. Moral überhaupt u. in die Mosheimische insbesondere. 1772. 4.

d) *Christl. Moral.* Leipz. 1783. 3. A. 1794. 8

e) *Akad. Vorless. über d. theol. Mor., nach dessen Tode herausg. v. Voigt.* Leipz. 1794. 95. 3 Bde. 8.

f) *Kurzer Entw. d. chr. Sittenlehre z. Gebr. f. Vorless.* Jen. 1789. 3 A. 1794. 8.

g) *Less §. 4.:* Vi have kun to Grunddrifter: Selvkjærlighedens og Velvilliens Instinkter (Sandsynligviis med Hensyn paa *Schaftesburys, Hutchesons* o. A.'s Systemer). De ere ubestemte for at nøde os til Brug af Fornuften. §. 11.: De tydeligere Begreber (Forstandens og Fornuftens), hvorefter vi bestemme os og handle, kaldes Motiver, Bevæggrunde. De ere af dobbelt Art: for det Første, Forestillinger om Guds Villie, for det Andet, Forestillinger om det Ædle og Fordeelagtige ved en Opførsel. §. 13: Enhver fri Handling har enten fordeelagtige eller skadelige Følger for Samfundet (hvoraf den Handlende er et Medlem). De ere *følgelig (!)* enten moralsk gode eller onde. Det menneskelige Samfunds almindelige Nytte er Prøve og Grund for Moraliteten af vor Opførsel. Moralsk godt og almeennyttigt; moralsk ondt og almeenskadeligt ere eet. Heraf følger: 1) Handlingens Moralitet afhænger ikke af en Overherres Vilkaar, selv ikke af Guds. Gud vil Intet, uden det Bedste. 2) Den guddommelige Villie er imidlertid en ubedragelig Erkjendelsesgrund for det Gode og Onde. §. 65: Den christelige Moral indbefatter begge Dele, Naturloven og Guds skrevne Lov. Naturloven indeholder to Slags Pligter, de fuldkomne, hvilke Andre med Magt kunne tvinge os til at udføre, og de ufuldkomne, som man ikke kan tvinges til. Den guddommelige Naturlov er den i Naturen, d. v. s. ved Menneskets naturlige Kræfter og Skabningens hele Indretning bekjendtgjorte Guds Villie. Ifølge S. 85. er det den sunde Menneskeforstand, ved hvilken vi erkjende Naturloven. §. 69.: Fundamentet for den hele, ikke blot Natur- men Guds skrevne Lov er den Sætning: Gjør alt det, som beforder det menneskelige Selskabs, Guds Families Vel; af hiint er Du selv en Deel. . . . Størrelsen af den almindelige Nytte bestemmer, efter Guds Villie, Vægten af hans Love. Paa denne Sætning heroer den hele Lære om Collision.

Reinhard §. 9.: Den theologiske Moral er den Videnskab, som lærer, hvori efter Christi og hans Apostlers Underviisning den høieste Grad af *Fuldkommenhed* bestaaer, hvilken Mennesket skal opnaae, og ved hvilke Midler han kan dannes dertil. §. 1.: Er en Skabning bleven

alt det, som den efter sin Natur kunde blive; er alle dens naturlige Kræfter saaledes udviklede, styrkede og övede, at den opfylder sin *Bestemmelse* i alle Dele, saa har den naaet sin fuldkomne Modenhed, sin største Fuldkommenhed. §. 2.: Fuldkommenheden kan igjen selv betragtes deels med Hensyn paa den Skabning, hvis Eiendom den er, deels med Hensyn paa den övrige Verden. I første Tilfælde er den, naar Skabningen föler og lever, den bestemte Grad af *Velværen* og af *Modtagelighed for Nydelse*, som samme har naaet; og, er den desuden fornuftig, saa bestaaer tillige i denne Fuldkommenhed ogsaa den *Værdighed*, som den besidder; — i andet Tilfælde er netop denne Fuldkommenhed at betragte som det *Værd* og den *Brugbarhed*, hvilken den har for sine Medskabninger og det Hele. §. 5.: De livlöse Skabninger og Dyrene ere af Naturen indrettede saaledes, at de ikke kunne forfeile deres Bestemmelse i Hovedsagen; uopholdelige Instincters Drivværk fører dem denne imöde. . . . Hos Mennesket mangle disse blinde Drifter ganske; derimod besidder han, for at lede sig selv, Fornuft, d. v. s. han er istand til at fatte almindelige Sandheder, at ordne alle sine Forestillinger under Principer og at fortskrive sig Regler for sit Forhold. Men denne Forretning kan Fornuften ikke fuldende, inden den har hævet sig til en överste, Alt ligesom sammenholdende Idee, inden den har dannet sig et grændselös og altomfattende Ideal af höieste Realitet og Fuldkommenhed . . . inden Forestillingen om Gud er bleven den klar. . . . Han maa da holde det for sin Bestemmelse, at lære at tænke og handle som Gud. — Men hvad er den guddommelige Fuldkommenhed? — *Reinhard* betragter nu (1. Afsnit) Menneskets naturlige Anlæg til Fuldkommenhed, Forestillings-, Fölelses- og Begjeringsevnen. For den første sætter han Fuldkommenheden i Fornuftens Uddannelse, for den anden fordrer han Uddannelse, Udvidelse, Berigtigelse, Forfinelse, Maadehold (uden al Regel). I den tredje finder han Tilböieligheder og Drifter, ifölge hvilke vi ville eller ikke ville en Sag, alteftersom de stemme overeens med den, eller ikke. Men Grunden, hvorfor vi finde denne Overeensstemmelse eller Ikkeovereensstemmelse, ligger (§. 52.) i den menneskelige Fuldkommenhed, i Begunstigelsen af Öiemedet, for hvis Skyld vi ere til. Dette Öiemed bestaaer, ifölge §. 53. III. i Underordningen af alle forskjellige Öiemed under Fornuftens Öiemed, hvilket ifölge IV. ligger i det höieste Ideal af Fuldkommenhed eller den störst mulige Lighed med Gud. — Saaledes er det klart, at *Reinhard* lader Ideen om Fuldkommenhed ubestemt, og den tomme Plads udfylder han med Empirie, saaledes som det viser sig i Læren om de forskjellige Evners Feil (2. Afsnit). — Laxe Begreber om det Gode: dette er deels absolut, deels physisk, deels kosmisk, d. v. s. sædelig godt, behageligt, velgjørende. "Was recht ist, muss auch angenehm oder doch nützlich

und ganz gewiss gemeinnützig seyn" (ved hvilken Leilighed der bliver henviist til den guddommelige Gjengjældelse). "Das wahre Uebel ist in jedem Sinn und in jeder Beziehung ein Uebel, und zwar gleichfalls entweder vermöge seiner Natur und sogleich, oder durch eine Vermittlung Gottes und in der Folge."

h) *J. D. Michaelis Moral.* Udgivet og ledsaget med den christelige Sædelæres Historie af *Stüudlin.* 1792. 2 Thle. 8. — S. 79. §: 10.: Der Wille Gottes, mit dem er uns geschaffen hat, ist unsre Glückseligkeit: also werden wir folgenden Satz für seinen Befehl ansehen müssen: "Suche die ausgedehnteste Glückseligkeit des Ganzen zu befördern," Wäre er kein Gebot Gottes, so würde er schon sehr acceptabel seyn. Die Hälfte, und wohl die grössere Hälfte von ihm würde in unsem Eigennutz schon gegründet, also eine Haus- und Personal-Politik seyn: die andre Hälfte, wo mein eigener Nutzen nicht durch andrer Glückseligkeit erhalten wird, wäre doch gleichsam die Politik des ganzen menschlichen Geschlechts. S. 2.: Den Namen Wissenschaft habe ich in der Definition nicht gebrauchen mögen, weil einige Vorschriften der Moral nicht unter die völlig gewissen Dinge, sondern unter die wahrscheinlichen gehören: welches daher kommt, weil sie ihren Beweis auf die Folgen der Handlungen gründet, ob nämlich diese die ausgedehnteste Glückseligkeit befördern oder hindern u. s. w.

§. 194.

Kants sædelige Philosophie traadte paa en velgjørende Maade op imod den hidtil herskende Lyksaligheds- og Nyttighedslære, idet den bestræbte sig for at paapege en indre, ubetinget Lov for det Gode og fordrede reen, ubetinget Agtelse for samme a). Men denne Lov, det kategoriske Imperativ, var ikke alene formal, følgelig tom, men den var ogsaa blot af forstandig Art, og Kjærlighedens levende Følelse var overseet derved. Derfor var Kants Philosophie slet ikke skikket til, at en religiøs og paa Livserfaring og Historie grundet Sædelære, som den christelige, kunde behandles efter den. Alligevel gave næsten alle Theologer efter for Magten af det ved den paa Tidsalderen gjorte Indtryk og lagde den til Grund ved Behandlingen af den christelige Sædelære, men leverede næsten ikke andet, end kantiske Systemer ued Sammenligning og Anvendelse af det christelige Stof, hvis Eiendommelighed dog blev meget udslettet, ja forvansket. Ogsaa vendte Lyksaligheds-Principet igjen tilbage ligesom gjennem en Bagdør.

a) *Kant Metaphys. d. Sitten. Rig. 1785. S. 61.*: Alles, was empirisch ist, ist der Lauterkeit der Sitten höchst nachtheilig, indem der eigentliche und über allen Preis erhabene Werth eines schlechterdings guten Willens eben darin besteht, dass das Princip der Handlung von allen Einflüssen zufälliger Gründe, die nur Erfahrung an die Hand geben kann, frei sei indem die menschliche Vernunft in ihrer Ermüdung gern auf diesem Polster ausruht, und in dem Traume süßer Vorspiegelungen (die doch statt der Juno eine Wolke umarmen lassen) der Sittlichkeit einen aus Gliedern ganz verschiedener Abstammung zusammengefügten Bastard unterschiebt, der allem ähnlich sieht, was man daran sehen will, nur der Tugend nicht, für den, der sie einmal in ihrer wahren Gestalt erblickt hat. S. 52.: Der kategorische Imperativ ist also nur ein einziger, und zwar dieser: Handle nur nach derjenigen Maxime, durch die du zugleich wollen kannst, dass sie ein allgemeines Gesetz werde. S. 59.: . . . dass man es sich ja nicht in den Sinn kommen lasse, die Realität dieses Principis aus der besondern Eigenschaft der menschlichen Natur ableiten zu wollen. Denn Pflicht soll praktisch - unbedingte Nothwendigkeit der Handlung seyn; sie muss also für alle vernünftige Wesen gelten, und *allein darum* auch für allen menschlichen Willen ein Gesetz seyn. Was dagegen aus der besondern Naturanlage der Menschheit, was aus gewissen Gefühlen und Hangen . . . abgeleitet wird, das kann zwar eine Maxime für uns, aber kein Gesetz abgeben. En anden Formel S. 66.: Handle so, dass du die Menschheit, sowohl in deiner Person, als in der Person eines jeden andern, jederzeit zugleich als Zweck, niemals bloss als Mittel brauchest. Tredie Formel S. 70.: Die Idee des Willens eines jeden vernünftigen Wesens als eines allgemein gesetzgebenden Willens. S. 72.: Also würde das Princip eines jeden menschlichen Willens, als eines durch seine Maximen allgemein gesetzgebenden Willens, sich zum kategorischen Imperativ darin gar wohl schicken, dass es, eben um der Idee der allgemeinen Gesetzgebung willen, *sich auf kein Interesse gründet* und also unter möglichen Impervativen allein unbedingt seyn kann.

b) *J. W. Schmidt Theol. Moral. 1793. Christl. Moral wissenschaftlich bearbeitet. 1. B. 1797. 2. 3. B. von Krause 1800. Schmidt fors-kaster Jesu Mynster som Princip af den Grund, fordi man først ved rigtige moralske Kundskaber sættes istand til at lade det gjælde som Mynster. Selv Kjærlighed til Gud bliver betragtet som en Følge af Forestillingen om Moralloven og om Guds Hellighed. — C. Fr. Staudlin Grundrisse der Tugend und Religionslehre. 1. Th. 1798. Grundsätze der Moral. 1800. Christoph Friedr. Ammon Christl. Sittenlehre nach einem wissenschaftl. Grundriss. 1795. 2. A. 1798. §. 31.*: Handle vernünftig, deiner sittlichen Vernunft, deinem Gewissen gemäss. Die

Probe dieses Grundsatzes enthält der Kanon, der ausser andern ähnlichen Formeln auch so ausgedrückt werden kann: *Handle so, dass deine Regel des Willens von jedem vernünftigen Wesen als ein allgemeingeltendes Gesetz anerkannt werden muss.* §. 32.: Das Gebot: Liebe Gott und deinen Nächsten als dich selbst, d. h. verehere Gott, indem du die Einschränkung deiner Selbstliebe durch die Beobachtung der Pflichten gegen Andere als sein Gebot betrachtest: kommt dem reinen Sittengesetze unstreitig näher, als alle materiellen Moralprincipien. §. 45.: Höchstes Gut des Universum . . . Tugend und Glückseligkeit in unzertrennlicher Harmonie. Daher muss eine göttliche Weltregierung vorausgesetzt werden, welche Tugend und Glückseligkeit in eben dem Grade verbindet, als sie in dem Menschen Freiheit und Nothwendigkeit zu einer Person vereinigt. §. 48.: Bei diesem Unvermögen sich selbst glücklich zu machen, dringt sich dem Tugendhaften von selbst der Glaube an Gott, als Gesetzgeber und Richter auf u. s. w. §. 50.: Diese genaue Verbindung der Tugend mit der Glückseligkeit ist der Geist der Lehre Jesu, in welcher die Gesellschaft würdiger Verehrer Gottes, welche seine Gebote in ihre Gesinnungen aufnehmen, und von ihm nach ihren sittlichen Werthe (!) belohnt werden, ein Reich Gottes und Christi heisst. P. Joach. Siegm. Vogel Lehrb. d. chr. Moral. z. skad. Vorlessungen. 1803. Han antog et Lovgivningsprincip, et Erkjendelsesprincip, et høieste materielt Princip, et Forpligtelsesprincip. *I Compendium der christl. Moral*, 2. A. 1824., og i *Vorless. über das Philosophische und das Christliche in der christl. Moral*, 1823., søgte han mere at fremhæve det Eiendommelige ved denne, men han kunde dog ikke rede sig ud af Parallelismen af den philosophiske og den christelige Sædelære.

§. 196.

Mange af de kantiske Moraltheologer vendte sig senere selv bort fra den videnskabelige Purismus til Eklekticismus eller Empirismus a). Uvidenskabeligt, men theologisk, omend skjönt ikke levende christeligt er J. Fr. Flatts System b). Videnskabeligt have L. F. O. Baumgarten-Crusius c) og J. Fr. Bruch d) behandlet den christelige Moral.

a) Ammon Neues Lehrb. d. relig. Moral u. der christl. insbes. 1800. Vollst. Lehrbuch der christl. relig. Moral 1806. Handb. d. christl. Sittenlehre. 1 — 3. B. 1823 — 29. Princip §. 37.: Achte handelnd die Wahrheit als eine göttliche Ordnung in der Natur und Vernunft; handle immer nach einer Maxime, die einen vollkommen wahren Satz enthält; lass dich in deinen Handlungen nie von Schein und Meinung, sondern

immer nur von der Wahrheit leiten. Jede Wahrheit, durch freie Thätigkeit des Willens realisirt, heisst Tugend u. s. w. *Stäudlin* Philos. u. bibl. Moral. 1805. Neues Lehrb. d. Mor. f. Theologen. 1813 2. Aufl. 1817. S. 117. f.: Es hat sich gezeigt, dass es kein absolut höchstes, unsre ganze Bestimmung od. alles Gute auf einmal umfassendes Princip gibt. Keines ist noch durch die ganze Moral consequent durchgeführt worden. Diese enthält zu Heterogenes in sich, als dass es in Einen Satz zusammengefasst werden könnte. . . . Wir müssen uns also mit einer Reihe comparativ-allgemeiner Grundsätze begnügen Diese müssen wir allerdings als Aussprüche der Vernunft in uns betrachten. . . . jedoch mit Anwendung auf die Menschen als zugleich sinnliche Wesen Sie möchten so auf einander folgen: Grundsätze der Allgemeinheit des Gesetzes, der Anerkennung Gottes, als des ideal-realen Urgrunds des Sittlichen, der Selbstvervollkommnung, des allgemeinen Besten, der moralischen Gefühle, der eigenen, besonders höheren Glückseligkeit.

b) Vorless. üb. christl. Moral. Af Forf.'s Papirer, udgivne efter hans Død af *Steudel*. 1823. S. 2.: Zum Stoff (Inhalt) der christl. theol. Moral gehören die unmittelbar- und mittelbar-moralischen Beleh-rungen, die Gott uns durch Jesum und die Apostel mitgetheilt hat; aber auch die Sätze, die aus jenen durch eine richtige Folgerung abgeleitet werden können. S. 43.: Absolut nothwendig ist es nicht, dass in der christl. theol. Moral die Uebereinstimmung des Inhalts der christlichen Sittenlehre mit der Vernunft dargethan werde, weil dieses Geschäft der Apologetik überlassen werden kann. S. 44.: Aber es ist in Hinsicht auf den apologetischen Zweck durchaus nicht nothwendig, irgend einen Satz als das höchste Princip der Vernunft-Moral anzunehmen. S. 51.: Eigenthümliches Princip der christl. Moral: Befolge den durch Jesum von Gott uns bekannt gemachten Willen Gottes. S. 110.: Die Ueberzeugung, dass der Gehorsam gegen das moralische Gesetz mit unsrer eignen Wohlfahrt nicht in Widerspruch stehe, ist eine nothwendige Bedingung einer consequirten Achtung gegen das moralische Gesetz. Auch in dieser Hinsicht ist der Glaube an Gott nothwendig.

c) Lehrbuch d. christ. Sittenlehre. 1826.

d) Lehrbuch d. christl. Sittenlehre. 1 Abth. Allgem. Sittenl. 1829. 2. Abth. Besond. Sittenlehre. 1832.

§. 197.

I den reformerte Kirke viste sig intet Betydeligt for den christelige Sædelære. C. G. Robert's a) og Sam. Endemann's b) Lærebøger udmærke sig ved Mildhed. Stock-

houses's Sædelære c) hviler derimod endnu paa det calvinske System.

a) *Ethicæ christ. comp. in auditorum usus elaboratum.* Marb, 1770.

b) *Institut. theol. mor.* Frcf. 1780. 2 Voll. *Compend. theol. mor.* Frcf. 1784.

c) Udgivet (og forøget med 1. og 2. Deel) af *Rambach.* Bresl. 1772—76. 3 Thle.

Tredie Capitel.

Tilbageblik paa den katholske Kirke.

§. 198.

I Tydskland indvirkede vistnok den protestantiske Philosophie og Theologie, begunstiget af Joseph 2dens og den baieriske Regjerings Bestræbelser, paa den katholske Kirke til Fordrivelse af det gamle Mørke, men mere ad naturalistisk og rationalistisk, end ad ægte religiøs Vei, snarere til at bringe Frafald, end Gjenfødelse. Endnu oplod sig ikke for Katholikerne den hellige Skrifts Kilde ved nogen levende Udlægning. Imidlertid var Indflydelsen paa Sædelærens Bearbejdelse vel endnu den fordeelagtigste. For Theologien og især Moralens Dyrkning blev den nu i Østerrig ved Lov indførte og ellers ogsaa almindelig blevne Brug af det tydske Sprog til Gavn.— I Frankrig virkede Revolutionen mere forstyrrende, end fornygende og bragte snarere Vantro, end forbedret Tro. St. Simonismen er en usalig Sammenblanding af Religion og Moral med Politik. Andre religiøse Bevægelser synes at føre tilbage til Papismen eller dog ikke at være den evangeliske Christendom gunstige,

§. 199.

I Begyndelsen viste Jesuitismen sig endnu i Sædelæren a). Mange bleve meer eller mindre staaende ved det Gamle b).

Men Andre fulgte deels den af den østerrigske Regjering givne Anledning til Forbedring af de theologiske Studier c), deels overhovedet den videnskabelige Tidsaands Tilskyndelse d).

a) *Bened. Stattler* Allgemeine katholisch christl. Sittenlehre oder wahre Glückseligkeitslehre aus hinreichenden Gründen d. göttl. Offenbarung u. d. Philos. f. d. obersten Schulen der pfalzbaierschen Lyceen auf höchsten churfürstl. Befehl verfasst. Münch. 1791. Vollst. christl. Sittenlehre f. d. gesammten christl. Haus- und Familienstand u. z. w. Augsb. 1789—91. 2 Bde. *Ethica christ. communis*. Aug. Vind. 1791. 6 Tom. *Ethica chr. universalis*. Ingolst. 1773. ed. 2. Aug. Vind. 1793.

b) *Ant. Luby* Theol. mor. in systema redacta. P. I—III. Græcii 1784. *Wenz. Schanz* Moralis christ. in system. redacta, locis S. Scripturæ traditionis et decretis a suprema potestate latis illustrata. Vienn. 1785. 4 Voll. *Reif* Syst. theol. mor. chr. justis theorematibus conclusum. Ingolst. 1787. 88. *Lechleitner* Theol. Moral od. d. Beweggr., Pflichten u. Mittel des Christen a. d. heil. Schrift und Vernunft. Augsb. 1798. *Fr. Gives* Prælectt. in univers. theol. mor. juxta div. Script. SS. Patrum, sac. Conciliorum, Ecclesiæ scriptorumque ecclesiast. auctoritatem et decreta. Madrid. 1788. 4 Tomm. *Alprunius* de officiis hominis christ. Ticin. 1790. *Tamburini* Prælectt. de justitia christ. et sacramentis, de ultimo hominis fine deque virtut. theol. et cardinalibus. Ticin. 1783—85. 3 Voll.

c) Anleit. z. Verfass. eines zweckmässigen Entw. d. Moraltheologie in d. k. k. Staaten 1788. *Jos. Lauber* Kurzgef. Anleit. z. christl. Sittenl. od. Moraltheologie nach d. Leitf. des f. d. Oesterreich. Erblande festgesetzten Planes. Wien 1784—88. 5 Bde. 8. — *Schmiedel* Die v. d. geoffenb. Relig. unterstützte Moralphilophie oder Moraltheologie, nach d. Entw. d. Wien. Studienverb. Wien. 1787. *Ferd. Wanker* Christl. Sittenl. od. Unterr. v. Verhalten eines Christen, nur durch Tugend wahrhaft glücklich zu werden. Freib. 1794. 2 Thle.

d) *Aug. Zippe* Anl. z. Sittenl. d. Vernunft und Offenb. z. Privatunterrichte d. Jugend. Prag. 1778. *Schwarzhuber* Praktisch katholisches Relig. Handbuch f. nachdenkende Christen. 1785. 4 Bde. Ausz. 1790 2 Bde. *Dänzer* Anl. z. christl. Moral. Salzb. 1787. 2. A. 1791. 3 Bde. (Begge folge fornemmelig *Lessen*). *Rosshirt* Institut. theol. mor. Werceb. 1789. (efter *Buddeus*). *Fabiani* Grundz. d. christl. Sittenl. Wien. 1789. Grundr. d. chr. Mor. nach d. v. Hrn. Abt Fabiani herausg. Grundz. d. chr. Sittenl. mit einigen Abändd. u. Zuss., entw. v. e. Weltpriester d. Bisth. Würzburg. Bamb. u. Würzb. 1791. *Isenbiehl* Tugendlehre nach d. krit. Grundss. der reinen Vernunft u. d. prakt. Christenthums. Augsb. 1795. *Mutschelle* Theor. Mor., fortges. v. e.

Verehrer d. Vfs. Münch. 1801—3. 2 Bde. *Geishüttner* Theol. Mor. in e. wissenschaftl. Darstellung. Linz u. Wien 1803. 3 Thle. *Schenkl*. Ethica christ. Ingolst. 1800. 1801. Ed. 2. Landsh. 1802. 1803. 3 Voll. *Reihberger* Systemat. Anl. z. christl. Sittenl. Wien. 1794. Institut. ethicae christ. s. Theolog. mor. usibus academ. accomod. Vienn. 1808—9. 3 Tomm. *I. M. Sailer* Handbuch d. christl. Moral, zunächst f. k. kathol. Seelsorger, und dann f. jeden gebildeten Christen. München 1818. 3 Bde. *Heinr. Schreiber* Allgem. Religionsl. nach Vernunft. u. Offenb. Eine Reihe akadem. Vorless. 2. Prakt. Theil. 1829.

Tredie Deel.

Særegen Sædelære.

Indledning

§. 200.

Den særegen Sædelære er deels Dydslære eller Læren om Sindsbeskaffenheden, hvilken Pligtlæren er sat til Opgave (§. 71.), deels Pligtlære, eller Udførelsen af de §. 72. ff. givne Grundtræk ved Anvendelse paa bestemte Forhold i Livet, hvorved der maa tages Hensyn til sammes historiske Dannelsesstilstand (Protestantisk Sædelære). Det er nödvendigt fremfor Alt at vise, hvorledes det indre Menneske skal være beskaffent i Henseende til Erkjendelse, Følelse og Villie, hvis Pligtlæren ikke skal forblive tom og ufrugtbar; ligesom man da allerede for længe siden har erkjendt, at Alt kommer an paa det dydige Sindelag og Sindsforfatningen, og at der kun gives een Dyd; ogsaa har man søgt at omfatte Indbegrebet af alt der til Hørende i Cardinal- og de theologiske Dyder.

Förste Capitel.

Om den christelige Dyd.

I. Sammes Begreb og Væsen.

§. 201. a.

Om Dyden (Dygd, Dygtighed, Duelighed, Fortreffelighed) eller Charakteren (Præget, Skikkelsen af det indre Menneſke) forekommer der, hvad Ordene angaaer, kun lidet i N. T., og just ikke altid i den her meente Forſtand (2 Pet. 1, 5. Phil. 4, 8.); der mangler ſelv det sædvanlige lavere Begreb af ſamme ſom Opdragelsens og Övelsens Sag: deſto fuldere, omendſkjönt ikke nöie beſtemt, möder os Begrebet om det til Opfyldelſen af den guddommelige Villie og Chriſti Efterfølgelse ganske hengivne indre Menneſke, eller om Troſkaben mod den christelige Kaldelſe (§. 71.), den fuldkomne Helliggjörelſe (1 Theſſ. 5, 23 1 Pet. 1, 15.), det af Gud födte Menneſke (1 Joh. 3, 9.), det ſande Liv (Joh. 4, 14. 1 Joh. 3, 14. f.). Slg. Jac. 2, 10. Af det Gl. T. höre herhen: Ps. 51, 12. 119, 33. f. Ordspr. 4, 23. 16, 2. Jer. 32, 40. Ez. 36, 26; derimod Ordspr. 30, 7. f.

Närmere beſtemt efter christelig Synſmaaade, er den dydige Sindsſtemnings indre Samfund med Chriſtus (Joh. 15, 1. ff. Gal. 3, 24. Rom. 13, 14. Col. 3, 10.) eller Liv og Vandel i Aanden (Gal. 5, 16. 25, Rom. 8, 9. 11. 1 Cor. 6, 19. 1 Pet. 2, 5. Eph. 3, 16. 6, 10. ff. 1 Cor. 6, 11. Slg. Ps. 51, 12. Jes. Sir. 23, 4.). Den christelige Sædelære indſkjærper fortrinligviis denne indvortes Beſkaffenhed.

§. 201. b.

Formedelſt den naturlige Hang til Synd og den herskende Syndighed (§. 34) kan den gode Charakter förſt vindes ved Gjenfödelsen (Joh. 3, 3. Tit. 3, 5.) eller Fornyelsen (Eph. 4, 22. ff. Col. 3, 10. Rom. 12, 2. Gal. 6, 15.), hvis Be-

tingelser ere Ydmyghed i Henseende til vor Svaghed, og Tillid til Christus, ved hvem vi vinde Kraft. Begge Stemninger maae staae i Ligevægt og bevares for Overdrivelse. Vistnok synes i Gjennemsnit Ydmygheden, især siden Augustinus, at være fremherskende i den christelige Sædelighed. Gjenfødelsen er, ideal taget, een eneste Handling, men empirisk taget, er det en fortsat Gjentakelse og Fuldendelse.

II. Den christelige Dyds Hovedstykker eller Grunddyderne.

§. 202.

Naar den sædelige Charakter ligesom er Sædelighedens Stamme, da ere dens Grene (efter de tre Evner, Erkjendelses-Evnen (Forstanden), Følelsen (Hjertet) og Kraften til at handle (Villien) følgende: Forstandens Klarhed, Hjertets Reenhed og Villiens levende Kraft; hertil kunne de fire Cardinaldyder (Viisd. 8, 7.) føres tilbage, saa at Viisdommen eller Klogskaben hører til Forstanden, Retfærdigheden til Hjertet og Maadholdenheden tilligemed Tapperheden til Villien.

De *theologiske Dyder* (§. 171. Not. c) høre tildeels til det betragtede religiøse Liv og lade sig ikke bruge som Grunddyder.

§. 203.

Forstandens Klarhed, saa at sige, den sædelige Vandels Veiviserinde, hvori Aandens Selvstændighed godtgjør sig fra Erkjendelsens Side, bliver ikke fordret af Alle med Hensyn til Graden af dens Uddannelse, men med Hensyn til Grundspiren og Retningen, og det som en Virksomhed, ikke blot som en død Besiddelse. Den er den frie levende Troes Eiendom, det indre Lys (Matth. 6, 23. Luc. 11. 35. slg. §. 16) Vandeli Lyset (1 Joh. 2, 8—11. Rom. 13, 11—14. Eph. 5, 8—14. 1 Thess. 5, 4.—8); til den høre Aarvaagenheden (1 Thess. 5, 6. 1 Cor. 16, 13. 1 Pet. 5, 8 slg. Matth. 26, 41), Viisdommen og Indsigten, med Hensyn til sin

Rod (Col. 1, 9. 2 Cor. 6, 6. Matth. 24, 25. 25. 1 ff. Slg. §. 61. Gl. T. Ordspr. 4, 7. 6, 23). — Modsætningen er: 1. Sløvhed, Formørkelse, Søvn (Eph. 4, 18. 5, 8. 1 Th. 5, 6), Forstokkelse, indsigtsløs Iver (Rom. 10, 2); Aandens Fordunkling og Forvirring, hvortil høre alle Arter af falsk Mysticismus, af den mystiske Askese (Col. 2, 16 ff.), Chiliasmens Stemning (slg. 1 Thess. 4, 11. 5, 14. 2 Thess. 2, 1 f. 3, 6), Middelalderens forvirrede Begeistring og hos Verdensmenneskene Vellyst og Nydelsessyge.

Men Aandsklarheden skal ikke være fad Tydelighed, tom Forstandighed, Besindighed af Kulde, men være forbunden med den begeistrede Følelses Varme og Fylde. Hiin Feil forekommer i den protestantiske Kirke i det 17de og 18de Aarhundrede; hos Christus og hos Apostlerne derimod, især hos Paulus, finde vi den rette Forbindelse af Klarhed og Fylde.

§. 204.

Ved Villiens levende Kraft eller Sjelsstyrken bliver den i Erkjendelsen vundne Aandens Selvstændighed ogsaa hævdet med Daadskraften, som Uafhængighed af sandselige Tilskyndelsers Naturmagt, hvorved alene Sædeligheden bliver Menneskets frie Eiendom. Den fordres ikke som medfødt Anlæg, men som frit erhvervet og frit hævdet, hvormed den christelige Anskuelse, at al Sjælens Kraft er en Gave af den guddommelige Aand (Eph. 6, 10. Col. 1, 11. 29. slg. Ps. 51, 12.), ikke staaer i Modsigelse. Den viser sig i Kamp mod den udvortes og indvortes Natur som Taaalmodighed, Sjelsro, Tapperhed og Maadehold og bliver fuldendt ved Livlighed.

§. 205.

Taaalmodighed eller Standhaftighed er Aandens Selvstændighed i Kamp mod den lidende Sandselighed, og det 1. ved Handling, i at bære virkelige eller frygtede Onder, i rolig Overvindelse af Vanskeligheder og i Fortsættets rolige Fastholdelse; 2. uden Hensyn til nogen enkelt Handling, ved rolig Liden. Taaalmodigheden (*ὑπομονὴ μακροθυμίας*) blev fordret af

de første Christne, deels med Hensyn paa Lidelser (Matth. 10, 22. 24., 13. Rom. 12, 12. 6, 3.), deels med Hensyn paa at fastholde Haabets Maal (Rom. 8, 25. 1 Thess. 1, 3.) og var meer, end Tapperheden, nødvendig for Guds Riges Udbredelse. Men den er, især i vore nuværende Forhold, ikke Villiens eneste christelige Dyd. I det G. T. kaldes den Langmodighed (Ordspr. 25, 16.), men laae ikke synderlig i Hebræernes, selv ikke de Frommères, Charakter, slg. dog Jer. 11, 19. Begræd 3. 26 ff. Jes. 53, 7. Ordspr. 18, 14. 3, 11.

§. 206.

Taalmodigheden bliver fuldendt ved Sjælsroligheden eller Sindets glade Opløftelse over Lidelse; uden den er den nedslagen, mørk, sørgelig og uden sædeligt Værd. Den Villieskraften tilhørende (Col. 1, 11. Jak. 5, 8.) Sjælsrolighed er forskjellig fra den af Troen udspringende Gudsfred (Rom. 5, 1. Joh. 14, 27, Rom. 15, 13. 1 Thess. 5, 23. 2 Thess. 3, 16. Phil. 4, 7.), men forbunden dermed, og derfor heller ikke ganske skilt derfra i det N. T. (1 Thess. 3, 8. 2 Thess. 2, 15-17. Pbil. 1, 27. f. 4, 1.). Slg. Ps. 112, 7. 37, 3. 73, 8. Den grændser ogsaa sammen med Haabet (Rom. 12, 12. 15, 13. 1 Thess. 1, 3.). Renest viser sig dens Begreb i den glade Langmodighed (Col. 1, 11.) og den i Trængsel bevarede Aandens Glæde (1 Thess. 1, 6. Hebr. 10, 34.) Slg. Ordspr. 17, 22. Jes. Sir. 2, 2. 14. (12.).

§. 207.

Selvvirksom kjæmpende mod Alt; hvad der i den indvortes og udvortes Natur imodstaaer Aandens Hensigter, findes Sjælsstyrken i Tapperhed, som maa være forbunden med Uforfærdethed, Koldblodighed, Mod, Aandsnær-værelse og Bestemthed; ogsaa viser den sig som Dristighed, men tør ikke udarte til Forvoenhed og Dumdristighed. Dens Modsætninger Feighed, Frygtsomhed. o. s. v. Den maa ligeledes være Sindets frie Eiendom, ikke blot medfødt eller tilvant. Jesu, Apostlernes og de første Christnes

Tapperhed kunde ud ad ikke være angribende, men blot forsvarende (Ap. G. 20, 22. ff. 21, 11. ff.); forresten viste den sig i den aandelige Kamp (Eph. 6. 10. 17. Phil. 1, 27. f. 1 Cor. 16, 13.). Slg. Ps. 46, 2. ff. 91, 5 ff. 118, 7. Jes. Sir. 34, 19. (31, 16.).

§. 208.

I Maadeholdenhed eller Selvbeherskelse hæver Sjelsstyrken ved sin høieste Kraftyttring Aandens Uafhængighed af saavel den lidende som den begjerende Sandseligheds Tilskyndelser, af hæftige Sindsbevægelser, hvilke forstyrre Sjelens Ligevægt, uden at den dog skal døde disse og sætte Ligeegyldighed og Følesløshed (Indolenz) i Stedet. Ogsaa fra Vane, der er Moder til mange Lidenskaber, skal Maadeholdet holde Mennesket uafhængig. Med Kjødets Dødelse eller Korsfæstelse odsl. (Gal. 5, 24. Col. 3. 5. Matth. 5, 29.) skal ikke betegnes hiin Tilintetgjørelse af al Sandselighed, men den sande Maadeholdenbed, som, beslægtet med Aandsklogskaben ogsaa kaldes Ædruelighed (1 Thess. 5, 6. 8. 1 Pet. 5, 8.). Slg. Eph. 4, 26. Rom. 12, 21. Christus er det høieste Billede paa Maadeholdenhed, især i hans Lidelse (1 Pet. 2, 23.), slg. Luc. 9, 55. I det G. T. bliver Maadeholdenheden anbefalet deels overhovedet (Ordspr. 25, 28. Jes. Sir. 18, 30. slg. 23, 4. ff.) deels som Langmodighed (Ordspr. 16, 32. 14, 29. 15, 18. 17, 27, 19, 11. 20, 22.)

§. 209.

For at ikke Villien med al Taalmodighed og Tapperhed dog udvortes skal være død og uden Selvbestemmelsens frie Kraft, fordres der Livlighed eller Uafhængighed af al Vane og af al Mechanisme. Efter christelig Anskuelse er denne Livlighed en Deel af det sande Liv og af den hellige Aand, hvilken er en Frihedens Aand og som har bragt Frihed fra Loven (Rom. 7, 6, 12, 1.). Den nye Skabelse, Sindets Omdannelse (Rom. 12, 2.) er i bestandig Fremgang og Væxt (Col. 1, 10. Eph. 4, 15. Phil. 1, 9.). Ogsaa Utrætteligheden i Lidelse

(2 Cor. 4, 16.) og i at handle vel (Gal. 6, 9. 2 Thess. 3, 13.)
hörer herhen.

§. 210.

Al Dyd i Erkjendelse og Sjelsstyrke kunde endnu tjene Egennyttens og Verdenssindet, naar Hjertets Reenhed (Matth. 5, 8.), ikke var forbunden dermed, og vilde vel beundres som Sjelsstorhed og Heltemod, men ikke agtes og elskes som Sjeleadel. Hjertets Reenhed er den fulde Hengivelse i Pligten, den fuldkomne Underkastelse under Guds Riges Love, Opfyldthed af den hellige Aand (1 Cor. 6, 19.), indre fuldkommen Helliggjørelse (Rom. 6, 19. 2 Cor. 7 1. 1 Joh. 3, 3. Jac. 4, 8.). Den bestaaer 1. af Ydmyghed, Reenhed fra Selvsyge (Joh. 4, 34. 7, 18, 1. Cor. 10, 24.) og af ydmyg Lydighed (Phil. 2, 8. Hebr. 5. 8. Ap. 20, 19. 1 Pet. 1, 2. Rom. 6, 16. 2 Cor. 10, 5.); 2. af reen Kjærlighed (1 Cor. 12, 4-7.) eller Modtagelighed for alle rene Tilskyndelser til det Gode. — For Saadanne, der ere rene af Hjertet, er nu den følgende Pligtlære eller den oplyste Forstands Anskuelse af Livets sædelige Forhold og af det Sindelag, som deri skal godtgjøres.

Andet Capitel.

Om Pligtlæren overhovedet.

I. Sammes Behandlingsmaade.

§. 211.

Som Indbegrebet af al pligtsmæssig Sindsstemning opstille vi Fromhedens Grundpligt og udvikle deraf de øvrige Pligter efter den §. 72-75 betegnede Gang, dog saaledes at vi derved tillige lade os lede af Pligtforholdene selv. Vi beholde den der angivne Forskjel mellem Pligt (Bud) og Kjærlig-

hedens (Fuldkommenhedsdriftens) Opfordring eller Tilskyndelse, en Forskjel, der nærmest er den reflecterende Forstands Sag, idet denne opfatter de høieste sædelige Ideer (Menneskeværdighed, Retfærdighed, Ære), ligesom alle Ideer, kun negativ, men tillige kategorisk, og overlader Fuldendelsen, Livets Fylde og Varme, til Følelsen. Men ogsaa i Livet bevarer denne Forskjel sig, deels som Advarselstegn for Samvittigheden i Tilfælde af en heftig, Kjærligheden utilgjængelig Sindsstemning; deels som Rettesnor for Handlemaaden mod dem, der ikke staae i Kjærlighedens Forhold til os; deels som Maalestok for retfærdig Bedømmelse af fremmed Sædelighed. Vistnok er Forskjellen i sig selv vaklende og forskjellig efter den sædelige Bevidstheds forskjellige Maal, men derfor dog intet mindre, end forkastelig, — Den hele Udførelse af Pligtlæren gjælder kun for det levende Sindelag og indeholder ingen positive, casuistiske Forskrifter for de udvortes Handlinger, hvilke i deres udvortes Bestemthed ikke blot ere afhængige af Sindelaget, men ogsaa af Omstændighederne.

Exempel fra Fredfærdigheds- og Sanddruheds-Pligterne.

II. Pligternes Collision.

§. 212.

Derfor behöve vi heller ikke at inlade os paa den vanskelige Undersøgelse angaaende Pligternes Collision. Ifølge Sagens indre Natur gives der ikke nogen saadan, da alle Pligterne flyde af een og den samme Kilde, Frømheden, og egentlig alle ere eens. Kun i Udøvelsen, i Livets særegne Tilfælde kunne Collisioner finde Sted, og ogsaa der hyppigere kun tilsyneladende, end virkelig, og altid kun for det enkelte Menneskes Bedømmelse i særegne Tilfælde (subjectiv). Der gives ingen Collision mellem Pligterne mod os selv og imod Andre, naar de opfattes i deres sande Betydning og fri for al Selvsyge, naar man ikke overlader sig til den falske Grundsætning, at een Hensigt tör opoffres for den anden ^a). Kjærlighedens Opfordringer kunne aldrig træde de strænge Pligter i Veien,

men maae staae tilbage for disse; og selv kunne de vel gjensidig udelukke hinanden ved en Overvægt, men ikke stöde sammen med hinanden b).

a) Her er naturligviis Talen om to Hensigter af første Rang eller om nödvendige Pligter; thi Fuldkommenhedens og Klogskabens Hensigter kunne vel opoffres Slg. *Crusius* Anweis. vernünftig zu leben §. 404. ff. *Moraltheologie* II. 954 ff. *Reinhard* christl. Moral. II. §. 200. *Ammon* Lehrb. der christl. Moral §. 123.

b) Exempler fra to Skibbrudne paa eet Bræt (*Cic.* de off. III, 23. fra Tyranomord, revolutionaire Voldsgjerninger, fra det Tilfælde, hvor en Sön maa angive sin Fader som Forrædder eller tage Deel i hans Forrædderi (*Cic.* I. c.).

Tredie Capitel.

Om Fromheden.

I. Som Sindelag.

§. 213.

Fromhedens Alt omfattende Pligt er et saadant Sindelag og Sindsstemning, ifølge hvilken Alt i Livet henføres til Gud og hans Rige eller (hvad der er det Samme) til Christus, og Alt gjøres, med Tanken henvendt paa ham (1 Cor. 10, 31. Rom. 14, 8. Col. 3, 17.); dette er den saakaldte Pligt mod Gud og Christus, hvilken man urigtigen har sat ved Siden af Pligterne mod Menneskene, da den snarere indeslutter disse i sig. Den er deels en umiddelbar, Sindet helligende og levendegjørende Fölelse; deels en ved Andagtens udvortes Midler næret Fölelse; deels en ved Forstandens Hjælp tilveiebragt Overbeviisning og Sindelag. Om de to sidste Slags siden hen (§. 218, ff.): her tale vi nu om den umiddelbare Fromhed, der efter Religionslærens tre Ideer: Menneskets Bestem-

melse, Strid mellem det Gode og det Onde og Verdensregjering, bestaaer i tre Følelsestemninger.

§. 214.

Ideen om Menneskets evige Bestemmelse, der grunder sig paa Sjælens Udødelighed eller paa vor Aands uforgjængelige og selvstændige Natur, fordrer af os, at vi ikke skulle leve for det jordiske Livs forgjængelige Hensigter og Goder, men for det Uforgjængelige og Evige. Den tiltaler os levende og kraftig i den opstandne Christus, der er gaaet foran os og indestaaer for vor egen Opstandelse (Rom. 8, 11. f. Phil. 3, 20. f.), og forvandler sig i et levende Gemyt til den hellige Begeistringens Følelse, hvori følgende Følelser eller Sindsstemninger ligge indesluttede; 1. det himmelske Sind eller Retningen paa det Høiere, reent Aandelige, (Col. 3, 2. Matth. 6, 19. f. 1 Joh. 2, 15. f.), hvoraf Agtelse og Kjærlighed til Menneskene og ophøiede Bestræbelser for de høiere menneskelige Anliggender fremgaae (Gal. 5, 22. Eph. 5, 30. 1 Cor. 6, 15. 19. Rom. 14, 15. Gal. 6, 8. f. Phil. 4, 8.), — 2. det glade Mod og den frøe Tillid til det Godes Kraft og Seir i Menneskelivet, Følelsen af den Verden og Synden overvindende Gudskraft (1 Joh. 4, 4. 5, 4. 1 Cor. 1, 1, 25. Rom. 12, 12. 2 Cor. 3, 12. 4, 2.) — 3. Begeistret Deeltagelse i Andres Værk, kjærlighedsfuld, efterlignende Beundring.

§. 215.

Bevidstheden om den sædelige Tvedragt i os, om Striden mellem det Gode og det Onde, om vor Hang til det Onde vil i et sundt Gemyt blive levende i Selvfornægtelsens Følelse, hvilken beskytter Begeistringens Følelse for Ureenhed, og i særegne Forhold viser sig: 1. som Ydmyghed eller Følelse af vor sædelige Uværdighed eller Udygtighed (Rom. 3, 20. 23. 1 Joh. 1, 8. Phil. 3, 12.), hvilken bevarer os for Letsindighed (1 Cor. 10, 12.) og stedse opfordrer os til Selvprøvelse (Gal. 6, 4.); 2. som Afsigelse og Op-

givelse af al Selvsygens Tilfredsstillelse saavel med Hensyn til sandelige, selvkjærlige Hensigter (Joh. 4, 34.), som ogsaa til høiere, sædelige Hensigter, hvilke vi skulle stræbe efter saaledes, at vi underordne os Samfundet og dets Nytte (Phil. 2, 2. 4. ff.) og rette os efter Svagheden (Rom 14, 15. 1 Cor. 8, 7. ff.). Ogsaa Forsonligheden flyder af denne Følelse (Matth. 6, 12. ff. 7, 1. ff. Gal. 6, 1. f. Col. 3, 13. Rom. 14, 10.); 3. som Tjenstfærdighed og Opoffrelse (Matth. 20, 26. ff. Joh. 15, 13.); 4. som Hengivenhed i Guds Villie, ved ulykkeligt eller uventet Udfald (Matth. 26, 39. 11, 25. f.), i Kamp og Beseirelse (Matth. 16, 24. Joh. 12, 24. f.), og som fordringsløs Beskedenhed i Lykke (Luc. 16, 10. 1 Cor. 15, 10.).

§. 216.

Andagtens eller Tilbedelsens Følelse, den fromme Følelses høieste Sving, hvilken grunder sig paa Troen paa Gud, det överste Stüttepunkt for den religiöse Tro, renser først fuldkomment Sindet fra alt Ondt og Selvsygt. Den bestaaer 1. i Ærefrygt for Gud som den hellige Dommer. (Rom. 1, 18. slg. 2, 2 ff.); 2. i Tillid til Guds retfærdiggjørende Naade (Rom. 5, 1. f.); 3. i den deraf flydende Kraft, Tillid, Haab og Sorgløshed (Hebr. 13. 20. f. 1 Cor. 10, 13. Mattn. 7, 7. 21, 21. Rom. 8, 24. 28. 32—37. 2 Cor. 4, 8. ff. Phil. 4, 6. Matth. 6, 31. f.); endelig 4. i den uforstyrrede Sjelsro (Rom. 8, 38. f. Phil. 4, 7.).

§. 217.

En sygelig Sindsstemning, den falske Mysticismus; opstaaer da, naar der indrømmes disse Følelser en uretmæssig Overvægt over Forstanden og Villien, og naar det, som ligger over Naturen, i aandelig Virksomhed, bliver søgt i Naturen, i Aandens lidende Uvirksomhed. Begeistringens Følelse i sin sygelige Fremtrædelse forekommer kun, udenfor Christendommen, i den hedenske Natur-Cultus' (Bacchus', Cybeles, Ado-

nis, Lingams o. s. v.) vellystige, rasende Enthusiasmus, og i Verdensmenneskenes Vellyst, i det Høieste i nogle Yttringer i Chili-
 asmen. Selvfornægtelse ns Følelse udarter til munkeagtig
 Selvpinsel og Selvmartren og til kjærlighedsløs Verdensforagt,
 og Andagtsens Følelse til Qvietismus og til andægtig
 Hensynkelse i (det store) Intet. Den anden Art af falsk
 Mysticismus forekommer vistnok i den christelige Kirke, men
 har intet for sig i Urchristendommen, uden Christi og Aposte-
 len Pauli ophøiede, med den meest levende Daadskraft for-
 bundne himmelske Længsel (Luc. 12, 50. Phil. 1, 23.).

§. 218.

I det G. T. er Ideen om den menneskelige Bestemmelse
 og Værdighed (Ps. 8, 4- ff.) for det Meste opfattet nationalt
 (Ps. 48, 114. 122. 128. o. a. Ps.), og udarter let til Natio-
 nalstolthed og Nationalhad (Ps. 2, 8. f. 21, 9. ff. 47.
 60, 8-10. 79, 6. Jes. 60, 8. f. 61, 5.), uden at dog nogen hel-
 temodig fædrelandsk Begeistring hyppigt fremtræder. Erkjend-
 sen af den menneskelige Uværdighed findes vel (Ps. 38, 5. 51,
 1-7. Ordspr. 20, 9. Begræd. 1, 14. 4, 13. 5, 7. 16. Ps. 12,
 2. ff.), men paa andre Steder Yttringer af sædelig Trods (Ps.
 7, 9. 18, 21. ff. 26, 1. ff. Slg. §. 93.). From Tilfredshed: Ps.
 131, 2. Forsonlighed: Jes. Sir. 28, 2. Opoiffrende Kjærlighed
 hos Propheterne: Jes. 53, 10. f., hos en fædrelandsk Helt: 1
 Makk. 6, 44. Den fromme Hengivenhed synes uklar (Ps. 37.
 73. slg. §. 95. Ps. 10, 1. 12. 13. 1-Ps. 6. 38. 102. 143. Jer.
 8, 18. ff. 10, 19. ff. 14, 19, ff. 20, 7. ff.), og Bønnerne ere altfor
 foreskrivende (Ps. 86, 17. 17, 6. ff.; slg. dog Ordspr. 3, 12.
 Jev. Sir. 2, 1. ff.). Andagten viser sig fornemmelig som Frygt
 for Gud som Dømmer og Hjerteprøver (Ps. 15, 24,
 50, 16. ff. 90, 7. ff.-26, 2. ff. 139, 1. ff.), med Troen, men ikke
 den christelige, paa Syndstilgivelse (Ps. 32. 65, 4. 103, 3.), og-
 saa som Tillid til Guds Beskyttelse og Naade (Ps. 10, 16.
 ff. 25, 12. ff. 34, 16. ff. 42, 6. 12. 46, 2. ff. 65, 23. f. 62, 2.
 ff.-79, 8. ff. 85, 2. ff. 86, 15. ff. 90, 13. ff.). Haabet var

theokratisk, messiansk, og derfor tildeels jordisk. Skjønne Udtryk af Sjelsro: Ps. 3, 6. f. 4, 9, 16, 9. ff. 23, 27, 1-3. 13. 14.

II. Fromheden i Betragtningen og i det kirkelige Samfund.

§. 219.

Den umiddelbare Fromhed ligger af Naturen i Menneskets Sind; men i Betragtningen og Andagtsøvelsen fremtræder den i den middelbare Bevidsthed for Erkjendelsen og Følelsen og bliver derved først levende, rig og sikker; dertil er imidlertid det religiøse Samfund fornødent. Omendskjønt den Enkeltes religiøse Liv i Middelbarheden er afhængigt af dette, betragte vi dog hiint først i dets meer uafhængige Yttringer. Det bestaaer i den fromme Eftertanke, i Bestræbelsen efter, ved Hjælp af belærende Skrifter at befæste og opklare Overbeviisningen, men i sin høieste Opvækkelse, i Bønnen, der er Hjertets bevidste, dog tildeels ogsaa ubevidste (Rom. 8, 26.) Oploftelse til Gud. Det er en Pligt, men kun en middelbar, hvortil det N. T. indeholder Formaninger (Matth 26, 41. Eph. 6, 18. Col. 4, 2. Luc. 18, 1. Jud. 20.), uden at anbefale det Formelle og Mechaniske derved (Matth. 6, 5. ff.). Bønnens Indhold er 1. Bøn for Fremtiden om Afvendelse af et Onde, eller om et jordisk Gode, eller om aandelige Goder. Bønnerne af første og anden Art skulle være selvfornægtende (Matth. 26, 39.) og beskedne (Matth. 6, 11.), de af den tredje Art skulle være de fremherskende (Matth. 6, 33.). Bønnen skal skee med Tillid (Luc. 11, 9.), og Sindets Beroligelse, Styrke og Renselse være dens Hensigt. 2. er Bønnen Tilbageblik paa Forgangenheden, Taksigelse (Eph. 5, 20. Col. 3, 16. 4, 2. 1 Thess. 5, 18. 1 Tim. 2, 1.) og som saadan skal den fornemmelig bevare os for Overmod. Forbønnen for Andre (1 Tim. 2, 1. f. Jac. 5, 16. Phil. 1, 3. Col. 1, 3. 9. 2 Thess. 1, 11. Rom. 15, 30. Phil. 1, 19. Col. 4, 3. 1 Thess. 5, 25. 2 Thess. 3, 1.), det høieste Beviis paa Kjærlighedens Almeenfølelse, har meget Trøsteligt og Opmuntrende.

§. 220.

For os er Fromheden den christelige, christelig Tro og christeligt Sindelag, og behøver ikke først at bydes eller anbefales os; men dem, der ere saa ulykkelige i Tænken og Følelsen at være affaldne fra Christus, uden just ligefrem at være ugudelige, Deisterne og Naturalisterne, maa man vise, at de deels, ved at nægte vort hele religiøse Livs historiske Afhængighed af Christus, befinde sig i en stor Forstandens Vildfarelse og ere utaknemmelige mod Christus og Forsynet, deels at de ved at forsmaa Samfundet, ere kjærlighedsløse og hoffærdige mod deres Brødre. Forresten bære De endeel af Skylden, hvilke opfatte den christelige Historie og Troeslære altfor eensidigen fra Under- og Aabenbaringstroens Standpunkt og ville gjøre den gjældende fra dette.

§. 221.

Christne skulle ikke alene skatte det indre, usynlige Samfund i Aanden, men ogsaa det udvortes i Formerne, uden hvilket hiint ikke kan bestaae (slg. Joh. 6, 53.); Indvortes og Udvortes skal staae i det rigtige Forhold. Det sidste er overveiende der, hvor det kirkelige Liv er overlæst med positive Forskrifter og Skikke og nærmer sig Statslivet. Men ogsaa det andet Extrem er urigtigt, hvor Alt er overladt til aandelig Bevægelse, Nyhedssyge og Vilkaarlighed. Enhver skal holde sig til et Samfund (Kirke, Confession), og, naar det Samfund, hvori han er opdragen, ikke svarer til hans Tænkemaade og hans Følelser, vælge et, som tiltaler ham mere; det maatte ellers være, at andre vigtigere Pligter stod i Veien for denne altid kun middelbare og underordnede Pligt. Det er Ligegyldighed og Indifferentismus, intet Værd at lægge paa Deeltagelsen i det kirkelige Samfund og at forholde sig lidende mod samme.

§. 222.

Det af fri, levende Overbeviisning fastholdte eller valgte Samfund er man Troskab skyldig, og det en uhyklet Utro-

skaben bestaaer i Almindelighed i Separatismus, der enten er Ukirkeligheds benægtende, der har sin Grund i Ligegyldighed eller Stolthed, eller Sektereriets bejaende, der har sin Grund i fordomsfuld Iver, Stolthed og Kjærlighedsløshed. Til Troskab hører Standhaftighed i Bekjendelsen, hvorover det dog er vanskeligt at opstille noget Almeengyldigt, idet ved Forskjellighed af Omstændigheder og Tidsaand, mange Modificationer finde Sted mellem Efterfølgelsen af Christi strænge Udsagn, Matth. 10, 37. ff. og af det mildere, Matth. 10, 23. Den sande Æresfølelse, den personlige og den kirkelige Almeenaands, forbunden med religiøs Alvor, vil føre ad den rette Vet.

§. 223.

Med Troskahen maa Iver forbinde sig, saavel den reformatriske som den vedligeholdende og udvidende. Den første maa finde en Modvægt i den anden, for at den ikke af Mangel paa Maadehold og Fredfærdighed skal udarte til Kjætteri og Schisma. Hiin er en for vidt dreven Eiedommelighed i Opfattelse og Fremstilling af Troeslæren, og forkastelig, skjøndt ikke saa forkastelig, som de gamle Kirkelærere ansaae den (§. 115. Not. d. §. 143. Not. f. §. 148. Not. i.), og en nødvendig Modgift mod død Eensformighed (slg. 1 Cor. 11, 19.). Schisma opstaaer ved en for vidt dreven Iver for Cultus og Kirketugt. Den vedligeholdende Iver skal i Bekjæmpelsen af Kjættre og Schismatikere vogte sig for Intoleranzens og Forfølgelsygens Feil; men ogsaa den altfor store Toleranze, som udarter til Ligegyldighed, er urigtig. Intoleranze skal finde Sted mod enhver usædelig Lære og Livsretning. Den udvidende Iver, der ind ad, med Hensyn paa det bestaaende Samfund, tillige vil være en vedligeholdende, vil videnskabelig kundgjøre sig i Apologetiken og vise sig virksom i Missions-Foretager, deels i særegen, kaldsmæssig, deels i almindelig, befordrende Deeltagelse,

§. 224.

Det G. T.s Kirkeliv var theokratisk og derfor altfor opfyldt af positive Bestemmelser og altfor nøie sammenknyttet

med Staten og den borgerlige Lovgivning, omendskjönt ingen Kirkelære fandt Sted i den Forstand, som siden i de christne Samfund. For hiin Sammenblanding med Staten er vort Kirkeliv endnu ikke fri nok, idet for det Meste Statsborgerretten væsentlig er forbunden med Kirkeborgerretten. Medens den usynlige Kirke eller Religionens Aand staaer over Statslivet, finder mellem dette og den syulige, i Former bestaaende, Kirke mangfoldig Beröring Sted. Den synlige Kirke skal have saa megen Uafhængighed af Staten, at den kan fri udvikle sig; og Staten har blot den til sin Sikkerhed nödvendige Opsyns-Ret og den til Kirkens Bistand og Fremme nödvendige Beskyttelse over samme. I hiin ligger Retten til at anerkjende nye Kirkesamfund eller at vægre sig for slig Anerkjendelse, hvilken Ret skal ndöves reent efter politiske Grundsætninger, ikke efter religiöse Fordomme; dog vil Omsorgen for Almeenaandens Vedligeholdelse med Rette gjøre Regjeringen utilböielig til at anerkjende enhver Sect, og bevæge den til at bevare Kirkelivets Eenhed, saavidt muligt. Er det store Kirkesamfund frisindet nok til ingen Hindring at lægge i Veien for Anskuelsernes Mangfoldighed, vil Söndersplittelsen i Secter være ufornöden og af sig selv udeblive.

Fjerde Capitel.

Om Retfærdigheden.

I. Forskiel paa Rets- og Dyds-Pligt.

§. 225.

I Fromheden som Grundpligt indeholdes begge Pligterne: Agtelse for Menneskeværdigheden i os selv og i Andre, eller Æren og Retfærdigheden, Sidstnævnte kommer, hvor

Mennesket lever i retlig og sædelig Forbindelse med Andre, først til Bevidsthed og derfor bliver den ogsaa meest passende behandlet først her.

Som al sædelig Forbindelse beroer paa Retsforholdet, saaledes er ogsaa Retfærdighedens Retspligt eller Agtelsen for Retsforholdet den første og nødvendige Yttring af Retfærdigheden. Alt Retsforhold bliver indledet og vedligeholdt ved den sandfærdige Brug af Sproget, ved Hjælp af hvilket Menneskene først lære aandelig at berøre og kjende hinanden. Deraf 1. Sanddruhedens Retspligt. Overenskomster og Love om Sagrettigheder (Mit og Dit) og personlige Rettigheder, personlig Sikkerhed og Frihed, borgerlig Frihed, borgerlig Lighed danne den borgerlige Retstilstand. Derfor 2. Troskabens og Lydighedens Retspligt. Den Opgave, retfærdigt at ordne og haandhæve Tuskingen af Arbejde og Løn og saaledes retlig at fastsætte Lighed i Vexelvirkning, hvilket kun ufuldkomment kan løses ved Overenskomster og Love, fordrer 3. den gjengjældende Retfærdigheds Retspligt. Retspligterne holde sig ikke blot til Lovnes Bogstav, saa at de blot skulle fordrer det Lovmæssige; de hæve sig endog til Billighed.

§. 226.

Men disse Retspligter er ikke ubetingede, men af Retsforholdets Tilstand afhængige Pligter, og derfor i Tilfælde, hvor denne endnu er ufuldkommen eller forstyrret, underkastede Standsning. Sanddruhed f. Ex. kan i Krigens Tilstand ikke udøves mod Fjenden. Ubetinget er Retfærdighedens Dydspligt, fra hvilken hine udgaar; som Fredfærdighed gjør den sig gjældende i at gjenoprette Retstilstanden eller gjøre den fuldkommere. Den vil, at man for Fredens Skyld skal undlade Striden eller føre den kun for Fredskjærlighedens Hensigter, ende den, saasart som muligt, og søge at gjenoprette Fredstilstanden; i videre Forstand fordrer den ogsaa, at man ved bedre Love skal udrydde alt hvad Raat og Barbarisk der endnu klæber ved de bestaaende Retsforhold og fører til Enkeltes eller hele Slægters Undertrykkelse.

§. 226.

Urchristendommen anbefalede, ifølge sin reen sædelig religiøse, ikke politiske Retning, den lidende Fredfærdighed eller Eftergivenhed (Matth. 5, 38. f. slg. Rom. 12, 18. f.), men ikke med fuldkommen Ligegyldighed mod Ret og Retspleie (Ap. G. 16, 35. ff. Rom. 13, 1. ff. Tit. 3, 1. 1 Pet. 2, 13.), altsaa ikke i den Forstand, at denne og Staten selv skulde opløses ved ubetinget lidende Fredfærdighed og Forkastelse af alle retlige Tvangsmidler, men at det ogsaa skulde være Christne tilladt at føre Övrighedens Sværd. Men Christi Mening er bleven misforstaaet ved blödagtig Kjærlighed til Fred og al for stor Passivitet: deraf Misbilligelsen ikke blot af de blodige Skuespil, men ogsaa af selve Dödsstraffen^{a)}, deraf Kirkens Rettergangen forstyrrende Asyler^{b)}, Forkastelse af Krig og af Deeltagelse i samme^{c)}.

a) *Tertullian*, de spect. c. 21. *Lactant*. insitutt. VI, 20, 20.: Qui hominem, quamvis ob merita damnatum, in conspectu suo jugulare pro voluptate computat, conscientiam suam polluit, tam scilicet, quam si homicidii, quod fit occulte, spectator et particeps fiat. Itaque neque militare justo licebit, cujus militia est ipsa justitia, neque vero accusare quemquam crimine capitali, quia nihil distat, utrumne verbo, an ferro potius occidas, quoniam occisio ipsa prohibetur. *Ambros*. epp. Class. 1. ep. 25. Excusationem habebis, si feceris: laudem, si non feceris.

b) *Stäudlin* Gesch. d. christl. Sittenl. III. 399.

c) *Tertull*. de cor. milit. c. 11. *Origen*. c. Cels. I. VIII. p. 797. §. 119. Not. b. *Lactant*. l. I. V, 17. VI, 20.

II. Retfærdighedens Pligter.

1. Retfærdighed i mere indskrænket Betydning.

§. 228.

Retfærdighed i mere indskrænket Betydning bestaaer i Agtelsen for Medmennesket som vor Lige, som Medlem af Selskabet, som retlig og sædelig Person (Matth. 7, 12. Rom. 12, 10.). Den fordrer først Lovlighed, Retlig.

hed, Redelighed, Billighed med Hensyn paa Rettighederne til Ting og Personer, saaledes som de dels ved udtrykkelige Love og Sædvaner, dels ved Retsforholdets Natur (Retspligt), ere bestemte, Agtelse for Mit og Dit, for Livet, for Friheden; fremdeles fordrer den Undgaaelse af ethvert Indgreb i den retlige Orden, af Voldsomhed, af Bedrageri, af Tyveri og Röveri, af Mords Fordölgelse, af Krænkelse og Fornærmelse, af Beskjæmmelse og Bagtalelse; endelig fordrer den, især med Hensyn paa Æren, hele den ömme Agtelse for den personlige Værdighed, hvilken læres af den sædelig uddannede Æresfølelse, og som viser sig i at undgaae al personlig Fornærmelse, al Krænkelse af Menneskenes oprindelige Lighed. Denne omhyggelige Agtelse kan og skal vise sig selv i de nödvendige Forhold af Over- og Underordning i Forretninger og i Standsforskjelligheder.

Imod Forbrydelser mod Eiendomsrettighederne: Rom. 1, 19. 1 Cor. 6, 10 Eph. 4, 28. 1 Thess. 4, 6. 1 Cor. 6, 8. Luc. 6, 24. Jak. 5, 1 ff. 6; og mod de personlige Rettigheder: Matth. 5, 21 (slg. 12, 36.) Eph. 4, 31. Col. 3, 8. Rom. 1, 30. 2 Tim. 3, 3. Slaveriet bliver blot betragtet som Forretningsunderordning, hvori man kunde lægge den ægte sædelige Aand (Eph. 6, 5—9. Col. 3, 22. 4, 1.).

§. 229. a.

Retfærdigheden i sin finere sædelige Uddannelse er fremdeles Fredsommelighed (Rom. 12, 18.), der søger ved Afholdenhed fra al Stridssyge, og, naar Freden kommer i Fare for at blive forstyrret eller virkelig bliver forstyrret af Andre, ved at gjøre Afkald paa egne Rettigheder (1 Cor. 6, 7. ff.) og ved Forsønlighed (Matth. 5, 23. ff. 18, 23. ff. Col. 3, 13. Eph. 4, 32. Rom. 12, 20.) at vedligeholde det fredelige Forhold. Ogsaa Striden om andre Ting, end om vor Ret, skulle vi undgaae ved Billighed og Mildhed i Dom (Matth. 7, 1. ff. Gal. 5, 15. Eph. 4, 2. f.). Anmasselse, Overmod, Praleri (Rom. 1, 29. 2. Tim. 3, 2.) skulle vi undgaae ved Beskedenhed i at bedømme os selv (Rom. 12, 3, 16.)

og i at gjøre vore Fortrin gjældende, ligesom vi skulle undertrykke enhver selvsyg Stolthed mod vore Lige ved Almeenaandens republicanske Dyd, hvilken ikke søger Sit, men Andres. (1 Cor. 13, 4. Phil. 2, 4, slg. 1 Cor. 14, 12.).

§. 229. b.

I det G. T. udtales Retfærdighedens Grundidee smukt Hiob. 31, 13. ff. slg. Ordspr. 14, 21. Imod Kilden til al Krænkelser af Eiendomsretten: 2 Mos. 20, 14. (17.); imod særegne Arter af samme: Ordspr. 1, 10. ff. 6, 17. 3, 31. 11, 1. 3 Mos. 19, 35. f. 2 Mos. 22, 25. Ps. 15, 5. Ordspr. 11, 26. 15, 27. 17, 23. Ps. 15, 5. Ordspr. 16, 12. For Uretfærdighed i Almindelighed advarer Jes. Sir. 21, 4. ff. (8) 40, 12 ff., i Handel og Vandel 26, 28. (29.) 27, 3. Imod personlige Fornærmelser: Ordspr. 11, 12. Ps. 15, 3. J. Sir. 31, 37—40. (34, 30. 31.) Ordspr. 10, 18. 30, 10. Ps. 15, 3. 50, 20. J. Sir. 5, 14. 21, 31. (21.)

For Kjærlighed til Fred: Ps. 126, 6. f. Jes. Sir. 6, 5. 19, 13. ff. Imod Stridssyge: Ordspr. 3, 30. 20, 3. 10, 12. 15, 1. 18, 17. 14, 18. 6. Jes. Sir. 8, 4. (3.) 28, 10. (8.), Imod Ömfindtlighed: Jes. Sir. 10, 6. Imod Hævngjærrighed: Ordspr. 20, 22. 3 Mos. 19, 18. Imod Overmod og Stolthed: Ordspr. 21, 24. 11, 2. 13, 10.; med Hensyn paa Fattige, Hjælpeløse: Ordspr. 14, 31. 22, 22. 23, 10. 2 Mos. 22, 20. ff. 23, 9. 3 Mos. 19, 33. Jes. Sir. 34, 25. (31, 21.). For Almeenaand: Ordspr. 31, 8. f. Jes. 1, 23. 3, 15. 5, 8.

2. Sandfærdighed.

§. 230.

Pligten at sige Sandhed er som saadan kun Retspligt, bunden til Sprogmeddelelsens Form, og Dydspigten deri er Agtelse for Medmennesket som Deeltager i Samfundet og den gjensidige Virksomhed (Eph. 4, 25.). Den er ualmindelig vigtig, saavel i retlig, som i venskabelig og Aands-Forbindelse, men efter den forskjellige Tilstand undergaaer den Standsning eller Ind-

skrænkning enten ved *Taushed* eller *Fornægten* (*Falsiloquium*) eller *Lögn* (*mendacium*), hvormed *Forstillelse* hænger sammen. Mere eller mindre kan den standses der, hvor *Sprogmeddelelse* ved fremmed *Skyld* er forstyrret, i *Tilfælde* af *Krig* eller *Nödværge* og ligeoverfor saadanne *Mennesker*, der af fjendtligt *Sindelag* eller *ond Villie* eller af *Mangel* paa *fin Fölelse* eller af *Uklogskab* misbruge *Sandheden* (Exempler: 1 Sam. 19, 11. 21, 2. (?) Joh. 7, 8—10 (?)^a), eller ogsaa hvor *Sprogmeddelelsen* ved *Andres Svaghed* i *Erkjendelse* og *Gemyt* ikke fuldstændig finder *Sted* (*Mendacium officiosum*). Her til slutter sig *Accommodation* i *Underviisning* og *Opdragelse*, hvilken *deels* er *negativ*, fortiende (Joh. 16, 12.), *deels positiv*, gaende ind i en *Andens Forestillinger* og *Begreber*, for efterhaanden at hæve ham op til sig (1 Cor. 9, 20. ff. Gal. 3, 15. Rom. 6, 19.; slg. dog 2. Cor. 4, 1. ff.). Netop omvendt kan *Sandfærdighedens Pligt* blive sat tilside der, hvor *Tilliden* er saa befæstet, at man kan spöge med *Sandheden*, eller hvor den slet ikke behöver at ventes, som i *Digtningen* (*Mendacium jocosum*).

a) *Böhme* üb. d. *Moralität* der *Nothläge* 1828.

§. 231.

I den christelige Kirke herskede fra gammel Tid forskellige *Meninger* om *Lögnens* og *Forstillelsens* betingede *Tilladelighed*. For samme vare: *Clemens* af *Alex.*, *Origines*, *Hieronymus*, *Chrysostomus*^a); imod den *Justinus Mart.*, *Tertullian*, *Lactantius*, *Basilus* den *Store*^b) især *Augustinus*^c), og efter ham *Gregor* den *Store*, *Isidorus* af *Sevilla*, *Bernhard* af *Clairvaux*, *Thomas Aquinas*^d) ligesom ogsaa de *reformerte Theologere*^e); medens i den *lutherske Kirke* *Joh. Gerhard*, *J. D. Michaëlis*^f), *Lange*, *Stäudlin* (den *Sidste* efter *Kant*) vel *hyldede Rigorismen*, *Lutherg*) derimod, *Buddeus*, *Crusius*, *Mosheim* (disse efter *Grotius* og *Pufendorf*), *Reinhard*, *Ammon*, *bekjendte* sig til den *mildere Anskuelse*. *Hypptig bestemte* man

Afgjørelsen, uden Princip, efter den Nytte og Skade^{b)}, som Løg-
nen kan stifte; man maa alene see paa den til Grund for
Saudruheden liggende Agtelse og Kjærlighed og sammes Ind-
skrænkning ved Naturen og Forholdene.

a) *Clem. Al.* strom. VII, 9. p. 310. (737.) *Origen.* fragm. strom.
I. 39. de la Rue. *Hieronym.* apol. adv. Rufin. I. I. c. 18. Comment.
in Gal. II. 11. sqq. *Chrysost.* de sacerdot. T. II. p. 369.: ... οὐκ
ἐν τοῖς πολέμοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν εἰρήνῃ πολλὴν καὶ ἀναγκαῖαν εὐροί
τις ἂν τῆς ἀπάτης τὴν χρεῖαν.

b) *Justin.* apol. I. §. 39. *Tertull.* de cult. fem. c. 2. III. 52.
Abraham . . . sororē mentitus Saram, salutem contumelia redemit.
Slg. de idol. o. 11. IV. 160. sq. *Lactant.* institutt. VI, 18. *Basil.*
mor. reg. 24. Regg. brev. 76. de spir. s. c. 1.: τὸ κράτιστον τῶν ἀγα-
θῶν ἢ ἀλήθεια, καὶ ὁ ἔσχατος ἔρος τῆς πονηρίας τὸ ψεῦδος.

c) *Contra mendac.* §. 18. T. VI. p. 334. *Enchirid.* ad Laurent.
§. 7. p. 150. de mendac. §. 2. p. 307.

d) *Gregor. M.* moral. in Job. XVIII, 5—7. p. 558. *Isidor.* Hi-
spal. synonym. II, 10. *Bernhard* de grat. et lib. arbitr. *Thom.* Aquin.
sententt. P. II. p. 2. qu. 109. sqq.

e) *Laplacette* Divers traités sur les matières de conscience Tr. I.
ch. 3. p. 12. sqq. *Pietet* Morale chétienne T. V. I. II. c. 13. *Horn-
beck* Theol. præl. P. I. I. III. c. 1. *Strid* over *Saurins* Dissert. sur le
mensonge. A la Haye 1730. *J. L. Bonvovs* Le triomphe de la vérité
et de la paix, ou réflexions sur ce qui s'est passé de plus important
dans le dernier synode au sujet de Mss. Saurin et Maty. 1731. 8.

f) *I. Gerh.* loc. theol. XIII. c. 176. *J. D. Michael.*, von der
Pflicht d. Wahrh. z. reden. Gött. 1750. Moral. II. 159. ff.

g) *Comment. ub. d. Genes.* bei Cap. 12. Th. I. S. 1188. ff.

h) *Clem. Al.* I. c.: . . . ἐν θεραπείας μέρει, καθάπερ ἱατροῦ πρὸς
νοσοῦντας. *Orig.* I. c. Homo, cui incumbit necessitas mentiendi, di-
ligenter attendit, ut sic utatur interdum mendacio, quomodo condi-
mento atque medicina. — *Derimod Augustinus* *Enchirid.* §. 7.: . . . Et
utique verba propterea sunt instituta, non per quæ se homines invicem
fallant, sed per quæ in alterius quisque notitiam cogitationes suas per-
ferat. Verbis ergo uti ad fallaciam non ad quod instituta sunt, pecca-
tum est. Nec ideo ullum mendacium putandum est non esse peccatum,
quia possumus aliquando alicui prodesse mentiendo. Possumus enim et
furando

§. 232.

Eden, et Udsagn, hvor man, til Bortfjernelse af al Mistro, gjør den helligste Bevæggrund til Sandfærdighed gjældende, er nødvendig for den herskende Usandfærdigheds Skyld, men skulde ikke finde Sted blandt Christne; og endnu mindre andre lignende med Sværgen forbundne Forsikkringer, (Matth. 5, 3. ff. Jac. 5, 12. slg. Jes. Sir. 23, 9. ff.). Men hiin maa aflægges af Borgerpligt, og disse kunne anvendes med Sparsomhed og Alvor (Rom. 1, 9. 2 Cor. 1, 23. 11, 31. Phil. 1, 8. 1 Thess. 2, 5. 10). Meened og falsk Vidnesbyrd for Retten er den meest forbryderiske, samvittighedsløseste Krænkelser af Sanddrubeds Pligt, og derfor en stor Synd, hyppigt forbuden allerede i det G. T. (2 Mos. 20, 7. Ps. 15, 4. 24, 4. 59, 13. 2 Mos. 20, 13. Ordspr. 6, 17. 19. 12, 17. o. a. St.).

Ifølge stræng Udtydning af Christi Ord forkastede, ligesom ogsaa allerede tidligere Essener og Philo^a), flere ældre Kirkefædre Eden^b), medens Andre iudrømmede den for Ufuldkommenhedens Tilstand^c). Senere kom den i Brug i den christelige Kirke, og kun Sekterne, Katharer og Waldenser, Mennoniter og Qvækere, vare og ere strængt derimod.

a) *Joseph. bell. Jud. II. 8. 6. Philo de decalogo p. 756.*

b) *Justin. M. apol. 1. §. 16. 39. Iren. adv. hæres. II. c. 32. §. 1. Tertull. de idolatr. c. 11. IV. 161. Hieronym. comment. ad Matth. V, 34. Basil. M. ep. can. II. can. 29. in Ps. XIV. T. I. p. 133. Chrysost. homil. ad pop. Antioch. II. p. 104.*

c) *Clem. Al. strom. VII, 8. p. 309. (723.) Augustin. de mend. §. 28.: Non quasi pro bono cum aliqua delectatione appetas jusjurandum. In orat. mont. 1, 17. §. 51.: . . . ut non ea utatur, nisi necessitate. — Slg. Staudlin Gesch. d. Vorstellungen u. Lehren v. Eide. Gött. 1824.*

§ 233.

Det sædelig fuldtannede Menneske har en saadan Agtelse for Tanke- og Sprogmeddelelsen og en saadan Kjærlighed til Sandhed, som saadan, at allerede enhver falsk Tale, uden Hensyn til de lave, uretfærdige og kjærlighedsløse Bevæggrunde, paa Grund af hvilke man pleier at tillade sig den, end sige For-

stillelse. Falskhed og Hykleri, er ham forhadt og det er ham alvorligt om at gjøre, at efterkomme Christi Bud (Matth. 5, 37.), og at gjenoprette en oprigtig Tankemeddelelse, saaledes som den Ordspr. 27, 19 bliver forudsat; omendskjönt han tillige vil undgaae al Ængstelighed og Pedanteri, saavel som uklog og uværdig Aabenhjertethed, og i paagjældende Tilfælde vise Tilbageholdenhed (Jes. Sir. 19, 7 f.).

Imod Falskhed og Forstillelse Ordspr. 6, 12. 10, 31. 26. 24. 27, 6. 29, 5. Ps. 28, 3. Jes. Sir. 27, 25. (22.) ff.

3. Troskab.

§. 234.

Den Sandfærdighed, hvormed vi indgaae Forbindtligheder, give Løfter, slutte Fordrag, hævder sig først ved Troskab, hvilken ofte, naar det gjælder om Rettigheder, ikke som Retspligt, men kun da, naar den Anden først har brudt sin Forbindtlighed, kan ophæves. Ved den blive Retsforholdene og Vexelvirkningens Forhold, det sædelige Samfunds faste Grundvolde, vedligeholdte, ved Utroskab al retlig og sædelig Tilforladelighed rokket. Fremfor Alt være derfor det givne Ord helligt, men selv stiltiende indgaaede Forbindtligheder (f. Ex. i Handel) og endog bilige Forventninger, opvakte Forhaabninger maae opfyldes. I særegne Henseender er Troskaben Tilforladelighed, Omhyggelighed, Taushed, Tjenestetroskab, ægteskabelig Troskab; det Modsatte deraf: Utilforladelighed, strafværdig Efterladenhed, Forræderi, Bedrageri, Trædskhed og desl. Aldrig er Bedrageri tilladt, selv ikke mod en Fjende, mod hvilken man dog kan bruge List.

Troskab er ogsaa Pligt mod det borgerlige Selskab, med Hensyn til en Mængde stiltiende overtagne Forbindtligheder, og viser sig i Lydighed mod Lovene og i at holde den offentlige og huuslige Fred hellig. Mange kunne ved offentlig Uretfærdighed, ved utaalelig Undertrykkelse, ved skrigende Nød troe sig løste fra denne Troskab og optræde som Fjender af den offentlige Orden, som Røvere, Oprørere, Statsomvælttere;

om nogensinde med fuld Ret, er Spørgsmaalet: sikkrere er altid den taa'rodige, fredsommelige Underkastelse. Troskaben vil ogsaa forbinde sig med Ydmygheden (§. 214.) og med den kloge Agtelse for Sædvanen (§. 74.) til Skaansomhed mod alt Det, som er Folket helligt og ærværdigt, og bevare for al for rask Forbedringsiver, for Nyhedssyge og Sær-sindethed.

For Troskaben i særegen Forhold: Tit. 2, 10. 1 Tim. 3: 11. 1 Cor. 4, 2. Ordspr. 6, 1 ff. Jes. Sir. 8, 16. (13.) 29, 18, (14.) ff. For Tausheden: Ordspr. 11, 13. 20, 19. 25, 9. f. I Almindelighed: Ordspr. 3, 29. For Troskab med Hensyn til de bestaaende Forhold: 1 Cor. 7, 20. og Sædvanen: 1 Cor. 11, 2—16.

4. Gjengjældelse.

§. 235.

I Gjengjældelses Pligten, der især har Hensyn til Forretnings- og Arbeidsvirksomheden, gennemtrænge Retfærdighedens og Billighedens, Troskabens og Almeenaandens Pligter hinanden, og dens sædelige Grund er Agtelse for den lige Vexelvirkning. Den afveier 1. Fortjeneste og Skyldighed rigtig mod hinanden og opfylder den sidste, idet den yder Arbeideren hans Løn, og det paa billig Viis, og forresten Tak for Tjenester (Matth. 10, 10. Luc. 10, 7. 1 Cor. 9, 9. 1 Tim. 5, 17. f. Gal. 6, 6. Jak. 5, 4. 3 Mos. 19, 13. Jes. Sir. 34, 27. (31, 22.) s'g. 4, 36. (31) 1 Tim. 5, 4.). 2. vogter den sig for at skade og forurette, især for Svig (dolus), der tillige er en Forbrydelse mod den offentlige Sikkerhed, og skjænker, i Tilfælde af Skyld, Erstatning, Opreisning, Godtgjørelse (2 Mos. 22, 1. ff. 3 Mos. 6, 1. ff. [5, 21. ff.] Luk. 19, 8. ff.). Ere vi nødte til, selv at søge Erstatning, Skadeløshed, Godtgjørelse (og den christelige Fredsommelighed vil for andre Pligters Skyld ikke altid kunne undgaae det): saa skulle vi vogte os for Egennytte, Hævn-gjærrighed og Selvhævn og give Kjærligheden til Fred, saameget som muligt, Rum (§. 228.). 3. Almeenaand fordrer, at vi ogsaa sørge

for den fremmede, især offentlige, Fortjenestes Belønning, ligeledes for Skadesløsholdelse og Afstraffelse for den Andre, især Hjælpeløse og det Offentlige, tilføiede Skade (Ordspr. 31, 8. Hjob. 29, 16. f. Jes. Sir. 4, 9.). Ifølge dette kan det stundom være Pligt at være offentlig Anklager og Angiver, hvilket dog finder Modsigelse i den gammelchristelige^{b)} og endnu herskende Fordom.

a) *Augustin*, ep. CLIII. *Laplacette* Traité de la réstitution. Gen. 1724. *Paulsen* von der Nothwendigkeit der Wiedererstattung. Flensb. 1781. *Körner* de restitutione. Lips. 1680. *Seidler* Versuch einer genaueren Bestimmung der Lehre von der W. Jen. 1786.

b) *Lactant*, iustitut, VI, 20. *Stüudlin*, Gesch. d. Sittenl. J. II. 427.

Femte Capitel.

Om Kjærlighed og Venskab.

I. Almindeligt Forhold.

§. 236.

Retfærdigheden bliver først fuldkommen i Kjærligheden og Venskabet; det er i Grunden den lige Følelse af det menneskelige Værd, hvoraf den første og begge de andre fremgaae; men dog indtræder, ikke blot i Reflectionen, men ogsaa i Handlen, en Forskjel (§. 210.) 1. Retfærdighen agter i alle Mennesker Personens lige Værdighed, der tilkommer dem ifølge Idee og Ret; men i Virkeligheden ere de forskjellige ved visse Forhold i Livet, ved deres legemlige og aandelige Gaver og deres sædelige Fortrin, overhovedet ved forskjellige Grader af det menneskelige Værd: Kjærligheden gaaer nu ind paa disse Forskjelligheder og elsker den Ene mere, end den Anden. Dog vil ethvert Menneske, ogsaa uden Hensyn til Retfærdighedens strænge Fordringer, i Tilfælde af dertil egnet

Berøring, gjøre nogen Fordring paa vor Kjærlighed; og forsaavidt gives der en almindelig Menneskekjærlighed. 2. Retfærdigheden er af benægtende og forbydende Art; ved det, hvad den gjør, bringer den ikke først Menneskeværdigheden frem, men afholder sig fra at foragte og krænke den; Kjærligheden derimod forhøier og formerer, vel ikke denne Værdighed, men den menneskelige Tilværelses Fuldkommenhed og saadanne Fortrin, hvorved Mennesket vinder i Værd. 3. Retfærdigheden forhindrer blot fjendtlig Rivning blandt Menneskene ved at overholde Ret og Fred, Kjærligheden derimod bringer dem til varm, levende Forening.

II. Menneskekjærlighed.

§. 237.

Den almindelige Menneskekjærlighed er, som Retfærdigheden, en almindelig og nødvendig Yttring af det sædelige Sindelag (Matth. 22, 39. Luc. 10, 27. 30. ff.), men lader sig, fordi Retning og Grad ere forskjellige, ikke med saadan bestemt Nødvendighed, som hiin, gjøre til Pligt. Der kan gives Forhold, hvor den hviler, og kun Retfærdigheden hersker, andre, hvor den udtaler sig som Medlidenhed, og kun der, hvor vort Hjerte bliver tiltrukket af en særdeles tiltalende Fremtrædelse af menneskelig Eiendommelighed, indtræder den som egentlig Kjærlighed. Kjærligheden mod Fjender (Matth. 5. 44. ff.) bliver gjort mulig ved den Retfærdigheden tilhørende Forsonlighed, hvilken lader os i det fjendtlige Medmenneskes forvirrede og forstyrrede Billede, selv endnu i den nødtvungne Kamps Öieblik, erkjende Mennesket igjen og i paagjældende Tilfælde lader Kjærligheden træde i Virksomhed som Vurdering af de ellers gode Egenskaber, som velvillig Medfølelse, som Beredvillighed til at hjælpe og i det Mindste som Önske om Forbedring. Den unaturlige Fordring, at elske det Ikkeelskverdige, d. v. s. at anerkjende Værd, som ikke findes, bliver ikke gjort.

For den almindelige Menneskekjærlighed: 3 Mos. 19, 18. 4, (§. 91.) Ordspr. 3, 3. 21, 21. For Kjærlighed til Fjender: 3 Mos. 19, 18. 2 Mos. 23, 4. f. Ps. 7, 5. Ordspr. 25, 21. slg. Rom. 12. 20.

§. 238.

Den første Yttring af Mennekjærlighed er Medfølelsen ved Andres Tilstand, i hvilken vi see vor egen (Hebr. 13, 3.) og den almindelige menneskelige Tilstand; og efter dennes Beskaffenhed er hin Følelse enten Medlidenhed eller Medglæde. Fordi den nærmest er gjerningsløs og ofte maa forblive saaledes, maa man vogte sig ligesaameget for qvindagtig Følsomhed, som for Ufølsomhed og Haardhjertethed Medfølelsens Yttring er Deeltagelse (Rom. 12, 15. Sir. 7. 38. [34.]. De maae begge ikke være blot sandselige, men maae forbinde sig med Velvillie (1 Cor. 13, 4. Gal. 5, 22.). Forbinder ond Villie sig dermed, da opstaaer Misundelsens og Skadefrydens hæslige Sindelag. Mod den sidstnævnte see Hjob 31, 29. Ordsp. 17, 5. 24, 17.

§. 239.

Den velvillige Deeltagelse skal gaae over til Velgjørenhed, der som Barmhjertighed (Matth. 5, 7. Jac. 2, 13.) mod dem, hvis Tilværelse og Menneskeværdighed staaer i Fare, og der, hvor Nöden er en Følge af den i Samfundet herskende Uretfærdighed eller af feilagtige Indretninger, hörer til Retfærdighedens Pligter og har sin Grund i den menneskelige Lighed (2 Cor. 8, 14.), hvorfor ogsaa Staten har den Pligt og den Ret at drage Omsorg herfor.

§. 240.

Fri er Velgjørenheden, naar der handles om at forhøie Andres Vel og deres Livs Fuldkommenhed. Ogsaa her er Gjenoprettelse af en vis Ligevægt Hensigt; dog skal denne Velgjørenhed ikke skade Tilfredsstillelsen af vore egne Fornødenheder. (2 Cor. 8, 12. ff).

De legemlige Velgjerninger skulle dog have den Hensigt, aandeligt at hæve de Fattige derved, at man, hvor det er muligt, sætter dem istand til at hjælpe sig selv og at blive uafhængige, og derved, at man viser dem personlig Velvillie og ærer dem ved samme (slg. Jes. Sir. 18, 15—18.). Kjærligheden (1 Cor. 13, 3.) Villigheden (2 Cor. 8, 12. 9, 7.), ikke Gavens Størrelse (Luc. 21, 1—4.) giver Velgjørenhed det sande Værd; naar Velgjørenhed öves af Forfængelighed (Matth. 6, 1. ff.), eller af Egennytte (Sir. 20, 14.) eller af blot sandselig Blödhed, er den foskastelig. Den skjönne Frugt deraf skal være et Venskabsforhold (Luc. 16, 9.) mellem den kjærlige Velgjörer og den taknemmelige Modtager. Den skjönne Art Velgjørenhed er den aandelige, Omsorg for Opdragelse, Forædling og Sjelsfrelse (Matth. 18, 5. 1 Thess. 5, 11. 14. Gal. 6, 1. Jak. 5, 19. f. 3 Mos. 19, 17. Ordspr. 9, 8. f. 28, 23.); dens hæslige Modstykke er Forførelse (Matth. 18, 7.). Velgjöreren behöver forresten Klogskab (Sir. 12, 1 ff.).

§. 241.

Velgjörenheden anbefaler sig selv den endnu ufuldkomne Fromhed som en Gud velbehagelig Dyd. I det G. T. anbefales den hyppigt (Jes. 58, 7. Ordspr. 3, 27. f. 21, 13. Sir. 29, 11. [8.] f.) især ved den næsten altfor stærkt forjættede Velsignelse for samme (Ordspr. 11, 25. 19, 27. 22, 9. 28, 27. Sir. 3, 33. [30.] 7, 36. [32.] 39. [35.] 29, 14. [11.] ff. Dan. 4, 24. Tob. 12, 9.). Sammenlg. i N. T. 2 Cor. 9, 6. 8—11. 1 Tim. 6, 18. f. Hebr. 13, 16. Aabenbar Overvurdering af Velgjerninger findes hos de gamle Kirkelærere, som deri saae et Mittel til Syndstilgivelse^{a)}, og i den katholske Kirke. Reformatorerne derimod erklærede sig mod denne^{b)}.

a) Slg. §. 128. Not. a. §. 444. Not. k. §. 149. Not. f. §. 157. Not. k. §. 158. Not. h.

b) Apol. Aug. Conf. p. 110. Rechemb.

§. 242.

Taknemmeligheden er i dette Gebeet, hvad i Retfærdighedens Gjengjældelsen er; og, ligesom Velgjörenheden, skal

den være Kjærlighedens rene Frugt og være rettet paa Giverens Person. Om dens Yttring skeer i Ord eller Gjæringer, afhænger af Omstændigheder og Evne. Den skal være fri og bliver ikke fordret af den ædle Giver (Sir. 20, 15.); den maa ikke lægge Villiens og Overbeviisningens Frihed i Lænker. Saa hæslig Utaknemmeligheden er (2 Tim. 3, 2. Sir. 29, 4. ff. 20. [15.] ff., tvinge dog ofte selvsyge Givere dertil.

For Taknemmelighed i særegne Forhold: Rom. 16, 1, 15, 27. Taknemmelighed mod Menneskene skal tillige være Taknemmelighed mod Gud (Luc. 17, 18. 2 Cor. 9, 12. 1 Thess 5, 18).

III. Venskab.

§. 243.

Venskab bestaaer mellem Ligesindede, som ved lige eller lignende Fortrin af menneskelig Fuldkommenhed eller ved beslægtet Stræben derefter ere nøiere forbundne med hinanden, end ved den almindelige Menneskeskjærlighed; ogsaa bliver det stiftet ved særegne nøiere Forhold, mellem Herre og Tjener, Lærer og Discipel. Vane har sædvanlig megen Deel i dets Stiftelse, dog skal fri Kjærlighed ikke mangle. Agtelse, ikke den almindelige, som vi ere alle Mennesker skyldige, men den særegne, som grunder sig paa eiendommelige Fortrin, eller Höiagtelse, Tillid og Trofasthed, Uegennyttighed (2 Cor. 12, 14.) ere ueftergivelige Betingelser for det sande Venskab. Venner skulle ikke falde hinanden til Besvær, heller ikke den Ene være den Andens Tjener, men i overordentlige Tilfælde staae hinanden bi med Gods og Liv. (Ordspr. 17, 17. Sir. 37. 6. f. 22, 25. [20.] 2 Cor. 7, 3). I fælleds Begeistring finder Venskabet sin høieste Indvielse; derved gaaer den over i Almeenaanden og kan forbinde Mange med hinanden, saaledes som det var Tilfældet med den første christelige Kirke (Phil. 2, 20. ff. 25. 30. 1, 7. f. Tit. 1, 4. Col. 4, 14, Röm. 16, 4. 2 Cor. 6. 11. ff. 12, 14. f. Philem. 14, 17. a).

Steder af det Gl. T. om Venskab: Ordspr. 18, 24, 17, 17, 27, 10, 5. f. 25, 17. J. Sir. 25, 1. f. 6, 6—17, 37, 6. f. 27, 17. (16.) ff. 22, 25. (20.) ff. 31. (25.) 7, 20. (18.) 9, 14, (10.) f. 19, 13. ff. 2 Sam. 1, 26.

a) Om det aandelige Venskab *Chrysost.* ep. ad Coloss. Homil. 61. in Matth. *Augustin.* homil. 38. Ep. 52. *Cassian.* collatt. Patrum in Scythica eremo degentium. Collat. XVI. Slg. *Stäudlin* Gesch. d. Vorstellungen u. Lehren v. d. Freundsch. 1826. S. 110. f.

IV. Kjøns- og Familiekjærligheden.

§. 244.

Kjønndriften og Selskabelighedsdriften udgjør den sandse- lige, et Slags Venskab den ædlere Bestanddeel af Mandens Kjærlighed til Qvinden og Qvindens til Mandens. Tilböieligheden vælger det sandselig Tiltrækkende, den legemlige og aandelige Ynde, Hjertet Sjelsskjönheden og Fuldkommenheden, med begeistret Ahnelse og dyb, stærk Sindsbevægelse, ofte med Lidenskab, for Besiddelsens og den fuldkomne Livsforenings Skyld. Venskabet, med hvilket Kjærligheden er beslægtet og i hvilket den, naar den er prøvet, gaaer over, adskiller sig derved, at Tilböieligheden her kommer mindre med i Spillet, at Anerkjendelsen af Elskværdigheden her mere er den klare, forstandige Doms Sag, og at Fælledeeskabet kun strækker sig til Omgang og forenet Virksomhed. Venskab mellem Ynglinge og Södskende antager ofte Kjærlighedens Begeistring, og hvad Voxne føle for Börn, fortjener ligeledes dette Navn; hvorimod sandt Venskab kan finde Sted mellem Personer af forskjelligt Kjøn, naar den ikke er af sandse- lig, og mere af forstandig Art. Kjærligheden er ædel, naar Tilböieligheden er underordnet det aandelige Velbehag, og uskyldig og kydsk, naar den sandselige Begjerlighed er ube- vidst og maadeholden. Inderlig Fortrolighed findes ved den inderligste Sammensmeltning af Gemytterne.

Kjønsskjærligheden er i Höisangen rigtignok sandselig og glödende, men trofast og inderlig (6, 9, 8, 6. f.).

§. 245.

Kjærligheden finder sin sande Tilfredsstillelse i det lovlige Ægteskab, hvilket er det paa Modsætningen og de legemlige og aandelige Fornødenheder hos begge Kjøn grundede, fuldkomne Livssamfund mellem Mand og Qvinde, og har ingen særegen, udelukkende Hensigt, f. Ex. Kjönsdriftens Tilfredsstillelse, men alle de Hensigter, som ligge i det fælleds Liv. Det er ingen blot Overeenskomst, men et Sacrament (Matth. 19, 4—6. Eph. 5, 29. 32.), om just ikke i den katholske Kirkes Forstand. Det kan kun være monogamisk, som det ligger i Naturen (1 Mos. 2, 13. p.) (hos Hebræerne slg. Ordspr. 12, 4. 18, 22. 19, 14. 31, 10. ff. Sir. 26, 1—4. 8—12. [6—9] 16—24. [13—18.] 25, 2. 9, 2.) fordi Fleerkoneriet ophæver Hjertessamfundet og Fortroligheden og forstyrrer Börneopdragelsen, for ikke at tale om anden Skade, Polyandrie derimod er aldeles uudförlig.

Ægteskabet er Plante- og Værkstedet for alle sædelige Dyder, hvori alene Mennesket lever sig ganske ud, og en fornuftig og sand Börneopdragelse er mulig; derfor er det uundværligt for det menneskelige Selskab, omendskjönt for den Enkelte ikke stræng Pligt; men den gammelchristelige Fordom, at holde det ægteskabsløse, afholdne Liv for fuldkomnere, end det ægteskablige, har sin Grund i en falsk Anskuelse af Maaehold og Fuldkommenhed

§. 246.

Valget af Ægtefælle er ikke frit, men indskrænket ved Pligter og Klogskabsregler. De forbudne Slægtskabsgrader skulle skyes af Lydighed mod den borgerlige Lovgivning og Skik), og mulig Estergivelse maa benyttes med saa meget større Forsigtighed, jo hensigtsmæssigere det paagjældende Forbud er. For at oplyse den Enkeltes Dom, men endnu mere, for at lede og retfærdiggjøre den lovgivende Klogskab, opsøger Sædelæreren Grunden til disse Forbud, hvilke dels ligge i en sædelig Instinct, dels i den Klogskab, som bedöm-

mer Betingelserne til at opnaae Ægteskabs- og Familiehensigterne. De ere fornemmelig følgende:

1. Ægteskabet mellem altfor nær Paarørende forstyrrer de mellem dem allerede bestaaende agtværdige og kjærlige Forhold; ja allerede Muligheden gjør det b). 2. Mellem to altfor nær Beslægtede findes deels ikkè den til Ægteskabet nødvendige Lighed i Alder og hvad dermed hænger sammen, deels ikke den Forskjellighed, der ligesom giver Spænding og Tillokelse. 3. Der kan være en ogsaa maaskee hos Dyrene forekommende, men først ved den sædelige Bevidsthed fremkaldt Afsky, som taler mod Ægteskab mellem visse Beslægtede, især mellem Forældre og Børn. 4. Muligheden af Ægteskab mellem nær Paarørende vilde lægge Hindringer for den kydske Tugt. 5. Slægterne vilde udarte ved hyppige Ægteskaber af denne Slags c).

a) Kun forsaavidt de mosaiske og kanoniske Love ere retlig anerkjendte hos os, forpligte de. Slg. *Luther* Walchs Udgave, XVII. 268. X. 954. Br. MCLXXXVII. Th. III. MCCCCX. Th. IV. de Wettes Udgave. — Slg. derimod MDCXXV. Th. IV. *Melancht.* de potestate et primatu Papæ in libris symb. p. 355. Urigtigen tilskrive de ældre Theologer dem en almindelig og naturlig, forpligtende Kraft. *J. Gerhard* Loc. Theol. LXXVI. c. 5. §. 291. sqq. — Ogsaa endnu *Stüudlin* Moral f. Theol. S. 388. — Om den gamle Kirkes Skik og Tænkemaade i Henseende til forbudne Grader, s. *Stüudlin* Gesch. d. Vorstell. und Lehren v. d. Ehe. Gött. 1826. S. 288. ff. 311. ff. Grundsætningerne og Bestemmelserne for den nuværende protestantiske Ægteskabsret, see i den kanoniske Rets Systemer, i *v. Hartitzsch* Handbuch des Eherechts. Leipz. 1828. v. *Ammon* Handbuch d. christl. Sittenl. III. B. §. 188.

b) *Augustin.* de civit. Dei XV, 16.

c) Slg. om denne og andre Grunde *Montesquieu* Esprit des lois. XXVI, 14. *Michaelis* Abhandl. v. d. Ehegesetzen Mosis. 2. Aufl. 1768. *Nitzsch* Ueber den Rechtsgrund der Ehegebote. 1800. *Samme.* Ueber die Ungültigkeit des mos. Ges. und den Rechtsgrund der Eheverbote. 1801. *Schlegel* Krit. u. system. Darstellung d. verbot. Grade bei Heirathen. 1802. v. *Ammon* Ueber das natürl. Princip der Eheverbote zwischen Verwandten. Gött. 1798—1801. *Reinhard* Christl. Mor. III. 356. ff. *Stüudlin* v. d. Ehe. S. 455. ff.

§. 237.

Ægteskaber mellem Personer af forskjellig Religion er ved Forudsætningen af, at Religionen er Hjertets og Livets Sag, ved Fordringen til, at Ægtefolk skulle leve i inderligste Aandsforbindelse, og med Hensyn paa Børnene — i samme Grad af fraraade, som Religionerne afvige fra hinanden (slg. 1 Cor. 7, 39, 2 Cor. 6, 14.). I det mindst ugunstige Tilfælde ville Ægtefolk ikke have lige Andagtsövelse med hinanden. Men ved indtrædende Religionsforandring hos den ene Deel skal Ægteskabet derfor ikke ophæves, uden at det maatte være af andre Grunde (1 Cor. 7, 12. ff.). Forskjelligheder i Henseende til Nation, Stand og Alder kunne ogsaa frembyde Vanskeligheder, til hvilke der maa tages Hensyn, da i saadanne Tilfælde især den fornødne Lighed mellem Ægtefolkene mangler.

§. 248.

Med Hensyn til Egenskaber og Fortrin hos den Person, der vælges til Ægtefælle, tør man af Klogskab vel ogsaa see paa Formue, Stand, Forbindelser og andre Fordele af denne Art; men det er uædelt, alene og fortrinligviis at lade sig bestemme deraf. Man skal vælge af Tilbøielighed, men fornemmeligen af Agtelse og Kjærlighed, eller for de aandelige og sædelige Fortrins Skyld; den klartprøvende Forstand skal have sin Stemme med derved, men fornemmelig skal Hjertet bestemme Afgjørelsen.

Den, der vil indlade sig i Ægteskab skal være sig den nødvendige legemlige Dygtighed og Sundhed bevidst. Det bliver en Lykke for ham selv og Andre, ikke for Ægteskabet at have besmittet sig med nogen utilladelig Kjønnsforbindelse. Man skal intet Ægteskab indgaae, uden at have de fornødne Midler til Underholdning for sig og Familie. De altfor tidlige Forlovelser maa man fraraade. Endelig skal ogsaa Forældres og Slægtningers Indvilligelse tages i Betragtning.

§. 249.

Alle ægteskabelige Pligter forene sig i Troskabens, der deels er Rets- deels Dydspligt, deels i sin finere Uddannelse hører til Fuldkommenhedens Gebeet.

1. Troskab i Henseende til Kjønnsforbindelse. Man skal ikke unddrage sig denne, uden den anden Deels frie Indvilligelse (1 Cor. 7, 3. ff.). Et Spørgsmaal af delicat Natur er, om denne Forbindelse skal underholdes alene i den Hensigt, at avle Børn, eller ogsaa blot, for at tilfredsstille den naturlige Drift og forhindre Udsvævelse (1 Cor. 7, 5.) a). Den af Forstanden til Maadehold ledede kydske Kjærlighed vil ikke feile heri. Man skal ikke forstyrre denne Forbindeise ved en anden utilladelig (Ægteskabsbrud); 2 Mos. 20, 14, (12.) Matth. 5, 27. 19, 18. Rom. 13, 9. Ordspr. 2, 17. Jes. 23, 25. (18.) 32. (22.) ff. Viisd. 3, 16. 2. Hjertestroskab: Vedligeholdelse af Tilbøieligheden, i det Mindste ikke Næring af Tilbøielighed og Begjerlighed for en anden Person (Matth. 5, 28.), Vedligeholdelse af Kjærligheden, om ogsaa i Venskabets rolige Stemning, taknemmelig, agtelsesfuld Sindelag og Behandling, Vedligeholdelse af Eendragtighed; hvilket tilsammeu kun er mulig under Forudsætning af gjensidig Troskab. Qvinden er desuden sin Mand Lydighed skyldig, fordi han er overlegen i Kundskab og Daadskraft og er Familiens Hoved (Eph. 5, 22—33.). 3. Troskab i Henseende til de fælleds Forretninger i Livet, i Vedligeholdelsen og Forsørgelsen af Huusvæsenet samt Börneopdragelsen (1 Tim. 3, 4. 5, 8. Ordspr. 31, 10. ff.) og i at bære den fælleds Skjebne. Selskabelig Agtelse, Opmærksomhed, Artighed, Bestræbelsen for at vedligeholde sig elskværdig, Fordringsløshed, Hengivenhed, Tillid, Mildhed, Eftergivenhed og Fredsommelighed i udstrakt Forstand og i finere Uddannelse ville ikke mangle at gjøre og vedligeholde Ægteskabet lykkeligt.

a) *Lactant. institutt. VI, 23: Oportet sibi quemque proponere duorum sexuum conjunctionem generandi causa datam esse viventibus, eamque legem his affectibus positam, ut successionem parent. Augu-*

stin. de bono conjug. c. 6. *Luther Sermon. v. ehelichen Stande.*
Walch. Ausg. X. 769.

§. 250.

I Börneopdragelsen har Klogskaben mangt et Raad at give, men af Forældrenes sædelige Sindelag kan man vente at de 1. opdrage Börnene til Lydighed (1 Tim. 3, 4- J. Sir. 30, 11.), der er Betingelse for al Sædelighed og Begyndelsen til al Selvbeherskelse; men 2. at de vogte sig Haardhed, skaane Börnenes selvstændige Natur (især ved Valget af Kald) og betragte dem som Selvhensigt (Eph. 6, 4. Col. 3, 21. slg. J. Sir. 4, 35. [30.]), hvilket Sindelag ogsaa skal lede dem ved Behandlingen af de Voxne; 3. at de efter Evne sørge for deres fysiske og aandelige Udvikling (ved Underviisning) (J. Sir. 30, 3.); og 4. at de opdrage dem til Fromhed (Eph. 6, 4.). Kjærlighed i sin hele Varme, Dybde og Fiihned, uden egenkjaerlig Blödagtighed skal lede Forældrenes Forhold mod Börnene.

Hebræernes strænge Opdragelse: Ordspr. 13, 24. 19, 18. 22, 15. 23, 13. 29, 17. J. Sir. 30, 1 f. 12, 7—10. 7, 26. (24.).

§. 251.

Börnenes Pligter mod Forældrene indbefattes i det ret forstaaede Bud: Ær din Fader og Moder (2 Mos. 20, 12. Matth. 15, 4.). Man ærer Forældrene 1. ved Ærefrygt, selv ved deres Svagheder (Ordspr. 20, 20. 23, 22. 30, 17. Jes. Sir. 3, 9. [8.] ff. 15. [13.]); 2. ved Lydighed (Eph. 6, 1. Luk. 2, 51. Ordspr. 13, 1, 23, 22. Jes. Sir. 3, 1. ff.). Fra denne Pligt skulle fornuftige Forældre frigive Börnene i den voxne Alder og sætte faderlige og moderlige Venners Anseelse i Stedet for Befaling. Saaledes ved Börnenes Giftermaal, hvor Forældrene skulle vogte sig for, at medvirke anderledes, end ved Raad og Advarsel og kun i velbegrundet Nödstillfælde indlægge et Veto, men aldrig gjøre deres Valg gjældende istedenfor Börnenes; medens derimod Börnene, som overalt, saaledes ogsaa her, skulle hellere indrømme den forældrelige Anseelse for

Meget, end for Lidet. Jo meer Ægteskabet er blevet opfattet og ført i menneskelig, ædel Aand, desto meer har Lovgivning og Sædvane taget sig af Börnenes Valgfrihed^a). Forældrene blive ærede ved Taknemmelighed, nærmest i timelig Henseende (Matth. 15, 4—6. 1 Tim. 5, 4. 8. J. Sir. 3, 14. [12.] 18. [16.] Ordspr. 28, 24.) og med Hensyn paa deres udvortes Stilling (J. Sir. 23, 18. [14.]); dernæst 4. ved Opfyldelse af alle deres velvillige Hensigter og Forhaabninger og tro Benyttelse af deres Velgjerninger (Ordspr. 23, 24. f), overhovedet ved Gjenkjærlighed og Venskab, men hvortil ogsaa Forældrene skulle virke med. Ingen Pligtopfyldelse er saa velsignet som den imod Forældre, fordi den indeslutter næsten alle andre. (Eph. 6, 2, 2 Mos. 20, 12, Jes. Sir. 3, 4—7. [3—6.] 16. [14.] Alderdommen tilskrev den forældrelige Velsignelse ikke alene en forudsigende, men ogsaa en skjæbnebestemmende Betydning. (1 Mos. 27, 49, J. Sir. 3, 9. [8.] f).

a) Luther antog sig meer end een Gang Sønners Tilböielighed mod Forældre. Br. MCLXXIV. Th. III, MDCLXXXVIII. MDCCXI. IV. Th. MDCCCLXII. Th. V.

§. 252.

Südskendekjærlighed er et ved Natur, Vane og fælleds Anliggender befæstet Venskab, derfor næsten uforstyrrelig, men som derfor ogsaa maa holdes saameget mere hellig ved den ogsaa Andre skyldige Retfærdighed, Billighed, Uegennyttighed og Fredfærdighed og ved al den ömme Skaansel, Opmærksomhed og Föielighed, som allerede god Levemaade og endnu mere Agtelse for det hellige Baand byder. Lykkelige ere de Südskende, som ere blevne opdragne til Eendragtighed og til kjærlig Opførsel imod hinanden, og opfyldte Forholdets skjønne Form med gjensidig, sand, af Forstand og Hjerte paabuden Agtelse og Kjærlighed. Andre Slægtninge ere vi i det Mindste Agtelse skyldige med Hensyn til dette Forhold. Ogsaa Tjenestefolkene skulle vi ved menneskelig Agtelse, Anerkjendelse af deres Troskab, Tilböielighed og Velvillie drage ind i Familielivets hellige Kreds.

§. 253.

Fornödenheden af et andet Ægteskab kan ikke alene hidrøre fra huslige Omstændigheder og dens Tilfredsstillelse blive til Pligt ved Pligten mod Börnene, (omvendt kan ofte denne Pligt staae iveien for at indgaae andet Ægteskab); men, selv ved tro og inderlig bevaret Erindring om den afdöde Ægtefælle, kan det ogsaa være Hjertestrang, hvortil endnu kommer retfærdigt Hensyn til den organiske Drift og Faren for Ukydskhed (om ogsaa kun i Phantasien). At indgaae og före det andet Ægteskab, kan ikke skade Forholdet til den afdöde Ægtefælle, da dette, uden Vexelvirkning, alene tilhörer Erindringen^a), naar ikke Lidenskab for den nye Ægtefælle gör uretfærdig og utaknemmelig mod den forrige; derimod kan Mindet om det første Forhold derved skade det andetets Helighed og Lykke, at Kjönsforbindelsen beröves den kydske, undselige Ubevidsthed^b) og Fordringerne til den anden Ægtefælle maales og forhöies efter en fremmed Maalestok. Disse skadelige Fölger lade sig undgaae, dog er den hyppige Gjentagelse af nyt Ægteskab altid betænelig. Klogskab og Forsigtighed maa fornemmelig her ved Valget af Ægtefælle tages paa Raad, fordi her er flere Vanskeligheder at overvinde, end ved det første Ægteskab.

Indgaaelse af nyt Ægteskab, efter det første Ægteskabsbaands Oplösning (1 Cor. 7, 39, Rom. 7, 2. f.) tillader ikke alene Apostelen Paulus (1 Cor. 7, 9.), men byder det endogsaa 1 Tim. 5, 14.; derimod betragter han Bevarelsen af Eukestanden som höiere Fuldkommenheds Sag (1 Tim 5, 9. 3, 2.), sandsynligviis for Afholdenhedens Skyld (1 Cor. 7, 8, Luc. 2, 27, Jud. 8, 4.). Saaledes dönte allerede de gamle Romere^c); og de gammelchristelige Sædelærere, ligesom de katholske, misbilligede med meer eller mindre Strænghed det andet Ægteskab^d).

^a) Derimod *Tertullian* de monogam. c. 9.: *Adulterium est, cum quoquo modo disiunctis duobus alia caro, imo aliena miscetur, de qua dici non possit: Hæc est caro ex carne mea etc. Semel enim hoc factum et pronunciatum, sicut ab initio, ita et nunc in aliam carnem non potest convenire . . . Nihil Deo interest, vivo, an mortuo viro nubat.*

C. 10. . . . eius erit etiam defuncti, cui etiam defuncto concordiam debet. . . . Enimvero et pro animo eius orat. . . . Alium habebit in spiritu, alium in carne. . . . Usque adhuc maritus est, ipsum illud possidens, per quod et factus est, id est, animum, in quo si et alius habitabit, hoc erit crimen.

b) *Tertull.* exhort. cast. c. 11.: Duplex . . . rubor est: quia in secundo matrimonio duæ uxores eundem circumstant maritum, una spiritu, alia carne. Neque enim pristinam poteris odisse, cui etiam religiosiorem reservas affectionem, ut jam receptæ apud Deum, pro cuius spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis.

c) *Valer. Max.* II. I. c. 1. §. 3. *Virgil.* æneid. IV, 23. sqq.

d) *Herm.* past. mand. IV, 4.: Qui nubit, non peccat; sed si per se manserit, magnum sibi conquiret honorem apud Dominum. *Athenagor.* leg. c. 33. p. 311.: ὁ δεύτερος γάμος εὐπρεπὲς ἐστὶ μοιχεύειν. *Clem.* Al. Strom. III, 12. p. 198. (461.) slg. §. 125. Not. c. *Orig.* homil. LXIX. in Jer. III. 267. Homil. XVII. in Luc. III. 952.: . . . tale conjugium ejiciet nos de regno Dei. *Tertullian.* §. 126. Not. g. *Augustin.* de hono viduitat. §. 4. sqq. *Ambros.* offic. 11, 6. *Hieronym.* ep. CXXIII. ad Ageruchiam §. 9. LXXX. ad Salvin. §. 10. *Gregor. Naz.* orat. in dict. evang. Matth. XIX. *Chrysost.* in illud: vidua eligatur. T. III. p. 314. in Tit. I. Conc. Neocæsar. can. 3. Conc. Laod. can. 1. *Bellarmin.* de cleric. c. 23. Strid i den græske Kirke om det andet Ægteskab. S. *Stüudlin* Gesch. d. Vorstell. u. Lehren v. d. Ehe. S. 381. ff.

§. 254.

Ægteskabet skal efter sin Idee være uopløseligt (Matth. 19, 6.); og hos Jøderne, hvor Ægtemanden vilkaarlig kunde forstøde sin Hustru, fandt intet sandt Ægteskab Sted, hvorfor Christus erklærede sig derimod (Matth. 5, 31. ff.). Dog erkjendte han Ægteskabets factiske Opløsning ved Ægteskabsbrud, og den katholske Kirke, der ikke lader det virkelig Opløste gjælde for opløst, gjør sig skyldig i en daddelværdig Egen-sindighed. Ægteskabsbrud i kjødelig Forstand var ved Ægteskabets daværende Tilstand den eneste Aarsag til Skilsmisse, dog erkjendte Jesus selv et finere Ægteskabsbrud (Matth. 5, 28.), og der, hvor Ægteskabet er meer, end Kjønnsforbindelse, gives der endnu flere saadanne Aarsager, som f. Ex, uovervin-

delig Ufordragelighed o. desl. Stridsspørgsmaalet er egentlig, om efter den factiske og retlige, i det Mindste med Hensyn paa den udvortes Form, tilstaaede Ægteskabsskilsmisse et andet Ægteskab skal tillades? At frakjende den uskyldige Part denne Tilladelse, vilde være haardt og uretfærdigt, og for begge Parter farlig formedelst Fristelsen til Utugt. Det er ikke blot Klogskab, men ægte christelig Mildhed, at opgive den strænge Idee om Ægteskab, for den menneskelige Ufuldkommenheds Skyld, og at læge det skete Saar ved Tilstaaelsen af nye lykkelige Baand. Vel kan det ved menneskelige Feil og Eftergivenhed opløste første Ægteskab udøve en mere forstyrrende Indflydelse paa det nye, end det, der opløstes ved Døden; men ogsaa denne Vanskelighed er ikke uovervindelig. Imidlertid bliver det altid sikkert, at den kirkelige eller borgerlige Övrighed maa meget vanskeliggjøre Ægteskabsskilsmissen, og at ulykkelige, selv uskyldige Ægtefolk ikke letsindig skulle søge den, og ikke give efter for sandselig selvsyge, men blot for reen sædelige Bevæggrunde og, i Betragtning af Ægtebaandets Helighed og de for Börnene skadelige Følger, skulle öve al mulig Selvfornægtelse.

V. Almeenaand.

§. 255.

Almeenaanden forbinder en Flerhed af Saadanne, der have fælleds Anliggender og staae i Samfund med hinanden formedelst disse, til gjensidig Understøttelse og fælleds Iver. Kjærligheden deri er ikke rettet paa Personen, men paa Sagen og kun for dennes Skyld ogsaa rettet paa Personen, men skal være uegennyttig og begejstret og fri selv for fælleds Egennytte, være reen menneskelig.

Laugs- Stands- Corporations-, By- og Steds- Aanden skal stræbe derhen, at beskytte og befordre de fælleds Anliggender, ikke for Vedkommendes Nyttens Skyld, men for det deri liggende reent menneskelige Öiemeds Skyld og at hævde de Samfundet tilkommende Rettigheder som Betingelse

for Virksomheden, ikke som Forrettigheder, der falde Andre til Byrde. Alle disse Arter af Almeenaand vil Fædrelandskjærligheden hæve til en høiere Eenhed og bevare for sygelig Isolering, idet den omfatter alle det fælleds Livs lavere og høiere Anliggender (med Undtagelse af de kirkelige, der staae endnu høiere), saavel legemlige som aandelige, Velstand, Retfærdighed, Sædelighed og Aandsdannelse, eller det samtlige Nationalvæsen, og omfatter Alle, som tage Deel deri, med høihjertet, hengivende, selvfornegtende Deeltagelse. Den maa medfødes og tilvænes derved, at enhver Borger ved Livets Offentlighed bliver bekendt med alle offentlige Anliggender og tiltrukken af dem; men fri, paa Dom og Indsigt grundet Kjærlighed maa træde til.

§. 256.

Fædrelandskjærlighed er nødvendig 1. til Beskyttelse mod Statens udvortes Fjender, især i særegne Farens Tider, hvor blotte Værneanstalter ikke ere tilstrækkelige; 2. til Beskyttelse mod indre Fjender, Despotismus, Oligarchie, Regjeringens Slaphed; 3. som levendegjørende, foryugende, skabende Aand, der gennemtrænger Alt, sikkrer for Vanens og Formvæsenets Mechanismus og stedse bringer Livet videre. I begge de første Henseender, i Kamp mod Alt, hvad der truer med Fare og bringer Fordærvelse, hvor Charakteren gjælder, vil Fædrelandskjærligheden vise sig som offentlig Dyd ved Mod, Tapperhed, Frimodighed, Opoffrelse. Ogsaa herved, men især der, hvor det gjælder om, ved Aandsgavernes Uddannelse og deres Anvendelse til Befordringen af det offentlige Liv, eller ogsaa ved Opoffrelsen af Lykkens Goder at udmærke sig og erhverve Førtjenester, vil den offentlige Ærekjærlighed være virksom; denne vil ikke hylde Forsængeligheden og Ærgjerrigheden, men søge det kjærlige, hengivende Hjertes Tilfredshed i Bifald af Folkets Bedste og Ædleste. Men hertil udfordres der, at den frie offentlige Menning, ikke nogen vilkaarlig, bestukken Dommerstol, uddeler Æren.

Christendommen var kun i sin første, udelukkende Bestræbelse for at stifte et blot sædeligt-religiøst Samfund ligegyldig

mod Fædrenelandskjærligheden, og stod blot i Modsigelse med den selvsyge, nationalhadiske Fædrenelandskjærlighed, som var herskende hos de gamle Folkeslag (§. 66.). De Christnes opoffrende Broderkjærlighed (Joh. 15. 13.) vil netop kunne vise sig i Fædrenelandskjærlighed (slg Rom. 9, 3.). En kirkelig Ærekjærlighed, der svarer til den fædrenelandske, besjælede Apostelen Paulus (2 Cor. 1, 12—14. 3, 2. f. 4, 2, 5, 11. 10, 7. ff.).

§. 257.

Af høieste, aandelig Natur ere de An'iggender, for hvilke den kirkelige Almeenaand er virksom, og mindst indskrænket er den Kreds, i hvilken denne bevæger sig. Thi omendogsaa alle de protestantiske Kirker have noget Nationalt ved sig i Samfundsformerne, høre de dog alle til den almindelige christelige Kirke; og denne vil fremstille et Guds Rige paa Jorden; hiin Aand gaar derfor i sin høieste Retning over i Verdensborgersind.

Denne Almeenaand staaer, formedelst Kirkens reen sædelige og aandelige Anliggender, det sædelige Sindelag selv ganske nær, og leder meer, end nogen anden, til den personlige Kjærlighed mod Medlemmerne af Samfundet: den er derfor christelig Broderkjærlighed (1 Thess. 4, 9. Rom. 12, 10. 2 Pet. 1, 7.), hvilken i den Enkelte og i Alle elsker Christus (Eph. 5, 30. Rom. 12, 5. 1 Cor. 12, 12. ff. Eph. 4. 4. 1 Pet. 2, 17.). Med Hensyn paa selve det kirkelige Livs Anliggender er den deels Troesiver, deels sædelig, deels kirkelig (for de kirkelige Andagts- og Forfatningsformer), og i alle disse Henseender deels beskyttende og vedligeholdende, deels udvidende og forbedrende (§. 222.). Den maa meer, end nogen anden Almeenaand, være fri for Vanens Indskrænkninger, uden at den dog kan undvære den Hengivenhed, som hiin giver. Det høieste Maal maa foresvæve den Eph. 4, 11. ff.). En Stræben efter at udmærke sig i Kirkens Tjeneste og at være erkjendt af Brødrene, hører hertil, (§. 255.), kun maa den være ganske reen for Ære og Selvsyge (1 Cor. 12, 4. ff.).

I Kampen viser denne Almeenaand sig i sin skjønneste Forklarelse som Martyrdom (Phil. 2, 17).

A n h a n g.

Om Forholdet mod Dyrene.

§. 258.

Imod Dyrene, hvilke for os ere Midler, ikke Selvhensigter, (1 Mos. 1, 28.), gives der ingen egentlig Agtelses eller Retfærdigheds Pligter; men jo mere levende og følelsesfuld vor Anskuelse af Naturen er, desto mere ville vi nære Medfølelse for Dyrene og selv for Planterne; og denne, saavel som den fornuftige Klogskab, der ikke bruger Midlerne hensigtsløs, og ikke foretager noget uden Grund, vil lære os en Art Retfærdighed imod dem, ifølge hvilken vi skaane dem, ikke uden Grund behandle dem haardt eller grusomt og øve en passende Gjengjældelse mod dem (Ordspr. 12, 10. 5. Mos. 25, 4) Da mange Dyr vise en Art sædelig Hengivenhed og Troskab, ville vi underholde et vist taknemmeligt Ven-skab med dem, og Medfølelsen for ethvert Liv vil indgyde os en Art Velvillie og Velgjørenhed, hvorved vi søge at befordre og fuldkommengjøre deres Liv.

Sjette Capitel.

Om Æren.

§. 259.

Ære er Retfærdighed mod sig selv, Agtelse for sig selv som Led af den sædelige Vexelvirkning, som Persom af sæde-

lig Værdighed. Vi adskille ogsaa her den strænge, ueftergivelige Pligt, Æren i mere indskrænket Betydning eller den retfærdige Stolthed, hvormed Mennesket undlader og afværger alt Uværdigt, fra Kjærlighedens mindre bestemte, friere Fordringer til Fuldkommenhed eller den ædle Selvkjærlighed.

Da Æren bestaaer i det samme Sindelag, som udgjør Retfærdigheden, er dens første Bestanddeel Retfærdighed imod Andre, som vi derfor ogsaa kalde Ærlighed. Manden af Ære vil ikke nedværdige sig ved Uretfærdighed, Uredelighed, Løgn, Ordbrud, Bedrageri, grov Egennytte, Trætte-syge, Overmod, ved nogensomhelst fornærmende Lidenskabelighed eller ved Nogetsomhelst, der forraader en nederdrægtig Charakter. Thi ved alt dette forspilde vi den Plads, der tilkommer os i det sædelige Samfund, og den dertil knyttede Agtelse. Dog erholde fornemmelig Feigheden og Trædskeheden i Uretfærdigheden Æresløshedens Skamplet, medens aabenbar, modig Krig mod Lov og Ret endnu bevarer sig en vis Agtelse.

§. 260.

For det Andet er Æren Retfærdighed mod sig selv, ædel Stolthed i at hævde den Selvstændighed og Værdighed, der tilkommer ethvert Menneske. Manden af Ære begiver sig ikke i nogen uværdig Afhængighed af Andre, hengiver sig ikke til Vilkaarlighed og Overmod, skyer Kryberi, Smigreri, karakter- og villieløs Tjenstfærdighed. Underordning i Forretninger, Aerkjendelse af høiere udvortes Værdighed, af Fortjeneste, af Aandsgaver, hengivende Hylding af overordentlig Fuldkommenhed ville ved Mangel paa Egennytte og paa uædle Hensigter og ved at hævde en vis Selvstændighed adskille sig fra nedrig Selvbortkastelse. Men Manden af Ære lader sig heller ikke krænke og fornede af Andre ved Voldsomhed, Anmasselse og Overmod. Af Kjærlighed til Fred, kun ikke af Feighed, tør vi lide Beskadigelse af vore Rettigheder til Tingene og af vor Virksomhed, men ikke Krænkelse af vor per-

sonlige Ære, det maa da være, at vor Eftergivenhed og Taalmodighed ikke af Andre blev tilskreven Mangel paa Æresfølelse eller paa god Samvittighed og Mod, men Fredfærdighed og Høimodighed. Vi ere heri bundne til den offentlige Mening og til de herskende Begreber om Standsære (hvilke vistnok formedelst en sygelig Pirrelighed i Æresfølelsen og formedelst Mangel af Fredfærdighed fortjene Daddel og trænge til en Berigtigelse) og vi maae derfor, paa passende Maade, forsvare os mod Angreb paa vor sædelige Charakter ved offentlig og hemmelig Bagtalelse, og fordre Opreisning for Fornærmelser i Gjerning og Ord. Da nu den offentlige Retspleie ikke tilfredstiller visse Stænders Æresfølelse efter den herskende Mening, vil selv den Christeligsindede, af Kjørlighed til Samfundet, ikke altid kunne undgaae Tvekamp. Denne skal ikke betragtes som Gudsdom, heller ikke, da Standsæren foreskriver den, som Middel til Selvhævn, men som et krigersk Middel til Fredsstiftelse og Udjevning; og, omendskjønt i sig selv uhensigtsmæssig og stridende mod den finere Fredfærdighed, vilde den, övet af Lydighed mod Skik og Brug og med Maadehold, gjøre Fordring paa den fordomsfrie, christelige Sædelærers Undskyldning, hvis den ikke var af Staten forbuden og fölgelig et offentligt Fredsbrud.

Men da den offentlige Lovgivning netop ved denne Leilighed i mange Tilfælde staaer i Modsigelse med den offentlige Mening, kan den Enkelte komme i den Forlegenhed, enten at bryde med hiin eller med denne, og, da det Sidste har de föligere Fölger, vælges ikke sjelden helst det Første. Dette vilde hæves, hvis Staten istedenfor at undertrykke Tvekamp med Magt, søgte ved Opdragelse og Dannelse af den herskende Mening om Ære, og ved Oprettelsen af Æresdomstole, der stode under den offentlige Menings Beskyttelse, at udrydde Tvekamp.

Ved al Forsvar af vor Ære maae vi beslutte os paa Fredfærdighed og Maadehold og skye uretfærdig Hevnjerrighed og Lidenskabelighed; vor Ære skal være os dyrebar, ikke af Selvsyge, men for den rene Menneskeverdigheds og den sædelige

Ordens Skyld; og med Hensyn paa Tvekamp maae vi gjøre Alt, hvad der staaer i vor Magt, til at skye den og overhovedet udrydde den.

§. 261.

Ærens Pligt synes indtil Ordet (slg. dog 1 Thess. 4, 4.) at mangle i det N. T.'s Sædelære. Men det synes kun saa-Forudsættende Hovedpligterne og kun her og der hentydende derpaa, indskjærper det N. T. den ædlere, høiere Sædelighed, og følgelig ogsaa den ædle Selvkjærlighed, og Forklarelsen af den rene Personlighed ved enhver Art af Reenbed og Fuldkommenhed (Eph. 4, 22. ff. 1 Cor. 6, 19. f.). Da Æresfølelsen let udarter til Ære-Hævn- og Herskesyge og lignende Selvsygens Feil, og da denne er al Sædeligheds Fjende, Christendommen derimod modarbeidede denne ved at gjøre Ydmyghed, Hengivenhed, Taalmodighed, Forsonlighed og Fredsommelighed gjældende, gav den derved Ærekjærligheden en tilsyneladende modsat Impuls. Men idet Christendommen indførte Menneskeværdighedens høieste Idee, lagde den ogsaa Grunden til sand Æresfølelse; og at hiin lidende Hengivenhed ikke bør bestemme alle den Christnes Handlinger, viser Apostelen Paulus ved at hævde sin borgerlige Ære (Ap. G. 16, 37.) og sin apostoliske Værdighed (Gal. 1, 1. 1, 11. ff. o. a. St.).

For Æren: J. Sir. 10, 31. (28.) f. (slg. V. 23. 19. ff.) 33, 21. 23. (30, 20. 23.) Ordspr. 22, 1. Præd. 7, 1. J. Sir 41, 15. (12.).

Syvende Capitel.

Om den personlige Fuldkommenhed.

§. 262.

Det er ikke nok, at Mennesket bevarer sin borgerlige og sædelige Værdighed for Krænkelse og Fornedrelse, han skal og-

saa hæve den med ædel Selvkjærlighed til den størst mulige Fuldkommenhed, gjøre den herskende og virksom ud ad, og paatrykke den ved alsidig, harmonisk Udvikling af alle Kræfter og Aandens Gaver den indre Fuldendelses Segl.

Denne den ædle Selvkjærligheds Stræben betragte vi altsaa først i Menneskets Forhold til Naturen, dernæst i hans Forhold til Selskabet, endelig med Hensyn paa ham selv.

I. Fuldkommenhed i Forhold til Naturen.

§. 263.

Livet er Form og Middel for den jordiske Tilværelse og Virken, Indbegreb af alle jordiske Goder, og derfor vel ikke det høieste af alle Goder, fordi i det ligger ikke den høieste Hensigt, men dog af meget høit Værd, fordi i det ligge alle Midler. Sammes Vedligeholdelse er altsaa en vigtig Gjenstand for den fornuftige Omsorg. Dog tør vi ikke skaane det, men maae sætte det i Fare, ja ligefrem opoffre det, naar en vigtig Retfærdighedens og Kjærlighedens Hensigt ikke ellers kan opnaaes; ja, selv naar der handles om en uvigtig, skulle vi ikke feige flye Livsfare (§. 70.).

Men der spørges, om vi ved Selvaflivelse tør berøve os selv Livet? At vi kunne det, er klart; og det synes, at Alt, hvad vi kunne, tør anvendes som Middel til en Hensigt, om det ogsaa er nok saa haardt og kostbart: der spørges altsaa, om der gives en værdig Hensigt for Selvmord? Hensigterne af samme ere enten egne eller fremmede, saadanne, der angaae os, og saadanne, der angaae Andre; Menneskene dræbe sig selv, enten for at undgaae et Onde, eller for at gjøre Andre Ondt eller Godt, og det kommer an paa, om disse Hensigter retfærdiggjøre Selvaflivelsens vistnok haarde og kostbare Middel?

1. Hvad angaaer de egne Hensigter, Bortkastelsen af Livet for et os trykkende eller truende Ondes Skyld, da ligge de Tilfælde af Selvaflivelse, som skee af sygelig Livslede eller af en Bevidstheden røvende, öieblikkelig Fortvivelse udenfor

den sædelige Bedømmelse og Tilregnelser. Der spørges kun, om der for det besindige, sin Frihed mægtige Menneske gives Onder, hvilke han tør undgaae ved Selvmord? Med Taalmodighed og Hengivenhed at bære udvortes, sandselige Onder, som fuldkomment Tab af Sundhed og Formue, er for det sædelige Menneske en forholdsmæssig let Opgave. Ud vortes Onder, forbundne med en sædelig Lidelse f. Ex. Æresløs-
hed, skulle vi, naar den sidste er forskyldt, bære som Bod, og, i Tilfælde af, at vi ere uskyldige, holde os opreiste ved Selv-
følelsen. Den tungeste sædelige Lidelse, Følelsen af Skyld, vil den Christne overvinde ved Troens Kraft; saaledes vil han ogsaa, og endnu lettere, i Tro og Hengivenhed bære det ufør-
skyldte Tab af et høit sædeligt Gode, som f. Ex. legemlig Uplet-
tethed (Lucretia), af elsket, fædrenelandsk Frihed (Cato), af Livslykke, ved Kjærlighedens Hjælp; den samme Aands-
kraft vil han sætte mod den visse Fare for et saadant Tab, Dog er Selvaflivelsen i de Tilfælde, hvor Afsky for Lasten, om ogsaa den ufrivillige, og Smerten over et tabt offentligt, om ogsaa overvurderet Gode, overvinder Kjærligheden til Livet, ædel og agtværdig. (?) I overmaade mange Tilfælde er Selv-
mord allerede pligtstridig ved at krænke Pligten imod Andre, hvilke vi skyldte at bevare vort Liv.

2. Selvmord, for at gjøre Andre Ondt, af Hævnjerrighed (Domm. 16, 28. ff.), maa bedømmes efter dette Sindelag: for at gjøre den Elskede vel (f. Ex. for at lette ham Døden, som Arria), eller for det almindelige Bedstes Skyld (Otto), er vistnok ædelt. Men dog er der Noget, der strider derimod i den christelige Følelse: det er Ydmygheden, som ikke vilkaarlig vil bortkaste Livet, hvilket vi have modtaget af Ska-
beren og i Henseende til hvis Begyndelse, Varighed og Ende vi især føle vor Afhængighed af Gud, som ikke vil foregribe Skjeb-
nen, gjerne vil lide, men modtage Lidelsen af Guds Haand. a)

a) Efter *Kants* Tugendl. S. 71. er Selvaflivelse den første Forbry-
delse mod sig selv.

§. 264.

I det G. T. intet Forbud, ikke engang Misbilligelse af Selvmord (Hiob. 7, 13, ff. 2, 9. findes ingen) Exemplerne 2 Sam. 17, 23. Domm. 16, 28. ff. 2 Makk. 14, 37. ff. ere fortalte deels uden Misbilligelse, deels med synlig Billigelse. Hos de senere Jøder blev derimod Selvmord betragtet som Synd og som vanærende (Josephus B. J. III. 8, 5.). Judas' Selvmord bliver, som det synes, betragtet som retfærdig Straf (Act. 2, 18.).

Christelige Kirkelærere billige Selvmord af sædelige Bevæggrunde a); derimod forkaste Justinus Mart. og Lactantius det b), Augustinus seer deri en Mangel af Aandsopløftelse og Selvfornægtelse c), og Conciliebeslutninger bleve affattede derimod d).

a) *Euseb.* h. e. VIII, 12. *Hieron.* adv. Jovin. I. I. §. 41. *Chrysost.* de Pelagia. T. II. p. 585. sqq., de Beren. et Prosdoc. p. 643 sq.

b) *Justin.* M. apol. II. §. 4. p. 91. ed Bened., dog kun under en vis Forudsætning; *Lactant.* institutt. III, 18.

c) *De civitate Dei* 1, 17—19. 22—24. 27.

d) *Conc. Bracar.* I. c. 16. *Aurel.* II. c. 15. *Sig. Stiindlin.* *Gesch. d. Vorstell. u. Lehren v. Selbstm.* Gött. 1824. S. 98. ff.

§. 265.

Det fine Selvmord, eller den forsættlige, langsomme Selvaflivelse, er, jo uædlere Bevæggrundene, desto forkasteligere, fordi det er besindigere; og dog vil den almindelige Dom sædvanligen falde gunstigere ud for dette, paa Grund af, at den blødagtige Følelse, hvormed man gyser tilbage for Blod og Voldsomhed, ikke bliver saaret.

Livets og Sundhedens Bevarelse bliver fordret af den ædle Selvkjærlighed, for Selvstændighedens, den sunde Krafts, Dygtighedens Skyld. Midlerne ere deels foreskrevne blot af Klogskaben, deels tillige af finere Ærekjærlighed, som f. Ex. Reenlighed og Maadeholdenhed. Herhen høre Stederne: 1 Tim. 5, 23. Eph. 5, 29. Rom. 13, 14. Jes. Sir. 30, 14. ff. 37, 30. (27.) 38, 1—8. 12. Imod Iødernes overtroiske Reenlighed: Matth. 23, 26.

Ligeledes fordrer den ædle Selvkjærlighed Legemets Styrke og Övelse og Uafhængighed af Fornödenheder (Phil. 4, 12.) ved Hærdelse og Maadehold; thi alt Dette forhøier vort Herredømme over Naturen og vor Duelighed til Forretninger.

II. Fuldkommenhed i Forhold til Selskabet.

§. 266.

Med Undtagelse af de altid tilfældige Lykkesgoder ved Arv, maa Enhver, med flittig Erhvervsvirksomhed forskaffe sig sit Underhold ved Andeel i det fælleds Arbeide, eller ved sit Kald (§. 280 ff.), for at være selvstændig og uafhængig (1 Thess. 4, 11. ff. 2 Thess. 3, 10. Eph. 4, 28. — 2 Thess. 3, 8., slg. 1 Cor. 9, 4. ff. 2 Cor. 11, 7. — Ordspr. 6, 9—11. 24, 33. f. 19, 15. J. Sir. 7, 16. [15.] 10, 29. [26.] f. 40, 29. [28.] ff. 29, 30. [24.] ff.). Selv Stræben efter Formue og Rigdom er at billige for den derved forhøiede Uafhængigheds, for Virksomhedens og Indflydelsens Skyld (Ordspr. 10, 15. 14, 20. 19, 4. Jes. Sir. 13, 25. [21.] ff.), og Ligegyldigheden mod samme er ligesaa vel at dadle, som Havesygen. Desuden maa Sparsomhed anbefales som den rette Middelvei mellem Ödselhed og Kærighed.

Det N. T. er kun imod den uordentlige, selvsyge Kjærlighed til Rigdom; hvad J. Sir. 13, 30. (24.) siger, er ogsaa overensstemmende med Evangeliets Aand.

§. 267.

Hovedhensigten af jordisk Eiendom: Uafhængighed og Virksomhed, udelukker ikke Brugen deraf til maadeholden, ædel Sandsenydelse, for at give den sandselige Natur Kraft og Friskhed (§. 275.), og til Forskjønnelse og Forædling af vor udvortes Omgivelse, som Bolig og Klædning; men her er Forfængelighed, Prale- og Pyntesyge (Jes. Sir. 11, 4.) næsten endnu mere at skye, end Efterladenhed, Ligegyldighed, Haardhed

mod sig selv og altfor stor Sparsomhed (J. Sir. 14, 5. f. 10. f. 14. ff.). Man skal rette sig efter herskende Skik og Brug, for ikke at være nogen Særling, men ogsaa vogte sig for Modesyge. Stederne 1 Tim. 2, 9. 1 Pet. 3, 3. f. skulle ikke tages i bogstavelig Strængthed.

§. 268.

Foruden Hensyn til det derved betingede Erhverv, vil den ædle Selvkjærlighed tilskynde Mennesket til at forskaffe sig Duelighed til Virksomhed; og det er tilladt, med Ærekjærlighed at stræbe efter Udmærkelse (§. 256), dog uden Forfængelighed, hvilken søger Æren i tomme Fortrin (Matth. 23, 6. Luc. 14, 7. ff. 20, 45. f. Phil. 3, 4—8 — Rang- og Titelsyge), uden Ærgjerrighed, hvilken det kun er at gjøre om egen Forherligelse, uden Beilen til Menneskenes Gunst (Joh. 8, 50. 1 Thess. 2, 5.), uden Anmasselse (2 Cor. 10, 13. ff.) Præleri (Ordspr. 27, 2) og Stolthed, med Beskedenhed (Rom. 12, 3. 1 Cor. 4, 6. Gal. 6, 4.), omendskjönt med retfærdig Selvvurdering (J. Sir. 10, 31. [28.], hvorpaa Apostelen Paulus giver Exempel (Gal. 1, 11 ff. 2 Cor. 1, 12. ff. 2, 17. 6, 4. ff. 11, 5. ff. 1 Cor. 9, 2. ff. 14, 18.).

§. 269.

Ved den Vigtighed, som Herredømmet og den udmærkede Stilling i Livets Forretningsorden have for Virksomheden, vil den ædle Selvkjærlighed, for denne Hensigts Skyld, men ikke af forfængelig eller selvsyg Herskesyge, stræbe derefter, og Ligegyldigheden for samme har sin Grund i Mangel paa Kjærlighed til Virksomhed (slg. J. Sir. 7, 4. 13, 12. [9.] f.), dog vil Den, hvem det er om at gjøre at virke, ligesaa gjerne adlyde, hvor Tid og Omstændigheder kræve det.

Jesu Udsagn Matth. 20, 25, f. 23, 10. f. ere rettede mod det herskesyge Hierarchie; for Virksomhedens Kjærlighed til at herske taler Matth. 19, 28.

I Herskens og Lydigheds Forhold bringer Kjærlighed til Orden alene rigtig Gang, medens ubunden Frihed, af en falsk Aandens Livlighed, bringer Forstyrrelse, og Pedanterie, af villielös Eftergivenhed, bringer Lamhed og Stokkelse. Det er sværmerisk Overspændthed, naar mange Sekter ikke ville vide af Övrighed i Staten og geistlig Stand i Kirken; ogsaa i denne maa herske Orden (1 Cor. 14, 33.) og en regelmæssig Tjeneste finde Sted.

III. Indre Fuldkommenhed.

§. 270.

Den ædle Selvkjærlighed stræber fremfor Alt efter indre Fuldkommenhed eller Sjælens Skjönhed; den ærekjære Charakters Kjærne skal klædes med enhver Aandens Ynde og Smykke; man skal fortjene ikke blot Agtelse, men Kjærlighed. Den sande Fuldkommenhed bestaaer imidlertid ikke blot i Udstrækning og Kraft, i Rigdom, Fylde og Mangfoldighed, men ogsaa i den indre Harmonie, i Formen, som overhovedet Skjönhed bestaaer i den ved Eenhedens Form bundne Mangfoldighed af Stoffet. Denne vindes ved Udvikling af alle vore Anlæg og Kræfter, hiin ved fri Selvbevidsthed og Selvbeherskelse, begge ved Selvdannelse.

§. 271.

Betingelsen for denne Stræben er Gemyttets Reenhed (Ordspr. 4, 23.), öm Samvittighedsfuldhed (2 Cor. 1, 12. 4, 1. Phil. 2, 14. f.), hvortil hörer Sandfærdighed mod sig selv (Ordspr. 4, 25. ff.), at man veed, hvad man vil, og ikke skuffer sig med forfængelige Billeder, som Stræben efter Dannelse foregjögler, og Opmærksomhed paa sig selv eller Selvprövelse (Gal. 6, 4. slg. Matth. 7, 1. ff. Ordspr. 14, 8. [?] 20, 27.), at man stedse prøver sin Handlen efter anerkjendte Regler, og, midt imellem Letsind og Selvindbildskhed (J. Sir. 1, 36. [29.]) paa den ene Side, og ængstelig Vankelmodighed (Jak. 1, 8. Rom. 14, 1. 22. f. 1 Cor. 8, 7.) og svagelig Anger-

givenhed paa den anden Side, stedse ydmyg erkjender sin Feil og søger at forbedre dem. Et kraftigt Middel dertil er Bønnen (§. 219.).

Imod Hjertets Ureenhed: Matth. 15, 14. 16, 6. Tit. 1. 10 ff. 1 Tim. 1, 5. ff. 2 Tim. 3. 13. Gal. 2, 13. f. 1 Joh. 1, 8. 3, 21. Jak. 1, 26. Ordspr. 16, 2. 4, 24. (?) 21, 8.

§. 272.

Ydmygheden renser Sindelaget, men udelukker ikke Tillid, der med Hensyn til Fuldkommenhedsbestræbelsen fornemmelig fordres som Følelse af iboende Kraft, som begejstret Mod, og er Betingelsen for den frie Eiendommelighed, da uden denne indtræder karakterløs Vaklen og aandløs Efterligneri. Men deri bestaaer ogsaa et nødvendigt Stykke af Fuldkommenheden eller Sjælsskjønheden selv, hvilket pryder Mennesket, fordi det vidner om den ham iboende Kraft. Falsk Ydmyghed svækker ham ikke blot og udsletter Eiendommelighedens Præg, men nedværdiger ham ogsaa. Overmod derimod og overdreven Selvtillid ere ham paa modsat Viis skadelige og give hans Væsen Udtryk af Raahed og Haardhed. Mellem begge modsatte Feil vil den ægte Selvtillid holde Middelveien ved Beskedenhed og den fromme Følelse af Afhængigheden af Gud (2 Cor. 3, 4. f. Joh. 3, 27. Phil. 4, 13. 1 Tim. 4, 12. 2 Tim. 1, 6. 7.). I Christus udtalede sig denne Tillid stærkest formedelst hans Gudsbevidsthed (Joh. 16, 33.); men ogsaa Apostelen Paulus bar den, formedelst Forbindelsen med Christus, i sig (2 Cor. 3, 4. f. Phil. 4, 13. 1 Cor. 7, 40. 9, 26. 2 Cor. 10, 4.), og hævdede ved samme Aandens ægte christelige Uafhængighed (1 Cor. 9, 19. 4, 3.). Imod overdreven Selvtillid: 1 Cor. 10, 9, 12. Matth. 4, 7.; slg. 1 Cor. 7, 7. Ps. 131, 1. J. Sir. 3, 22. (21.).

§. 273.

Med Hensyn paa det, som vi have udrettet ved vore Bestræbelser, sømmer retfærdig Selvvurdering sig for os, hvilken baade er en Betingelse for den ægte Selvtillid og

betinget af denne og tjener til vor Opmuntring, men ogsaa, naar den er retfærdig og beskeden, bevarer os fra Stolthed og Forfængelighed, hvilken den overmodige, selvbehagelige Overvurdering af sig selv indgyder (Phil. 3, 12. Gal. 6, 3. f.). Ringeagt og Foragt for sig selv flyde af falsk Beskedenhed og Ydmyghed. Slg. §. 268.

§. 274.

Hvori den Fuldkommenhed bestaaer, efter hvilken vi med Reenhed, Selvtillid og Selvvurdering stræbe, siger os 1. Erkjendelsen eller Forstanden, der lærer os at kjende Sandheden og at adskille det Tilsyneladende fra det Væsentlige, det Vildfarende fra det Rigtige, det Forgjængelige fra det Evige (Gal. 6. 8.). Derfor sømmer Sandhedskjærlighed sig for os, hvilken, uden Hensyn til dens Öiemed, allerede i sig selv er et Stykke af Fuldkommenheden (Eph. 4, 15.). 2. siger Sandsen for det Ædle, Skjønne og Elskverdige os det (Phil. 4, 8.) den fine sædelige Smag, der har sin Rod i den fromme Følelse, og bliver næret og dannet fornemmelig ved det guddommelige Ord, men ogsaa ved hellig Kunst og Digtning (slg. Col. 3, 16. Eph. 5, 19.).

§. 275.

Fuldkommenhedens eller Sjelskjönhedens Væsen bestaaer baade i Aandelivets kraftige Fylde og i dets Harmonie, eller i Stof og Form (§. 270.). I begge Henseender er Sjælens Sundhed Forudsætningen eller den væsentlige Bestanddel af Skjönheden.

Hvad Stoffet angaaer, da er Sjelen syg, naar de sandelige Tilböieligheder og Sindsbevægelser, der vistnok, og det i kraftig Fylde, maae være tilstede, have Overhaand over den aandelige Virksomhed, saa at denne bliver uudviklet og tilbage-trængt. Til aandelig Sundhed hörer vel ingen munkeagtig Afholdenhed, men Opløftelse over Sandselyst og Kjærlighed til Verden (1 Joh. 2, 15.). Ogsaa de ædlere Sindsbevægelser, selv den höieste Begeistring og Andagt, behöve en sand-

selig (psychisk) Kraft; Sjælens Sundhed fordrer heri Styrke, og sygelig er blødagtig Føleri; men sygelig er ogsaa Lidenskabelighed, Fanatisme odsl. (Luc. 9, 54.), hvorimod der fordres Reenhed og Aandsfrihed.

Til Sjælens Skjönhed høre ædle, aandelige Tilböieligheder, Tilskyndelser og Bestræbelser, den aandelige Virksomheds Rigdom, Dybde og Sving. Det ædle Menneske vælger sig ædle Gjenstande for Arbeide, Videnskab, Dannelses- og Frembringelsesvirksomhed, og selv for Leg, Vederqvægelse og Liebhaveeri; og i alt dette skyer han Eensidighed og Afsluttedhed, omendskjönt Naturgave og Kald fordrer og tilraade en vis Indskrænkning, og udvider sig saameget som muligt til alle Sider; han skyer det Tarvelige og Fade, trænger i Dybden og stræber efter det Höieste; han har ædel Videbegjerlighed og Lyst til Dannelse, Kjærlighed til alt Stort og Skjönt, Flid og Virksomhed.

Herhen høre i en vis Henseende Stederne: Phil. 4, 8 1 Cor. 1, 5—7. Eph. 5, 9. Col. 1, 10. 1 Tim. 4, 14. f.

§. 276.

Hvad Formen angaaer, da hører til Sjælens Sundhed en saadan Ligevægt af de i Virksomhed trædende sandelige og aandelige Tilböieligheder, Sindsbevægelser og Bestræbelser, at ingen af disse bliver til Lidenskab ved sandelig Overvægt og undertrykker Aandsklarheden og Villieskraften; og det ikke blot, for ei at handle pligtstridigen (dydig Maadehold §. 208.), men for at Aandslivet ikke skal lide nogen Forstyrrelse og Standsning ligesom en sygelig Udvæxt. Her bestaaer det Rette i Middelveien (*μεσότης*), hvori man falskeligen har sat Dyden selv^a); der handles ikke her om det Gode eller Onde i og for sig, men blot om et Forhold af de deels i sig selv hverken gode eller onde, deels oprindelig gode, men Udartelse underkastede Sindsbevægelser, til hvis Hævdelse vistnok et godt Sindelag udfordres. Denne Middelvei have vi allerede fordreret for Bestræbelsen efter Fuldkommenhed i udvortes Henseende (§. 266—269.) og for visse Betingelser for den indvortes Full-

kommenhed (§. 271—273.); fordi i alt Dette kommer det an paa den indre, selvbevidste, sig selv mægtige Kraft, der skal gjøre sig gjældende deels ud ad, deels ind ad.

Lidenskaber og sygelige Sindsbevægelser have deres Kilde deels i den høiere Drift, som Vrede, Hævnjerrighed, Iversyge, Ærgjerrighed, Nid, hvor kun Selvsygen er traadt til, deels i den sandselige Drift og i sandselige Tilskyndelser, som Utaalmodighed i Smerte, Nedslagenhed og Melancholie i Ulykke, Tøilesløshed, Overmod i Lykke, imod hvilke tilsammen udfordres Maadehold og Taalmodighed; især ere Nydelsessygens Lidenskaber fordærvelige, som Svælgeri, Forlystelses- og Adspredelsessyge; men fordærveligst er Vellysten, hvorimod Kydskhedens skjønne Prydelse fortjener den eftertrykkeligste anbefaling.

a) S. mod dette Aristoteles's Begreb Lactant. VI, 16. §. 143. Not. c; for s. §. 171. Not. b.

§. 277.

Kydskheden er, opfattet under Synspunktet af Menneskets Forhold til sig selv (1 Cor. 6, 18.), den blotte Fuldkommenheds Sag, og det 1. i Henseende til Yttringerne af Kjönsdriften og deres Indflydelse paa Hjertet og Phantasien, eller som indre Kydskhed en Maadeholdenhedens Fordring. De sandselige Begjærigheder skulle ikke overveie den ædle, aandelige Kjærligheds Tilskyndelser, ikke træde formegget frem i Bevidstheden og ikke blive til Yndlingsgjenstand for den drømmende Phantasie; 2. i Henseende til den virkelige Nydelse fordres Maadehold, deels for at Legemskraften ikke svækkes, deels for at den hyppige Tilfredsstillelse ikke bliver til Fornödenhed og Hang og saaledes den indre Kydskhed plettet.

Men betragtet under Vexelvirkningens Synspunkt eller med Hensyn paa Gjenstanden for Kjönsdriften, er Kydskheden Pligt og Retfærdighedens og Ærens strænge Pligt. Uretfærdig og uærlig er Tilfredsstillelsen af Kjönsdriften uden-

fot Ægeskabet d. v. s. uden for den med Kjærlighed og Troskab sluttede Livsforbindelse; uretfærdig og uærlig Uskyldighedens Forførelse og selv Kjönsforbindelsen med den sig hengivende ukydske Qvinde, fordi ved alt Dette bliver Mennesket misbrugt til Redskab for den dyriske Lyst, Personens indvortes og udvortes Værdighed vanhelliges og en uværdig Forbindelse bliver sluttet (1 Cor. 6, 16.). Uretfærdig og uærlig er en saadan Tilfredsstillelse af Kjönsdriften ogsaa med Hensyn paa Følgerne, som Forbrydelse og Utroskab mod den tilkommende Ægtefælle, som pligtforglemmende Letsindighed mod de af en saadan Forbindelse muligviis avlede Börn.

Der, hvor Mand og Qvinde ere gifte med hinanden, gjælder Maadeholdenheds Fordringer, hvortil endnu kommer det pligtmæssige Hensyn paa Muligheden af at opdrage de forventede Börn, hvilket kan fordre Afholdenhed. Den unaturlige Tilfredsstillelse af Kjönsdriften, Selvbesmittelse, Pæderastie etc. er lige skjændig med Hensyn til den vellystige Hensigt og de rædsomme Følger for Mennesket selv og Andre.

§. 278.

Den ovenfor (§. 208) givne bibelske Lære om Maadehold hörer ogsaa herhen, kun betragtet fra Fuldkommenhedens Synspunkt; ogsaa lader sig Meget fra §. 206. drage herhen. Slg. især 1 Cor. 6, 19. f. Ordspr. 14, 30. 25, 28. Imod enkelte Lidenskaber og for de modsatte Dyder: Rom. 1, 29. Gal. 5, 19—23. — 1 Tim. 6, 10. Eph. 5, 5. Col. 3, 5. slg. Jak. 5, 4. Matth. 13, 22. 19, 23. — 1 Cor. 6, 18. 1 Thess. 4, 14. 1 Cor. 6, 15. f. Rom. 13, 13. Eph. 5, 3—14. Matth: 5, 18. Eph. 5, 4.

For det Meste Klogskabsregler ere: Ordspr. 14, 29. 15, 18. 19, 19. 29, 11. 22. J. Sir. 30, 26. (24.) slg. 24. (23.) — J. Sir. 14, 3. ff. — Ordspr. 23, 20. f. 29. ff. — Ordspr. 2, 16. ff. 5, 3. ff. 6, 24. ff. 7, 5. ff. 23, 27. f. 31, 3. J. Sir. 9, 3. ff.; af sædeligt Indhold derimod Hjob. 31, 1—4. J. Slr. 23, 4—6.

§. 279.

Til Sjælens Skjönhed i Formen hörer de höiere aandelige Bestræbelsers Ligevægt. Vi fordrede Rigdom, Dybde og Adel i den aandige Uddannelse med Hensyn til Omfang og Stof (§. 275.); nu lod sig en saadan tænke med en Art af Lidenskab for en enkelt Green af menneskelig Fuldkommenhed, til Skade for en anden, og især ved Mis-kjendelse eller Tilsidesættelse af det, som er det Höieste og Ædleste og ligesom udgjör Middelpunktet for den indre Ligevægt; derimod fordre vi Kjærlighedens Overvægt for det Ædlere, Skjönne, Höiere, over enhver Sindets Retning, Aandens Uafhængighed af Alt, som kunde paa nogen Maade neddrage Aanden, indre Harmonie i Stræben og Begeistring, hvis Grundtoner ligge i den inderste Overeensstemmelse med Sandhedens og Kjærlighedens Urkilde, med Gud, og i det dybt levende Samfund med Christus og den hellige Aand, eller i den reneste Fromhed.

Ottende Capitel.

Om Kaldslivet.

I. I Almindelighed.

§. 280.

For at opnaae de af Viisdommen foreskrevne Hensigter: aandelig Selvstændighed, personlig Værdighed og Fuldkommenhed, foretager Klogskaben det store Værk, at underkaste Naturen den menneskelige Villie, at tæmme Begjerlighedernes og Lidenskabernes Raahed, og at skaffe Former og Midler for det aandelige Livs Bevægelse og Udvikling. Dette Arbeide maa drives i Fælledskab, og Enhver maa, i Forhold til de af Ska-

beren modtagne Legems- og Aandsgaver, den deraf afhængige Tilbøielighed og den udvortes Begunstigelse ved Opdragelse, Formue, Understøttelse, eller ifølge sit Kald, overtage en Deel deraf, og saaledes, foruden den ham som Borger og Menneske tilkommende Plads i det borgerlige og sædelige Samfund, udfylde en Plads i Selskabet ved at arbeide i et bestemt Kald eller træde ind i en Stand. Saavidt som muligt, skal Mennesket her vælge frit; idet Mindste skulle i hans Sted Forældre og Opdragere vælge med klog Overveielse af alle kjendelige Tegn paa hans indvortes og udvortes Kald og med viis Vurdering af de forskjellige Slags Kalds forskjellige Værd, samt, under lige Betingelser, foretrække det ædlere for det mindre ædle. Slg. §. 21.

§. 281.

Der gives nu, efter Menneskets tre Drifter, tre Gebeter af Kaldslivet, eller tre Stænder (§. 21.). Næringsstandens Opgave er at befordre den almindelige og den Enkeltes Velstand ved Jordbrug, Jagt, Fiskeri, Bjergvæsen, Haandværk og Handel. I denne Stand er Anvendelsen af Legemskraft fremherskende, hvilken ledes ved Forstanden, ved Natur- Maale- og Bevægelses- Videnskab (Physik, Chemie, Mineralogie, Botanik og Zoologie, Mathematik og Mechanik). Værnstanden eller Krigerens og Statsmandens Kald (Dommerens og Administratorens) har Retfærdighedens Virkeliggjørelse, Sikkerhed og Orden til Opgave, hvilken fra Krigerens Side bliver løst især ved Legemskraft og visse Grene af Naturvidenskaben (Kundskab til Land, Terrain, Skyts, Fæstningsværk, Taktik), fra Statsmandens Side, ved historisk og Livs-Erfaring og eftertænkende Viisdom (Historie og Lovkundskab, Retsvidenskab, Statsviisdom, Statsstyrelseskundskab), men af Alle med fortrinlig Medvirkning af Hjerte og Villie. Lærestanden er Befordringen af den menneskelige Fuldkommenhed i Sandhed og Skjönhed, men ogsaa i fri Sædelighed, anbetroet, og den arbeider derpaa med Hovedets Evne (Hu-

kommelse, Forstand, Indbildningskraft) og Hjertets ædleste Drifter (Begeistring og Andagt) i Videnskabens og Lærdommens, Digtningens og Kunstens, det geistlige Embedes særegne Kaldsgrene.

Jo høiere og aandeligere Opgaven er, og jo mere personlig Uddannelse bliver fordret, desto ædlere er Kaldet; men alle ere nødvendige for Livets Hele (Rom. 12, 4. ff. 1 Cor. 12, 14. ff.); de dertil fornødne Aandsgaver og Virksomheder ere Udstrømninger fra den menneskelige, og, i høiere Betydning, fra den guddommelige Aand; til dem alle kommer Kald og Duelighed fra Gud, Skjebnens Skaber og Styret (1 Cor. 12, 4—6.); derfor skal Ingen gjøre sig til af sit Kald og foragte den Andens, dog skal man, hvis det er muligt, vælge det ædlere (1 Cor. 12, 31.)

§. 282.

Overalt, og saaledes ogsaa med Hensyn paa Kaldsarbejdet, fordrer Klogskaben Agtelse og Benyttelse af Overlevering og Vane, men ogsaa fri Aand, Opfindelseskraft, Forbedrings- og Fremskridningsiver (§. 21.). Paa den anden Side fordrer Viisdommen, at alle Kaldsarter skulle drives i Kjærlighedens Aand (1 Cor. 12, 31. 13, 1. ff.). Man vælger og driver dem, især Næringsstandens, for det Meste nærmest af en tilladelig Egennytte, til egen Opholdelse og Forsørgelse, idet Delingen af Arbejdet ogsaa fører en Deling af Lønnen med sig (Slg. §. 266. 235). Men derved skal man dog ikke tabe den almindelige Nytte af Sigte (1 Cor. 12, 7.), saavel i at drive selve Kaldet, der ogsaa har en almindelig Hensigt, som i Henseende til de Lykkesgoder, hvilke man vinder derved. Da Kaldet nærmest skal drives med Hensyn paa det særegne Samfund, hvori man staaer, vil Kaldsarbejderens menneskelige Kjærlighed især vise sig som Almeenaand efter dennes forskjellige Trin (§. 255 f.). Derfor skulle Forældre og Opdragere fremfor Alt opdrage Børnene til Mennesker og Borgere, og indplante dem en ædlere Anskuelse af Kaldslivet. Klogskab og Viisdom fordrer eenstemmigt, at Kaldet drives i den størst

mulige Fuldkommenhed og at der opnaaes Mesterskab deri.

§. 283.

Kun Mændene skulle i Regelen tage Deel i det offentlige Arbeide, fordi de alene tilhøre det offentlige Liv og af Naturen dertil ere udrustede med de dertil fornødne Egenskaber. Qvinderne ere henviste til Husligheden (1 Tim. 2, 15.). Er Huusmoderens Kald dem nægtet, og tvinger Trangen dem til Arbeide for Lön, da skulle de slutte sig til en Familie eller drive en Haandtering, som nærmest bringer dem i Forbindelse med Qvinder og med det huslige Liv, og som mindst udsætter deres Person, hvilken tilhører Familielivet. (Qvindelige Arbeider, qvindelig Handel, Opdragelse). De Kaldsarter, hvor Personligheden gjælder, offentlige Lære-Embeder (1 Cor. 14, 34. f. 1 Tim. 2, 11. f.), Statsembeder og Krigstjeneste ere dem i Regelen nægtede; Skribent- og Kunstnerkaldet er dem derimod snarere tilstaaet, fordi, med Undtagelse af Musik og Skuespilkunst, Personen der ikke træder frem. De sidstnævnte Slags Kald ere farlige for Sædeligheden, men dog forenelige dermed, naar de offentlige Sæder ikke ere fordærvede.

II. I Særdeleshed.

§. 284.

Medens Kaldsarbeideren har den almindelig menneskelige Hensigt, som han skal tjene, for Öie og overhovedet er opfyldt af levende Stræben efter Fuldkommenhed (§. 282.), skal især den dybe og klare Anskuelse af hans Kalds eiendommelige Hensigter og et höit Mynsterbillede af sammes Fuldkommenhed, saaledes som Viisdom og Klogskab udkaste det, svæve for hans Sjel.

§. 285.

Næringsstandens Kaldsliv har til Hensigt, paa den ene Side at sikkre det menneskelige Livs Uafhængighed af Naturen og dennes fjendtlige Indvirkninger, paa den anden Side at tvinge Naturen til at tjene Menneskelivets Fornödenheder

og forskaffe dette den størst mulige sandselige Velværen, le-
gemlig Styrke og Beqvemmelighed. Dette skal skee paa den
letteste Maade, som det er muligt, med saa stor Besparelse af
de menneskelige Kræfter, som skee kan, med dyriske og me-
chaniske Kræfters Hjælp, og derfor under Veiledning af den frie
Aand, med Anvendelse af videnskabelige Kundskaber. Land-
manden og Haandværkeren, der arbeide saaledes, vil da
Handelsmanden, der søger at befordre saa fri og omfat-
tende gjensidig Virksomhed, som mulig, forskaffe deels Afsæt-
ning af deres Frembringelser, deels den letteste og mindst kost-
bare Afhjælpelse af deres og de almindelige Fornødenheder.

§. 286.

Kaldsarbeideren af denne Classe maa især Almeenaandens
Pligt lægges paa Hjertet; thi ved eensidig egennyttig Bestræ-
belse, især i Bjergværks- og Haandværksvæsenet, kan ved den
Lykkesomvexling, for hvilken disse Forretninger ere udsatte,
den offentlige Velfærd trædes for nær og Mangel og Hjælpeløs-
hed hidføres for hele Classer af Befolkningen, I Haandte-
ringernes og Handelens Frihed, selv om den var al-
mindelig udbredt over Jorden, ligger ingen Betryggelse mod
den i sig selv stedse selvsyge Erhvervsvirksomheds blinde Vil-
kaarlighed, og den af Arbeide og Lön afhængige Befolknings
Velfærd skulde betros den gjengjældende Retfær-
digheds (§ 235) sædelige Kraft, om just ikke saa lige under
Statens Bestyrelse, en Opgave, hvilken man hidtil endnu slet
ikke har taget i Öiesyn, endsige begyndt at løse.

Laugs- og Standsaanden skal ikke besmittes, hver-
ken ind ad ved Misundelse og Fjendskab, eller ud ad, ved un-
dertrykkende Vindesygge og Anmasselse.

Alle skulle i Henseende til deres Vinding ikke tage Tran-
gen og Nöden, men Billigheden til Maalestok.

§. 287.

Da Værnestanden har Retfærdigheden selv til Hen-
sigt, maa den Enkeltes og Standens Selvsyge her meest træde

tilbage, og Kjærlighed til Retfærdighed og Fædrelandet gjen-nemtrænge Alt. Statsembedsmanden skal føle og vise sig som det Heles Redskab, Dommeren være ubestikkelig, Bestyreren og Forvalteren redelig. Dommeren og den underordnede Bestyrer skulle med Troskab holde sig til det Bestaaende, gjen-nemløbe den foreskrevne Bane; men Lovgiveren og hvo der staaer i Spidsen, skal ved Viisdommens og Klogskabens Hjælp efterstræbe et stedse høiere Retfærdighedens Maal ved at ind-lede hensigtsmæssige Forbedringer, hvorved dog det Bestaaende og fra gammel Tid Gjældende maa behandles med klog Skaan-somhed, og med filosofisk Aand forbindes historisk Kundskab og praktisk Sands. Det fuldkomneste Billede af Stats'ivet er en Tilstand, hvor Lovgivning, Regjering og Bestyrelse staae i Samklang med den frie offentlige Mening og alle bedre fædre-landselskende Borgeres Følelser og Anskuelse, Derhen hører en fri offentlig Vexelvirkning mellem Regjerende og Regjerede.

Krigeren maa, forsaavidt han sætter sit Liv i Fare for Fædrelandets Vel, besidde Kjærlighed til dette, især som Hen-givenheds Dyd, og Hjerte, ikke blot Mod og Tapperhed, men ogsaa Kjærlighed og Begeistring. Den krigerske Æresfølelse, som gaar videre, end Mandens og Fædrelandsforsvarerens al-mindelige Æresfølelse, grunder sig hos os for Öieblikket kun paa en falsk Standsaand. Forsaavidt Krigeren har at bekjæmpe og lede Naturen (hvorhen ogsaa Menneskets legemlige Kræfter høre), at haandtere Vaaben, anføre Krigshobe o. s. v., maa han tilegne sig Krigsvidenskaben med den naturbeher-skende Klogskabs Aand og udvide den, saavidt det er muligt. De enkelte Krigere og Anførere maae ikke forglemme, at Kri-gen har Freden til Hensigt, og aldrig unyttigen bruge den første Rædsler.

§. 288.

Maalet for den Lærde eller Videnskabsmandens Stræben er Sandhed, mindst den egne Nytte, heller ikke nærmest og fornemmelig den nyttige Anvendelse af det Ud-forskede og Opdagede, og derfor sømmer sig for ham Sand-

hedskjærlighed som sædeligt Sindelag, udspringende af sædelig Rod; den vil ogsaa bringe ham den fornødne Aandsfrihed, uden hvilken han ikke kan befordre Videnskabens videre Fremgang; dog er Kundskab til og Benyttelse af det Overleverede nødvendig til Dannelsens stadige Udvikling, og derfor er Sprogdannelse uundværlig, fordi Sproget er Overleveringens Middel. Men Overvurderingen af det Overleverede, og især af det blotte Redskab, Sproget, er Pedantismus. Den rigtige Mitte vil her ligge imellem begge de stridende Systemer, Humanismens og Realismens. Jo mere Videnskaben fører ind i det jalmindelig menneskelige Gebeet, desto mindre vil den nationale Almeenaand, og desto mere Verdensborgersindet gjøre Fordring til den Lærde.

En Broderskabs Aand skal herske blandt de Lærde og deres Disciple; men ingen snæverhjertet eller overmodig Laugsaand, som fjendtlig træder i Veien for den borgerlige Almeenaand.

§. 289.

Kunstnerens og Digterens Hensigt er Fremstillingen af det Skjønne og Ophøiede. Da nu dette ikke kan skjælnes fra det Gode, maae Kunsten og Digtningen ikke blive den sædelige Aand utroe og skulle ikke blot vogte sig for Lasten, men ogsaa for sandselig Blødagtighed. Anskuelighed og Virkelighed ere deres Element, de trives ikke i abstract Almindelighed; derfor skulle de slutte sig til det sædelige Livs tvende store Virkeligheder: Fædreland og Kirke, og deels vælge deres Stof fra disses Historie og Liv, deels idet Mindste skabe i deres Aand. Opfindelsens frie Aand eller Oprindelighed skal bevare for tralleagtig, betydningsløs Efterligneri, men maae heller ikke hylde den flygtige Mode.

§. 290.

Den Geistliges Kald, der bestaer i at lede det fromme Samfund, berører paa den ene Side Videnskaben, fordi Erkjendelsen af Troens- og den sædelige Sandhed hörer dertil,

paa den anden Side Kunsten, fordi Troens Ideer blive bragte billedlig og kunstnerisk (rhetorisk) til Anskuelsen. Men da Fromheden boer umiddelbart i Hjertet og aabenbarer sig udvortes, factisk i det sædelige Liv, saa udfordres dertil Hjertets og Charakterens høieste, reneste Dannelselse. Christelig Aand og kirkelig Almeenaand maa besjele den christelige Geistlige, og fordi Kirken er sammensmeltet med Nationaliteten, fædrenelandsk Almeenaand, der dog fornemmelig hos ham skal forherliges til Verdensborgersind. Aandsfrihed maa vise sig i Lærens og Charakterens levende Eiendommelighed og i Forbedringsiver, Agtelse for det Bestaaende i Overeensstemmelse med Samfundet og i at skye det Kjætterske og Schismatiske Slg. §. 223.

Niende Capitel.

Om den sædelige Opdragelse og Övelse,

eller

Grundtrækkene til den sædelige Pædagogik og Asketik.

I. Disse Lærdømmes Forhold og Værd.

§. 291.

De danne egentlig en heel, særegen Deel af Systemet, svarende til den almindelige og særegne Sædelære, idet de lære, hvorledes man skal opdrage Menneskene til at følge de i disse Dele opstillede sædelige Grundsætninger og Regler og öve dem deri. Læren om Dydsmidlerne udgjör kun en Green af dem, og de indeholde meer, end en blot Samling af Erfaringer; dog er deres Betydning vistnok kun mæglende; de tilhøre Klogskaben, före kun til Opnaaelse af de sædelige Hensigter, men opstille ikke selv saadanne; de give Raad og

ingen Bud. Vel udfordres til deres Efterlevelse et sædeligt Sindelag, en samvittighedsfuld Iver, men deres Efterlevelse er ikke allerede i og for sig Sædelighed. At forvæxle de sædelige Övelser med Sædelighedens selv, er Pharisæismens eller Værkhellighedens og den munkeagtige Fuldkommenhedslæres Feil.

§. 292-

Som Klogskaben overhovedet gaar ud fra Selvkundskab og Menneskekundskab (§. 21), saaledes i Særdeleshed den sædelige Methodelære, hvilket Navn vi kunne give Opdragelses- og Övelseslæren, som have at behandle Mennesket og dets sædelige Natur. I deres almindelige Theorie forudsætte de almindelige Menneskekundskab, i deres Anvendelse den særegne Selv- og Menneskekundskab. At Kundskaben til de sædelige Öiemed eller Viisdommen ikke maa mangle, forstaaer sig af sig selv; thi man kan ikke anvende Midler, uden at kjende de Hensigter, hvortil de skulle føre.

§. 293.

Opdragelses- og Övelseslæren have de samme Grundsætninger tilfældes med hinanden, og adskille sig kun derved, at den ene virker paa det unge Menneske, den anden paa den voxne, og den sidstnævnte lærer tillige Mennesket, at behandle sig selv, ved Hjælp af Selvkundskaben. Opdragelseslæren har endnu den særegne Green: Didaktiken eller Underviisningskundskaben, hyppig kaldet Pædagogik, hvilken især virker paa Erkjendelsesevnen, og lærer, hvorledes man skal meddele Börnene Kundskaber, Dueligheder og Færdigheder og bringe deres Aandsevner til Udvikling. Denne bliver her udelukket.

II. Grundsætninger.

§. 294.

Da Menneskets sædelige Natur i Erkjendelse, Følelse og Villie paa cengang er selvvirksom og modtagelig eller

tilskyndelig, er den første Grundsætning i den sædelige Opdragelses- og Övelselslære: At man vel skal benytte den sædelige Naturs Modtagelighed og indvirke paa den ved Tilskyndelse, men tillige ikke blot skaane Selvvirksomheden (Col. 3, 21 slg. §. 250), men endogsaa begunstige den. Tilskyndelsen er deels sandselig, deels aandelig. Den sandselige, rettet paa den sandselige Natur, har Vane, Dannelse til Lovmæssighed og udvortes Tugt, til Hensigt; dog skal dette være Middeltrinnet til en fri Opdragelse. De sandselige Indvirkningsmidler ere deels den sandselige Behageligheds (at lokke ved Lön, tiltrække og fængsle ved sandselig Underholdning, Lege, Fester, tilløkkende Billeder) deels den sandselige Ubehageligheds (at afskrække ved Frygt og Straf, at böie ved Frygt og Straf, Lidelse — Bodsövelse); men da de sidste Midler tæmme Sandseligheden, ere de mere skikkede til at skaffe Aanden Herredömmen over Sandseligheden. Deraf den anden Grundsætning: Man skal mere vænne Mennesket derved, at man böier og tæmmer hans Sandselighed, end derved, at man smigrer den. Den aandelige Tilskyndelse bestaaer i de blot sandselig (ved Ord, Blik, Gebærde, Handling, Kunstbilleder) anskueliggjorte, men i sig selv ikke sandselige Indvirkninger paa Forstand, Hjerte og Villie, og disse have Fremkaldelsen af Selvvirksomheden til Hensigt og til Følge. Tredie Grundsætning: I den Grad, Mennesket er modtagelig derfor, skal man bruge aandelige Indvirkningsmidler.

§. 295.

Det sædelige Liv i Erkjendelse, Fölelse og Villie lader sig fra een Side betragte og behandle (omtrent saaledes, som det psykiske Liv ansees og behandles af Sjelelægerne) som et naturligt Phænomen, der er underkastet Lovene for Störrelse (i Kræfternes Masse) og Tid (i Virkningernes Varighed og indbyrdes Følge), fölgelig indskrænket og betinget (ikke alene i Modtagelighed, men ogsaa i Selvvirksomhed), der-

for til en vis Grad forklarlig og foranderlig ved passende Indvirkning. Derpaa beroer den forstandig-sædelige eller psykologiske Opdragelse og Dydsövelse.

Men efter Ideen om den ubetingede Frihed og om den dermed i Forbindelse staaende Idee om vor Hang til Syndighed og den naturlige Uformuenhed, hvortil endnu kommer Fölelsen af vor Afhængighed, er det sædelige Liv i sit inderste Drivværk uforklarligt og afhængigt af overnaturlige Aarsager, et Værk af den guddommelige Naade (Underfuld Omvendelse). Overeensstemmende med denne religiöse Anskuelse gives der ingen Indvirkning paa samme, uden formedelst den troende Fölelse, som nedsænker sig i Gemyttets Dybde og hengiver sig til höiere Indvirkning.

Begge Anskuelser og Behandlingsmaader ere i deres Forening rigtige og nödvendige, i deres Isolering derimod urigtige; den ene rationalistisk (philantropisk), den anden supra-naturalistisk (mystisk).

§. 296.

I Særdeleshed adskille begge sig endnu deri, at den sidste, den religiöse, bestandig indskjærper, at Mennesket som syndigt og trængende til Forløsning, skal gjøre Bød og omvende sig, og søger at foranledige en ny Skabelse i ham; den anden derimod den psykologiske, betragter det Gode i Mennesket som det, der egentlig udgjör hans Natur og kun er meer eller mindre hæmmet ved Hindringer, som kunne og skulle borttages, søger at bevirke dette paa forstandig Viis og bruger en Jordemoders eller en Læges Fremgangsmaade (Slg. § 37).

Ogsaa disse særegne Anskuelser og Behandlingsmaader maae forblive i Forbindelse. Ellers bliver den ene til pelagiansk-philanthropisk, den anden til manichæisk-munkeagtig Forvildelse.

III. Midler.

§. 297.

Den religiøse Opdragelses og Övelses Virkemaade er beregnet paa at vække den fromme Følelse, især Ydmyghedens og Selvfornægtelsens. Hvis Mennesket endnu trænger til den sandselige Opvækkelse, betjener den sig af Frygten (Syndoffer som Anskueliggjørelse af Straffen — Dödens, Helvedesstraffenes Billeder o. dsl.), eller af det følelige Onde (Bodsstraf). Hvis han er aandeligere stemt, ere de Sindet i dets Dybde gribende Formaninger og Forjættelser, som indholdes i Evangeliet, og den offentlige og huslige Andagts Opvækkelsesmidler, hvilke sidste dog have en mere eller mindre sandelig Form, tilstrækkelige. Til Brugen af saadanne Midler ere vi blot for Hensigtens Skyld, altsaa middelbart, forpligtede (§ 292).

§. 298.

Ogsaa den psykologiske Opdragelses- og Övelseslære erkjender Nyttens af, ved disse Midler at virke paa Følelsen, men anbefaler ogsaa endnu dertil Betragtningen af Naturen og de skjønne Kunster, hvilke vel mindre vække Følelse af Syndigheden, men desto mere Begeistringens forfriskende og opløftende Følelse og drage Blikket ud mod Livet. Ogsaa paa sandelig Vei søger den at rense Følelsen og at bortdrage den fra Sandselysten ved passende, saavel regelmæssige som overordentlige Övelser i Afholdenhed og Maadehold.

§. 299.

I Villiens og Handlekraftens Dannelse, hvilken den psykologiske Opdragelses- og Övelseslære ogsaa i Særdeleshed sætte sig til Hensigt, gjør Opdragelsen til Lydighed mod Forældrene og Opdragerne, hvorved Egenindigheden bliver knækket og Selvunderkastelsen under den sædelige Lov indledet, den naturlige og nødvendige Begyndelse. Til at styrke Villien i Taalmodighed og Selvbeherskelse ere ligeledes Övelser i Afholdenhed og Maadehold, og selv i Udholdelse af Besværligheder og Smerter, (ikke en fuld-

kommen, Sandseligheden forkyndt Krig, saaledes som Munke-Askesen anbefaler), hensigtsmæssig. Ogsaa Mod og Tapperhed lade sig öve og dertil tjene Legemsövelserne, hvilke forhöie Legemskraften, skjænke Behændighed og lære at beseire Faren. Til Pligtens Udövelse er Vanen et fortræffeligt Mid- del, hvorved den svage Kraft voxer, ligesom paa den anden Side Forvildelsen og Lasten sætte sig fast ved den. For disse skal man vogte Ungdommen, dog i den modnere Alder gjöre den bekjendt med Farerne.

For de Voxnes Selvövelse er en nöiagtig Selviagttagelse, i Henseende til Villiens Styrke at anbefale, for at man ikke skal hyde denne meer, end den kan yde, og vel arbeide paa at styrke den i at overvinde Hindringer og Forførelser, men gaae af Veien for enhver overveiede Fare (1 Cor. 7, 5. 7. 9. 26. 2 Cor. 10, 9.)

§. 300.

Erkjendelsens Dannelse, her kun taget i sædelig Hen- seende, gaaer ud fra Opmærksomheden, der hos Börn fornemmelig skal öves ved at afværge Adspredelse og be- fordre Aandsamling, hvilken især er nödvendig for Selv- kundskaben, og lykkes bedst i Eensomheden. Dog maa man vogte sig for den alt for hyppige Eensomhed, der bringer Aands-Tomhed og Mörke, og ogsaa söge Livet og Selskabet.

Gjenstanden for den sædelige Erkjendelse er Menneskets sædelige Natur, saavel den egne, som den fremmede; ved Menneske- kundskab bliver ogsaa Selvkundskaben befordret, ligesom omvendt.

Erkjendelses-Midlerne ere fremfor andre Ting Bibelen, dernæst Historie, især Biographie, psychologisk-sædelig Dig- ning, psykologiske og praktisk-philosophiske Værker, ved hvilke sidste især Selvtænken bliver vakt. Börn skal man ikke lede til Raisonneren og Moraliseren, da hos dem Fö- lelsen og Indbildningskraften endnu skal være det Fremherskende; Ynglingen og Pigen skulle derimod gjøres opmærksomme paa Farerne for Sædeligheden og gjøres hekjendte med Midlerne til at afvende eller bestaae dem.

Trykfeil.

- Pag. 25 Luce 29 ~~id~~ ~~1. 62~~
- Pag. 29. Lin. 2. op l. og.
- 31. - 18. i l. idet.
 - 33. - 13. et l. c. 1.
 - 39. - 33. 1677 l. 1767.
 - 40. - 22. 11 l. 16.
 - 49. - 1. fulbyrdet l. fuddbyrdet.
 - 56. - 29. 37 l. 32.
 - 91. - 34. 313 (489) l. 213 (498).
 - 110. - 17. 157 ff l. 147 ff.
 - 113. - 9. 140. l. 147.
 - - - - 38. § 36 l. 38.
 - 122. - 26. legi:l. lege.
 - 133. - 16. 290 l. 190.
 - 135. - 1.(†331) l. (†831).
 - 142. - 17. XXII. l. XXVII.
 - 146. - 24. Kirkelou l. Kirkeliv.
 - 150. - 34. 1468 l. 1648.
 - 175. - 17. 1697 l. 1679.
 - 176. - 21. 1775. l. 1675.
 - 177. - 8. 1772 l. 1722.
 - - - - 11. 1763 l. 1663.
 - 181. - 30. 1788 l. 1668.
 - 184. - 35. S. 401 l. S. 501.
 - 202. - 2. Rom 6 l. Rom 5.
 - 212. - 20. § 115. l. § 125.
 - 216. - 17. 19 l. 29.
 - 217. - 16. 126. l. 120.
 - 220. - 6. 3 l. 33.
 - 223. - 10. 1680 l. 1780.
 - 225. - 2. 4 l. 34.
 - 226. - 22. 19, 27 l. 19, 17.
 - 229. - 10. 13. p l. 23 f.
 - 235. - 27. 27 l. 37.

Ann. Fra Pag. 188 lyde §§ et Numer höiere i den danske, end i den tyske Udgave, fordi i denne er begaaet den Feil, at §§ lyde paa 193.

7 184 findes to Sherr!

